

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HADİS TEKNİĞİ AÇISINDAN CÂRİYE
HADİSİ’NİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
SONUÇLARI**

MUHAMMED MANSUR BALCI

2501121362

İSTANBUL-2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HADİS TEKNİĞİ AÇISINDAN CÂRİYE
HADİSİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
SONUÇLARI**

MUHAMMED MANSUR BALCI

2501121362

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MUHAMMED MANSUR BALCI Numarası : 2501121362
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN
Tez Savunma Tarihi : 28.06.2019 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "HADİS TEKNİĞİ AÇISINDAN CARİYE HADİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇLARI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		Kabul
2- DOÇ. DR. ABDULLAH HİKMET ATAN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA ERTÜRK		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU		

ÖZ

HADİS TEKNİĞİ AÇISINDAN CÂRIYE HADİSİ’NİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SONUÇLARI

MUHAMMED MANSUR BALCI

Bu çalışmaya konu olan rivâyet, mevzusu gereği hadis literatüründe “Câriye Hadisi” adıyla meşhur olmuştur. Bu rivâyet özellikle Hz. Peygamber ile câriye arasında geçen soru-cevap üzerine kurulu diyalog yönünden kelimelerin ziyadesi ile ilgilendirmiştir. Söz konusu rivâyetin Allah’ın zâtı ve sıfatlarıyla ilişkili olması onun doğru anlaşılmasını gerekli kılmıştır. Nitekim Câriye Hadisi’nin hadis terminolojisindeki yerinin belirlenmesinin, rivâyeti anlama noktasında bizlere ışık tutacağı kanısındayız.

Üç bölüm halinde değerlendirdiğimiz Câriye Hadisi’ne, konunun amacı ve öneminden bahsettiğimiz bir giriş bölümüyle kısaca değindikten sonra, yine aynı bölümde söz konusu hadiste sıklıkla karşılaştığımız; câriye, fal ve kâhin gibi kavramları, konunun anlaşılmasına yardımcı olması adına kısaca izah ettik.

Tezimizin temelini teşkil eden birinci ve ikinci bölümde Câriye Hadisi’ni sened ve metin açısından değerlendirdik. Birinci bölümde konumuz olan hadisi ve ilişkili olduğunu düşündüğümüz diğer rivâyetlerini, *Kütüb-i Tis’a*’da incelerken, ikinci bölümde konumuz olan rivâyeti *Kütüb-i Tis’a* dışındaki hadis kitaplarında araştırmaya gayret gösterdik.

Üçüncü bölümde Câriye Hadisi’nin İslamî ilimlere yansımalarının ne şekilde gerçekleştiğine yer verdik. Bu bağlamda hadisi fıkıh ve kelam şeklinde iki başlığa ayırdıktan sonra, hadisin namazda konuşma ve kefaretilerde câriye âzâdıyla ilgili olan rivâyetlerini, fıkıh başlığı altında dört mezhebe göre ana hatlarıyla inceledik. Söz konusu hadisin hat çizme, tetayyur, kâhinlere gitme ve soru-cevap üzerine kurulu konuşma kısmını kelam başlığı altında değerlendirdik. Muhkem-müteşâbih ve te’vil kavramından söz ettikten sonra bazı müteşâbih nasların te’vil örneklerini paylaştık.

Bütün bu değerlendirmeler neticesinde Câriye Hadisi hakkındaki kanaatimizi sonuç bölümünde zikrettik. Özetle vardığımız sonuca burada değinecek olursak, Hz. Peygamber ve câriye arasındaki soru-cevap kısmı, asla zahirine göre ele

alınmamalıdır. Zira zahirine hamledilmesi halinde -haşa- Allah'ın bir mekânda olabileceği anlamı çıkacağından, bu hususun aklî ve naklî delillere ters düşeceği açıktır. Söz konusu bu rivâyet diğer tariklerinde de geçtiği gibi ya kelime-i şehadetin anlamına uygun olarak tercih edilmeli ya da müteşâbih hadislerden sayılarak İslam anlayışının özüne uygun bir şekilde te'vil edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Cârîye, fal, kâhin, Kütüb-i Tis'a, muhkem, müteşâbih, te'vil, kelime-i şehadet.

ABSTRACT

EVALUATION AND RESULTS OF CÂRIYE HADITH IN TERMS OF HADITH TECHNIQUE

MUHAMMED MANSUR BALCI

The narration that we discussed in our study has become famous in the hadith literature, under the name of, “Câriye Hadith”. This narration is of particular relevance to the scholars in iman (faith) subjects in terms of dialogue based on the question-answer between the Prophet Hz. Muhammad (saw) and a female slave. The relevance of this narration has been connected with the names and attributes of Allah thus it is mandatory to understand it correctly. In fact, we are of the opinion that the determination of the position of the Câriye Hadith in the hadith terminology will lead us to understand the narration.

The Câriye Hadith, which we evaluated in three parts, was briefly mentioned with an introductory chapter about the purpose and importance of the subject. In the same chapter, we often encounter the essence of the hadith; We have briefly explained the concepts such as female slave, fortune and soothsayer to help understanding of the subject.

In the first and second chapter which constitutes the basis of our thesis, we evaluated the Câriye Hadith in terms of isnâd and matn. In this chapters, we have made an effort to gather and compare the narrations about Câriye Hadith under two headings, first heading (chapter one) we compare within Kutub at-Tis'a and the second heading (chapter two) we compare within hadith books other than Kutub at-Tis'a. In addition, we have tried to criticize all the narrations among themselves.

In the third chapter, we have covered how Câriye Hadith is reflected in Islamic sciences. In this context, after separating the hadith into two chapters, fiqh and kalâm, we examined the narrations of the hadith in talking during salah (namaz), and the penance of female slave liberation have been outlined under the title of four Islamic sects. We discussed the speech part of the hadith, which was based on sand fortunes, reading omens, oracle visits and question-answer, under the title of kalâm.

After approach about the concept of muhkam-mutashâbih and interpretation, we shared some examples about mutashâbih texts of interpretation.

As a result of all these evaluations, we have thought about our opinion in the matter of the Câriye Hadith in the conclusion section. In brief, the question-answer part between the Prophet Hz. Muhammad (saw) and a female slave should never be taken into account in the external meaning of hadith (zahir). Because if we look at the situation on the external meaning, it may mean that -Hasha (far from it)- Allah can be in a place, it is clear that this matter will contradict the reasonable and rumor evidences. This narration should be preferred in accordance with the meaning of the Shahada (the Muslim profession of faith) as mentioned in other hadith examples, or should be interpreted in accordance with the essence of the Islamic understanding by considering that it is mutashâbih hadiths.

Keywords: Female slave, fortune, oracle, Kutub at-Tis'a, muhkam, mutashâbih, interpretation, the Shahada.

ÖNSÖZ

İslamî ilimler içerisinde inanç esaslarını konu edinmesi bakımından ayrı bir öneme haiz olan kelimelerin ilminin hiç şüphesiz en mühim konularından birisi, Allah'ın sıfatları mevzusudur. Bu konunun temel kaynaklarını ise Kur'an, sahîh sünnet ve icmâ oluştururken, sağlıklı düşünen akıl da dayanağı şer'î kaynaklar olan bu delillere şahitlik eder. Kur'an'ın lafızları değişikliğe uğramaktan korunmuşken, aynı husus Peygamber (s.a.v.)'den bize ulaşan hadisler için söylenemez. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca sarf ettiği sözleri olduğu gibi lafzen aktarmanın tâkati aştığı noktalarda, râviler hadisleri belirli şartlar dâhilinde mâna ile rivâyet etmişlerdir. Hadislerin mânayla rivâyet edilmesinden kaynaklanan anlam farklılıklarına ek olarak, nasların bazılarının müteşâbih olabileceği de düşünüldüğünde, konusu Allah'ın zât ve sıfatlarıyla ilgili hadisleri doğru anlamak için dinin temel kaynaklarından muhkem olanlarına başvurma gerekliliği anlaşılır. Aksi bir durum İslam'da tenakuzun olabileceği anlamı taşıyacağından, din-i mübînin özüne aykırılık teşkil eder.

İlmî sahada Cârîye Hadisi ismiyle meşhur olan bu rivâyetin konusunu, koyun otlatan bir cârîyenin sürüden bir koyunu kurda kaptırması sonucu sahibi tarafından kendisine tokat atılması ve sonrasında iman sübutu halinde âzâd edilmek üzere Hz. Peygamber'e getirilişi oluşturur. Söz konusu hadisi tartışmalı kılan taraf ise Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile cârîye arasında soru-cevap şeklinde gerçekleşen diyalog kısmıdır. Zira bu diyaloga göre Resûlullah (s.a.v.) cârîyeye; **“Allah nerededir?”** şeklinde bir soru yöneltmişken, cârîyeden de; **“Semâdadır”** cevabını almış ve sonuç olarak onun imanına hükmetmiştir. Hâlbuki İslam usulünde kişinin imanına şahadet ya da onun anlamını karşılayan sözleri söylemesiyle hükmedileceği bilinen bir mevzudur. Nitekim Hz. Peygamber'den bu yönde gelen: **“Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahadet edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum”** mütevatir rivâyeti, bu hususu desteklemektedir. Bu durumda âhâd haber olan Cârîye Hadisi'nin metnindeki soru-cevap cümlelerinin, mütevatir rivâyetlere muhalefet ettiği söylenebilir. Öte yandan bu hadisten hareketle Resûlullah'ın herhangi bir kimsenin Allah'a yön ve mekân

belirtmesi halinde imanına kanaat getirebileceği iddiası, Kur'an ve sünnette Allah'ın tenzihine dair yer alan naslara aykırı olacağı ise unutulmamalıdır.

Bu nedenle Cârîye Hadisi'nin doğru anlaşılmasının, Hz. Peygamber'in sözlerindeki tutarlılık ve bütünlüğü bozmaması adına gerekli olduğunu düşündüğümüzden, bu rivâyeti incelemeye değer bulduk. Araştırmamızın birinci ve ikinci bölümünde bahsi geçen hadisin tahrîc ve tenkidinin ardından muhteva değerlendirmesini yaptık. Ayrıca yine bu bölümlerde benzer rivâyetleri bir arada ele alıp, bunların hadis terminolojisindeki yerini belirlemeye gayret gösterdik. Üçüncü bölümde ise üç rivâyetin birleşiminden müteşekkil Cârîye Hadisi'ni, İslamî ilimlere etkisi yönünden araştırdık. Son olarak müteşâbih hadisler arasında görülen bu rivâyette, Hz. Peygamber ile cârîye arasındaki soru-cevap cümlelerinden muradın ne olabileceğini İslam usulüne uygun olacak şekilde izah edenlerin görüşlerine yer verdik.

Öncelikle üzerimde büyük hakları ve emekleri olan, benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen pek kıymetli anne-babama şükran ve minnet duygularımı arz ederim. Yoğun çalışma mesaisine rağmen bana kıymetli vakitlerini ayıran ve ufuk açıcı yönlendirmeleriyle çalışmam esnasında bana yol gösteren aziz hocam Doç. Dr. Abdullah Hikmet ATAN'a, ilmi tecrübeleri ve bilgileriyle yanımda olan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali GÜŞEN, Fadi ALBAHRÎ ve Muhammed GAZZAVÎ'ye, son olarak çalışmalarım sırasında bana sabreden aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Muhammed Mansur BALCI

İstanbul, 2019

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	viii
ŞEMA VE TABLO LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	8
KÜTÜB-İ TİS'A'DA CÂRİYE HADİSİ.....	8
I. İMAM MÂLİK'İN MUVATTA'INDA CÂRİYE HADİSİ	10
A. ÖMER B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ.....	11
B. UBEYDULLAH B. ABDULLAH B. UTBE RİVÂYETİ.....	16
II. AHMED B. HANBEL'İN MÜSNED'İNDE CÂRİYE HADİSİ	22
A. MUÂVİYE B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ.....	23
1. İsmâil b. İbrahim Rivâyeti	23
2. Yahyâ b. Sa'îd Rivâyeti	25
3. Affân Rivâyeti.....	27
B. UBEYDULLAH B. ABDULLAH B. UTBE RİVÂYETİ.....	38
C. EBÛ HÜREYRE RİVÂYETİ.....	49
III. MÜSLİM'İN SAHÎH'İNDE CÂRİYE HADİSİ.....	66
IV. EBÛ DÂVÛD'UN SÛNEN'İNDE CÂRİYE HADİSİ.....	75
A. MUAVİYE B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ.....	79
B. EBÛ HÜREYRE RİVÂYETİ.....	81
V. NESÂİ'NİN SÛNEN'İNDE CÂRİYE HADİSİ.....	83
DEĞERLENDİRME.....	87
İKİNCİ BÖLÜM.....	88
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ HADİS KİTAPLARINDA CÂRİYE HADİSİ.....	88
I. MÂLİK'İN MÜDEVVENE'SİNDE CÂRİYE HADİSİ	89
II. ABDÜRREZZÂK'IN MUSANNEF'İNDE CÂRİYE HADİSİ	92
A. UBEYDULLAH B. ABDULLAH B. UTBE RİVÂYETİ.....	93
B. ATÂ B. EBÛ REBÂH RİVÂYETİ	94
C. YAHYÂ B. EBÛ KESÎR RİVÂYETİ.....	101
III. İBN EBÛ ŞEYBE'NİN KİTÂBÜ'L-İMÂN'INDA CÂRİYE HADİSİ	105

IV. MEHÂMİLÎ'NİN EMÂLÎ'SİNDE CÂRİYE HADİSİ.....	112
V. İBN KÂNÎ'İN MU'CEM'İNDE CÂRİYE HADİSİ.....	115
VI. İBN HİBBÂN'IN SAHÎH'İNDE CÂRİYE HADİSİ	123
VII. TABERÂNÎ'NİN EL-MU'CEMÜ'L-KEBÎR'İNDE CÂRİYE HADİSİ	124
A. MUÂVİYE B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ.....	125
B. EBÛ HÜREYRE RİVÂYETİ.....	126
C. İBN ABBÂS RİVÂYETİ.....	130
D. KÂ'B B. MÂLİK RİVÂYETİ	137
VIII. BEYHAKÎ'NİN ES-SÜNENÜ'L-KÜBRÂ'SINDA CÂRİYE HADİSİ	142
IX. ZEHEBÎ'NİN EL-ULUVV'UNDA CÂRİYE HADİSİ	147
X. HEYSEMÎ'NİN BUĞYETÜ'L-BÂHİS'İNDE CÂRİYE HADİSİ	152
DEĞERLENDİRME	154
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	154
CÂRİYE HADİSİ'NİN İSLAMÎ İLİMLERE YANSIMASI.....	154
I. CÂRİYE HADİSİ'NİN FIKIHÎ BOYUTU	157
A. NAMAZDA KONUŞMA.....	157
1. Hanefî Mezhebi.....	164
2. Mâlikî Mezhebi.....	167
3. Şâfiî Mezhebi	169
4. Hanbelî Mezhebi	172
B. CÂRİYE ÂZÂD ETME.....	174
1. Hanefî Mezhebi.....	179
2. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî Mezhepleri.....	181
II. CÂRİYE HADİSİ'NİN KELAMÎ BOYUTU.....	182
A. CÂRİYE HADİSİ BAĞLAMINDA KELAMDA TE'VİL ANLAYIŞI	183
1. Tecsim-Teşbih Ehlinin Yaklaşımları	189
2. Tevakkuf Ehlinin Yaklaşımları	193
3. Te'vil Ehlinin Yaklaşımları	197
a. Dil Yönünden Te'vil.....	207
b. Genel İslam Esasları Yönünden Te'vil.....	208
DEĞERLENDİRME	210
B. CÂRİYE HADİSİ'NİN KADERLE İLİŞKİSİ	211
1. Hat Çizme	212
2. Tetayyur/Uğursuzluk İnancı	214

3. Kâhinlere Gitme	216
DEĞERLENDİRME	219
SONUÇ	222
BİBLİYOGRAFYA	225
EKLER	242

ŞEMA VE TABLO LİSTESİ

Şema 1: İmam Mâlik'in Muvatta'nda Cârîye Hadisi Râvileri.....	11
Şema 2: Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	22
Şema 3: Müslim'in Sahîh'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	66
Şema 4: Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	78
Şema 5: Nesâî'nin Sünen'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	83
Şema 6: Mâlik'in Müdevvene'sinde Cârîye Hadisi Râvileri.....	90
Şema 7: Abdürrezzâk'ın Musannef'inde Ubeydullah b. Abdullah Rivâyeti.....	93
Şema 8: Abdürrezzâk'ın Musannef'inde Atâ b. Ebû Rebâh Rivâyeti.....	95
Şema 9: Abdürrezzâk'ın Musannef'inde Yahyâ b. Ebû Kesîr Rivâyeti.....	102
Şema 10: Mehâmîlî'nin Emâlî'sinde Cârîye Hadisi Râvileri.....	113
Şema 11: İbn Kâni'nin Mu'cem'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	116
Şema 12: İbn Hibbân'ın Sahîh'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	124
Şema 13: Taberânî'nin El-Mu'cemü'l-Kebîr'inde Ebû Hüreyre Rivâyeti.....	126
Şema 14: Taberânî'nin El-Mu'cemü'l-Kebîr'inde İbn Abbâs Rivâyeti.....	131
Şema 15: Taberânî'nin El-Mu'cemü'l-Kebîr'inde Kâ'b b. Mâlik Rivâyeti	138
Şema 16: Zehebî'nin El-Uluvv'unda Cârîye Hadisi Râvileri.....	149
Şema 17: Heysemî'nin Buğyetü'l-Bâhis'inde Cârîye Hadisi Râvileri.....	152
Tablo 1: Kütüb-i Tis'a'da Cârîye Hadisi.....	242
Tablo 2: Meçhul Râviden Gelen Rivâyetler.....	243
Tablo 3: Cârîye Kıssasının Geçtiği Rivâyetler.....	245
Tablo 4: Cârîye Hadisi Râvilerinin Kronolojik Tabakaları.....	247

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselem
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
m.	: Miladî
md.	: Maddesi
r.a.	: Radıyallahu anhu
r.anhum	: Radiyallahu anhum
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
thr.	: Tahrîr
thrc.	: Tahrîc
tkml.	: Tekmile
tlk.	: Ta‘lik
trc.	: Tercüme eden
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

I. KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ

Tevhid ilmi, Allah'ı hakkıyla bilmek, O'na iman etmek; O'na yakışan ve O'nun hakkında imkânsız olanları öğretmekle beraber, iman esaslarına yönelik mevzulardan da bahseden ilmin adıdır.¹ Bu ilim, bilinmekle emrolunanın (Allah'ın) şanı ve yüceliği sebebiyle, ilimlerin en şerefli ve kıymetlisi olarak görülmüştür.² Zira Hz. Peygamber'e "En faziletli amel nedir?" diye sorulduğunda, O: "**Allah ve Resûl'üne imandır**" cevabını vermiştir.³ Şerefli sayılan bu ilimde aranan temel şart ise onun Kur'an, sahîh sünnet, âdil olan ulemanın icmâsı ve aklîselim kişilerin Arap dili ve şer'î kaideler ışığında ileri sürdüğü fikirler etrafında teşekkül etmiş olmasıdır.⁴

Çalışmamızın esasını oluşturan Cârîye Hadisi, ilk dönemlerden günümüze kadar Allah'ın zâtı ve sıfatları hususunda vukû bulan kelamî tartışmaların merkezinde yer almış rivâyetlerden biridir. Söz konusu rivâyet şöyledir:

"حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا إسماعيل بن إبراهيم، حدثني الحجاج بن أبي عثمان، حدثني يحيى بن أبي كثير، عن هلال بن أبي ميمونة، عن عطاء بن يسار، عن معاوية بن الحكم السلمي، قال: «بينما نحن نصلّي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ عطس رجل من القوم»، فقلت: «يرحمك الله»، فرماني القوم بأبصارهم، فقلت: «وأنكل أميآه ما شأنكم تنظرون إليّ» قال: «فجعلوا يضربون بأيديهم على أفخاذهم، فلما رأيتهم يصمّونني، لكيتي سكّ، فلما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فبأي هو وأمي ما رأيت معلماً قبله ولا بعده أحسن تعليمًا منه، والله ما كهرني ولا شتمني ولا ضربني» قال: «إن هذه الصلاة لا يصلح فيها شيء من كلام الناس هذا، إنما هي التسبيح والتكبير وقراءة القرآن» أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: «يا رسول الله إنا قوم حديث عهد بالجاهليّة، وقد جاء الله بالإسلام، وإن منّا قومًا يأتون الكهّان» قال: «فلا تأتوهم» قلت: «إنّ

¹ İbn Cemâa, Ebû Abdullah İzzüddîn Muhammed, *Îdâhu'd-delîl fî kat'i hucesi ehli't-ta'tîl*, Thk.: Vehbi Süleyman Gavci, Dimaşk, Dâru İkra', 2005, s. 21.

² İbn Cemâa, a.y.

³ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Thk.: Muhammed Zühayr en-Nâsir, Beyrut, Dâru Tavki'n-Necât, 2001, "İmân", 18.

⁴ İbn Cemâa, a.y.

مِنَّا قَوْمًا يَتَطَيَّرُونَ» قَالَ: «ذَاكَ شَيْءٌ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ، فَلَا يَصُدُّنَهُمْ» فُلْتُ: «إِنَّ مِنَّا قَوْمًا يَخْطُونَ» قَالَ: «كَانَ نَبِيٌّ يَخْطُ، فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ فَذَلِكَ» قَالَ: «وَكَاثَتْ لِي جَارِيَةٌ تَرْعَى غَنَمًا لِي فِي قَبْلِ أَحَدٍ وَالْجَوَانِيَّةِ، فَاطْلَعْتُهَا ذَاتَ يَوْمٍ، فَإِذَا الذُّئْبُ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْ غَنَمِهَا، وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ، لَكِنِّي صَكَّكْتُهَا صَكَّةً، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَظَّمْ ذَلِكَ عَلَيَّ»، فُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أُعْتِفُهَا؟» قَالَ: «اأْتِنِي بِهَا» فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ لَهَا: «أَتَيْنَ اللَّهُ؟» فَقَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ»، قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «أَعْتِفُهَا، فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ» وَقَالَ مَرَّةً: «هِيَ مُؤْمِنَةٌ، فَأَعْتِفُهَا!».

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize İsmail b. İbrahim tahdîs etti ve dedi ki: Bana Haccâc tahdîs etti ve dedi ki: Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Muâviye b. el-Hakem'den şöyle dediğini bana tahdîs etti: "Resûlullah (s.a.v.) ile namaz kılarken cemaatten biri aksırırverdi. Ben hemen «Yerhamukâllah = Allah sana rahmet etsin» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz» dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını görünce sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince (Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. Vallâhi beni ne azarladı ne bana sövdü ne de vurdu (sadece): «**Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir**» buyurdu. Yahut buna benzer bir şey söyledi. Ben: «Yâ Resûlallah! Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslam'ı getirdi. Ama bizden öyle bir topluluk var ki hâlâ kâhinlere giderler» dedim. Hz. Peygamber: «**Onlara gitmeyin!**» buyurdu. «Bizden bazıları tetayyur ediyorlar»⁵ dedim. Resûlullah (s.a.v.): «**Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın onları yoldan çıkarmasın!**» buyurdu. Ben: «Bizden bazıları çizgi çiziyorlar»⁶ dedim. Peygamber (s.a.v.): «**Peygamberlerden biri çizgi çizirdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu**» buyurdu. (Muâviye diyor ki): «Benim bir câriyem vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında koyunlarımı güderdi.

⁵ Mahiyet için bkz., s. 214-216.

⁶ Mahiyet için bkz., s. 212-214.

Bir gün kendisini gözetlemeye gittim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlardan birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. Lakin câriyeye öyle bir tokat vurdum ki hemen Resûlullah (s.a.v.)'e geldim. Bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «*Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?*» dedim. Hz. Peygamber: «*Sen onu bana getir*» buyurdu. Peygamber (s.a.v.) ona: «*Allah nerededir?*» diye sordu. Cârîye: «*Semâdadır*» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «*Ben kimim?*» dedi. Cârîye: «*Sen Resûlullah'sın*» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «*Onu âzâd et; çünkü o mü'minedir!*» başka bir rivâyette de «*O mü'minedir; onu âzâd et!*» buyurdu.”⁷

Bu rivâyet, namazda konuşma ve kaferetlerde âzâd edilecek câriyede imanî yönden aranacak sıfatlar konularıyla İslamî ilimlerin fıkıh alanına dâhil edilirken, kâhinlere gitme, hat çizme, tetayyur ve câriyenin muhatap olduğu sorular cihetiyle kelim ilmini ilgilendirmektedir. Söz konusu rivâyette, Resûlullah (s.a.v.)'in câriyeye imanını belirlemek üzere yönelttiği sorular, Allah'ın sıfatlarını ilgilendirmekle beraber geçmişten günümüze kadar devam eden kelimî tartışmaların merkezinde yer almış olması, hadisin doğru anlaşılması adına yakından incelemesini gerekli kılmıştır.

İslam'ı diğer dinlerden ayıran en önemli husus hiç şüphesiz tevhid inancıdır. Tevhid ilminin temellerini ise Allah'ı hakkı ile bilmek, O'nun isimleri ve sıfatlarıyla bir olduğuna, yani benzeri olmadığına inanmak oluşturur.⁸ Hal böyle iken konusu Allah'a imanla ilgili lafızlar ihtiva eden Cârîye Hadisi'nin doğru anlaşılmasının ehemmiyetinin kendiliğinden açığa çıkacağı kanısındayız. Ayrıca hadisin dine muvafık bir şekilde anlaşılmasının, Allah'a eksiklik isnâd eden bazı radikal görüşlerin iddialarına dayanak oluşturmadığına açıklık kazandıracağı da unutulmamalıdır. Bu sebepten çalışmamızın büyük bir kısmı, imanî konuları ilgilendiren Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve câriye arasındaki soru-cevap üzerine inşâ edilmiş konuşma üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda birinci ve ikinci bölümlerde rivâyetin tahrîci ve tenkidi yapılmış, üçüncü bölümde ise hadisi ilgilendiren fıkıh ve

⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Thk.: Şuayb Arnaûd, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, XXXIX, 175-176.

⁸ Ma'âfirî, Ebû Bekir Muhammed el-Ma'âfirî, **Kânûnu't-te'vîl**, Thk.: Muhammed es-Süleymân Cidde, Dâru'l-Kıble, 1986, s. 114-115.

kelam sahalarına dair hükümlere yer verilip, bunlarla ilgili gerekli izahların yapılmasıyla rivâyete açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır.

II. KELİMELER-KAVRAMLAR

Bu başlık altında değineceğimiz kelimeler ve kavramlar aslında muhtelif eserlere konu teşkil edecek kadar geniş mahiyete sahiptir. Lakin bizim burada açıklayacağımız kelimelerin, konumuz olan Cârîye Hadisi'nin anlaşılmasına katkı sağlayacak türden olacağı belirtilmelidir.

A. CÂRİYE

Sözlükte hizmetçi kadın, kız çocuğu anlamına gelen “cârîye” kelimesi,⁹ yaygın anlamıyla “kadın köle” mânasında kullanılır.¹⁰ Terim olarak cârîye; “bir mal ve mülk gibi görülen; hukûkî, iktisadî ve sosyal bakımlardan hür insanlardan farklı ve aşağı statüye sahip kadınlar” anlamına gelmektedir.¹¹

İslam'da kölelik mevzusu birtakım yanlış algılar oluşturmak kastıyla, bazı kesimler tarafından farklı yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle üzerinde en çok tartışılan kavramlardan birisi olduğu da söylenebilir. Ancak göz ardı edilen bir husus vardır ki o da dinde kölelik müessesisiyle beraber; onları âzâd etmeye teşvik eden¹² ve kendilerine insanca muamelede bulunmayı öğütleyen¹³ bir yapının İslamiyet'te var olduğu gerçeğidir. Bu açıdan Cârîye Hadisi'ne bakacak olursak, Hz. Peygamber cârîyesine tokat atan sahâbiyi yaptığı bu eylem yüzünden kınamıştır. Hadisin bazı tariklerinde¹⁴ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in işlenen harama tepkisi sonucu sahâbînin cârîyesini âzâd etmek istediğini görmekteyiz.

⁹ Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Hatîbüddehşe el-Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-münîr**, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 2007, s. 55.

¹⁰ Aydın, M. Âkif vd., “Köle” md., **DİA**, XXVI, 237.

¹¹ Aydın, M. Âkif vd., **a.y.**

¹² Nisâ Sûresi, 4/92; Mâide Sûresi, 5/89; Mücâdele Sûresi, 58/3.

¹³ Buhârî, İtk, 15; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, haz: İzzet Ubeyd ed-Da'âs, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1997 “Edeb”, 133.

¹⁴ Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn ez-Zehebî, **el-Uluvv li'l-Âliyyi'l-Gaffâr**, Thk.: Eşref b. Abdumaksûd, Riyad, Mektebetü Edvâ'ü's-Selefiyye, 1995, s. 27-28,

Bununla birlikte kölelerin İslam toplumunda müslümanlarla beraber yaşamalarını düzenleyen, kendilerine mahsus bir takım kuralları mevcuttur. Hürler için geçerli olan ibadet ve dini mükellefiyetlerle birlikte özel ve ceza hukukuna dair sorumluluklar köleler için farklılık arz eder. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgiye İslam hukuku kitaplarından ulaşılabilir. Sonuç olarak şu söylenebilir ki İslam toplumunda kölelik, diğer toplumlara göre daha merhametli olarak icra edilmiştir. Zira İslam tarihi kölelere insanca davranış örnekleri ile doludur. Her ne kadar ilk bakışta bir insanın mal ve mülk yerine konulup o şekilde muamele görmesi bugünün şartlarına göre bazı kesimlerce idrak edilemese de Allah'ın her şeyi bir hikmet üzerinde yarattığı düşünüldüğünde, uzun bir dönem İslam toplumunda varlığını sürdüren kölelik müessesesinin amacının daha iyi anlaşılacağı kanısındayız.

B. FAL

Fal kelimesi gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi vermek amacı taşıyan bütün esrarengiz faaliyetlerin genel adı olarak tanımlanır.¹⁵ Ayet ve hadislerde gaybı bilme, insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden, insanları sağlam bilgi kaynaklarına ve gerçek sebeplere başvurmaktan alıkoyan her türlü hurafe, batıl inanç ve uygulamalar yasaklanmış olmasına rağmen bir kısmı cahiliye döneminde de mevcut olan hat çizme (remil falı), tetayyur vb. fal çeşitleri günümüze kadar uygulanagelmıştır.¹⁶ Bu fal çeşitlerinden olan hat çizme (remil falı), sözlükte “kumlu arazi” anlamına gelen¹⁷ “remil” kelimesi ile ilişkili olup, “kaybolan bir şeyin yerini bulmak, merak edilen bir işin sonucunu öğrenmek amacıyla kum üzerine çizilen çizgilerle fal bakmak” demektir.¹⁸ Remil falının yapılışı ise şu şekildedir: “Fal baktırmak isteyen kişi remilciye ücretini peşin öder ve remil atmasını isterdi. Yanına bir çocuk alarak istek sahibiyle birlikte kumlu bir yere giden remilci kumlar üzerine sayısını bilemeyeceği bir hızda rastgele birtakım çizgiler çizer, sonra kafiyeli bir şekilde çocuğa hitap

¹⁵ Çelebi, İlyas, “Fal” md., **DİA**, XII, 138.

¹⁶ Çelebi, “Fal” md., **DİA**, XII, 139.

¹⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, **Lisânü'l-Arab**, Thk.: Haşim Muhammed eş-Şâzili, Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, t.y., XX, 1733.

¹⁸ Çelebi, “Remil” md., **DİA**, XXXIV, 555.

ederek yerdeki çizgileri yavaşça çift çift silmesini söylerdi. Yerde son kalan çizgiler çift ise bu durum niyet edilen şeyin sonucunun iyi ve uğurlu olduğu anlamına gelirken, tek çizginin kalması ise kötü ve uğursuz olacağına işaret sayılırdı.¹⁹

Konumuz olan Cârîye Hadisi'nde geçen bir başka fal çeşidi de tetayyurdur. Bu kelime kuş mânasına gelen tuyûr sözcüğünden türemiş²⁰ olup, özü cahiliye devri Arap inanışlarına kadar uzanır. O dönem Arapları kuşların uçuş şeklinde birtakım mânaların gizli olduğuna inanırlardı. İçlerinden birisi her hangi bir işe niyetlendiğinde kuşların uçtuğu bir yere gelerek, onların uçuş yönlerini gözlemlerdi. Eğer kuşlar kişinin sağ tarafından sol tarafına geçerse (bârih) onların uğursuzluk getireceğine inanılır ve o iş terk edilirdi. Şayet kuşlar kişinin sol tarafından sağ tarafına doğru uçarsa (sânih) bu durumun onlara uğur getireceğine inanılır ve o iş yapılırdı.²¹ Uçan kuş göremedikleri takdirde aynı işlem bir kuşu uçurmak suretiyle uygulanırdı.²²

Araştırdığımız rivâyette yasaklanan bir diğer cahiliye âdeti kâhinlere gitmektir. Kâhin, gelecekte haber verdiğini iddia eden falcı demektir.²³ Bazı nefislerin özelliğinden dolayı cinlerle irtibat kurma, yıldızlarla temasa geçme şeklinde kesbî olduğu söylenen kehânet; “beşeri ruhların, cin ve şeytan gibi soyut varlıklarla ilişkiye girerek onlardan meydana gelecek olaylara dair bilgi edinmesi” şeklinde tarif edilmiştir.²⁴ Kâhinlerin, kehânette bulunurken cin ve şeytan gibi varlıklardan yardım alanları olduğu gibi, yıldız hareketlerini izleyerek yalan-yanlış birtakım tahminlerde bulunanları da mevcuttur. Bu kişilere özel olarak “müneccim” adı verilmektedir.²⁵

Sonuç olarak yukarıda değindiğimiz cahiliye dönemi kalıntısı olan bâtil âdetler, Muâviye b. el-Hakem hadisinde açıkça yasaklandığı gibi, Hz.

¹⁹ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz, **İkmâlû'l-mu'lim bi-fevâ'id (fi şerhi Sahîh) Müslim**, Thk.: Yahyâ İsmail, Mansûre, Dâru'l-Vefâ, 1998, II, 464.

²⁰ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arap**, XXIX, 2735.

²¹ Sübkî, Mahmud Muhammed es-Sübkî, **el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd**, Beyrut, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1974, VI, 31.

²² Çelebi, “Uğursuzluk” md., **DİA**, XLII, 51.

²³ Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin en-Nevevî, **Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, Trc.: M. Yaşar Kandemir vd., İstanbul, Erkam Yayınları, 2002, VII, 164.

²⁴ Çelebi, “Kâhin” md., **DİA**, XXIV, 171.

²⁵ Nevevî, **Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, VII, 166.

Peygamber'den ulaşan başka hadislerde de bunların haram olduğuna dair kesin bilgilere rastlamak mümkündür.

III. METOD VE KAYNAKLAR

Tek bir hadis üzerine yoğunlaştığımız bu çalışmamızda umumiyetle dokümantasyon yoluyla belge doğrulama metodu kullanarak, kelimî camiada sıkça tartışılan bir hadisin tahrîc ve tahlîlini yapmaya gayret gösterdik.

Tezimiz bir giriş ve üç ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amacı ve önemine kısaca değindikten sonra hadiste yer alan bazı kelime ve kavramlar, rivâyetin anlaşılmasına yardımcı olacak şekilde açıklanmıştır.

Birinci ve ikinci bölümde Cârîye Hadisi sened ve metin yönünden değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Birinci bölümü hadisimizin *Kütüb-i Tis'a*'da geçen rivâyetlerine tahsis ederken, ikinci bölümü ise konumuz olan hadisin *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan rivâyetlerine ayırdık. Her iki bölümde yer alan alt başlıklar, hadisin geçtiği musanneflerin kronolojik sırasına göre düzenlenmiştir. Bununla birlikte meşhur sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem olan Cârîye Hadisi'nin yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz ve başka râvilerden gelen rivâyetlerini, yine bu iki bölümde zikredip, hadis tekniği açısından değerlendirdik. Başlıklar altında ilk râvisinin ismiyle tahrîcini yaptığımız hadislerin, Arapça metin ve tercümelerini zikrettikten sonra seneddeki isimleri bir şemada gösterdik. *Kütüb-i Tis'a*'da bulunan rivâyetlerin senedlerindeki her bir râvî, hadis usulü kriterlerine göre kısaca değerlendirilmiştir. Ancak aynı yöntem, konuyu uzatıp dikkatin dağılmasına neden olamamak adına, *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan hadis kitaplarındaki râviler için uygulanmamış, sadece hadis hakkında hüküm vermemizi sağlayacak cerh sözlerine yer verilmiştir. Sonuç olarak iki bölüm halinde, metin ve sened yönünden değerlendirdiğimiz Cârîye Hadisi'ni ve ilişkili olduğunu düşündüğümüz bütün rivâyetlerini üç tabloda bir araya getirdik. Birinci tabloda söz konusu rivâyetin *Kütüb-i Tis'a*'daki tariklerine, ikinci tabloda ise meçhul râvî üzerinden gelen örneklerine değindikten sonra, üçüncü tabloda cârîye kıssasını içeren rivâyetleri

zikrettik. Bu üç tablonun dışında, konumuz olan hadisi rivâyet eden bütün râvileri kronolojik sıraya göre tabakalarına ayırdık.

Üçüncü bölüm, Cârîye Hadisi'nin İslamî ilimlerin fıkıh ve kelim alanına giren konularına tahsis edilmiştir. Bu bölümde hadisi ana hatlarıyla şerh etmeye çalıştık. Fıkıhın alanına giren konular dört mezhebe göre değerlendirilmişken, kelamı ilgilendiren meselelerin mahiyeti genel hatlarıyla izah edilmiştir. İkinci bölümün sonunda hadisimizin en önemli kısmı olarak gördüğümüz, Hz. Peygamber ile cârîye arasındaki soru-cevap üzerine kurulu diyalogu, muhkem ve müteşâbih naslarla ilişkisine göre etraflıca değerlendirmeye gayret sarf ettik.

Çalışmamız sırasında pek çok eserden yararlanmış olup bunların hepsini bibliyografya bölümünde belirttik. İstifade ettiğimiz kaynakların çoğu ilim çevrelerince muteber sayılan klasik kitaplardan oluşmaktadır. Birinci bölümde Cârîye Hadisi'nin geçtiği rivâyetlerden bahsederken; *Kütüb-i Tis'a*'da İmam Mâlik'in *Muvatta*'ından, Ahmed'in *Müsned*'inden, Müslim'in *Sahîh*'inden, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde yararlandık. Aynı rivâyeti *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan eserlerde araştırırken; Mâlik'in *Müdevvene*'sine, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'ine, İbn Ebû Şeybe'nin *Kitabü'l-Îmân*'ına, Mehâmilî'nin *Emâlî*'sine, İbn Kâni'nin *Mü'cem*'ine, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine, Taberânî'nin *el-Mü'cemü'l-kebîr* ve *el-Mü'cemü'l-evsat*'ına, Beyhakî'nin *Sünen*'ine, Zehebî'nin *el-Uluvv*'una ve Heysemî'nin *Buğyetü'l-bâhis*'ine başvurduk.

Ricâl değerlendirmesinde kaynak edindiğimiz belli başlı eserler; İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı, Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr*'i, İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı, Mizzî'nin *Tuhfetu'l-eşraf*'ı, İbn Hacer'in *et-Takrîb* ve *Tehzîbu't-tehzîb*'idir.

Şerh ağırlıklı açıkladığımız ikinci bölümde en çok destek aldığımız kaynakların bazıları ise şöyledir; Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-mu'lim*'i, Kurtubî'nin *el-Müfhim*'i, Nevevî'nin *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*'i, Aynî'nin *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*'udur. Ayrıca ikinci bölümde Cârîye Hadisi'nin fıkıhla ilişkili kısımlarına dört mezhebe göre değinirken, konun bütünlüğünü dağıtmamak adına, her mezhepte muteber görülen kitapların birkaçından yararlandık. Bunlar Hanefî mezhebinde; Aynî'nin *el-Binâye*'si ile İbn Nuceym'in *el-Bahrü'r-râik* adlı eseri iken, Mâlikî

mezhebinde; Mâlik'in *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'sı ve Karâfî'nin *ez-Zahîre*'sidir. Şâfî mezhebi eserleri ise; İmrânî'nin *el-Beyân*'ı ile Ensârî'nin *Fethu'l-vehhâb* adlı kitabı iken, Hanbelîlerde; İbn Müflih'in *el-Mübdî*'i ve İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*'sidir.

Câriye Hadisi ile ilgili yaptığımız çalışmada en çok başvurduğumuz eserlerden ikisi, çağımız müelliflerinden Nidâl b. İbrâhîm Âla Raşşî'nin *Ref'ü'l-ğâşiye ani'l-mecâz ve't-te'vil ve hadîsi'l-câriye*'si ile Mecdî Gassân Ma'rûf'un *el-Kâdiye bi men'i'l-ihcâc bi hadîsi'l-câriye*'sidir. Bu iki kitap konumuza dair etraflı bir araştırma olması bakımından önem arz eder. Her iki eserin girişinde Câriye Hadisi'nin mâna ile rivâyet edildiğine işaret edilmiş ve konuyla ilgili açıklamalara yer verildikten sonra hadis literatüründeki mânayla rivâyet örnekleri zikredilmiştir. Ayrıca araştırmamız esnasında Cemîl Halîm'in *en-Nücûmu's-sâriye* ve Hasan b. Ali es-Sekkâf'ın *Tenkîhu'l-fuhûmi'l-âliye bimâ sebete vemâ lem yesbut fî hadîsi'l-câriye* adlı eserlerinden de genel olarak yararlandığımızı söyleyebiliriz. Bu iki kitapta söz konusu hadise, *Ref'ü'l-ğâşiye* ve *el-Kâdiye*'ye göre daha yüzeysel değinildiği belirtilmelidir. Özellikle Cemîl Halîm'in *en-Nücûmu's-sâriye*'si Ehl-i Sünnet âlimlerinin Câriye Hadisi hakkındaki görüşlerini bir arada derlemesi yönünden dikkat çekicidir. Bu yönüyle kitabın konuya ana hatlarıyla açıklık kazandırmaya çalıştığı söylenebilir. Sekkâf'ın *Tenkîhu'l-fuhûm*'unda Câriye Hadisi, metod olarak yukarıda zikrettiğimiz iki kitapta olduğu gibi konu bütünlüğü içerisinde işlenmiştir. Ancak bu eser, Câriye Hadisi'ni ayrıntılı olarak incelememiş olması yönünden her iki kitaptan da ayrılır.

Câriye Hadisi'ni inceleyen bir başka çalışma da Nureddin el-Celâisî'nin *"Eyne Allah?" Dirâse tahlîliyye fî beyâni Hadîsi'l-Câriye* adlı kitabıdır.

Son olarak çalışmamız sırasında ülkemizde Câriye Hadisi ile ilgili yazılmış bir tez ya da makaleye rastlayamadık. İncelediğimiz Türkçe eserlerin çoğunda hadisimize değişik vesilelerle yeri geldikçe değinilmekle yetinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜTÜB-İ TİS‘A’DA CÂRİYE HADİSİ

Bir hadisin anlaşılmasında onun faklı rivâyetlerinin tespiti ve birlikte değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Zira Hatîb el-Bağdâdî *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî* kitabında; “Muhtelif Tariklerin Yazılması” başlığı altında bir hadisin değişik rivâyetlerinin bir arada zikredilmesinin ne kadar mühim olduğunu anlatır.²⁶ Bu sebeptendir ki konumuz olan hadisin farklı rivâyetlerindeki metin ve senedlerin mukayeseli bir şekilde incelenmesi, Cârîye Hadisi’nin²⁷ daha iyi anlaşılmasını sağlamakla beraber sıhhat derecesinin belirlenmesinde de bizlere yol gösterici olacaktır. Biz bu çalışmada, Cârîye Hadisi’nin farklı rivâyetlerini *Kütüb-i Tis ‘a’*²⁸ ve onun dışında kalan eserlerde bir arada değerlendirip, bunları bir sonuca bağlamaya gayret edeceğiz.

Kütüb-i Tis ‘a’ da Cârîye Hadisi şu beş kitapta yer almaktadır: İmam Mâlik’in (v. 179/795) *Muvatta’ı*, İmam Ahmed’in (v. 241/855) *Müsned’i*, Müslim’in (v. 261/875) *Sahîh’i*, Ebû Dâvûd (v. 275/889) ve Nesâî’nin (v. 303/915) *Sünen’leri*.²⁹

I. İMAM MÂLİK’İN MUVATTA’INDA CÂRİYE HADİSİ

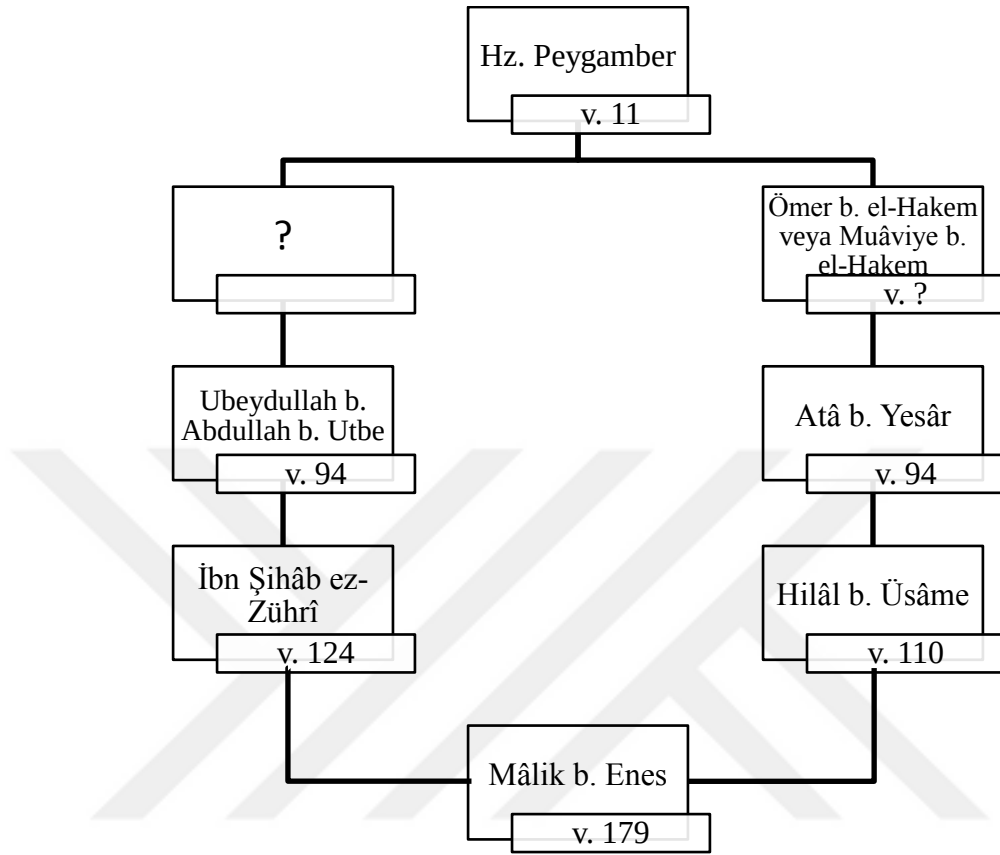
Cârîye Hadisi *Muvatta’* da “Âzâdî Vacip Olan Kölede Aranan Şartlar” başlığı altında, iki tarikla yer almıştır. Birincisinin sahâbe râvisi Ömer b. el-Hakem es-Sülemî, ikincisinin râvisi ise Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe’dir. Bu iki tarikla bize ulaşan rivâyetleri bir şema halinde şu şekilde gösterebiliriz:

²⁶ Bir hadisin farklı rivâyetlerinin birlikte incelenmesinin önemine dair Dürî, Yahyâ b. Ma’în’den: “*Hadisi otuz vecihle yazmasaydık anlayamazdık*” sözünü aktarır. Yine İbrahim el-Harrânî, Ahmed b. Hanbel’den: “*Hadisin bütün tariklerini toplamazsan onu anlayamazsın ve hadisler birbirlerini açıklar*” sözünü işittiğini söyler. (Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi’ li Ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'**, Thk.: Mahmud et-Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983, II, 212).

²⁷ Hadis literatüründe bazı hadisler konuları gereği özel isimlerle anılmışlardır. Mesela; Cibrîl Hadisi (bkz., Muhammed b. Nasr el-Mervezî, **Ta'zîmu kadri's-salât**, Thk.: Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Ferîvâî, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1986, I, 392), Niyet Hadisi (bkz., Münâvî, Abdurra'ûf el-Münâvî, **Fayd el-kadîr şerhü'l-câmiu's-sağîr**, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1982, I, 30), Nüzûl Hadisi (bkz., Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, **el-Esmâ ve's-sıfât**, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, Kahire, Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Türâs, 1999, II, 381) gibi. Dolayısıyla tezimizin konusunu teşkil eden hadis, muhaddisler arasında “Cârîye Hadisi” (bkz., Ebubekir b. el-Hallâl, **es-Sünne**, Thk.: Atiyye ez-Zehrânî, Riyad, Dâru'r-Râye, 1989, III, 575) veya “Cârîye Kıssasının Bulunduğu Hadis” (bkz., Beyhakî, **el-Esmâ ve's-sıfât**, II, 164) gibi isimlerle meşhur olmuştur.

²⁸ *Kütüb-i Tis’a* dendiğinde; Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu's-sahîh’leri*, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Dârimî’nin *Sünen’leri*, İmam Mâlik’in *Muvatta’ı* ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned’i* kastedilmektedir. (bkz., Aydın, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, s.157).

²⁹ A. J. Wensinck vd, **Concordance**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1988, III, 332.

Şema 1

A. ÖMER B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ

حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَسَامَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْحَكَمِ، أَنَّهُ قَالَ: «أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» فَقُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ جَارِيَةً لِي كَانَتْ تَرَعَى عَنَّمَا لِي. فَجِئْتُهَا. وَقَدْ فُتِدَتْ شَاةٌ مِنَ الْغَنَمِ. فَسَأَلْتُهَا عَنْهَا» فَقَالَتْ: «أَكَلَهَا الدُّبُّ». فَأَسِفْتُ عَلَيْهَا. وَكُنْتُ مِنْ بَنِي آدَمَ فَلَطَمْتُ وَجْهَهَا وَعَلَيَّ رَقَبَةٌ أَفَأُعْتِقُهَا. فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَيْنَ اللَّهُ؟» فَقَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ». فَقَالَ: «مَنْ أَنَا؟» فَقَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَعْتَقْتُهَا».

(Yahyâ el-Leysî) dedi ki: Bize Mâlik, Hilâl b. Üsâme'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Ömer b. el-Hakem'in şöyle dediğini tahdîs etti: "Resûlullah'ın

(s.a.v.) yanına gelip O'na; «Koyunlarımı güden bir câriyem vardı. Yanına gittiğim zaman koyunlardan bir tanesini kaybettiğini gördüm ve ona (kaybolan koyunu) sordum. O da; «*Kurt yedi!*» dedi. (Koyuna) üzuldüm. (Sonuçta) ben de âdemoğullarından bir insanım; yüzüne bir tokat vurdum. (Önceden) farz olan bir köle âzâd etme borcum da vardı. Onu âzâd edeyim mi?» dedim. Hz. Peygamber de o câriyeye; «**Allah nerededir?**» diye sordu. Câriye de; «*Semâda*» dedi. Peygamber (s.a.v.); «**Ben kimim?**» diye sordu. Câriye de; «*Sen Allah'ın Resûlü'sün*» dedi. Hz. Peygamber (o sahâbîye); «**Onu âzâd et!**» buyurdu.»³⁰

Ömer b. Hakem tarikiyle rivâyet edilen hadis için İmam Şâfiî³¹ (v. 204/820), Dârekutnî³² (v. 385/995), Beyhakî (v. 458/1066) ve İbn Hacer³³ (v. 852/1449) gibi âlimler, Mâlik'in (v. 179/795) sahâbînin isminde yanıldığını, onun ismini doğru şekilde ezberlememiş olabileceğini ve vehme düştüğünü ifade etmişlerdir. Âlimlerin ortak görüşü; Mâlik'in Ömer b. Hakem'den rivâyet ettiği hadiste vehme düştüğü, doğrusunun ise Muâviye b. el-Hakem olduğu şeklindedir. İbn Abdülberr (v. 463/1071) de; «*Bu hadisi Hilâl b. Üsâme tarikiyle rivâyet edenlerin hepsi, sahâbî râvisi olarak Muâviye b. el-Hakem'i zikretmişlerdir*» deyip Mâlik'in vehme düştüğü yönünde görüş beyan eden âlimlere katılmıştır.³⁴ Bununla birlikte İbn Abdülberr, sahabe arasında Ömer b. el-Hakem isminde bir sahâbînin olmadığını, aksine bu isimde üç tabîinin olduğunu belirtir.³⁵ İbn Abdülberr'in bu iddiasının aksine ricâl kitaplarına bakıldığında Muâviye'nin, Ömer isminde bir kardeşinin olduğu

³⁰ Mâlik b. Enes, **Muvatta**, Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417, «İtk ve Velâ», 6.

³¹ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Thk.: Ahmed Şâkir, Mısır, Mektebetü'l-Halebî, 1940, s. 76.

³² Dârekutnî, Ebû Hasan Ali ed-Dârekutnî, **el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-Nebeviyye**, Thk.: Muhammed Mahfûzu'r-Rahmân, Riyad, Dâru Taybe, 1985, VII, 82.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, «Ömer b. el-Hakem es-Sülemî'nin aslında Muaviye b. el Hakem es-Sülemî olduğunu, bu yanlışın da Mâlik'in bu isimde vehmetmesinden kaynaklandığını belirtmektedir» (İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî, **Takrîbu't-tehzîb**, Thk.: Muhammed Avvame, Halep, Dâru'r-Reşîd, 1986, s. 411).

³⁴ İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf, **et-Temhîd limâ fi'l-muvatta mine'l-ma'âni ve'l-esânîd**, Thk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Fas, Vizâratü Umumi'l-Evkâfi'l-İslâmiyye, 1967, XXII, 76.

³⁵ İbn Abdülberr; «*Ebu'l-Hakem Ömer b. el-Hakem, Evs Kabilesinden Amr b. Âmir'in oğullarındandır. Medine'de yaşamış, hicrî 117 yılında orada vefat etmiştir. Ömer b. el-Hakem b. Sinan'ın babası ise sahâbilerdendi. Diğeri ise Ömer b. el-Hakem b. Sevbân'dır. Ömer b. el-Hakem ismiyle bilinen bu üç tâbîi Medinelidir. Bunlar, Hz. Peygamber'in ashabından olmadıkları gibi bu hadisin senedinin aksine kendilerinden Atâ b. Yesâr rivâyette bulunmamıştır*» (**Temhîd**, XXII, 76) (bkz., Şema 1, s. 11).

görülmektedir.³⁶ Ayrıca Hilâl b. Üsâme, Atâ b. Yesar'dan, o da Muâviye'nin kardeşi Ömer b. Hakem es-Sülemî'den, annesinin adağından bahsettiği bir hadisi rivâyet etmiştir.³⁷ Bu senede dikkat edilecek olursa, Muâviye b. el-Hakem'den Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden iki tabî'nin ortak olduğu fark edilecektir. Buna özellikle vurgu yapmamızın sebebi, sahâbî ismindeki bu hatanın kimden kaynaklandığı üzerindeki farklı görüşlere açıklık kazandırabilmektir. Zira Muvatta'nın şârihlerinden Zürkânî (v. 1122/1710) isim karışıklığını şu şekilde beyan etmiştir: *“Mâlik'in, Hilâl b. Üsâme tarikiyle rivâyet edip Ömer b. Hakem'e isnâd ettiği hadisi, başkaları da aynı tarikle rivâyet etmiş ve sahâbîyi Muâviye b. el-Hakem olarak zikretmişlerdir. Muvatta'daki râvi ismindeki bu yanlış, Muâviye b. el-Hakem şeklinde rivâyette bulunanların varlığına rağmen Hilâl b. Üsâme'den kaynaklanabilir. Hilâl b. Üsâme, Mâlik'e rivâyette bulunduğu sırada Ömer b. el-Hakem olarak naklettiği sahâbî râvisini, başka yerde yanlış olduğunu fark edip düzeltmiş ve Muâviye b. el-Hakem olarak rivâyet etmiş olabilir. Bu görüşümüzü Ebû'l-Fadl es-Süleymanî'nin naklettiği; Ma'an b. İsâ'nın İmam Mâlik'e; «İnsanlar senin ricâl isimlerinde hata yaptığını söylüyorlar. Ömer b. el-Hakem diyorsun; hakikatte ise onun ismi Muâviye b. el-Hakem'dir» dediğinde, İmam Mâlik ona cevap olarak; «Benim (bu hadisi) ezberleyişim bu şekildedir ve bu şekilde de kitabımda yer etmiştir» rivâyeti de desteklemektedir.*”³⁸

Hilâl b. Üsâme'nin, Muâviye dışında kardeş Ömer b. el-Hakem'den de rivâyetinin olduğu göz önünde bulundurulursa, Mâlik'e hadisi aktarırken ismi karıştırmış olabileceğini Zürkânî'nin yukarıdaki sözü ışığında söyleyebiliriz. Ayrıca bu durum, rivâyet esnasında muhaddisin yaptığı hatanın düzeltilip düzeltilmeyeceğiyle de izah edilebilir. Buna göre Zekerîyyâ el-Ensârî, Irâkî'nin Elfiyye'si üzerine yazmış olduğu şerhte; *“Hadisi kitabından ezberlemiş olan bir hâfız, kitabındaki hadisin ezberindeki hadise ters düştüğünü görürse kitabındaki aslına sadık kalır. Eğer hadisi muhaddisten işiterek ya da muhaddise okuduğu bir kitaptan ezberlemişse ve ezberinden de şüphe etmiyorsa ezberine itimat eder. En uygun olanı, bu ikisinin arasını bulup «Benim bu hadisi ezberleyişim böyledir.*

³⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe fî temyizi's-sahabe**, Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, IV, 483.

³⁷ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî', **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, Thk.: Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü'l-Hâncî, 2001, VI, 188.

³⁸ Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zürkânî, **Şerhu'l Muvatta**, Thk.: Tâhâ Abdurraûf Sa'd Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2003, III, 248.

Kitabımda da şöyledir» demesidir»³⁹ demiştir. Yine bu hatanın İmam Mâlik'ten kaynaklanmadığına dair başka rivâyetler de vardır.⁴⁰

Hilâl b. Üsâme'den Cârîye Hadisi'ni rivâyet edenlerin hepsi sahâbî râvisini Muâviye b. el-Hakem olarak zikretmişlerdir.⁴¹ Sahâbî ismindeki hata Mâlik'in kendisinden kaynaklanıyor olsun ya da olmasın rivâyetin bu senedi, Hilâl b. Üsâme tarikiyle Muâviye'den gelen diğer haberlere nisbetle, sahâbî ismindeki bu muhalefetten dolayı muzdaribtir.⁴²

Cârîye Hadisi'nin senedinin muzdarib olduğuna delalet eden ve yukarıdakine benzer bir karışıklığın olduğu, Mustâğfirî'ye Ali b. Seleme tariki ile ulaşmış başka bir rivâyet daha vardır ki o da; “Abdûlmelik b. Amr, Fuleyh b. Süleyman'dan, o da Hilâl b. Ali (b. Üsâme)'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Hilâl b. el-Hakem'den ...”⁴³ şeklinde gelen rivâyettir.⁴⁴ Bu sened hakkında Ebû Musa el-Medenî Zeyl adlı eserinde; “*Bu seneddeki sahâbînin Muâviye b. el-Hakem olduğu bilinmektedir, yalnız burada râvi Hilâl demekle vehme düşmüştür*” der.⁴⁵ İbn Hacer, sahâbî isminde hata yapmış olan râviyi Ali b. Seleme olarak belirtir ve der ki: “*Ebû Dâvûd, Muhammed b. Yûnus'un, Abdûlmelik b. Amr'dan yukarıdaki senedle aynı olacak şekilde bu rivâyeti Muâviye'den naklettiğini zikretmiştir.*”⁴⁶ Mâlik'ten Ömer b. el-Hakem şeklinde gelen Cârîye Hadisi'ni burada, Ali b. Seleme'den Hilâl b. el-Hakem olarak geldiğini görmekteyiz.

³⁹ Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ el-Ensârî, **Fethu'l-bâkî bi şerhi elfiyeti'l-Irakî**, Thk.: Abdullatif el-Hamim, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, II, 72.

⁴⁰ İbn Abdülberr; “*Bu hata Hilâl'den kaynaklanabilir*” der (**Temhîd**, XXII, 79). Ayrıca İbn Abdülberr Mâlik'e Cârîye Hadisi'nin, İbn Şihâb (Zührî) → Ebû Seleme b. Abdurrahman → Muâviye b. el-Hakem tariki ile de ulaştığından söz eder. *Muvatta*'da yer almayan bu tarikte Mâlik, râvi ismini Ömer b. el-Hakem olarak zikretmediği gibi bu rivâyetlerde sadece kâhinlere gitme ve tetayyurdan bahsedilmiştir (İbn Abdülberr, **el-İstizkâr**, Thrc.: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Kahire, Dâru'l-Va'î, 1993, XXIII, 166).

İbn Abdülberr'in zikretmiş olduğu bu senedde dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, Ubeydullah'tan câriyenin imtihanını konu edinen rivâyeti aktaran Zührî'nin yine benzer bir rivâyeti Mâlik'e de nakletmiş olmasıdır. Bu durum, Muâviye ile Ubeydullah rivâyetlerinin birbirleriyle ilişkili olabileceğini akla getirmektedir.

⁴¹ İbn Abdülberr, **Temhîd**, XXII, 77.

⁴² Sübkî, Takıyyüddîn, **Seyfü's-Sakîl**, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî, Kahire, Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Türâs, t.y., s. 83; Âla Raşşî, Nidâl, **Ref'ü'l-ğâşiye anî'l-mecâz ve't-te'vil ve hadîsi'l-cârîye**, Dimaşk, y.y., 2008, s. 171.

⁴³ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn el-Cezerî, **Üsdü'l-ğâbe fî mâ'rifeti's-sahâbe**, Thk.: Adil Ahmed Abdülmecûd, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1994, V, 382; İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 457.

⁴⁴ Hadis hakkında bilgi için bkz., s. 34-35.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, V, 382.

⁴⁶ İbn Hacer, **el-İsâbe**, VI, 457.

Şu ana kadar burada Cârîye Hadisi'nin sened yönünden ihtilaflarına değindik. Bundan sonra bu bölümde konumuz olan hadisin diğer rivâyetlerine, metin ihtilafı ve ricâl değerlendirmesi ağırlıklı olarak yer vermeye çalışacağız. Özellikle metinler arasındaki lafız farklılıkları göz önünde bulundurularak sıhhat durumları ve bu metinlerin birbirleri ile olan ilişkileri etrafında birinci ve ikinci bölüm teşekkül edecektir.

Atâ b. Yesâr el-Hilâlî tabîinin önde gelenlerinden olup, hicrî 94 yılında vefat etmiştir.⁴⁷ İbn Hacer onun hakkında “*Sikaton, fâdilun, sâhibu mevâiz ve ibâde = Güvenilir, faziletli, güzel vaaz eden ve âbid birisidir*” der.⁴⁸ İbn Sa’d (v. 230/845), Atâ b. Yesâr’ın çokça hadis ezbere bilen, sika bir râvi olduğunu söyler.⁴⁹

Hilâl b. Ali b. Üsâme el-Kureşî hakkında İbn Hacer, genç (suğrâ) tabîinden olduğunu söyler.⁵⁰ İbn Ebû Hâtim onun için, “*Şeyhun yüktebû hadîsühû = Hadisi yazılan bir râvidir*”⁵¹ demektedir.⁵² Nesâî ise onun hakkında “*Leyse bihi be’s = Onda bir beis yoktur*”⁵³ ifadesini kullanır.⁵⁴ Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî (v. 277/890) onun hakkında; “*Sika ve hadisi hasen bir râvi olmakla beraber Atâ b. Yesâr’dan hasen hadisler rivâyet eder*” demiştir.⁵⁵ İbn Hacer de *et-Takrîb*’inde onun sika olduğunu söyler. İbn Hibbân (v. 354/965) da Hilâl b. Üsâme’yi *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.⁵⁶ İbn Sa’d, onun Hişâm b. Abdülmelik’in hilafetinin sonlarına doğru, yani hicrî 110’larda vefat ettiğini söylemiştir.⁵⁷

⁴⁷ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 392.

⁴⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 392.

⁴⁹ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, VII, 171-172.

⁵⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 576.

⁵¹ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1953, IX, 76.

⁵² **Yüktebu Hadîsühû: 1.** Sehâvî’ye göre tâ’dîlin altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır; **2.** Yahyâ b. Ma’in bu sîgayı, “Râvî, zaiflerdendir!” mânasında kullanır. (Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 332).

⁵³ Mizzî, Ebu’l-Haccâc Cemâlüddîn el-Mizzî, **Tehzîbu’l-kemâl fî esmâ’i’r-ricâl**, Thk.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Beyrut, Müessesetü’r-risâle, 1983, XXX, 343.

⁵⁴ **Lâ Be’s Bihi:** Ta’dîlin, Zehebî ve Irakî’ye göre üçüncü Sehâvî’ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır. (Aydınlı, **a.g.e.**, s. 159).

⁵⁵ Fesevî, Ebû Yûsuf Ya’kûb el-Fesevî, **el-Ma’rifetü ve’t-târîh**, Thk.: Ekrem Diyâ’ el-Ğumârî, Medîne, Mektebetü’l-Dâr, 1989, II, 466.

⁵⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî, **es-Sikât**, Haydârâbâd, Dâiratü’l-Ma’ârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973, V, 505.

⁵⁷ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, VII, 504.

Mâlik b. Enes, hicret yurdunun (Medine) imamlarından, Allah'tan korkanların önde gelenlerinden⁵⁸ biri olarak tarif edilmiş bir İslam âlimidir. İbn Hacer onun etbâu't-tâbiînin büyüklerinden olduğunu söyler.⁵⁹ Medine'de hicrî 93 yılında doğmuş ve 179 yılında orada vefat etmiştir. Buhârî'nin, Mâlik'in Nâfi''den, Nâfi''in de İbn Ömer'den yaptığı rivâyetlerini, senedleri açısından en güçlü (esahhu'l-esânîd) hadislerden sayması,⁶⁰ İmam Mâlik'in hadis ilminde sahip olduğu yeri göstermektedir.

Sonuç olarak, Fesevî'nin Hilâl b. Üsâme hakkında söylediği söze ve yine onun için kullanılan ta'dîl lafızlarına bakılacak olursa, bu lafızların hadis ilminde ta'dîl için kullanılanların en düşüklerinden olduğu görülür. Bu da Hilâl b. Üsâme tarihiyle rivâyet edilen hadisleri hasen derecesine düşürür.⁶¹ Dolayısıyla Mâlik'in, Hilâl b. Üsâme'den rivâyet ettiği bu hadisin senedindeki ızdırıp giderilse dahi hadis için **hasen** hükmü verilir.⁶²

B. UBEYDULLAH B. ABDULLAH B. UTBE RİVÂYETİ

"حدثني مالك عن ابن شهاب عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود أن رجلا من الأنصار جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بجارة له سوداء فقال: «يا رسول الله إن علي رقبة مؤمنة. فإن كنت تراها مؤمنة أعتقها». فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أتشهدين أن لا إله إلا الله؟» قالت: «نعم». قال: «أتشهدين أن محمدا رسول الله؟» قالت: «نعم». قال: «أتوقنين بالبعث بعد الموت؟» قالت: «نعم». فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أعتقها»."

(Yahyâ el-Leysî) dedi ki: Bize Mâlik, İbn Şihâb'dan, o da Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'un şöyle dediğini tahdîs etti: Ensardan bir adam Hz. Peygamber'in yanına siyahî bir câriye ile geldi ve O'na; «Yâ Resûlallah! Mü'min bir

⁵⁸ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 516.

⁵⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 516.

⁶⁰ Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, **Umdetü'l-Kârî şerh sahîhi'l-Buhârî**, Thk.: Abdullah Mahmud, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, IV, 113.

⁶¹ Âla Raşşî, Nidâl, **Raf'ü'l-ğâşiye**, s. 179.

⁶² Fesevî, **el-Ma'rifetü ve't-târîh**, II, 466; İbn Abdülberr, **el-İstî'âbu fî ma'rifeti'l-ashâb**, Thrc.: Adil Mürşid, Amman, Dâru'l-A'lâm, 2002, s. 671.

köle âzâd etme borcum vardır, eğer bu câriyeyi mü'mine görürsen onu âzâd edeyim» dedi. Hz. Peygamber de câriyeye; «Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet eder misin?» diye sordu. Câriye de; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet eder misin?» dedi. Câriye de; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «Ölümden sonra dirilmeye inanır mısın?» diye sordu. Câriye de; «Evet» dedi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) (o sahâbîye); «Onu âzâd et!» buyurdu.»⁶³

Mâlik'in bu tarikle gelen rivâyetindeki râviler, diğer rivâyetin ricâlinden daha kuvvetlidir. Bu rivâyette yer alan ricâl hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin sözlerine bakacak olursak; hadisi Mâlik'e aktaran Zührî hakkında İbn Hibbân *es-Sikât*'ında: "Hz. Peygamber'in ashâbından on kişi ile görüşmüştür. Hadisleri ezberlemede ve yaşamada, zamanının en önde gelenlerindendi. Aynı zamanda fakîh ve faziletli bir insandı" der.⁶⁴ İbn Hacer de Zührî'nin fakîh ve hadis hâfızı olduğunu, hadis ilmindeki yerinin büyüklüğünde ittifak edildiğini ve çoğu rivâyetlerini tâbînin büyüklerinden yaptığını söylemiştir.⁶⁵

Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Huzelî el-Ensârî için İbn Hacer sika, fakîh ve sebt (sağlam), orta tabakada yer alan (vüstâ) tabîinden olduğunu söyler. Hicrî 94/713 yılında vefat etmiştir.⁶⁶ Tâbînin seçkinlerinden olan Ubeydullah aynı zamanda fukahâ-i seb'a olarak bilinen Medine'deki büyük yedi fakîh arasında zikredilmiştir.⁶⁷ İbn Sa'd onun sika, fakîh, çokça hadis bilen, âlim ve şâir birisi olduğunu söyler.⁶⁸ Bu rivâyette Ubeydullah b. Abdullah'ın sahâbînin adını zikretmemesi her ne kadar hadisin mürsel olarak adlandırılmasına sebep olsa da hadisin senedi muttasıl hükmündedir.⁶⁹ Çünkü bu hadisin Ubeydullah tarikiyle gelmiş başka rivâyetlerine bakıldığında burada belirtilmeyen sahâbî isminin orada Ebû Hüreyre⁷⁰ olarak zikredildiğini görmekteyiz. Zira bu konuyla ilgili İbn Abdülberr, Hüseyin b. Velîd'in Mâlik'ten, Mâlik'in Zührî'den, Zührî'nin Ubeydullah'tan, Ubeydullah'ın da Ebû Hüreyre'den aynı rivâyeti muttasıl olarak zikrettiğini

⁶³ Mâlik, *Itk ve Velâ*, 6.

⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349.

⁶⁵ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 506.

⁶⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 372.

⁶⁷ İbn Hibbân, *a.g.e.*, V, 63.

⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 246.

⁶⁹ İbn Abdülberr, *Temhîd*, IX, 114.

⁷⁰ Bu râvi için bkz., s. 50.

belirtmiştir.⁷¹ İbn Abdülberr *Temhîd*'inde hadisin metnini zikretmez, sadece senedini verir. Ancak, Hüseyin b. Velîd'den gelen rivâyetin metninin, *Muvatta*'dakiyle aynı olduğunu söylemiştir.⁷² İbn Abdülberr'in bu sözleri, ileride değineceğimiz Ebû Hüreyre rivâyeti⁷³ ile Ubeydullah'ın yukarıdaki hadisinin aynı olduğuna dair güçlü bir delil olarak gösterilebilir. Ayrıca Ubeydullah'ın fukahâ-i seb'a'dan olduğu hatırlanacak olursa, İbn Teymiyye'nin Medineli yedi fakih'ten biri olan Hişâm b. Urve'nin babasından mürsel olarak yaptığı rivâyet için: "*Mürsel rivâyeti yapan kişi fukahâ-i seb'a'nın büyük râvilerinden olup bu şekilde gelen rivâyeti en güçlü mürselerdendir*"⁷⁴ sözü, hadis usulünde belirli sıfatlara haiz olan kişilerin mürsel rivâyetlerinin mutber görüldüğüne dair delil teşkil eder. Ubeydullah'tan mürsel olarak gelen bu rivâyet hakkında gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra geriye bu rivâyetin muttasıl tariklerinde hadisi rivâyet eden Ebû Hüreyre'nin; "*Bir adam*" şeklinde sahâbî ismini zikretmeden yaptığı irsâl kalıyor ki, o da sahabinin hepsinin hadis rivâyetinde âdil oldukları bilindiği⁷⁵ için, sahâbî mürselinin hadisin sıhhatine bir zarar vermeyeceği şeklinde izah edilir.⁷⁶ Bu rivâyette yer alan ricâlin faziletlerinin bilinmesinden ve senedindeki irsâlin yukarıda beyan edilen sebeplerle giderilmesinden sonra bu rivâyet için **sahîh**⁷⁷ hükmü verilir.

Ubeydullah'ın yukarıdaki mezkûr rivâyeti ilk bakıldığında Muâviye b. el-Hakem'den gelen Cârîye Hadisi'nden farklı gibi gözükür. Bu farklılıklar arasında dikkati çeken ilk şey, iki rivâyetin de sahâbî râvilerinin adlarındaki ihtilaftır. Bir diğeri de, Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyette cârîyesi ile arasında geçen kıssaya⁷⁸ yer verilirken, Ubeydullah'ın rivâyetinde bu hâdisenin yer almamasıdır.

⁷¹ İbn Abdülberr, **Temhîd**, IX, 114.

⁷² İbn Abdülberr, **a.y.**

⁷³ Rivâyet için bkz., s. 49, 81.

⁷⁴ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn el-Harrânî, **Şerhu'l-'umde fi'l-fıkıh**, Thk.: Suud b. Sâlih el-Utayşân, Riyad, Mektebetu'l-Übeykân, 1991, I, 102.

⁷⁵ Çakan, İsmail Lütfî, **Hadis Usûlü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 115.

⁷⁶ Zürcânî, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zürcânî, **Şerhu'l-Beykûniyye fi ilmi mustalahi'l-hadîs**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2006, s. 64.

⁷⁷ Zehebî, **el-Uluvv**, s. 15; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn, **Tefsîru Kurâni'l-azîm**, Thk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Gize, Müessesetü Kurtuba, 2000, IV, 194; Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn el-Heysemî, **Mecmaü'z-zevâid ve menba'ü'l-fevâid**, Thk.: Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1994, I, 170.

⁷⁸ Kıssa için bkz., s. 24.

Söz konusu olan bu iki rivâyet arasındaki farklılıkların ilki, Ubeydullah'tan bize ulaşan hadisteki “أَنَّ رجلاً مِنَ الأنصار = Ensardan bir adam” cümlesindeki meçhul ensarî râvinin açıklığa kavuşturulmasıyla açıklanabilir. Bu münasbetle câriye kıssasını bize anlatan sahâbî; Muaviye b. el-Hakem'in ensardan olduğu belirtilmelidir.⁷⁹ Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî, Medenî (Medineli) olup Benî Süleym⁸⁰ kabilesine mensuptur.⁸¹ İsmnin sonunda mensup olduğu kabilenin “Süleymî” yerine “Sülemî” olarak geçmesi, Arapça gramerine göre neseplerdeki vezin değişiklikleriyle açıklanır. Zira Arapça da فُعِيل vezninde olup, son harfi sahîh olan (illet harfi olmayan) kelimeler, nispet eki aldıklarında فُعَيْلِي şeklinden kısaltılarak فُعَيْلى olarak da telaffuz edilebilir.⁸² Ayrıca Dârekutnî *İlel*'inde, Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyetlerin senedlerini topladığı bölümde; “A‘meş, Ebû Bısr Ca‘fer b. İyâs’tan, o da Atâ b. Yesâr’dan, o da ensardan bir adamdan rivâyet etti ve senedde Tövbetü’l-Anberî’yi zikretmedi” şeklinde bir senedin varlığından söz eder.⁸³ Bu senedin varlığı, Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyetlerin bazılarında adının zikredilmeyip, yerine ensardan olduğu belirtilerek başka rivâyetlerin de yapıldığına dair delil olarak gösterilebilir. Bu sebepten ötürü Ubeydullah'ın rivâyeti, Muâviye'ninki ile bir olabilir.⁸⁴ Bununla birlikte Zâhid el-Kevserî'nin; “(Câriye Hadisi ile ilgili) mübhem olarak bir adamdan rivâyet edilen bütün hadisler İbn Hakem'e hamledilir” sözü bu iki hadisin bir olduğunu güçlendirir niteliktedir.⁸⁵ Kevserî bu sözle sadece “ensardan bir adam” şeklinde rivâyet edilen hadislerin Câriye Hadisi ile ilişkili olduğuna açıklık kazandırmakla kalmayıp aynı zamanda

⁷⁹ Sahâbî için bkz., s. 29.

⁸⁰ Benî Süleym Kabilesi, Baki' tarafından Medine'ye 20 fersah (1 fersah yaklaşık 5.5 km.'ye karşılık gelir) uzaklıktaki Birâm ve Hayber cihetine düşen Herratü'n-Nâr dağına kapsayan, Medine civarında dağlık bir bölgedir. (Yâkût, Ebû Abdullah Şihâbüddîn el-Hamevî, **Mu‘cemü'l-büldân**, Beyrut, Dâru Sâdır, 1977, I, 366).

⁸¹ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953, VIII, 376.

⁸² İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemaleddin et-Tâî, **Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye**, Thk.: Abdülmün'im Ahmed, Mekke, Dâru'l-Me'mûn li't-Turas, t.y., III, 1944-1945.

⁸³ Dârekutnî, *el-İlel*, VII, 83; Rivâyet için bkz., s. 54-55.

⁸⁴ Ma'rûf, Mecdî Gassân, **el-Kâdiye bi men'i'l-ihcâc bi hadîsi'l-câriye**, Beyrut, 103, Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, 2014, s. 103.

⁸⁵ Sübkî, **Seyfü's-Sakîl**, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 83.

ilerde de değineceğimiz Ebû Hüreyre⁸⁶ ve İbn Abbâs’dan,⁸⁷ “*Bir adam câriyesi ile Hz. Peygamber’e geldi*” şeklindeki rivâyetlerin belirsizliğine de ışık tutmuştur.

Muâviye’nin ensardan olduğu izahate kavuşturulduktan sonra, iki sahâbîden gelen bu rivâyetlerin merkezinde ki câriyelere de kısaca değinilmesi, bu iki hadisin birbiriyle olan ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı kanısındayız. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Ubeydullah’ın rivâyetinde, her ne kadar da câriye ile sahâbî arasında geçen kıssaya değinilmemiş olsa bile, bu Muâviye’den gelen rivâyete aykırı bir durum değildir. Çünkü Muâviye’nin, İbn Kâni’in *Mu‘cemü’s-sahâbe*’sinde zikredilen rivâyetinde câriyenin kıssasına yer verilmemiş, doğrudan Muâviye’nin âzâd etmek istediği siyahî câriyeden söz edilmiştir.⁸⁸ İbn Kâni’e Muâviye’den gelen rivâyete dikkat edilirse câriyenin siyahî olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Zehebî’den gelen rivâyette de câriye siyahîdir.⁸⁹ Ubeydullah’ın, mürsel olarak ensardan bir sahâbîden aktardığı rivâyete bakıldığında oradaki câriyenin de siyahî olduğu görülür. Bütün bu benzerliklerin tesadüf sonucu olduğunu iddia etmek, birden çok sahâbînin Muâviye b. el-Hakem’in hâdisesi gibi bir durumla karşı karşıya kalıp, câriyenin imanını imtihandan aciz bir duruma düşürmek anlamına geleceği de unutulmamalıdır. Bununla beraber, bu olayın birden fazla sahâbînin başından geçtiğini söylemek, sahabeyi yüze vurmanın günah olduğundan bihaber saymak olacağı da belirtilmelidir.

Ubeydullah’ın “ensardan bir adam...” şeklinde yaptığı rivâyet; Muâviye’nin ensardan olduğu bilindikten sonra bu iki hadisin bir olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Özellikle Muâviye ve Ubeydullah’ın rivâyetlerindeki câriyelerin birbirlerine yakın sıfatlara sahip olması gibi karineler, iki hadisin birbiriyle ilişkili olduğu tezini daha da güçlendirmektedir. Ayrıca bizim Muâviye ve Ubeydullah’tan gelen iki hadisin bir olduğunu düşündüğümüz gibi İbn Kesîr de *Tefsîr*’inde, Ubeydullah’tan gelen yukarıdaki rivâyeti zikrettikten sonra; “(Bu hadis) Mâlik’in *Muvatta*’nda, Şafiî ve Ahmed’in *Müsned*’lerinde, Müslim’in *Sahîh*’inde, Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin *Sünen*’lerinde Hilâl b. Ebû Meymune tariki ile Atâ b. Yesâr’dan, o da Muâviye b. el-Hakem’den siyahî câriye ile (Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in yanına) geldi.

⁸⁶ Sahâbî için bkz., s. 50.

⁸⁷ Bilgi için bkz., s. 105-111.

⁸⁸ Bilgi için bkz., s. 115.

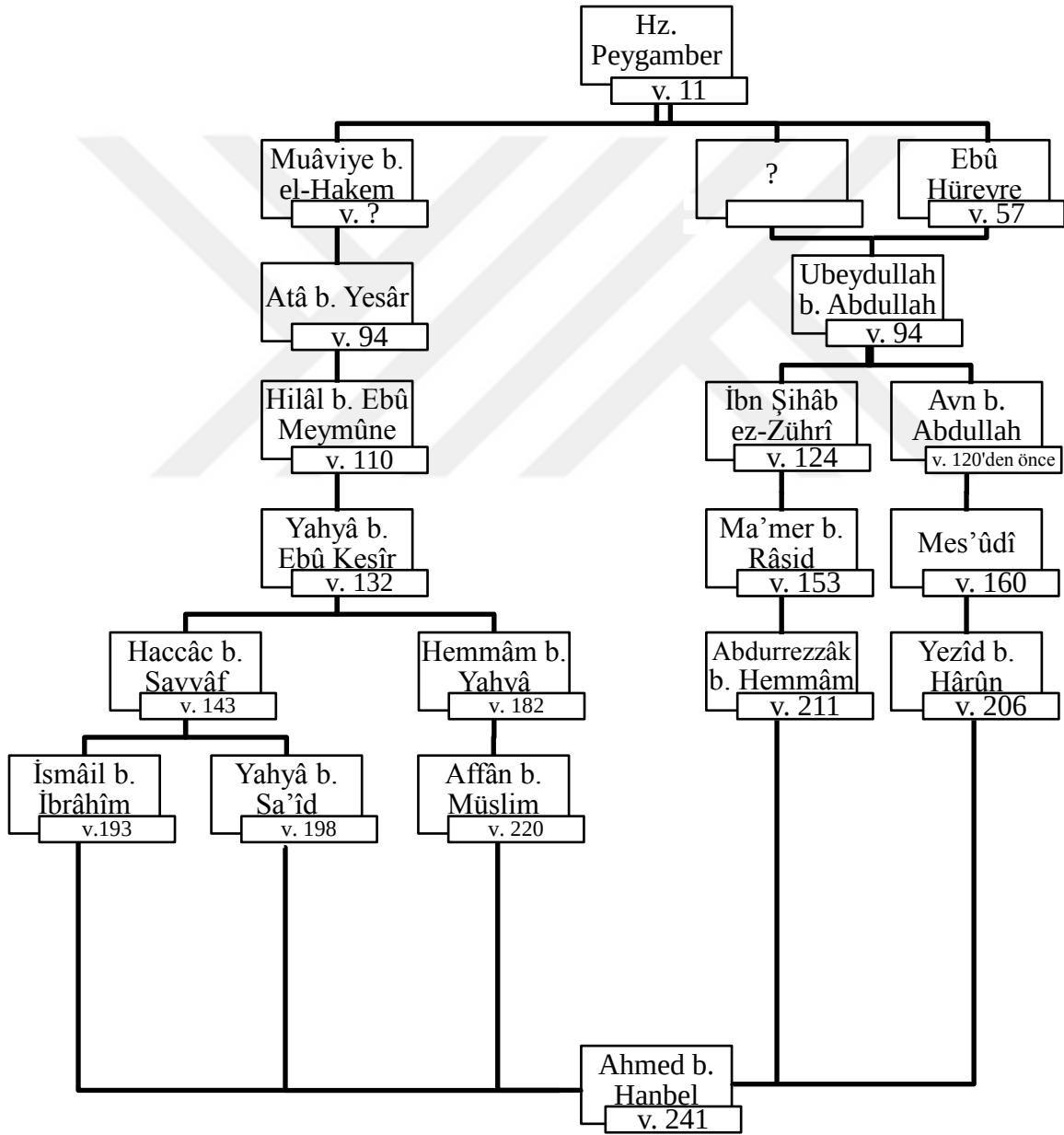
⁸⁹ Bilgi için bkz., s. 148.

H . Peygamber de o câriyeye: «**Allah nerededir?**» dedi. Câriye de: «**Semâdadır**» cevabını verdi. Peygamber (s.a.v.): «**Ben kimim?**» diye sordu. Câriye de «**Sen Allah'ın Resûlü's n**» dedi. H . Peygamber (o sahâbîye); «**Onu âzâd et!**» buyurdu” şeklinde de geçmektedir”⁹⁰ sözü ile Muâviye b. el-Hakem ve Ubeydullah'ın rivâyetleri arasında bir ilişki olduğuna işaret etmiştir.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru Kurâni'l-azîm*, IV, 194.

II. AHMED B. HANBEL'İN MÜSNED'İNDE CÂRİYE HADİSİ

Câriye Hadisi *Müsned*'de üç tarikle yer almıştır. Birinci tarikin sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî, ikincisinin sahâbî râvisi Ebû Hüreyre ed-Devsî, üçüncüsünün tabî râvisi Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'dir. Dolayısıyla bu rivâyetler iki sahâbî ve bir tabînden bize ulaşmıştır.⁹¹

Şema 2

⁹¹ Bkz., Şema 2.

A. MUÂVIYE B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ

Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî vasıtasıyla rivâyet edilen Cârîye Hadisi, Ahmed b. Hanbel'e sekiz tarikile ulaşmıştır. Bu tariklerin beşinde cârîye kıssası zikredilmemiş olup, namazda konuşmak, tetayyur ve kâhinlere gitmek gibi fikhî meseleler, hadisin bütün metninden müstakıl bir şekilde rivâyet edilmiştir. Geri kalan üç tarikte ise cârîye kıssası farklı senedlerle, birbirlerine yakın metinlerde rivâyet edilmiştir. Bu üç rivâyet şöyledir:

1. İsmâil b. İbrahim Rivâyeti

"حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا إسماعيل بن إبراهيم، حدثني الحجاج بن أبي عثمان، حدثني يحيى بن أبي كثير، عن هلال بن أبي ميمونة، عن عطاء بن يسار، عن معاوية بن الحكم السلمي، قال: «بينما نحن نصلّي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ عطس رجل من القوم»، فقلت: «يرحمك الله»، فرماني القوم بأبصارهم، فقلت: «وانكّل أميّا ما شأنكم تنظرون إليّ» قال: «فجعلوا يضربون بأيديهم على أفخاذهم، فلما رأيتهم يضربوني، لكيتي سكّ، فلما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فبأي هو وأمي ما رأيت معلما قبله ولا بعده أحسن تعليما منه، والله ما كهرني ولا شتمني ولا ضربني» قال: «إنّ هذه الصلّة لا يصلح فيها شيء من كلام الناس هذا، إنّما هي التّسبيح والتّكبير وقراءة القرآن» أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: «يا رسول الله إنّ قوم حديث عهد بالجاهليّة، وقد جاء الله بالإسلام، وإنّ منّا قوماً يأتون الكهّان» قال: «فلا تأتوهم» قلت: «إنّ منّا قوماً يتطيّرون» قال: «ذاك شيء يجذونه في صدورهم، فلا يصدّونهم» قلت: «إنّ منّا قوماً يخطون» قال: «كان نبي يخط، فمن وافق خطه فذلك» قال: «وكانت لي جارية ترعى غنما لي في قبل أحد الجوانيّة، فاطلعتها ذات يوم، فإذا الذئب قد ذهب بشاة من غنمها، وأنا رجل من بني آدم آسف كما يأسفون، لكيتي صككتها صكّة، فأتيت النبي صلى الله عليه وسلم فعظم ذلك عليّ»، قلت: «يا رسول الله، أفلا أعتقها؟» قال: «اتّني بها» فأتيتها بها فقال لها: «أين الله؟» فقالت: «في السّماء»، قال: «من أنا؟» قالت: «أنت رسول الله»، قال: «أعتقها، فإنّها مؤمنة» وقال مرّة: «هي مؤمنة، فأعتقها!».

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize İsmail b. İbrahim tahdîs etti ve dedi ki: Bana Haccâc tahdîs etti ve dedi ki: Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)’den, o da Atâ b. Yesâr’dan, o da Muâviye b. el-Hakem’den şöyle dediğini bana tahdîs etti: “Resûlullah (s.a.v.) ile namaz kılarken cemaatten biri aksırıverdi. Ben hemen «Yerhamukâllah = Allah sana rahmet etsin» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz» dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını görünce sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince (Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. Vallâhi beni ne azarladı ne bana sövdü ne de vurdu (sadece): «**Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur’an okumaktan ibarettir**» buyurdu. Yahut buna benzer bir şey söyledi.⁹² Ben: «Yâ Resûlallah! Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslam’ı getirdi. Ama bizden öyle bir topluluk var ki hâlâ kâhinlere giderler» dedim. Hz. Peygamber: «**Onlara gitmeyin!**» buyurdu. «Bizden bazıları tetayyur ediyorlar» dedim. Resûlullah (s.a.v.): «**Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın onları yoldan çıkarmasın!**» buyurdu. Ben: «Bizden bazıları çizgi çiziyorlar» dedim. Peygamber (s.a.v.): «**Peygamberlerden biri çizgi çizerdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu**» buyurdu. (Muâviye diyor ki): «Benim bir câriyem vardı. Uhud⁹³ ve Cevvâniyye⁹⁴ taraflarında koyunlarımı güderdi. Bir gün kendisini gözetlemeye gittim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlardan birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. Lakin câriyeye öyle bir tokat vurdum ki hemen Resûlullah (s.a.v.)’e geldim. Bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim

⁹² Bu ifade ile râvinin hadisi mânayla rivâyet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim mâna ile hadis rivâyetinin cevazını savunanlar rivâyetten sonra râvinin mâna rivâyetine delalet eden نحوه، مثله، أو gibi lafızları kullanması gerektiğini söylemişlerdir (Atan, A. Hikmet, **Mâna ile Hadis Rivâyeti**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1999, s. 56, 99).

⁹³ Uhud Gazvesi’nin yapıldığı dağın ismidir. “Uhud” kelimesi Arapçada özel isim olarak ilk defa bu dağda kullanılmıştır. Bu dağ kırmızı renkli olup Medine’nin kuzeyinden bir mil uzaklıktadır. Hz. Hamza’nın ve yetmiş Müslüman’ın şehit edildiği, Hz. Peygamber’in ön dişlerinin kırıldığı, yüzünden ve dudağından yaralandığı zorlu savaş burada gerçekleşmiştir (Yâkût, **Mu‘cemü’l-büldân**, I, 109).

⁹⁴ Medine yakınlarında bulunan bir köydür (Yâkût, **Mu‘cemü’l-büldân**, II, 175).

mi?» dedim. Hz. Peygamber: «**Sen onu bana getir**» buyurdu. Peygamber (s.a.v.) ona: «**Allah nerededir?**» diye sordu. Cârîye: «**Semâdadır**» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «**Ben kimim?**» dedi. Cârîye: «**Sen Resûlullah'sın**» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «**Onu âzâd et; çünkü o mü'minedir!**» başka bir rivâyette de «**O mü'minedir; onu âzâd et!**» buyurdu.⁹⁵

2. Yahyâ b. Sa'îd Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حدثنا يحيى بن سعيد، عن حجاج الصواف، حدثني يحيى بن أبي كثير، حدثني هلال بن أبي ميمونة، عن عطاء بن يسار، عن معاوية السلمي، قال: «صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم» قال: «فعطس رجل من القوم»، فقلت: «يرحمك الله، فرماني القوم بأبصارهم»، فقلت: «واكل أمياد، ما شأنكم تنظرون إلي؟» قال: «فجعلوا يضربون بأيديهم على أفخاذهم، فعرفت أنهم يضمنوني، لكي سكت، فلم أفضي النبي صلى الله عليه وسلم الصلاة بأبي هو وأمي، ما شتمني ولا كهرني ولا ضربني، فقال: «إن هذه الصلاة لا يصلح فيها شيء من كلام الناس هذا، إنما هي التسبيح والتكبير وقراءة القرآن» أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قلت: «يا رسول الله، إننا قوم حديث عهد بجاهلية، وقد جاء الله بالإسلام، ومنا رجال يأتون الكهان»، قال: «فلا تأتوهم» قلت: «ومنا رجال يتطبرون» قال: «فإن ذلك شيء يجدونه في صدورهم فلا يصددتهم» قلت: «ومنا رجال يخطون» قال: «كان نبي من الأنبياء يخط، فمن وافق خطه فذاك» قال: «وبينما جاريتي لي ترعى غنيمات لي في قبل أحد الجوانية، فاطلعت عليها طلاءة، فإذا الذئب قد ذهب منها بشاة، وأنا رجل من بني آدم يأسف كما يأسفون، لكي صككتها صكة»، قال: «فكظم ذلك على رسول الله صلى الله عليه وسلم»، قلت: «ألا أعنفها؟» قال: «أبعث إليها» قال: «فأرسل إليها فجاء بها»، فقال: «أين الله» قالت: «في السماء» قال: «فمن أنا؟» قالت: «أنت رسول الله» قال: «أعنفها فإنها مؤمنة».

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize Yahyâ b. Sa'îd, Haccâcu's-savvâf'tan tahdîs etti ve dedi ki: Bana Yahyâ b. Ebû Kesîr tahdîs etti ve dedi ki:

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Thk.: Şuayb Arnaûd, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, XXXIX, 175-176.

Hilâl b. Ebû Meymûne, Atâ b. Yesâr'dan, o da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den şöyle dediğini bana tahdîs etti: “Resûlullah (s.a.v.) ile namaz kılarken cemaatten biri aksırıverdi. Ben hemen «*Yerhamukâllah = Allah sana rahmet etsin*» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «*Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz*» dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını anladım ve sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince (Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Vallâhi bana ne sövdü ne vurdu ne de beni azarladı (sadece): «***Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir***» buyurdu. Yahut buna benzer bir şey söyledi. Ben: «*Yâ Resûlallah! Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslam'ı getirdi. Ama bizden öyle adamlar var ki hâlâ kâhinlere giderler*» dedim. Hz. Peygamber: «***Onlara gitmeyin!***» buyurdu. «*Bizden bazıları tetayyur ediyorlar*» dedim. Resûlullah (s.a.v.): «***Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın onları yoldan çıkarmasın!***» buyurdu. Ben: «*Bizden bazı adamlar çizgi çiziyorlar*» dedim. Peygamber (s.a.v.): «***Peygamberlerden biri çizgi çizerdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu***» buyurdu. (Muâviye diyor ki): «Benim bir câriyem vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında koyunlarımı güderdi. Bir gün kendisini gözetlemeye gittiğim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlardan birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. Lakin câriyeye öyle bir tokat vurdum ki hemen Resûlullah (s.a.v.)'e geldim. Bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «*Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?*» dedim. Hz. Peygamber: «***Onu buraya çağırt!***» buyurdu. Câriyeyi getirmesi için birisini gönderdim. Peygamber (s.a.v.) ona: «***Allah nerededir?***» diye sordu. Câriye: «*Semâdadır*» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «***Ben kimim?***» dedi. Câriye: «*Sen Resûlullah'sın*» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «***Onu âzâd et; çünkü o mü'minedir!***» buyurdu.”⁹⁶

⁹⁶ Ahmed, XXXIX, 183-184.

3. Affân Rivâyeti

حدثنا عبد الله حدثني أبي حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ، حَدَّثَهُ أَنَّ مُعَاوِيَةَ بْنَ الْحَكَمِ حَدَّثَهُ بِثَلَاثَةِ أَحَادِيثَ حَفِظَهَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فَقُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا قَوْمٌ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ جَاءَ بِالْإِسْلَامِ، وَإِنَّ مِنَّا رِجَالًا يَخْطُونَ» قَالَ: «قَدْ كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخْطُ، فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ فَذَلِكَ»، قَالَ: فُلْتُ: «إِنَّ مِنَّا رِجَالًا يَنْطَبِئُونَ قَالَ: «ذَاكَ شَيْءٌ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ، فَلَا يَصُدُّنَكُمْ»، قَالَ: فُلْتُ: «إِنَّ مِنَّا رِجَالًا يَأْتُونَ الْكُفَّانَ» قَالَ: «فَلَا تَأْتُوهُمْ» قَالَ: «فَهَذَا حَدِيثٌ»

قَالَ: «وَكَاثَتْ لِي عَنْمَ فِيهَا جَارِيَةٌ لِي تَرَعَاهَا فِي قَبْلِ أُحُدٍ وَالْجَوَانِيَّةِ فَاطَّلَعْتُ عَلَيْهَا ذَاتَ يَوْمٍ، فَوَجَدْتُ الذُّبَّ قَدْ ذَهَبَ مِنْهَا بِشَاءٍ، فَأَسِفْتُ وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ، فَصَكَّكْتُهَا صَكًّا»، قَالَ: «فَعَطَّمْتُ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قَالَ: فُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أُعْتِفُهَا؟» قَالَ: «ادْعُهَا " فَدَعَوْتُهَا»، فَقَالَ لَهَا: «أَيُّنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ» قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «إِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ فَأَعْتِفُهَا» قَالَ: «هَذَا حَدِيثَانِ»

قَالَ: «وَصَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَعَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ» فَقُلْتُ: «يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَرَمَانِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ»، فَقُلْتُ: «وَأَكُلُ أُمِّيَاءَ، مَا شَأْنُكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ؟» قَالَ: «فَضَرَبُوا بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَازِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُصْمِتُونِي سَكَتُ، حَتَّى صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَانِي»، قَالَ: «فَبِأَيِّ وَأُمِّي مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِنْهُ، فَمَا ضَرَبَنِي وَلَا كَهَرَنِي وَلَا سَبَّنِي»، وَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ هَذَا، إِنَّمَا هِيَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ» أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. «هَذِهِ ثَلَاثَةُ أَحَادِيثَ حَدَّثَنِيهَا».

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize Affân tahdîs etti ve dedi ki: Bize Hemmâm tahdîs etti ve dedi ki: Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, Muâviye b. el-Hakem'in kendisine Hz. Peygamber'den ezberlediği (şu) üç hadisi tahdîs ettiğini söylerken işittim:

“(Muâviye) dedi ki: «Yâ Resûlallah! Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslam'ı getirdi. Ama bizden öyle adamlar var ki çizgi çiziyorlar» dedim. Peygamber (s.a.v.): «**Peygamberlerden biri çizgi çizerdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu**» buyurdu. «Bizden bazıları tetayyur ediyorlar» dedim. Resûlullah (s.a.v.): «**Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın sizleri yoldan çıkarmasın!**» buyurdu. «Bizden öyle adamlar var ki hâlâ kâhinlere giderler» dedim. Hz. Peygamber: «**Onlara gitmeyin!**» buyurdu. (Muâviye) dedi ki: «Bu birinci hadistir.»

(Muâviye) dedi ki: «Benim koyunlarım vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında koyunlarımı otlatması için câriyemi başlarına koydum. Bir gün kendisini gözetlemeye gittim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlarından birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. (Bunun üzerine) câriyeye bir tokat attım. (Muâviye) dedi ki: Peygamber (s.a.v.) bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?» dedim. Hz. Peygamber: «**Onu buraya çağır!**» buyurdu. (Ben de) onu çağırdım. Peygamber (s.a.v.) ona: «**Allah nerededir?**» diye sordu. Câriye: «**Semâdadır**» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «**Ben kimim?**» dedi. Câriye: «**Sen Resûlullah'sın**» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «**O mü'minedir, onu âzâd et!**» buyurdu.” (Muâviye) dedi ki: «Bu ikinci hadistir.»

(Muâviye) dedi ki: Rasûlullah'ın (s.a.v.) arkasında namaz kıldığım bir günde cemaatten biri aksırıverdi. Ben de «Yerhamukâllah =Allah sana rahmet etsin» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz» dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını görünce sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince beni çağırdı. (Muâviye) dedi ki: «(Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. Bana ne vurdu ne azarladı ne de sövdü (sadece): «**Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir**» buyurdu. Yahut buna benzer bir şey söyledi. (Muâviye dedi ki:) Bu da üçüncü hadistir.⁹⁷

⁹⁷ Ahmed, IX, 181-182.

Bu üç rivâyetin ortak sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî (r.a.), Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden en meşhur sahâbîlerden olup tam ismi Muâviye b. el-Hakem b. Mâlik b. Hâlid b. Sahr b. Şerîd b. Rabâh b. Yakza b. Atiyye b. Huffef b. Umrui'l-kays b. Behse b. Süleyym b. Mansûr'dur.⁹⁸ Hicaz bölgesinden olan Muâviye (r.a.),⁹⁹ Medine'de Süleymoğulları arasında yaşardı.¹⁰⁰ Suyutî, Muâviye'den hadis rivâyet edenlerin; oğlu Kesîr, Atâ b. Yesâr ve Ebû Seleme b. Abdurrahman olduğunu söyler.¹⁰¹ Nevevî, onun Hz. Peygamber'den on üç hadis rivâyet ettiğini belirtir.¹⁰² İbn Abdülberr ise Muâviye'nin Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) cârîyenin âzâd edilmesi, hapsirinin teşmîti, hat çizmek, tetayyur ve kâhinlere gitmek gibi konuları ihtiva eden bir hasen hadis rivâyetinde bulunduğunu, hakikatte tek olan bu hadisi başka râvilerin eserlerinin konusuna göre bölüp münferid olarak zikrettiklerinden söz eder.¹⁰³ Ayrıca Cârîye Hadisi'nin bir hadis olduğunu söyleyen İbn Abdülberr: *"Muâviye'den Cârîye Hadisi'ni en iyi rivâyet eden Hilâl b. Ebû Meymune'den, Yahyâ b. Ebû Kesîr'dir. Aslında bu hadis bir hadis olup bu iki râviden hadisi alanlar onu takti' edip¹⁰⁴ rivâyet etmişlerdir"*¹⁰⁵ diyerek hadisin pek çok eserde farklı rivâyetlerinin olabileceğine işaret etmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e, hocası Affân tarikiyle ulaşan bu üçüncü rivâyet, Cârîye Hadisi'nin hakikatte üç hadisin birleşimi olduğunu ispatlar mahiyettedir.¹⁰⁶

Filhakika durum, İbn Abdülberr'in de yukarıda dediği gibi olup hadisi Yahyâ b. Ebû Kesîr'den alanların onu takti' edip farklı farklı yerlerde zikrettikleri şeklindedir. Araştırmamız esnasında pek çok farklı rivâyete rastladık. Bunların

⁹⁸ Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn el-Mizzî **Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etraf**, Thk.: Abdüssamed Şerefeddin, el-Mektebu'l-İslâmî, 1983, XIII, 426.

⁹⁹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Buhârî, **et-Târihu'l-kebîr**, Thk.: Muhammed Abdulmu'id Han, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., VII, 328.

¹⁰⁰ İbn Abdülberr, **el-İstî'âb**, s. 671; Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 9-10.

¹⁰¹ Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, **İs'âfü'l-mübetta' bi-ricâli'l-Muvatta**, Mısır, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1969, I, 27.

¹⁰² Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin en-Nevevî, **Tehzibu'l-esma ve'l-lügât**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II, 102.

¹⁰³ İbn Abdülberr, **el-İstî'âb**, s. 671-672.

¹⁰⁴ **Taktî'u'l-Hadis**: Birkaç konu ihtiva eden bir hadisi, konularına göre parçalara ayırıp her birini kitabın ilgili yerine koyma veya ilgili yerde kullanma (Aydın, **a.g.e.**, s. 304).

¹⁰⁵ İbn Abdülberr, **a.y.**

¹⁰⁶ Muâviye b. el-Hakem, Atâ b. Yesâr'a Peygamber (s.a.v.)'den işittiği üç hadisi bir hadis gibi rivâyetine; "Resûlullah'ın (s.a.v.) arkasında namaz kılarken bir adam aksırdı..." diyerek başlamış ve bu şekilde hadisi birleştirerek tahdîs etmiştir. (Ebû Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme, **Târihu'l-kebîr**, Thk.: Salâh b. Fethî, Kahire, el-Fârûku'l-Hadîse li't-tab' ve'n-neşr, 2006, I, 545).

bazıları Cârîye Hadisi'ndeki kıssa ile ilgili iken bazıları tetayyur, kâhinlere gitmek ve namazda konuşmak gibi fikhî meslelerle alakalı idi. Doğrudan Cârîye Kıssası ile ilgili olup farklılık arz edenleri burada zikretmeye gayret gösterdik. Ancak konumuz olan hadisin, fikhî ilgilendiren kısmını çalışmamızın son bölümünde şerh etmekle yetinmeyi uygun gördük. Zira hadisin, fikhî ilgilendiren bölümünde derin araştırmayı gerektirecek bir ihtilafı gözlemleyemedik.

Cârîye Hadisi'ni Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet eden en meşhur iki râvi; Atâ b. Yesâr ile Hilâl b. Ebû Meymûne b. Üsâme'dir.¹⁰⁷

Hilâl b. Ebû Meymûne'den Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden Yahyâ b. Ebû Kesîr'in (v. 132/750) künyesi Ebû Nasr olup Basra'da doğmuş, Yemâme'de¹⁰⁸ ikamet etmiş bir tabîndir.¹⁰⁹ İbn Hacer, onun genç (suğrâ) tâbiîlerden olduğunu söyler.¹¹⁰ Sahabeden Enes b. Mâlik, Ebû Seleme ve Abdullah b. Ebû Katâde'yi görmüş,¹¹¹ ancak Enes b. Mâlik'ten hadis işitmediği halde, aradaki râviyi atlayarak ondan işitmiş gibi mürsel rivâyette bulunmuştur.¹¹² İbn Hibbân da Yahyâ b. Ebû Kesîr'in Enes'ten (r.a.) her hadis rivâyet edişinde tedlîste bulunduğunu, onun Enes b. Mâlik ve görüştüğü sahâbîlerin hiçbirinden hadis işitmediğini söylemektedir.¹¹³ İbn Hacer ise Yahyâ b. Ebû Kesîr'in hadis rivâyeti sırasında irsâl ve tedlîs yapmasına rağmen sika ve sebt bir râvi olduğunu da beyan etmiştir.¹¹⁴ Yahyâ b. Ebû Kesîr'in cerh ve ta'dîl kitaplarında sahâbeden rivâyette bulunduğu esnada tedlîs yaptığı ifade edilse de hakkında ta'dîl lafızları da mevcuttur. Vüheyb b. Hâlid (v. 165/781), Eyyûb es-Sahtiyânî'den (v. 131/749) aktararak demiştir: *“Yeryüzünde Yahyâ gibisi kalmadı.”* Yine Süfyan b. Uyeyne (v. 198/813), Eyyûb'un; *“Zühri'den sonra Medine*

¹⁰⁷ Bu râviler için bkz., s. 15.

¹⁰⁸ Türkçe'de kumru mânasına gelen “yemâme”, Arap yarımadasının orta bölümünde yer alan doğusunda Basra Körfezi'nin, güneyinde Yemen'in, kuzeyinde ve batısında Hicaz'ın bulunduğu bölgeye adını vermiştir. Yemâme, aynı zamanda Hz. Ebubekir zamanında Müseylimetü'l-kezzâb'ın mağlup edilip öldürüldüğü yerdir. Bu şehir Hâlid b. Velîd tarafından fethedilmiştir (Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, V, 441-442).

¹⁰⁹ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 591.

¹¹⁰ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 596.

¹¹¹ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, VIII, 301.

¹¹² İbn Ebû Hâtim er-Râzî, Yahyâ b. Kesîr hakkında; *“Enes'ten (r.a.) mürsel rivâyetlerde bulundu. Enes'i (r.a.) Mescidü'l-haram'da namaz kılariken gördü, lakin ondan hadis işitmedi”* der (**el-Cerh ve't-ta'dîl**, IX, 141).

¹¹³ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 591.

¹¹⁴ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 596.

ehlinin hadislerini en iyi bilen Yahyâ'dır" dediğini nakletmiştir.¹¹⁵ Bunun gibi Yahyâ b. Ebû Kesîr daha birçok muhaddis tarafından övülmüştür.¹¹⁶

Etbâu't-tâbiînin büyüklerinden, Haccâc b. Ebû Osman Meysere ya da Sâlim es-Savvâf olarak da bilinen¹¹⁷ râviyi, İbn Sa'd ve İbn Hacer sika¹¹⁸ olarak adlandırırken, İbn Hacer onun hâfiz¹¹⁹ olduğunu da eklemiştir. İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹²⁰ Yahyâ b. Kattân (v. 198/813) ise Haccâc b. Ebû Osman'ın akıllı ve zeki bir râvi olduğunu söylemektedir.¹²¹

Ahmed b. Hanbel'in Cârîye Hadisi'ni işittiği hocalarından birisi, İbn Uleyye ismiyle bilinen¹²² İsmail b. İbrahim, Etbâu't-tâbiînin orta (vûstâ etbâ'ut-tâbiîn) tabakasına mensuptur.¹²³ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş,¹²⁴ İbn Hacer de onun sika ve hâfiz olduğunu söylemiştir.¹²⁵ Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) Abdullah b. Süleyman'ın babasından; "*Muhaddislerden İsmail b. İbrahim ve Bîşr b. el-Mufaddal haricinde kimse yoktur ki hata yapmış olmasın*" dediğini haber verir.¹²⁶ Yine Hatîb, Yahyâ b. Ma'în'in; "*İbn Uleyye sika, sâdık ve takvâ sahibi bir Müslümandır*" dediğini zikreder.¹²⁷ İsmail b. İbrahim 193/809 yılında seksen üç yaşında¹²⁸ Bağdat'ta vefat etmiştir.¹²⁹

Sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem olan Cârîye Hadisi'ni, Ahmed b. Hanbel'e ulaştıran ikinci tarikteki râviler, birinci tariktekiyle Yahyâ b. Sa'îd'e

¹¹⁵ İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî, **Tehzîbu't-tehzîb**, Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Vizaretü's-Şü'ûni'l-İslâmiyye, Riyad, t.y., VI, 171.

¹¹⁶ Kattân, Şu'be'den hadiste Yahyâ'nın Zührî'den daha iyi olduğunu söylediğini aktarır; Abdullah b. Ahmed, babasından Yahyâ'nın en güvenilir kişilerden olduğunu, eğer Zührî'nin rivâyeti onun rivâyetine muhalefet edecek olursa Yahyâ'nın rivâyetinin alınacağını söylediğini nakleder; İbn Hibbân onun âbid bir kişi olduğunu söyler (İbn Hacer, **Tehzîbu't-tehzîb**, VI, 171).

¹¹⁷ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 153.

¹¹⁸ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 153; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, IX, 269.

¹¹⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 153.

¹²⁰ Haccâc b. Osman es-Savvâf, künyesi Ebû's-Salt'tır. Ebu'z-Zübeyr ve Yahyâ b. Ebî Kesîr'den rivâyetlerde bulunduğu gibi Hammâd b. Seleme ve Basralılar da ondan hadis nakletmişlerdir. Hicrî 143 yılında Basra'da vefat etmiştir. Hadis rivâyetinde ehliyet sahibi (mutkin) biriydi (İbn Hibbân, **es-Sikât**, VI, 202).

¹²¹ Buhârî, **et-Târihu'l-kebîr**, II, 375.

¹²² Hatîb el-Bağdâdî, **Târihu Medineti's-Seleme (Târihu Bağdâd)**, Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001, VII, 196.

¹²³ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 105.

¹²⁴ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VI, 44-45.

¹²⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 105.

¹²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Târihu Bağdâd**, VII, 202.

¹²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **a.g.e.**, VII, 204.

¹²⁸ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 105.

¹²⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, IX, 327.

gelinceye kadar ortaktırlar. Ahmed'in en önde gelen hocalarından olan Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân et-Temîmî Basra'nın önde gelen muhaddislerindendir. Etbâu't-tâbiînin gençlerinden¹³⁰ olan Yahyâ b. Sa'îd hakkında Ebû Ya'lâ el-Halîlî (v. 446/1055); "*Devrinin tartışmasız en büyük imamlarından. Hafızasının kuvveti Süfyan es-Sevri'yi (v. 161/778) şaşırtmıştır. Bütün âlimler onunla ihticâc etmiş ve hepsi Yahyâ'nın hadis rivâyetinde bulunmadığı kişiyi bırakmış, ondan hadis almamışlardır*" demiştir.¹³¹ İbn Hibbân *es-Sikât*'ında onun ezberde, akılda, anlayışta, ilimde, takvada ve dini yaşamada zamanının en seçkinlerinden olduğunu bildirmiştir.¹³² Ayrıca İbn Hibbân, Yahyâ b. Sa'îd'in hadisleri seçerken ricâl üzerinde dikkatli bir araştırma yapıp zayıf râvileri sahîhlerinden ayırt etmeyi bildiğini söylemiştir.¹³³ Yahyâ el-Kattân, yetmiş sekiz yaşında¹³⁴ 198/814 yılında Basra'da vefat etmiştir.¹³⁵

Ahmed b. Hanbel'e Hz. Muâviye'den ulaşan Cârîye Hadisi'nin, üçüncü tarihinin¹³⁶ beşinci sırasında yer alan Hemmâm b. Yahyâ b. Dînâr, Etbâu't-tâbiînin önde gelenlerinden olup Basralıdır.¹³⁷ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş, İbn Sa'd ve İbn Hacer ise onun sika olduğunu ama bazı hadislerde vehme düşmüş, hata yapmış olabileceğini söylemiştir.¹³⁸ Yezîd b. Zürey (v. 182/798) Hemmâm hakkında; hafızasının kötü, kitabının sağlam olduğunu bildirir.¹³⁹ Yezîd b. Hârûn (v. 206/821) da onun hadis rivâyetinde güçlü olduğunu beyan eder.¹⁴⁰ Sâlih b. Ahmed b. Hanbel (v. 248/863) babasından aktararak Hemmâm'ın hadis aldığı bütün hocalarının ve kendisinin sebt olduğunu söylemektedir.¹⁴¹ Buhârî onun 163/779 yılında vefat ettiğini zikreder.¹⁴² Hemmâm hakkında her ne kadar da bazı âlimler tarafından hafızasının zayıflığına yönelik sözler söylenmiş olsa da çoğu muhaddis onun sika

¹³⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 591.

¹³¹ İbn Hacer, **Tehzîb**, VI, 139.

¹³² İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 611.

¹³³ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VI, 611.

¹³⁴ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 591.

¹³⁵ İbn Sa'd, **a.g.e.**, IX, 294.

¹³⁶ Bkz., Şema 2, s. 22.

¹³⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 574.

¹³⁸ İbn Hacer, **a.g.e.**, s.574; İbn Sa'd, **a.g.e.**, IX, 281.

¹³⁹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IX, 108.

¹⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, **a.y.**

¹⁴¹ İbn Hacer, **Tehzîb**, VI, 46.

¹⁴² Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, VIII, 237.

olduğu görüşündedir. Sika olan râvinin hadisi hataları aşırı olmadığı müddetçe terk edilmez.¹⁴³

Câriye Hadisi'ni Muâviye b. el-Hakem tarikiyle Ahmed b. Hanbel'e ulaştıran Affân b. Müslim el-Saffâr, İmam Ahmed'in hocalarındandır. Etbâ'u etbâ'it-tâbiîn'den olan Affân, Basralı'dır.¹⁴⁴ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikreder.¹⁴⁵ İbn Sa'd ve İbn Hacer onun sika ve sebt olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁴⁶ İbn Hacer *et-Takrîb*'inde İbn Medîni'den Affan hakkında; "*Hadisin bir harfinden bile şüphe etse onu bırakırdı*" dediğini nakleder. İbn Ebû Hâtim, onun sika ve hadis rivâyetinde ehliyet sahibi biri olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷ Affân b. Müslim 220/835 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁴⁸

Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet edilen Câriye Hadisi'nin, senedinde yer alan sahâbî ismindeki ihtilafa bir önceki başlıkta yer vermiştik. Sened ve metindeki bu ihtilafların sebebi hadisin mâna ile rivâyet edilmiş olmasında aranabilir. Zira hadisin tetayyur, kâhinlere gitmek, imam arkasında namaz kılarken konuşmak ve tokat atılan câriyenin âzâd edilmesi gibi muhtelif konularının, hadis kitaplarında müstakil rivâyetlermiş gibi yer almaları râvi tasarrufuna delalet eder. Râviler, Muâviye'nin hadisini anlamlarına göre takti' etmiş ve eserlerinde uygun başlıklar altında zikretmişlerdir. Hadisin farklı konular halinde bölümlere ayrılması sened ve metinde bazı değişikliklerin gerçekleşmiş olabileceğini akla getirmektedir. Tezimizde yer verdiğimiz rivâyetlerin metinlerindeki farklılıklar hadisin mâna ile rivâyet¹⁴⁹ edildiği iddiamıza delil teşkil eder. Mâlik'in rivâyetini Muâviye yerine

¹⁴³ Çakan, **Hadis Usûlü**, s. 83.

¹⁴⁴ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 393.

¹⁴⁵ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VIII, 522.

¹⁴⁶ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s.393; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, IX, 300.

¹⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VII, 30.

¹⁴⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, IX, 300.

¹⁴⁹ Hz. Peygamber'den bize ulaşan hadislerin -lafızları ibadette kullanılan; dua ve zikirlerden oluşanlar hariç- çoğu mâna ile rivâyet edilmiştir.¹⁴⁹ Mâna ile hadis rivâyeti ise bir râvinin hadisin sadece lafzını tebdil ve tağyir etmek suretiyle veya hem lafız hem de metnini ihtisâr, takti', takdim-tehir, ziyade ve noksan gibi tasarruflarla birlikte korumaksızın rivâyet etmesi şeklinde tanımlanabilir.¹⁴⁹ Mâna ile hadis rivâyetinin sahabe dönemiyle başladığını söylememiz mümkündür. Zira sahabeden İmrân b. Husayn'ın: "*Resûlullah (s.a.v.)'den pek çok hadis işittim ve ezberledim, ancak arkadaşlarımdan (ezberimdeki hadislerle) muhalif rivâyetleri, ezberimdeki hadisleri rivâyet etmeme mâni oldu*" sözü, sahabe arasında mâna ile rivâyetin varlığına açık bir delildir.¹⁴⁹ Hiç şüphesiz ki sahabenin, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den yaptıkları rivâyetlerde hadislerin mânalarını ihlâl etmedikleri ulema tarafından ısrarla vurgulanmıştır (Atan, **Mâna ile Hadis Rivâyeti**, s. 58). Çünkü onlar Hz. Peygamber'den aktardıkları hadislerde âdil sayılmışlardır (Çakan, **Hadis Usûlü**, s. 115).

Ömer b. el- Hakem'den yapması; yine Ali b. Seleme'den gelen rivâyette Muâviye'nin Hilâl olarak zikredilmesi, hadisin senedinde problemler olduğunu göstermektedir.

Genel olarak Cârîye Hadisi'nin metnindeki en büyük ihtilafı Hz. Peygamber ile cârîye arasında geçen diyalogda görmekteyiz. Bu farklılık, bütün rivâyetler bir araya getirilip birbirleri ile olan ilişkileri ortaya konulduktan sonra daha iyi anlaşılacaktır. Hadisin ihtilaflı olan kısmı sadece Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve cârîye arasında geçen konuşmayla sınırlı kalmayıp, hadisin fıkıhla ilgili bölümünde de gerçekleşmiştir. İbn Hacer; Mustâğfirî'nin Ali b. Seleme tariki ile Fuleyh b. Süleyman'dan, onun da Hilâl b. Ali'den, onun da Atâ b. Yesâr'dan, onun da Hilâl b. el-Hakem'den aktardığı bir rivâyetin varlığından söz etmektedir.¹⁵⁰ Bu rivâyetin metni şöyledir:

(هلال بن الحكم) قَالَ: لَمَّا قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمْتُ أُمُورًا مِنْ أُمُورِ الْإِسْلَامِ، وَكَانَ فِيمَا عَلِمْتُ: قِيلَ لِي: إِذَا عَطَسْتَ فَاحْمَدِ اللَّهَ، وَإِذَا عَطَسَ الْعَاطِسُ فَحَمْدُ اللَّهِ فَشِمْتَهُ. فَبَيْنَا أَنَا فِي الصَّلَاةِ خَلَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ! فَرَمَانِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ، فَقُلْتُ: مَا لَكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ بَعِينَ شَرْرًا؟! فَسَبَّحَ الْقَوْمُ. فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ قَالَ: مَنْ الْمُتَكَلِّمُ؟ قَالُوا: هَذَا الْأَعْرَابِيُّ. فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: إِنَّمَا الصَّلَاةُ لِلْقِرَاءَةِ، وَلَذَكَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِذَا كُنْتَ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَكُنْ ذَلِكَ حَالُكَ. قَالَ: فَمَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا أَرْفُقَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

“(Hilâl b. el-Hakem) dedi ki: «Hz. Peygamber'e geldiğim zaman İslam dininden bazı şeyler öğrendim. Öğrendiklerimden birisi de: «Bana denildi ki: “Hapşırıldığında Allah'a hamd et, eğer birisi hapşırır da Allah'a hamd ederse onu teşmî et (Yerhamukallah = Allah sana rahmet etsin).”

(İşte ben) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in arkasında namaza durduğum bir sırada bir adam hapşırıldı. Ben de «Yerhamukallah = Allah sana rahmet etsin» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «Size ne oluyor ki böyle göz ucuyla bana sinirli sinirli bakıyorsunuz?» dedim. (Bunun üzerine) cemaat (beni uyarmak için) tesbih getirdi. Hz. Peygamber namazını bitirince; «**Kimdir o konuşan?**» diye sordu.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahabe*, VI, 457.

Dediler ki: «(Konuşan) Bu â'râbîdir». Peygamber (s.a.v.) beni yanına çağırıp dedi ki: «**Namaz, kıraat ve Allah'ı zikretmek içindir, namazda iken halin bu söylediklerimden başkası olmasın!**» (Hilâl) dedi ki: «Hz. Peygamber'den daha merhametli bir öğretmen görmedim.»¹⁵¹

Bu hadisin râvisi için Ebû Musa Zeyl adlı eserinde; “*Bu hadis, Muâviye b. el-Hakem'den gelmiştir, lakin burada râvi, sahâbî isminde vehme kapılıp Hilâl demiştir*” der.¹⁵² İbn Hacer, Ebû Mûsâ'nın vehme kapılan râvinin adını belirtmediğine vurgu yaptıktan sonra bu hatanın Ali b. Seleme'den kaynaklandığını söylemiştir.¹⁵³ Ali b. Seleme tariki ile gelen bu rivâyet, Ahmed b. Hanbel'e Muâviye'den gelen hadisle sened ve metin yönünden bazı farklılıklar taşımaktadır. Bunların ilki, Ali b Seleme'nin sahâbî râvisinin adını Hilâl olarak zikretmesidir. Hâlbuki Cârîye Hadisi'nin, Hilâl b. Ebû Meymûne'nin, Atâ b. Yesâr'dan, onun da Muâviye b. el-Hakem'den gelen isnâdı söz konusu hadisin en meşhur tarikidir. Atâ'nın bu hadisi Muâviye'den tahdis ettiği, Cârîye Hadisi'nin senedlerini inceleyen herkes için malum bir meseledir. Ayrıca İbn Seleme'nin rivâyetindeki hadisin metni, Muâviye'den Ahmed b. Hanbel'e ulaşan yukarıdaki üç rivâyetteki namazda konuşma meselesi ile birkaç ihtilaf haricinde hemen hemen aynıdır. Metindeki ihtilafların bize göre en ciddi olanı ise İbn Seleme'nin rivâyetinde, namazda konuşan Muâviye'yi uyarmak için sahabenin tesbih getirmeleridir. Ahmed b. Hanbel'in Muâviye'den yaptığı rivâyetlerin üçünde de sahabenin namazda konuşan Muâviye'yi susturmak için tesbih getirmeyip uyluklarına vurdukları görülür. Bu durum, Muâviye'den gelen namazda konuşmakla ilgili hadislerin neredeyse hepsinde aynıdır. Meselenin fıkıh bağlamında tafsilatına ikinci bölümde yer verilecek olsa da kısaca bu ihtilafın sebebine bu bölümde değinilmesinin yerinde olacağı kanısındayız.

Cârîye Hadisi'nin râvisi, Muâviye b. el-Hakem bu hâdiseyi yaşadığı sırada, erkeklere namazda uyarı için tesbih getirme izni verilmediği yönünde bazı hadis şarihleri görüş bildirmişlerdir.¹⁵⁴ Bu görüşe istinaden sahabenin, namazda konuşanı uyluklarına vurarak uyarmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu mesele dışında İbn Seleme'nin rivâyetinde hadisin genel kabul görmüş metnine, mâna yönünden ters

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 382.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, *a.y.*

¹⁵³ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahabe*, VI, 457.

¹⁵⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim*, II, 462.

düşecek bir durumdan söz edemeyiz. Ancak rivâyetin geneline bakıldığında Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinden lafız itibariyle ayrıldığı görülecektir. Bu da yukarıda söz ettiğimiz bu hadisin mâna ile rivâyet edildiği görüşünü destekler niteliktedir. Şu meseleye de dikkat edilmelidir ki Ali b. Seleme'den gelen rivâyette, sahabeye konuşanın kim olduğu sorulduğunda cevaben Muâviye kast edilerek: *"Bu â'râbî"*¹⁵⁵ denilmiştir. Şüphesiz ki â'râbî olanın durumu, hadârî olan gibi değildir. Bu meseleye Tevbe Sûresi 97. âyetinde şöyle açıklık getirilmiştir: **"Göçebe çöl halkı (cahillikleri ve eğitimsizlikleri sebebiyle) küfür ve nifakta daha şiddetli olup, konumları ve içinde bulundukları şartlar itibariyle de Allah'ın Resûlü'ne indirdiği hükümleri bilmeme onlardan daha çok beklenir."** Tabii ki bu söz, bütün çöl halkına şâmil değildir. Zira sûrenin devam eden âyetlerinde: **"Göçebe olan bu insanların içinde öyleleri vardır ki Allah'a ve Resûlü'ne inanırlar"** denilmektedir.¹⁵⁶ Tevbe Sûresi'nin 97. âyetindeki; **"Allah'ın Resûlü'ne indirdiği hükümleri bilmeme onlardan daha çok beklenir"** ifadesinin tefsiri için Begavî; *"Bunun sebebi, Kur'an'ı ve sünneti işitmeden uzak oldukları içindir"* der.¹⁵⁷

Muâviye b. el-Hakem'in â'râbî olduğu yukarıdaki rivâyetten açıkça anlaşılmıştır. Bunun dışında hakkında bildiğimiz, koyunlarının olması ve mensup olduğu Süleym kabilesinin, Medine'ye 20 fersah uzaklıkta¹⁵⁸ bulunması gibi bilgiler, onun şehir dışında yaşayan â'râbî bir sahâbî olduğunu destekler mahiyettedir. Ayrıca â'râbî olması sonucu Hz. Peygamber'den uzakta yaşaması, onun namazda konuşmanın haram olduğu hükmünden habersiz oluşunu da açıklar. Bütün bu zikredilenler akla â'râbî olan râvinin rivâyeti ile amel edilip edilmeyeği meselesini getirmektedir. Bununla ilgili sahabe ve muhaddislerin telakkisi; bir hadis dahi olsa â'râbînin rivâyeti, belirli şartlar altında kabul edilebilir.¹⁵⁹ Bu şartlar şunlardır: Hadisi Hz. Peygamber'den lafzî olarak ya da asıl lafza sadık kalacak şekilde mâna ile

¹⁵⁵ Şehir dışında (taşrada) ikamet edip ihtiyaçları olmadıkça şehre gitmeyen kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu kişilerin geçimi hayvancılık üzerine kurulmuştur. Bu sebepten sürüleri için otlak yerler ve yağmurun bol olduğu alanları yaşamak için uygun görürler (İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arap**, XXXII, 2863-2864).

¹⁵⁶ Tevbe Sûresi, 11/99.

¹⁵⁷ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Begavî, **Meâlimu't-tenzîl (Begavî Tefsiri)**, Thk.: Muhammed Abdullah en-Nemr, Riyad, Dâru Taybe, 1989, IV, 86.

¹⁵⁸ Bilgi için bkz., s. 19.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî, **eş-Şâfi fi şerhi müsnedi's-Şâfi'î**, Thk.: Ahmed b. Süleyman, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2005, I, 54.

rivâyet etmiş olmalı, bununla birlikte lafızların karşılıklarını, hükmî olarak gelebileceği anlamları bilmelidir. Bu şartlar yerine geldikten sonra şüphesiz ki sahâbenin hadis rivâyetindeki adalet sıfatı da rivâyeti caiz olmayacak tahrifattan korur.¹⁶⁰

Câriye Hadisi'nin mâna ile rivâyet edilmiş olduğunun açık delillerinden birisi de yukarıdaki bu rivâyettir. Konumuz olan hadisin diğer rivâyetlerine bakıldığında, bu durumun böyle olduğu kolaylıkla anlaşılabacaktır. Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden râviler, özellikle bu hadisin Hz. Peygamber'in câriyeye yönelttiği sorularla ilgili lafzî ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilafların kimden kaynaklandığı tahminden öteye geçememektedir. Bazı rivâyetlerde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile fasîh olmayan (açık ve düzgün konuşamayan) câriye arasındaki konuşmanın işaretlerle olduğuna,¹⁶¹ bazılarında ise câriyenin dilsiz olması nedeniyle soru ve cevapların işaretlerle gerçekleştiğine değinilmiştir.¹⁶² Buna benzer rivâyetler â'râbî olan Muâviye b. el-Hakem'in bu işaretleşmeye dayalı diyalogu anladığı şekilde farklı yerlerde, farklı lafızlarla rivâyet etmiş olabileceğini akla getirmektedir.¹⁶³ Sahâbînin ilimce temayüz etmeyenlerinden olduğu anlaşılan Muâviye'nin, bu işaretleşme üzerine kurulan diyalogu, nasıl anladığı ve nasıl lafza döktüğü, farklı rivâyetlerin varlığı nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. Eğer bu rivâyet; “أين الله = **Allah nerededir?**” lafzı ile kabul edilirse, hadisin Arapça lügatına göre te'vil edilmesi gerekecektir.¹⁶⁴ Söz konusu rivâyetin; “من ربك = **Rabbın kimdir?**” ya da “أتشهد أن لا إله إلا الله = **Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?**” lafızları ile geldiği düşünülürse, bu durumda âyet ve mütevatir hadise aykırılık olmayacağından te'vile gerek kalmadan bu şekilde gelen rivâyetler zahirine göre kabul edilebilir. Konu ile ilgili izah tezimizin ilerleyen sayfalarında gelecektir.

¹⁶⁰ İbn Neccâr, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed el-Fütûhî el-Hanbelî, **Şerhu kevkebi'l-münîr**, Thk.: Muhammed al-Zuhaylî, Mektebetü'l-Übeykân, 1998, II, 418.

¹⁶¹ Bilgi için bkz., s. 50.

¹⁶² Bilgi için bkz., s. 145-147.

¹⁶³ Mâna ile gelen rivâyetlerde hadisin makbul sayılabilmesi için râvide bazı şartlar aranır. Bunların en önemlisi râvinin hadisi bütün yönleriyle anlamış olmasıdır. Bu da mâna ile rivâyette bulunacak kişinin fakih olması gerektiği anlamına gelir. Çünkü fakih olan râvi, rivâyeti caiz olanla olmayan arasında tefrik eder, zâhirine hamledilmeyecek bir hadis duyduğunda acele etmeden mânasını araştırarak hadisteki sorunu giderdikten sonra onu nakleder (Atan, **Mâna ile Hadis Rivâyeti**, s. 144-148).

¹⁶⁴ Bilgi için bkz., s. 207.

Netice itibariyle Muâviye b. el-Hakem'den Ahmed b. Hanbel'e ulaşan bu üç rivâyetin senedlerine bakıldığında üç tarikte de Hilâl b. (Ali b.) Ebû Meymûne b. Üsâme'nin var olduğu görülmektedir. Hilâl b. Üsâme hakkında en düşük ta'dil lafızlarının kullanılmış olması¹⁶⁵ ve İbn Abdülberr'in de Muâviye'nin; "*Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) câriyenin âzâd edilmesi, hapşırının teşmîti, hat çizmek, tetayyur ve kâhinlere gitmek gibi konuları ihtiva eden bir **hasen** hadis rivâyetinde bulunduğu*"¹⁶⁶ sözüne istinaden bu râvinin yer aldığı bütün hadisler hakkında **hasen** hükmü verilir.¹⁶⁷ Bununla birlikte Ahmed Muhammed Şâkir ve Şuayb Arnaûd'un *Müsned* üzerine yaptıkları tahkik çalışmasında, Ahmed b. Hanbel'e Muâviye b. el-Hakem'den ulaşan bu üç rivâyeti sahih gördükleri de belirtilmelidir.¹⁶⁸

B. UBEYDULLAH B. ABDULLAH B. UTBE RİVÂYETİ

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبدُ الرَّزَّاقِ، ثنا مَعْمَرٌ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ عُبيدِ اللَّهِ ابْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ رَجُلٍ، مِنَ الْأَنْصَارِ أَنَّهُ جَاءَ بِأَمَةٍ سَوْدَاءَ، وَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً، فَإِنْ كُنْتُ تَرَى هَذِهِ مُؤْمِنَةً أَعْتَقْتُهَا»، فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» قَالَ: «أَتُؤْمِنِينَ بِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» قَالَ: «أَعْتَقْتُهَا!».

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize Abdürrezâk tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ma'mer, Zühri'den Ubeydullah b. Abdullah'ın ensardan bir adamın Hz. Peygamber'in yanına siyahî bir câriye ile gelip O'na şöyle dediğini tahdîs etti: «Yâ Resûlallah! Mü'min bir köle âzâd etme borcum vardır, eğer bu câriyeyi mü'min görürsen onu âzâd edeyim» dedi. Hz. Peygamber de câriyeye; «Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet eder misin?» diye sordu. Câriye de; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «Benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet eder misin?» dedi. Câriye de; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «Ölümden sonra dirilmeye inanır mısın?» diye

¹⁶⁵ Râvi için bkz., s. 15.

¹⁶⁶ İbn Abdülberr, *el-İstî'âb*, s. 671-672.

¹⁶⁷ Fesevî, *el-Ma'rîfetü ve't-târîh*, II, 466; İbn Abdülberr, *a.y.*

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1995, XVII, 109, 111, 112; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk.: Şuayb Arnaûd, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, XXXIX, 176, 182, 184.

sordu. Cârîye de; «Evet» dedi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) (o sahâbîye); «**Onu âzâd et!**» buyurdu.¹⁶⁹

Cârîye Hadisi bu rivâyette Ahmed b. Hanbel'e Ubeydullah b. Abdullah tarikiyle mürsel olarak ulaşmıştır. Bu tarikle yine İmam Mâlik'e aynı râviden ulaşan hadise dair mülâhazalar yukarıda geçmişti.¹⁷⁰

Zühri'den Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden Ma'mer b. Râşid el-Basrî (v. 153/770), Etbâu't-tâbiînün büyüklerindendir.¹⁷¹ İbn Hibbân onun fakîh, büyük bir dikkat ve itina ile hadis rivâyet eden (mutkin), hâfız birisi olduğunu söyler.¹⁷² İbn Sa'd onun hilm ve mürüvvet (murû'et) sahibi büyük bir âlim olduğunu ifade eder.¹⁷³ Ma'mer b. Râşid, Zühri'den hadis rivâyet edenlerin en sağlamlarından.¹⁷⁴ Hasan el-Basrî'nin (v. 110/728) cenazesinde bulunduğu sırada ilim öğrenmeye azmetti.¹⁷⁵ İbn Hacer onun sika, sebt ve faziletli bir kişi olduğunu belirtir.¹⁷⁶ Ma'mer, Ramazan ayına denk gelen 153/770 yılında elli sekiz yaşında vefat etmiştir.¹⁷⁷

Ubeydullah b. Abdullah, Zühri ve Ma'mer tarikiyle hadisi Ahmed'e ulaştıran hocası, Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî etbâ'ut-tâbiîn gençlerindendir (tabakatu's-suğrâ).¹⁷⁸ Künyesi Ebû Bekir'dir.¹⁷⁹ İbn Hacer onun sika, hâfız ve meşhur musannef yazarlarından olduğunu söylemekle beraber ömrünün sonlarına doğru gözlerinin görmemesi sonucu hafızasının değiştiğini belirtir.¹⁸⁰ Nesâî de sanki İbn Hacer'in sözünü destekler mahiyette Abdurrezzâk hakkında; "*Fîhi nazar,*¹⁸¹ *limen ketebe 'anhu bi aharatin = (Ömrünün) son dönemlerinde ondan (hadis) yazarların yazdıkları hakkında farklı görüşler vardır*" der.¹⁸² Aynı şekilde İbn

¹⁶⁹ Ahmed, XXV, 19.

¹⁷⁰ Mahiyeti için bkz., s. 16-21.

¹⁷¹ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 541.

¹⁷² İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 484.

¹⁷³ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 105.

¹⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VIII, 257.

¹⁷⁵ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VII, 484.

¹⁷⁶ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 541.

¹⁷⁷ Buhârî, **Târîhu'l-kebîr**, VII, 379.

¹⁷⁸ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 354.

¹⁷⁹ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VIII, 412.

¹⁸⁰ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 354.

¹⁸¹ **Fîhi Nazar**: "Hakkında görüş var" demek olan bu tabir cerh lafızlarındandır. Cerhin beşinci mertebesinde yer alır. Kâide olarak bu ve diğer beşinci mertebede yer alan cerh lafızları ile cerhedilen râvinin hadisleri ne yazılır, ne de itibar için dikkat nazarına alınır. (Uğur, Mücteba, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 99).

¹⁸² Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, **Kitabu ed-du'afâ ve'l-metrûkîn**, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1985, s. 164.

Hibbân da onun için; “*Hafızasından rivâyet ederse hata yapardı*” demiştir.¹⁸³ Buhârî ise onun için kitabından tahdîs ettiği hadislerin daha sahîh olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴ Her ne kadar İbn Hibbân¹⁸⁵ ve İbn Hacer¹⁸⁶ gibi bazı âlimler onu şîilikle itham etseler de hakkındaki bu ithamı doğrulayacak herhangi bir söze rastlanmamıştır. Abdullah b. Ahmed, babası Ahmed b. Hanbel’e; “*Abdürrezzâk şîilik propagandası yapar ve bunda aşırıya gider miydi?*” diye sorması üzerine Ahmed b. Hanbel ona; “*Ben ondan buna dair hiçbir şey işitmedim*” diye cevap vermiştir.¹⁸⁷ Ayrıca Seleme b. Şübeyb Abdürrezzâk’ın; “*Vallahi Ali’yi, Ebûbekir ve Ömer’den daha üstün görmeye gönlüm razı olmadı. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali’ye Allah rahmet etsin. Onları sevmeyen kâmil mü’min olmaz. Benim iftihar edeceğim amellerimden birisi de onları sevmektir*” dediğini rivâyet etmiştir.¹⁸⁸ İbn Halfûn olarak da bilinen Endülüs’ün büyük muhaddisi Muhammed b. İsmail (v. 636/1239), Abdürrezzâk’ın mezhebi hakkında birtakım sözlerin söylenip ona şîilik nispet edildiğini, hakikatte ise onun nazarlarında sika, meşhur ve hüccet teşkil eden birisi olmakla beraber San’a’da Ma’mer’den hadis rivâyet edenlerin en hâfızları arasında bulunduğunu beyan eder.¹⁸⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm 85 yaşında 211/826 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁰

Ahmed b. Hanbel’e Ubeydullah tariki ile gelen bu rivâyeti, Mâlik *Muvatta’*nda,¹⁹¹ Abdürrezzâk da *Musannef*’inde¹⁹² zikretmiştir. Bu üç rivâyet lafız ve mâna yönünden aynıdır. Zehebî ve İbn Kesîr’in bu hadisin sıhhati için **sahîh** hükmünü verdiklerini önceki sayfalarda zikretmiştik.¹⁹³

Tezimizin buraya kadar olan bölümünde, Cârîye Hadisi’nin ihtilaflı olan meselelerinden; cârîyenin Hz. Peygamber tarafından imtihanı, kaç farklı sahâbî râvisinin olduğu ya da bu râvilerin birbirleriyle olan ilişkilerine yer verdik. İlerleyen

¹⁸³ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VIII, 412.

¹⁸⁴ Buhârî, **Târîhu’l-kebîr**, VI, 130.

¹⁸⁵ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VIII, 412.

¹⁸⁶ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 354.

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl**, Thk.: Vasiullah b. Muhammed Abbâs, Riyad, Dâru’l- Hânî, 2001, II, 59.

¹⁸⁸ Mizzî, **Tehzîbu’l-kemâl**, XVIII, 60.

¹⁸⁹ Moğultay, Ebû Abdullah Alâüddîn el-Hikrî, **İkmâlu tehzîbi’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl**, Thk.: Adil b. Muhammed, Kahire, el-Fârûku’l-Hadîsiyye, 2001, VIII, 270.

¹⁹⁰ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 354.

¹⁹¹ Mâlik, *İtk ve Velâ*, 6.

¹⁹² Abdürrezzâk, IX, 175.

¹⁹³ Bilgi için bkz., s. 18.

başlıklarda söz konusu ihtilaflara daha geniş değinilecek olup meselenin izahata kavuşturulması yönünde gayret gösterilecektir. Bu konulara ilaveten, yeni bir ihtilaf sebebi olabileceğini düşündüğümüz bir mesele daha vardır ki o da Muâviye'den, kendisi adına câriye âzâd etmesini isteyen bir annesinin olup olmadığıdır. Zira böyle düşünmemize sebep olacak karineleri ihtiva eden rivâyetlerin varlığı, hiç de göz ardı edilmeyecek kadar fazladır. Özellikle de câriyenin imtihanının aynı lafızlar etrafında döndüğü rivâyet örneklerinin, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hayatında birden fazla hâdis ve sahâbî merkezli tekrarlanması, akla uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Böyle bir ihtimalin söz konusu olması, câriyeye tokat atıldığından bahseden kıssa eğer bütün rivâyetlerde ortak ise birden fazla sahâbînin böyle bir günaha düşmüş olabileceği anlamına gelecektir. Eğer câriyelerini, imanının bilinmesi yönünde imtihanı için Hz. Peygamber'e getirmiş birden fazla sahâbînin varlığı düşünülecek olursa, bu da sahabeyi imanın sübutunun nasıl gerçekleştiği yönünde cahillikle itham etmek demek olacaktır ki bu husus İslam'ın en temel konularından biri olması hasebiyle mümkün görülmemektedir. Daha da fenası, Peygamber (s.a.v.)'in câriyenin imanının belirlenmesi noktasında ona yönelttiği soruların birbirinden farklı olabileceği ihtimali düşünüldüğünde, böyle bir durumun sözlerinde tutarlı olduğu bilinen Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in bu yönüne gölge düşürmek anlamına geleceği unutulmamalıdır. Câriye Hadisi ile ilişkili olabileceğini düşündüğümüz, sahabeden meçhul birinin, annesi için câriye âzâd etmek üzere Hz. Peygamber'e gelişinden söz eden rivâyetler şunlardır:

"قَالَ: وَتَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ " أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ فَقَالَ: «إِنَّ عَلَى أُمِّي عِتْقَ رَقَبَةٍ، فَجَاءَ بِجَارِيَةٍ سَوْدَاءَ...» فَذَكَرَهُ إِلَّا أَنَّهُ لَا يَذْكُرُ قِصَّةَ الْبُعْثِ.

1. (Müsedded b. Müserhed) dedi ki: Süfyân Zührî'den, o da Ubeydullah b. Abdullah'tan tahdîs etti: «Bir adam Hz. Peygamber'e gelip; annemin üzerinde bir câriye âzâd etme borcu vardır dedikten sonra siyahî bir câriye getirdi... » Ba's kıssası haricinde (yukarıdaki) Ubeydullah'ın rivâyetini zikretti.¹⁹⁴

Bu rivâyeti Bûsîrî *İthâf*'ında: "Üzerine Câriye Âzâd Etme Borcu Olup Yanında Siyahî Bir Câriye Bulunan Kişi" bölümünde zikretmiştir. Bu başlık altında

¹⁹⁴ Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Bûsîrî, *İthâf'u'l-hıyere bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere*, Thk.: Ahmed Ma'bed, Riyad, Dâru'l-Vatan, 1999, V, 445,

Bûsîrî, ilk önce Ubeydullah'ın farklı iki rivâyetini, daha sonra da İbn Abbâs (r.a.)'ın muhtelif rivâyetlerini zikretmiş olmakla, sanki bütün bu rivâyetlerin birbiriyle olan ilişkisine işaret etmiştir.¹⁹⁵ Ubeydullah'ın yukarıdaki bu rivâyeti, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e aynı râviden gelen hadislerle iki cihetten farklılık arz eder. İlki, annenin üzerinde âzâd borcunun olması, ikincisi ise ba's (diriliş) ile ilgili sorunun yer almamasıdır. Zira Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e Ubeydullah'tan gelen hadiste; "ensardan bir adamın câriyesi ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e geldiği" ve sorgu bölümünde câriyeye, kelime-i şهادete ek olarak dirilişe (ba's) imandan da sorulduğu görülmektedir.

"حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ هِشَامٍ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ الْمِنْهَالِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ،
وَعَنِ الْحَكَمِ يَرْفَعُهُ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ عَلَى أُمِّي رَقَبَةً مُؤْمِنَةً،
وَعِنْدِي رَقَبَةٌ سَوْدَاءُ أَعْجَمِيَّةٌ، قَالَ: «أَنْتَ بِهَا»، قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّي رَسُولُ
اللَّهِ؟»، قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: «فَأَعْتِقُهَا»."

2. **Bize Ali b. Hâşim İbn Ebû Leylâ'dan, o da Minhâl'den, o da Sa'îd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'dan, o da Hakem (b. Uteybe el-Kindî)'den şunu tahdis etti:** Bir adam gelip Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e dedi ki: «Annemin mü'min bir köle âzâd etme borcu vardır ve (ben ise) siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir câriyeye sahibim» Hz. Peygamber; «**Onu bana getir**» dedi. (Daha sonra) Peygamber (s.a.v.) câriyeye sordu: «**Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik eder misin?**» Câriye; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «**Onu âzâd et**» buyurdu.¹⁹⁶

"عبد الرزاق عن أبي بكر بن محمد، عن محمد بن عمرو، عن عمرو بن أوس، عن رجل
من الأنصار أَنَّ أُمَّهُ هَلَكَتْ وَأَمَرَتْهُ أَنْ يُعْتِقَ عَنْهَا رَقَبَةً مُؤْمِنَةً، فَجَاءَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ وَقَالَ: «لَا أَمْلُكَ إِلَّا جَارِيَةً سَوْدَاءَ أَعْجَمِيَّةً لَا تَدْرِي مَا الصَّلَاةُ» فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى

¹⁹⁵ Bûsîrî, a.y.

¹⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, **Kitabü'l-İman**, Thk.: Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, Dimaşk, Mektebetü'l-İslâmi, 1983, s. 36.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اِئْتِنِي بِهَا» فَجَاءَ بِهَا فَقَالَ: «أَتَيْنَ اللَّهَ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ» قَالَ: «فَمَنْ أَنَا؟»
قَالَتْ: «رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتَقْتُهَا».

3. **Abdürrezzâk Ebû Bekir b. Muhammed'den, o da Muhammed b. Amr'dan, o da Amr b. Evs'ten** şunu rivâyet etti: “Ensardan bir adamın annesi vefat etti. Oğluna, kendisi için mü'mine bir câriye âzâd etmesini emretmesi üzerine, sahâbî câriyesini Hz. Peygamber'e getirip O'na durumunu izah etti ve dedi ki: «*Namazın ne olduğunu bilmeyen siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir câriyeden başkasına mâlik değilim.*» Resûl-i Ekrem (s.a.v.) dedi ki: «**Onu bana getir.**» Sahâbî de câriyeyi Hz. Peygamber'e getirdi ve Hz. Peygamber ona sordu: «**Allah nerededir?**» Câriye de; «*Semâdadır*» dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ona; «**Ben kimim?**» diye sordu. Câriye; «*Allah'ın Resûlü'sün*» cevabını verdi. Hz. Peygamber de sahâbîye; «**Onu âzâd et**» buyurdu.”¹⁹⁷

Yukarıdaki senedleri farklı üç rivâyetin sahâbî râvilerinin meçhul olması, bu hadislerin en dikkat çeken yönlerinden birisidir. Amr b. Evs'ten gelen üçüncü rivâyette, sahâbînin adı verilmemiş olsa da ensardan olduğu belirtilmiştir. Üçüncü rivâyet bu cihetle, Ubeydullah'tan mürsel olarak gelen rivâyette, ensardan olduğu belirtilen sahâbîyi aklımıza getirmektedir. Bu rivâyette üzerine câriye âzâd etme borcu olan ensârî sahâbînin, Hz. Peygamber'e câriyesi ile beraber gelişinden söz edilmiştir. Ubeydullah'ın bu rivâyetindeki ensardan olan sahâbînin Muâviye b. el-Hakem olduğu yönünde görüşümüzü, tezimizin konu ile ilgili yerinde belirtmiştik.¹⁹⁸ Bu sebepten ötürü üçüncü rivâyette geçen ensârî sahâbînin Muâviye olabileceği düşünülebilir. Zira bu rivâyette, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in câriyeyi imtihan ederken sorduğu soruların, Câriye Hadisi'nin rivâyetlerinin genelinde karşılaştığımız lafızlarla aynı olması, Muâviye b. el-Hakem ve Amr b. Evs'in hadislerinin birbirleriyle ilişkili olabileceği görüşümüzü güçlendirmektedir. Amr b. Evs'in rivâyetinin metni, câriyenin sorgusu ve âzâdın farz oluşu noktasından, Mâlik'in

¹⁹⁷ Abdürrezzâk, IX, 182.

¹⁹⁸ Bilgi için bkz., s. 19.

Ömer b. el-Hakem'den yaptığı rivâyete benzemektedir.¹⁹⁹ Bu iki rivâyet arasındaki tek fark Amr b. Evs'in aktardığı rivâyette, annenin kendisi için câriye âzâd etmesini oğlundan istemesidir. Bununla birlikte yukarıdaki bu üç rivâyetin senedlerindeki râvilerle dikkat edilecek olursa, Ubeydullah ve Amr b. Evs'ten gelen birinci ve üçüncü rivâyetlerin tabîin mürseli; ikinci rivâyetin de İbn Abbâs (r.a.)'ın tâbî olan Hakem b. Üteybe'den merfu yaptığı bir rivâyet olduğu görülecektir.

Yukarıdaki üç rivâyetin diğer ortak noktalarından biri de imtihan edilmek üzere Hz. Peygamber'e getirilen câriyenin siyahî olmasıdır. Câriye Hadisi'nin İbn Kâni ve Zehebî rivâyetlerinde Muâviye b. el-Hakem'in câriyesinin siyahî olduğu zikredilmiştir.²⁰⁰ Amr b. Evs'in rivâyetinde câriyenin siyahî ve konuşmada kusurlu (dilsiz) olmasının yanında, namazın ne olduğunu bilmediğine de değinilmiştir. Câriye Hadisi ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz Ebû Hüreyre'den gelen Hâris'in *Müsned*'indeki rivâyette, câriyenin fasîh olmadığı (açık ve düzgün konuşmadığı) belirtilmiştir.²⁰¹ Bu iki hadisten Amr'dan gelen rivâyette, câriye konuşmada kusurlu (dilsiz) olmasına rağmen Peygamber (s.a.v.)'in sorularına sözlü olarak cevap vermiş iken, Ebû Hüreyre rivâyetinde ise fasîh olmayan câriye, sorulara işaretle cevap vermiştir. Amr'ın rivâyetinde câriyenin sorulara sözlü cevap vermesinin, iki hadisin birbirleri ile ilişkili olmayacağı anlamına gelmediği burada belirtilmelidir. Hakikatte Hz. Peygamber ve câriye arasındaki hâdise işaretle gerçekleşmiş, bu olaya şahit olan râviler, bu hareketleri yazıya dökebilmek için sözlü olarak ifade etmiş olabilirler. Câriye Hadisi'nin, üzerinde konuşulan farklı rivâyetlerinin olmasının sebebi, işte bu harekete dayalı anlaşılmayı gören her sahâbî râvisinin, olayı anladığı şekilde dile getirmiş olabileceği şeklinde izah edilebilir. Zira bu farklı anlayışların tezahürleri, yukardaki rivâyetlerde de bariz bir şekilde görülmektedir. İlk iki rivâyette Hz. Peygamber'i câriyeye; ***“Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü***

¹⁹⁹ Bilgi için bkz., s. 11-12.

²⁰⁰ Rivâyetler için bkz., Tablo 3, s. 245.

²⁰¹ Bu rivâyette imtihan edilen câriye hakkında: “جَارِيَةٌ سَوْدَاءٌ لَا تُفَصِّحُ = Fasîh olmayan (açık ve düzgün konuşamayan) siyahî bir câriye” denmiştir. Bu cümle, câriyenin Arapçaya vakıf olmadığını ispatlar mahiyettedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber ile câriye arasındaki diyalogun işaretle gerçekleşmiş olabileceği ihtimali güçlükle kazanmaktadır (Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrûddîn el-Heysemî, **Buğyetü'l-bâhis 'an zevâidi Müsnedi'l-Hâris**, Thk.: Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkırî, Medine, Merkezü Hidmeti's-Sünne, 1992, I, 160).

olduğuma şahitlik eder misin?” diye sorarken, üçüncü rivâyette bu lafza tamamen muhtelif bir şekilde; **“Allah nerededir?; Ben kimim?”** diye sorarken görüyoruz.

Yukarıdaki üç rivâyetin benzer taraflarından birisi de kendisi için câriye âzâd edilmesini isteyen annenin bu isteğinin farz olan âzâd türünden oluşudur. Bu durum birinci ve ikinci rivâyetlerde “إِنَّ عَلَى أُمِّي رَقَبَةً مُّؤْمِنَةً” = Annemin mü’min bir köle âzâd etme borcu vardır” şeklinde ifade edilmişken, üçüncü rivâyette “أَمَرْتُهُ أَنْ يُعْتِقَ عَنْهَا رَقَبَةً” = Kendisi için mü’mine bir câriye âzâd etmesini emretti” sözüyle belirtilmiştir.

Amr’ın rivâyetindeki bu durum, annenin ölmeden önce kendisi için bir câriye âzâd etme vasiyetinde bulunduğu şeklinde anlaşılabilir. Bu durumda üçüncü rivâyet ile ilk ikisi arasında şöyle bir ilişki kurulabilir ki o da annenin, hayatta iken üzerine borç olan câriyeyi âzâd etmeye fırsat bulamayıp bunu oğlundan istemiş olabileceğidir. Böyle düşünmemizin nedeni ise aşağıda bahsi geçecek olan Şerîd b. Süveyd rivâyetidir. Bu rivâyet genel olarak Amr b. Evs’in rivâyetine benzemektedir. Amr’dan mürsel olarak gelen rivâyette anne, kendisi için oğluna mü’mine bir câriye âzâd etmesini emrederken, Şerîd’in rivâyetinde ise anne, mü’min bir köle âzâd etme vasiyetinde bulunur. Yukarıdaki üç rivâyete benzeyen Şerîd’in rivâyeti şu şekildedir:

"حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ الشَّرِيدِ: أَنَّ أُمَّهُ أَوْصَتْ أَنْ يُعْتِقَ عَنْهَا رَقَبَةً مُّؤْمِنَةً، فَسَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: «عِنْدِي جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ أَوْ نُوبِيَّةٌ، فَأَعْتِقُهَا؟» فَقَالَ: «أَنْتِ بِهَا» فَدَعَوْتُهَا، فَجَاءَتْ، فَقَالَ لَهَا: «مَنْ رُبُّكِ؟» قَالَتْ: اللَّهُ. قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» فَقَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «أَعْتِقُهَا، فَإِنَّهَا مُّؤْمِنَةٌ»"

4. **Bize Abdullah babasından (Ahmed b. Hanbel) tahdîs etti ve dedi ki: Bana Abdussamed (b. Abdulvâris et-Temimî) tahdîs etti ve dedi ki: Bana Hammâd b. Seleme tahdîs etti ve dedi ki: Bize Muhammed b. Amr, Ebû Seleme’den, o da Şerîd’den (r.a.) annesinin kendisi için mü’min bir köle âzâd edilmesini vasiyet etmesi üzerine bu durumu sormak için Peygamber (s.a.v.) gelip O’na şöyle**

sorduğunu tahdîs etti: “Benim Nûbiyyeli²⁰² ya da siyahî bir câriyem vardır. Onu âzâd edeyim mi?” Hz. Peygamber (ona); «**Onu bana getir**» dedi. Ben de câriyeyi çağırdım ve geldi. Resûlullah (s.a.v.) ona; «**Rabbin kimdir?**» diye sordu. O da; «Allah'tır» dedi. Hz. Peygamber ona; «**Ben kimim?**» diye sordu. Câriye de «Resûlullah'sın» dedi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.) ona: «**Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir**» buyurdu.²⁰³

Şerîd b. Süveyd es-Sekafî Taifli²⁰⁴ olup künyesi Ebû Amr'dır.²⁰⁵ Kendisinden oğlu Amr b. Şerîd, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Amr b. Nâfi' ve Yâ'kûb b. Âsım hadis rivâyet etmişlerdir.²⁰⁶ Rıdvân Bey'atı'nda (6/628) yer alan sahâbîlerdendir.²⁰⁷ Ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen Hz. Şerîd'in, Yezîd b. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfeti zamanında vefat ettiği söylenmiştir.²⁰⁸

Bu rivâyete, *Kütüb-i Tis'a*'da Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin dışında Dârimî,²⁰⁹ Ebû Davûd²¹⁰ ve Nesâî'nin²¹¹ *Sünen*'lerinde de yer verilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in de rivâyetinin içinde bulunduğu, râvisi Şerîd olan bu dört tarik arasında Dârimî'nin rivâyeti diğer üçünden farklıdır. Dârimî'ye gelen rivâyette Hz. Peygamber câriyeye; «**Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet eder misin?**» diye sormakta iken²¹²; Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Nesâî'de soru; «**Rabbin kimdir?**» şeklinde geçmiştir. Ayrıca Dârimî'de Hz. Peygamber, câriyeye ikinci bir soru sormadan; «**Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir**» derken, diğer üçünde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyeye; «**Ben kimim?**» diye sormuş, sonrasında da sahâbîye onu âzâd etmesini söylemiştir.

²⁰² Nûba, Mısır'ın güneyinde yer alan büyük ve geniş bir ülkedir. Halkı Hristiyanlardan olup çetin hayat şartlarına dayanıklıdır. Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda köle olarak alınanları Mısır çarşılarında satılır. Bu yönüyle Müslümanlar arasında câriyeleriyle meşhur olmuş bir yerdir (Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 309).

²⁰³ Ahmed, XXIX, 464-465.

²⁰⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 382.

²⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 188.

²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 494.

²⁰⁷ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s.266.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 73.

²⁰⁹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *es-Sünen*, Thk.: Hüseyin Selim ed-Dârânî, Riyad, Dâru'l-Muğnî, 2000, “Nüzûr ve Eymân”, 10.

²¹⁰ Ebû Dâvûd, Eymân, 19.

²¹¹ Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Thk.: Hasan Abdülmün'im, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, “Vasâye”, 8.

²¹² Dârimî, Nüzûr ve Eymân, 10.

Görüldüğü gibi içinde câriyenin bulunduğu bu rivâyetler de kendi içinde ihtilaflar barındırmaktadır.

Birinci rivâyetin, Muâviye b. el-Hakem'in rivâyeti ile ilişkili olabilemesi şu cihettendir ki hadisin râvisi olan Ubeydullah b. Abdullah'ın Mâlik²¹³ ve Ahmed b. Hanbel'de;²¹⁴ “ensardan bir adam...” şeklinde geçen bir rivâyeti vardır.²¹⁵ Bu rivâyet hakkında ensardan olduğu söylenen sahâbînin Muâviye olabileceği, câriyenin sahip olduğu sıfatların ve câriyenin imtihanının benzerliği gibi meselelere ayrıntılı bir şekilde önceki sayfalarda değinilmişti.²¹⁶ Yukarıdaki birinci rivâyette de Ubeydullah'ın Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'deki rivâyeti esasa alınarak; “فَذَكَرُهُ إِلَّا أَنَّهُ لَا

يَذْكُرُ قِصَّةَ الْبُعْثِ = Aynısını ba's meselesi hariç olacak şekilde zikretti”²¹⁷ şeklinde söylenen bu söz, iki rivâyet arasında bir bağ olduğunu göstermektedir. Bu sebepten ötürü birinci rivâyet hakkında, dolaylı olarak Muâviye'den gelen rivâyetle ilişkili olduğu söylenebilir.

İkinci rivâyetin, Cârîye Hadisi ile olan ilişkisi de Ubeydullah'tan gelen ve annenin üzerine câriye âzâd etme borcundan söz eden rivâyetle arasındaki benzerlikten kaynaklanabilir.

Üçüncü rivâyette ise sahâbî râvisinin ensarî olduğunun belirtilmesiyle beraber, Hz. Peygamber ile câriye arasındaki soru-cevap şekillerinin, Muâviye'nin hadisindeki ile benzer olması, bu rivâyetin de Cârîye Hadisi ile ilişkili olabileceğini akla getirmektedir. Aynı zamanda bu rivâyet, mâna olarak ilk iki rivâyetle de benzerlik göstermektedir. İlk iki rivâyetin Cârîye Hadisi ile olan ilişkisine yukarıdaki satırlarda değinildikten sonra üçüncü rivâyetin bu cihetten de Muâviye'nin rivâyeti ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Şerîd'ten gelen dördüncü rivâyet, hadise konu olan sahâbînin belli olması dışında, diğer üç rivâyetle benzerlik göstermektedir. Dört rivâyetin de konusu olan sahâbî, ilk iki rivâyette; “Bir adam” şeklinde belirsiz olarak karşımıza çıkarken, bu rivâyette ise sahâbî; “Şerîd'in annesi” şeklinde Şerîd olarak karşımıza çıkmaktadır.

²¹³ Mâlik, Itk ve Velâ, 6.

²¹⁴ Ahmed, XXV, 19.

²¹⁵ Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242.

²¹⁶ Bilgi için bkz., s. 18-21.

²¹⁷ Rivâyet için bkz., s. 41.

Üçüncü rivâyette de sahâbî belirsiz olup sadece ensardan olduğuna dair bilgi verilmiştir. Şerîd'in rivâyeti dışındaki ilk iki rivâyet için meçhul sahâbînin Şerîd olabileceği düşünülebilse de; üçüncü rivâyet için bu söz konusu olamaz. Çünkü Şerîd'in Taifli olduğunu bir önceki sayfalarda belirtmiştik.²¹⁸

Dördüncü rivâyet ile Muâviye'den gelen Cârîye Hadisi arasındaki ilişkinin anlaşılması için Şerîd'in Ebû Dâvûd'da geçen rivâyetine bakmamız gerekir. *Sünen*'de, Muâviye b. el-Hakem ve Şerîd b. Süveyd'in rivâyetleri "Mü'min Kölenin Âzâdı" başlığı altında, bir arada zikredilmiştir.²¹⁹ Ebû Dâvûd bu başlık altında, Şerîd'in rivâyetindeki cârîyenin sorgu kısmına gelmeden önce Muâviye'nin hadisine atıfta bulunarak "فذكر نحوه = *Benzerini zikretti*" sözünü kullanmıştır.²²⁰ Ayrıca Ebû Dâvûd'un, Şerîd'ten gelen rivâyetin sonunda; "*Halid b. Abdullah bu hadisi irsâl yapıp Şerîd'i zikretmedi*"²²¹ sözü, sahâbînin isminde ihtilaf edilmiş olabileceğini ve bu sebepten terk edildiğini akla getirmektedir. Bu durumu birinci ve üçüncü rivâyetlerdeki tâbî mürselleri de desteklemektedir. Bu iki rivâyette de sahâbî ismi zikredilmemiştir.

Sonuç olarak bu dört rivâyet mâna ve lafız yönünden birbirlerine benzemekle beraber olayların farklı olduğu farz edilecek olsa bile, cârîyenin imanının tepiti noktasında, imtihana tâbî tutulması yönünden Muâviye'nin rivâyetinden ayrılmamaktadır. Bu dört rivâyetin Cârîye Hadisi ile olan ilişkisi hakkında; her şeyden önce imanının bilinmesi üzere, imtihana tâbî tutulan bir cârîyenin varlığı bütün rivâyetlerde ortaktır denebilir. Bütün bu rivâyetlerin farklı olaylar üzerine söylenildiği, getirilen her cârîyenin de farklı cârîyeler olduğu düşünüldüğünde, bu durumda Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in bütün cârîyelere aynı soruyu sorup, eğer cârîyenin mü'min olduğuna kanaat getirdiyse ondan aynı cevabı alması beklenirdi. Ama rivâyetlerdeki durum hiç de böyle değildir. Buraya kadar ele aldığımız rivâyetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in cârîye: "أين الله = *Allah nerededir?*", "من ربك =

Rabbim kimdir?", "أشهدون أن لا إله إلا الله = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet*

²¹⁸ Bilgi için bkz., s. 46.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, Eymân, 19.

²²⁰ Ebû Dâvûd, a.y.

²²¹ Ebû Dâvûd, a.y.

eder misin?” gibi birbirinden farklı sorular sorduğunu görmekteyiz. Hâlbuki kişinin imanının tespitinde ya da imana girmesinde Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed (s.a.v.)’in O’nun Resûlü olduğuna şehadet etmesi yeterlidir ve esas olan da odur. Bu durumun böyle olduğu, Kur’an,²²² mütevatir ve sahîh hadislerle²²³ sabittir. Bu farklı soruların arasında; “أَيْنَ اللَّهُ = *Allah nerededir?*” lafzının zahiri, Allah’ın bir mekânda olabileceğini vehm ettirmesi yönünden imanın sübutunda kullanılan bir cümle değildir. Bu lafzın diğer iki soru cümlesiyle birlikte, imanın tespiti için kullanılabileceğinin iddiası, dinin kaynaklarında ve Hz. Peygamber’in sözlerinde tenakuzun olabileceği anlamına geleceği, Kur’an, sünnet ve Müslümanların icmâına aykırı bir durum teşkil edeceği için imkânsızdır. Cârîye Hadisi’nin bu yönüne ayrıntılı bir şekilde ikinci bölümde değinilecektir.

C. EBÛ HÜREYRE RİVÂYETİ

حدثنا عبد الله حدثني أبي حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا الْمُسْعُودِيُّ، عَنْ عَوْنٍ، عَنْ أَخِيهِ عُيَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجَارِيَةٍ سَوْدَاءَ أَعْجَمِيَّةٍ، فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً». فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ: «أَتَيْنَ اللَّهَ؟» فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ بِإِصْبَعِهَا السَّبَّابَةِ، فَقَالَ لَهَا: «مَنْ أَنَا؟» فَأَشَارَتْ بِإِصْبَعِهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ وَإِلَى السَّمَاءِ، أَيْ: أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالَ: «أَعْتَقُهَا».

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize Yezîd (b. Hârûn) tahdîs etti ve dedi ki: Bize Mes’ûdî Avn’dan, o da kardeşi Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe’den, o da Ebû Hüreyre (r.a.)’dan şöyle dediğini bize haber verdi: “Bir adam Hz. Peygamber’in yanına siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir câriyeyle geldi ve O’na dedi ki: «Yâ Resûlallah! Mü’min bir câriye âzâd etme borcum vardır.” Rasûlullah (s.a.v.) câriyeye; «Allah nerededir?» diye sordu. Câriye de işaret parmağıyla semâyı işaret etti. Peygamber (s.a.v.): «Ben kimim?» diye sordu. Câriye ise sen Allah’ın Resûlü’sün demek istercesine parmağıyla önce Hz. Peygamber’i

²²² Âl-i İmrân Sûresi, 3/31-32, 132; Nisâ Sûresi, 4/59, 69, 136; A’râf Sûresi, 7/158; Enfâl Sûresi, 8/20, 46; Nûr Sûresi, 24/51-52; Ahzâb Sûresi, 33/32, 71; Haşr Sûresi, 59/7; Teğâbun Sûresi, 64/12.

²²³ Süyûtî, Ebu’l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Ezhârü’l-mütenâsire fi’l-ahbârî’l-mütevâtire*, Thk.: Halîl Muhyiddîn el-Mîs, Dimaşk, Mektebetü’l-İslâmî, 1985, s. 34.

sonra da semâyı işaret etti. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de (o sahâbîye); «**Onu âzâd et!**» buyurdu.²²⁴

Câriye Hadisi'nin meşhur sahâbî râvilerinden birisi de Ebû Hüreyre (r.a.)'dır. Ebû Hüreyre (r.a.) Yemen'in Devs kabilesindendir.²²⁵ Sahâbe arasında en çok hadis bilen ve rivâyet edenlerdendir.²²⁶ Müslüman olmadan öncesi ve sonrası için ismi hakkında ihtilaf edilmiştir. En doğru rivâyete göre İslamiyet'ten önceki ismi Abdüşşems iken İslamiyet'ten sonra Abdurrahmân olarak değiştirilmiştir.²²⁷ Ebû Hüreyre (r.a.) hicretin 7. senesinde (m. 628), Hayber Gazvesi'nin vukû bulduğu yılda Müslüman olduktan sonra gazveye iştirak etti ve daha sonra Hz. Peygamber'den hiç ayrılmadı, O'ndan ilim öğrendi ve hayır duasına nâil oldu.²²⁸ İbn Hibbân onun hicrî 57 ya da 58 yılında vefat ettiğini söylemiştir.²²⁹

Ebû Hüreyre'den Câriye Hadisi'ni rivâyet eden Ubeydullah b. Abdullah tabînin önde gelenlerinden olup kendisine tezimizin ilk sayfalarında değinmiştik.²³⁰ Ebû Hüreyre tarikiyle Ahmed b. Hanbel'e ulaşan Câriye Hadisi'nin üçüncü râvisi Avn b. Abdullah b. Utbe, rivâyetlerinin çoğunu sahâbîlerin büyüklerinden yapan tabîlerdendir.²³¹ Sahâbeden Ebû Hüreyre ve İbn Ömer'den hadis işitmiştir.²³² Ancak babasının amcası olan Abdullah b. Mes'ûd'dan aktardığı rivâyetler mürseldir.²³³ Ayrıca babası Abdullah ve kardeşi Ubeydullah'tan da rivâyetlerde bulunur.²³⁴ İbn Hibbân onun Kufe'nin âbid ve kurrâlarından olduğunu söyler.²³⁵ İbn Ebû Hâtim, İbn Sa'd ve İbn Hacer onun sika olduğunu belirtmişlerdir.²³⁶ Avn b. Abdullah 120/738 yılından önce vefat etmiştir.²³⁷

²²⁴ Ahmed, XIII, 285.

²²⁵ İbn Hibbân, **es-Sikât**, III, 284.

²²⁶ Ebû Hüreyre (r.a.) 5374 hadis rivâyet etmiştir. Bunların 335'i *Sahîhayn*'da, 93 yalnız *Sahîh-i Buhârî*'de, 189'u yalnız *Sahîh-i Müslim*'de, kalan 4757'si diğer hadis kitaplarında yer almıştır (Babanzâde, Ahmet Naîm, **Hadis Usulü ve Istılahları Giriş**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2010, s. 22).

²²⁷ İbn Abdülberr, **el-İstî'âb**, s. 862-863.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe**, VI, 314.

²²⁹ İbn Hibbân, **es-Sikât**, III, 285.

²³⁰ Bkz., s. 15-16.

²³¹ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 434.

²³² İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VI, 384.

²³³ İbn Hacer, **Tehzîb**, IV, 426.

²³⁴ Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXII, 454.

²³⁵ İbn Hibbân, **a.g.e.**, V, 263.

²³⁶ İbn Ebû Hâtim, **a.y.**; İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 430; İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 434.

²³⁷ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 434.

Avn b. Abdullah'tan Cârîye Hadisi'ni Ahmed b. Hanbel'in hocasına ulaştıran ve Mes'ûdî olarak bilinen Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mes'ûd el-Kûfî Etbâu't-tâbiînin önde gelenlerindendir.²³⁸ İbn Sa'd onun sika ve çok hadis bilen birisi olduğunu, ancak ömrünün sonlarına doğru aklının ve şuurunun bozulduğunu (ihtilâta uğradığını) söylemektedir.²³⁹ Ahmed b. Hanbel onun hafızasının Bağdat'ta iken bozulduğunu bu sebepten dolayı ondan Kûfe ve Basra'da hadis işitenlerin rivâyetlerinin sahîh (جيد) olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰ İhtilâtına sebep olarak İbn Ebû Hâtim, Ebû'n-Nadr Hâşim b. Kâsım'dan (v. 207/822) şu hâdiseyi nakletmiştir: *"Abdurrahman b. Abdullah'ın yanındayken birisi gelip ona, kölesinin on bin dirhemini alıp kaçtığını haber verir. Kalkıp evine girer. Dışarı çıktığı zaman aklını kaçırdığını (ihtilâta uğradığını) gördük."*²⁴¹ İbn Hacer ondan Bağdat'ta hadis işitenlerin bu hadisleri hafızasının bozulmasından sonra ömrünün son dönemlerine tesadûf ettiğini²⁴² söylemekle beraber onun "sadûk" olduğunu da beyan eder.²⁴³ Taberânî; *"Ebû Hüreyre'nin bu rivâyetini Avn'dan Mes'ûdî dışında kimse nakletmemiştir"* der.²⁴⁴ Bu da Ebû Hüreyre'nin Mes'ûdî'den gelen bütün tariklerinde, hadisi Mes'ûdî'den alan râvilerin, hadisi Basra, Kûfe ya da Bağdat'ta mı işittiklerine dikkat edilmesini gerektirir. İbn Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel'in hocalarından olan Yezîd b. Hârûn'un, Mes'ûdî'den hafızasının karıştığı yıllara ait hadisler işittiğini söyler.²⁴⁵ Mes'ûdî 160/776 yılında Bağdat'da vefat etmiştir.²⁴⁶

Cârîye Hadisi'ni Ahmed b. Hanbel'e ulaştıran hocalarından birisi olan Yezîd b. Hârûn el-Vâsitî Etbâu't-tâbiînin gençlerindendir (et-tabakatu's-suğrâ).²⁴⁷ İbn Hibbân onun Hz. Peygamber'in hadislerini ezbere bilen, Allah'ın seçkin kullarından

²³⁸ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 344.

²³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VIII, 486.

²⁴⁰ Ahmed, **el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl**, I, 325.

²⁴¹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 251.

²⁴² İhtilâta uğramış râvilerin hadisleri merduddur. Bunda âlimlerin görüş birliği vardır. Ancak ihtilât vâki olmadan önce sika olan râvinin hadisleri ihtilâttan önce rivâyet edildiği bilinirse makbul olur. Eğer ihtilâttan sonra rivâyet edildiği malum olursa reddedilir. Bunda da âlimlerin görüş birliği vardır. İhtilâttan önce mi, sonra mı rivâyet edildiği bilinmeyen hadisleri hakkında tevakkuf edilir; yani kabul veya red hükmü verilmez (Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s.148).

²⁴³ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 344.

²⁴⁴ Taberânî, Ebu'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsat**, Thk.: Tarık b. Muhammed, Kahire, Dâru'l-Haremeyn, 1995, III, 95.

²⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 251.

²⁴⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 344.

²⁴⁷ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 606.

birisi olduğunu söyler.²⁴⁸ Yahyâ b. Ma‘în (v. 233/847) ve İbn Hacer onun sika, âbid ve hadis rivâyetinde dikkatli, mutkin olduğunu da ilave etmiştir.²⁴⁹ Ali b. Medînî; “Yezîd b. Hârûn’dan daha hâfızını görmedim” der.²⁵⁰ Yezîd b. Hârûn, 206/821 yılında Vâsit’te vefat etmiştir.²⁵¹

Ahmed b. Hanbel’e hocası Yezîd b. Hârûn tarikiyle, Ebû Hüreyre’den ulaşan Cârîye Hadisi’nin bu isnâdına, ömrünün sonlarına doğru hafızası ihtilâta uğramış olan Mes‘ûdî’nin senedde yer alması sebebiyle **zayıf** hükmü verilmiştir.²⁵² Ancak metin **sahîhtir**.²⁵³ Metin, Mes‘ûdî’den aklının ihtilata uğramadığı dönemlere rastgelen tariklerle takviye edilebildiği için **hasen li gayrihî** sayılmıştır. Zira Heysemî, *Mecmaü’z-zevâid*’de Ebû Hüreyre’nin yukarıdaki rivâyetini naklettikten sonra; “Ahmed, Bezzâr ve Taberânî bu hadisin aynısını; “من ركبك؟ = *Rabbin kimdir?*” lafzı ile rivâyet etmişlerdir. (Bu rivâyetin) Ricâli sikâttir” demiştir.²⁵⁴ Taberânî’nin *Evsat*’ına baktığımızda bu hadisi Mes‘ûdî’den, Abdullah b. Recâ el-Ğudânî el-Basrî’nin rivâyet ettiğini görürüz.²⁵⁵ Zehebî, onun sâdik olduğunu söylemektedir.²⁵⁶ Ayrıca Irâkî, Abdullah b. Recâ’nın Mes‘ûdî’den işittiği hadislerin onun aklının ihtilâta uğramadığı dönemlere tesadüf ettiğini aktarır.²⁵⁷ İbn Hacer, Abdullah b. Recâ’nın 219/834 yılında vefat ettiğini belirtmiştir.²⁵⁸

Yezîd b. Hârûn’dan “أين الله = **Allah nerededir?**” şeklinde gelen Ebû Hüreyre rivâyeti, Abdullah b. Recâ’dan “من ركبك؟ = **Rabbin kimdir?**” şeklinde gelmiştir. Taberânî’deki rivâyet şu şekildedir:

²⁴⁸ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 632.

²⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, **a.g.e.**, IX, 295; İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 606.

²⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, XVI, 495.

²⁵¹ İbn Hibbân, **a.y.**

²⁵² Zehebî, **Muhtasarü’l-uluvv**, s. 81.

²⁵³ Heysemî, **Mecmaü’z-zevâid**, I, 170.

²⁵⁴ Heysemî, **Mecmaü’z-zevâid**, I, 171.

²⁵⁵ Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-evsat**, III, 95.

²⁵⁶ Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn ez-Zehebî, **Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ**, Kahire, Dâru’l-Hadis, 2006, VIII, 432.

²⁵⁷ Irâkî, Ebu’l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî, **et-Takyîd ve’l-îdâh şerhu mukaddimetü İbnü’s-Salâh**, Thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1969, s. 454.

²⁵⁸ İbn Hacer, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, V, 210.

حَدَّثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ قَالَ: نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ: أَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَخِيهِ
عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجَارِيَةٍ سَوْدَاءَ، فَقَالَ: «إِنَّ عَلَيَّ
رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً»، فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ رُبُّكَ؟» فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَتْ: «اللَّهُ»، فَقَالَ: «فَمَنْ
أَنَا؟» فَقَالَتْ: «رَسُولُهُ»، وَأَوْمَأَتْ بِيَدِهَا إِلَى الْأَرْضِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَعْتَقَهَا، فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ!»

Taberânî şöyle demiştir: Bize Ebû Müslim tahdîs etti ve dedi ki: Bize Abdullah b. Recâ tahdîs etti ve dedi ki: Bize Mes‘ûdî, Avn b. Abdullah’tan, o da kardeşi Ubeydullah b. Abdullah’tan, o da Ebû Hüreyre’den şöyle dediğini tahdîs etti: “Bir adam Hz. Peygamber’in yanına siyahî bir câriyeyle geldi ve O’na dedi ki: «Yâ Resûlallah! Mü’min bir köle âzâd etme borcum vardır. Resûlullah (s.a.v.) câriyeye; **«Rabbin kimdir?»** diye sordu. Câriye de semâyı işaret etti ve: “Allah” dedi. Peygamber (s.a.v.): **«Ben kimim?»** diye sordu. Câriye ise sen: “Allah’ın Resûlü’sün” dedi ve yeri işaret etti. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de (o sahâbîye); **«Onu âzâd et, çünkü o mü’minedir!»** buyurdu.²⁵⁹

Ahmed b. Hanbel’e Ebû Hüreyre’den gelen yukarıdaki rivâyette câriye hakkında “a‘cemiyye” lafzının kullanılmış olması dikkat çekicidir. Bu lafız kendisi gibi aynı kökten gelen “عجمي = ‘Acemî” kelimesi ile karıştırılmamalıdır. Nitekim “عجمي” kelimesi Arap olmayan kişiler için söylenirken, “أَعْجَمِي” sözcüğü Arap ya da yabancı olsun konuşmasında kusur olan herkes için kullanılabileceği gibi, bir başka anlama göre “dilsiz” kelimesine de karşılık geldiği belirtilmiştir.²⁶⁰ A‘cemî olan câriyenin sorulara işaretle cevap vermesi, söz konusu kelimenin anlamı ışığında düşünüldüğünde netlik kazandığı söylenebilir.

Câriyenin işaretle cevap vermiş olmasının, Muâviye b. el-Hakem’den gelen rivâyetle ilişkisi nedir?” diye sorulacak olursa cevaben şu denilebilir. Her ne kadar Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim vb. âlimler tarafından nakledilen Muâviye b. el-

²⁵⁹ Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-‘evsat**, III, 95.

²⁶⁰ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arap**, XXXI, 2825-2827; Arapçada kendini ifade etmekte zorlanan, konuşamayan çocuğa : “أَعْجَم = A‘cem” dendiği gibi, bütün konuşmaya güç yettirmeyenler hakkında da aynı kelime kullanılır (İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed el-Kazvînî, **Mu‘cem mekâyîsi’l-luğa**, Thk.: Abdusselem Muhammed Hârun, Beyrut, Dâru’l-Fikir, 1979, IV, 240).

Hakem rivâyetinde câriye, Hz. Peygamber’e sözlü olarak cevap vermiş olsa da aşağıda yer alan ve Cârîye Hadisi’nin meşhur tâbiî râvisi Atâ b. Yesâr’dan gelen rivâyet, durumun hiç de böyle olmadığını göstermiştir. Bu rivâyette Peygamber (s.a.v.): “**Semâda olanın kim olduğunu öğrenmek istercesine cârîyeyi işaret ederek ona elini uzattı**”²⁶¹ denmiştir.²⁶² Hz. Peygamber’in sorularına işaretle cevap veren cârîyenin rivâyetlerine daha önce yer vermiştik.²⁶³ Ancak bu rivâyette, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in cârîyeye işaretle soru sorduğu görülmektedir. Bu durum karşımıza Cârîye Hadisi’nin lafızları dışında, olayın sözle mi yoksa işaretle mi gerçekleştiği yönünde yeni bir ihtilaf daha çıkarmıştır. Atâ b. Yesâr’ın söz konusu rivâyetini burada zikretmek uygun olacaktır.

عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي صَاحِبُ الْجَارِيَةِ نَفْسَهُ قَالَ كَانَتْ لِي جَارِيَةٌ تَزْعَى... الْحَدِيثُ وَفِيهِ فَمَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ إِلَيْهَا وَأَشَارَ إِلَيْهَا مُسْتَفْهِمًا مَنْ فِي السَّمَاءِ. قَالَتْ: «اللَّهُ» قَالَ: «فَمَنْ أَنَا» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتَقْتُهَا فَإِنَّهَا مُسْلِمَةٌ».

Atâ b. Yesâr dedi ki: Cârîyenin sahibi bana tahdîs etti ve dedi ki: Benim koyunlarımı otlatan bir cârîyem vardı... (Ayrıca) hadiste Hz. Peygamber: “Semâda olanın kim olduğunu öğrenmek istercesine cârîyeyi işaret ederek ona elini uzattı” diye geçmektedir. Cârîye; “Allah” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): “Ben kimim?” diye

²⁶¹ Burada geçmekte olan “سماء = semâ” kelimesi, Allah’ın bir mekânda olabileceği şeklinde anlaşılmamalıdır. Arap dilinde “سمو” kökünden türemiş “semâ” kelimesi gökyüzü mânasına gelebileceği gibi, aynı kelime “yükseklik, yücelik” anlamlarında da kullanılabilir. (İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XXIV, 2107). Bu sebepten Hz. Peygamber’in bu işaretinden, Allah’ın sıfatlarına yakışacak bir mâna anlaşılmalıdır. O da: “Yücelik makamının gerçek sahibinin kim olduğudur” (Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 203).

²⁶² Ali el-Kârî, Muâviye b. el-Hakem’den rivâyet edilen Cârîye Hadisi’ni zikrettikten sonra, hadis için: “Söz konusu hadisin bazı rivâyetlerinde cârîyenin dilsiz olduğu belirtilmiştir. Bu hadisten hareketle Şâfiî dilsiz kölenin azadını caiz görmüştür. Hadisin bazı rivâyetlerinde cârîyenin Allah hakkında «Semâdadır» demesiyle, işaret yoluyla bu durumu ifade etmesi aynı şeydir” demiştir (Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih (şerhü mişkâtü’l-mesâbih)*, Thk.: Cemâl İtânî, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2001, VI, 415). Ali el-Kârî’nin bu sözleri, Hz. Peygamber’in cârîyeye yönelttiği soruya verilen cevabın, sözlü ya da fiili olması arasında fark olmadığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. O halde Kârî’nin bu sözlerinden hareketle Muâviye b. el-Hakem’den gelen ve cârîyenin sorulara sözle cevap verdiği rivâyetler ile Ebû Hüreyre’den aktarılan ve cevabın işaretle gerçekleştiği hadisler arasında bir bağ kurulabilir.

²⁶³ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 239.

sordu. Cârîye de: “*Sen Resûlullah’sın*” dedi. Peygamber (s.a.v.): “*Onu âzâd et, çünkü o Müslimedir*” buyurdu.²⁶⁴

Bu rivâyetin senedi Mizzî’nin *Tuhfetü’l-eşrâf*’ında şu şekilde geçmektedir:

رواه سعيد بن زيد أخو حماد بن زيد، عن توبة العنبري، عن عطاء بن يسار، قال: حدثني صاحب هذه الجارية نفسه - ولم يسمه.

Hammâd b. Zeyd’in kardeşi Sa’îd b. Zeyd, Tevbetü’l-Anberî’den rivâyet etti. O da Atâ b. Yesâr’dan, bu cârîyenin bizzat sahibinin kendisine şöyle dediğini (Muâviye b. el-Hakem’in) adını vermeden tahdîs etti.²⁶⁵

Dârekutnî yukarıdaki bu rivâyetin senedini, Muâviye b. el-Hakem’den gelen rivâyete yer verdiği başlık altında zikretmiştir.²⁶⁶ Bununla birlikte Atâ b. Yesâr’ın, Muâviye b. el-Hakem’den Cârîye Hadisi’ni rivâyet eden meşhur râvilerden olduğu düşünüldüğünde, yukarıdaki bu rivâyetin sahâbî râvisinin Muâviye olduğu akla gelmektedir. Bu iki gerekçeye ilaveten, Atâ’nın meçhul sahâbîden naklettiği rivâyet ile Muâviye b. el-Hakem’den muttasıl olarak aktardığı rivâyette yer alan cârîye kıssalarının aynı oluşu, “cârîyenin sahibi” olan meçhul sahâbînin Muâviye b. el-Hakem’den başkası olmayacağını ispatlar mahiyettedir.

Atâ b. Yesâr’ın, cârîyenin sahibinden aktardığı rivâyetin sıhhat durumuna, Sa’îd b. Zeyd hakkında âlimlerin kanaatlerini aktarmakla giriş yapabiliriz. İbn Hacer, Basralı olan Sa’îd b. Zeyd el-Ezdî’nin sadûk olmakla birlikte, vehimlerinin de bulunduğunu (lehû evham)²⁶⁷ belirtmiştir.²⁶⁸ İbn Sa’d ise onun sika olduğunu söyler.²⁶⁹ Buhârî ve Müslim *Sahîh*’lerinde onunla ihticac etmişlerdir.²⁷⁰ Zehebî,

²⁶⁴ Zehebî, *el-Uluvv*, s. 15.

²⁶⁵ Mizzî, *Tuhfetü’l-eşrâf*, VIII, 426.

²⁶⁶ Dârekutnî’nin, Muâviye b. el-Hakem’den gelen Cârîye Hadisi’nin senedlerini zikrettiği başlık altında, Atâ b. Yesâr’dan gelmiş başka senedlere de yer verdiğini belirtmeliyiz. Bunlar arasında en dikkat çeken ise Atâ’dan; “ensardan bir adam” şeklinde gelen senedir. (Dârekutnî, *el-İlel*, VII, 82-83). Senedin bu yönüyle, Ubeydullah’ın yine aynı şekilde; “ensardan bir adam”dan naklettiği rivâyete benzediği düşünüldüğünde, söz konusu iki rivâyetin birbirleriyle olan ilişkisi için başka bir delil olarak bu rivâyet gösterilebilir.

²⁶⁷ **Lehû Evhâm:** İbn Hacer’e göre ta’dilin beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani itibar için alınır. Sadece bu sîga râviyi güvenilir olmaktan düşürmez. (Bilgi için bkz., Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 162).

²⁶⁸ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 378.

²⁶⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IX, 288.

²⁷⁰ İbnü’t-Türkmânî, Ebu’l-Hasen Alâüddîn et-Türkmânî el-Mardînî, *el-Cevheru’n-nakî alâ Süneni’l-Beyhakî*, Haydarâbâd, Dâiretü’l-Ma’ârif, 1934, VI, 112.

Şeyhayn'ın²⁷¹ eserlerinde usulle ilgili yer verdikleri rivâyetlerin râvilerinin ya hasen ya da sahîh derecesinde olduğunu söylemiştir.²⁷² Buna rağmen Yahyâ el-Kattân ve Yahyâ b. Ma'în gibi âlimler onu hadis rivâyetinde zayıf olarak görseler de, genel görüş Sa'îd b. Zeyd'in sika olduğu ve hadisinin yazılabileceği yönündedir.²⁷³ Zira Zehebî onu, haklarında eleştiriler bulunduğu halde sika görülen râvilerden söz ettiği, *Men tukullime fîhi ve huve muvassak* adlı eserinde zikretmiş²⁷⁴ ve bu kitabın ilk sayfalarında; *"Bu gibi râvilerin rivâyetleri sahîhin en üst mertebesinde olmasa da hasen rütbesinin altına düşmez"*²⁷⁵ sözüyle, Sa'îd b. Zeyd rivâyetinin hasen hükmünün altına düşmeyeceğini belirtmiştir.

Elbânî ise Atâ b. Yesâr'dan gelen bu rivâyeti senedde yer alan Sa'îd b. Zeyd sebebiyle zayıf gördüğünü belirtmiştir ve bu rivâyet hakkında: *"Bu rivâyet, Sa'îd b. Zeyd'in senedde bulunması nedeniyle sahîh değildir. Her ne kadar o sadûk birisi olsa da hafızası güçlü değildir. Hatta bazıları onun zayıf olduğunu söylemişlerdir"* demiştir.²⁷⁶ Hâlbuki Elbânî başka bir eserinde, İbn Ömer'den gelen at yarışı ile ilgili hadisin senedinde ki aynı râvi, Sa'îd b. Zeyd hakkında: *"Bu hadisin senedi hasen olup bütün ricâli sikadır. Sa'îd b. Zeyd ise Hammâd'ın kardeşidir ve hadisi hasen rütbesinin altına düşmez"* demiştir.²⁷⁷ Bu iki cümle Elbânî'ye ait olup, aynı râvi hakkında çelişkili sözler içermektedir.

Atâ b. Yesâr'dan gelen rivâyetin ikinci râvisi Tövbetü'l-Anberî'nin asıl adı, Tövbe b. Kîsân'dır.²⁷⁸ İbn Hibbân onun Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunduğunu söylemiştir.²⁷⁹ İbn Hacer ise Basralı olan Tövbe'nin sika olduğunu belirtir ve Ezdî'nin onu zayıf olarak değerlendirmiş olmasını hatalı olarak görür.²⁸⁰ Tövbetü'l-Anberî hicrî 131 yılında vefat etmiştir.²⁸¹

²⁷¹ Şeyhân/Şeyhayn: Buhârî ve Müslim (Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s. 294).

²⁷² Zehebî, **el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs**, Haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1991, s. 80.

²⁷³ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IV, 21.

²⁷⁴ Zehebî, **Zikrû'l-esmâ men tukullime fîhi ve huve muvassak**, Thk.: Abdullah b. Ruheyîlî, Medine, Mektebetü'l-Melik Fahd, 2005, s. 221.

²⁷⁵ Zehebî, **a.g.e.**, s. 55.

²⁷⁶ Zehebî, **Muhtasaru'l-uluuv**, Thk.: Nâsirüddîn el-Elbânî, s. 82.

²⁷⁷ Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, **İrvâü'l-ğalîl fî tahrîci ahâdîsi menâri's-sebîl**, Beyrut, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985, V, 338.

²⁷⁸ İbn Hibbân, **es-Sikât**, IV, 88.

²⁷⁹ İbn Hibbân, **a.y.**

²⁸⁰ İbn Hacer, **et-Takrîb**, 183.

²⁸¹ İbn Hacer, **a.y.**

Tâbiî olan Atâ b. Yesâr'dan ise daha önce söz etmiştik.²⁸²

Atâ b. Yesâr'ın câriyenin sahibinden aktardığı bu rivâyet, Hz. Peygamber'in câriyeye işaretle soru sormuş olması yönünden bakıldığında, yine Cârîye Hadisi'nin başka râvilerinden olan Yahyâ b. Ebû Kesîr'in aktardığı rivâyetle birbirlerini tamamlar mahiyette oldukları belirtilmelidir.²⁸³ İbn Ebû Kesîr'in câriyesine tokat attıktan sonra pişman olan meçhul sahâbîden aktardığı bu rivâyette²⁸⁴ câriye, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: **“Rabbîn nerededir?”** sorusuna işaretle cevap vermiştir. Bu iki rivâyetle birlikte İbn Kâni'e Muâviye b. el-Hakem'den ulaşan rivâyette, Muâviye'nin siyahî câriyesini âzâd etmek istediği²⁸⁵ göz önünde bulundurulduğunda bu üç rivâyetin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu görülecektir. Şu şekilde ki: Hz. Peygamber câriyeye soruları işaretle sormuş, dilsiz oluşu²⁸⁶ ya da başka sebeplerden ötürü konuşmasında kusur bulunan câriye de sorulara işaretle cevap vermiştir. Bunun böyle olduğuna delalet eden, sahâbî Muâviye b. el-Hakem'den hadisi rivâyet eden iki tâbiî, Atâ b. Yesâr ve Yahyâ b. Ebû Kesîr'in müstakil rivâyetleridir.²⁸⁷ Bu ikisinin Muâviye'den Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden en meşhur iki râvi olduğu, Tablo 1 incelendiğinde kolaylıkla görülecektir. Cârîye Hadisi'nin bu denli ihtilafları barındırmasının en temel sebebi de işte bu işaret üzere kurulmuş diyalogdur. Hakikatte işaretle gerçekleşmiş olan hâdiseyi râviler kendi anlayışlarına göre lafızlara dökmüşlerdir.²⁸⁸ Bu da hadisin mânen rivâyet edildiğinin en büyük kanıtı olarak gösterilebilir.

Ebu Hüreyre rivâyetinde dikkat edilmesi gereken bir diğer mesele de câriyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e cevaplarının, **“Semâyı işaret etti; yeri işaret etti”** şeklinde işaretle gerçekleşmiş olmasına rağmen söz konusu rivâyette bu işaretleri açıklayan, **“Allah”** **“Allah'ın Resûlü'sün”** gibi lafızların bulunmasıdır. Bu durum, Cârîye Hadisi'nde Hz. Peygamber'in, câriyeyi imtihan için kullandığı lafızların farklı oluş sebebinin açıklayıcısı olabilir. Bunu Arap dilinin kuralları doğrultusunda

²⁸² Bilgi için bkz., s. 15.

²⁸³ Yahyâ b. Ebû Kesîr'in bu rivâyeti için bkz., s. 101.

²⁸⁴ İbn Ebû Kesîr'in meçhul sahâbî râvisinin Muâviye b. el-Hakem olabileceğine dair gerekli bilgi için bkz., s. 102.

²⁸⁵ Rivâyet için bkz., Tablo 3, s. 245.

²⁸⁶ Ebû Hüreyre rivâyetinde câriyenin siyahî olamakla beraber konuşmasında kusurlu (dilsiz) olduğu da belirtilmiştir (Bilgi için bkz., s. 49).

²⁸⁷ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

²⁸⁸ Sübkî, **Seyfü's-Sakîl**, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî s. 82.

aşağıda açıklayacağız. Yezîd b. Hârûn ve İbn Recâ'nın rivâyetlerindeki bir diğer farklılık, birinde câriye hakkında; “**Onu âzâd et!**” denilirken ikincisinde; “**Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!**” denilmesidir. Bu durum Mes'ûdî'nin bu hadisi iki farklı şekilde rivâyet etmiş olabileceğini akla getirmektedir.²⁸⁹ Mes'ûdî'den Ebû Hüreyre'nin rivâyetini aktaran Yezîd b. Hârûn ve Abdullah b. Recâ'nın lafızlarındaki bu uyuşmazlıkların nedeni; Mes'ûdî'den farklı dönemlerde hadis duymuş olmaları şeklinde açıklanabilir. Bu farklı iki lafız arasında, İbn Recâ'nın rivâyetinin geçerli olarak kabul edilmesinin sebebine gelince Heysemî (v. 807/1405)'nin Ebû Hüreyre'nin bu rivâyeti için; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile gelen rivâyetlerin ricâlini sikâ olarak değerlendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁹⁰ Mus'ûdî'den İbn Recâ tariki ile gelen rivâyetin ricâline Heysemî'nin sika demesi, Basralı olan İbn Recâ'nın hadisi Mes'ûdî'den hafızasının karışmasından önce duyduğu anlamına gelmektedir. O halde Ebû Hüreyre'den Mes'ûdî tariki ile gelen rivâyetin; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzının sahîh olduğu söylenebilir.²⁹¹ Bununla birlikte İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inde, Mes'ûdî'den rivâyetle bulunan; Esed b. Mûsâ (Esedü's-sünne) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî el-Basrî'den farklı iki tarik halinde; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile gelen rivâyetler,²⁹² İbn Recâ'nınki ile benzerlik göstermekle beraber onu rivâyetinin doğruluğunu destekler mahiyettedir.

Ebû Hüreyre ve Ubeydullah'ın rivâyetlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine önceki sayfalarda yer vermiştik.²⁹³ Bu konuya burada tekrar kısaca değinecek olursak, İmam Mâlik tariki ile gelen Ubeydullah'ın mürsel rivâyetine; Bu konuyla ilgili İbn Abdülberr, Hüseyin b. Velîd'in Mâlik'ten, Mâlik'in Zührî'den, Zührî'nin Ubeydullah'tan, Ubeydullah'ın da Ebû Hüreyre'den aynı rivâyeti muttasıl olarak zikrettiğini belirtmiştir.²⁹⁴ Ebû Hüreyre ve Ubeydullah'ın rivâyetleri hakkında akla şöyle bir soru gelebilir: “Ubeydullah'ın rivâyetinde câriye Hz. Peygamber'e sözlü olarak cevap verirken, Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetinde câriye Resûl-i Ekrem

²⁸⁹ İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 285-286.

²⁹⁰ Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, I, 171.

²⁹¹ Heysemî, a.y.

²⁹² İbn Huzeyme, *Mecmaü'z-zevâid*, I, 171.

²⁹³ Bilgi için bkz., s. 17-18.

²⁹⁴ İbn Abdülberr, *Temhîd*, IX, 114.

(s.a.v.)’e işaretle cevap vermiştir. Bu durum, birbirinden farklı olup iki hadisi de farklı rivâyetler olarak düşünmemiz gerektiği anlamına gelmez mi?”²⁹⁵

Ebû Hüreyre ve Ubeydullah’ın rivâyetlerinin birbirleri ile ilişkili olduklarına dair güçlü karineler ve âlimlerin rivâyet üzerindeki tespitleri bulunmasa, bu ikisi için farklı rivâyetlerdir denebilirdi. Ancak yukarıda da aktardığımız İbn Abdülberr’nin, Mâlik → Zührî → Ubeydullah’tan mürsel olarak gelen rivâyeti; Hüseyin b. Velîd → Mâlik → Zührî → Ubeydullah → Ebû Hüreyre’den muttasıl gelen bir tarikle bağdaştırması, bu iki senedin bir habere ait olduğunu göstermektedir.

Ubeydullah rivâyetinde, câriyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e cevabı sözlü iken Ebû Hüreyre’de bunun işaretle olması Arap dili kuralları dâhilinde şu şekilde açıklanabilir. Arapça lügatinde “işaret etmek” -nahvin (dilbilgisi) aksine-²⁹⁶ “söz söylemek” anlamına da gelir. Yani bazı rivâyetlerde işaret üzerine kurulan diyaloglar râvi tasarrufu ile söz gibi metne aktarılabilir. Bu duruma Müslim’in *Sahîh*’inde İbn Ömer’den aktardığı, Hz. Peygamber’in Hafsa (r.a.)’nın kapısının yanında ayakta iken; “فَقَالَ يَدِهِ نَحْوَ الْمَشْرِقِ = *Eliyle doğu yönüne doğru (şöyle) dedi*” şeklinde gelen rivâyeti örnek olarak gösterebiliriz.²⁹⁷ Bunun dışında Buhârî’nin *Sahîh*’inde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in eşi Meymûne binti Hâris’ten gelen bir hadiste, Peygamberimiz (s.a.v.)’in kendisine uzatılan havluyu geri çevirdiğinden söz edilirken; “فَقَالَ يَدِهِ هَكَذَا = *Eliyle şöyle (işaret etti) dedi ve onu reddetti*” rivâyetini misal olarak

verebiliriz.²⁹⁸ Bu konuyla ilgili Râmhürmüzî; “Hz. Peygamber’den işareti söz kabilinden saydığına dair bir rivâyet gelmiştir” sözünden sonra bir adamın, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir câriyeyle Peygamber (s.a.v.)’nin yanına gelip onun

²⁹⁵ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

²⁹⁶ Arapça nahiv ilmine göre kelam (söz), kasıtlı olarak söylenmiş, harflerden müteşekkil, iki veya daha fazla kelimenin faydalı bir mânaya gelecek şekilde bir araya gelmesiyle oluşur. Bu nedenle “işaret” harflerden meydana gelmediği için, nahive göre kelimadan sayılmamıştır (Dahlân, Ahmed b. Zeynî, *Şerhu’l-Âcurrûmiyye*, Beyrut, Dâru’l-Meşârî‘, 2008, s. 16).

²⁹⁷ İbn Ömer (r.a.), Hz. Peygamber’in Hafsa (r.a.)’nın kapısının yanında ayakta iken eliyle doğu yönüne yönelerek (şöyle) dediğini tahdîs etti: “*İşte fitne şuradadır, oradan şeytanın boynuzu çıkacaktır*” (Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Thk.: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Beyrut, Dâru İhyâ’ Tûrasi’l-Arabî, 1991, “Fiten ve eşrâtu’s-sâ‘a”, 16).

²⁹⁸ Buhârî, Gusûl, 11.

imanının belirlenmesi için imtihan edilişinden söz etmiştir.²⁹⁹ Zira yukarıda Ebû Hüreyre'den, Abdullah b. Recâ tariki ile gelen hadiste, câriyenin Hz. Peygamber'in sorularına verdiği cevaplara dikkat edilecek olursa, işaret ve söz arasındaki ilişki daha iyi anlaşılmış olur. Cârîye «**Rabbin kimdir?**» şeklinde gelen ilk soruya, semâyı işaret ederek cevap verirken, söz konusu rivâyette bu durum açıklığa kavuşturularak; “Allah! dedi” şeklinde ifade edilmiştir. Peygamber (s.a.v.)'in «**Ben kimim?**» şeklinde gelen ikinci sorusuna da câriyenin cevabı; yeri işaret etmekle olmuştur. İşaretle cevap verilen bu ikinci soruya da açıklık kazandırmak için; “Allah'ın Resûlü'sün” dedi” cümlesi eklendiği, Mes'ûdî'nin Yezîd b. Hârûn tarikiyle gelen rivâyetine bakılınca anlaşılmaktadır. Bu rivâyette câriye, Hz. Peygamber'in ikinci sorusuna; parmağıyla önce Hz. Peygamber'i sonra da semâyı işaret ederek cevap verirken, metinde bu durumu izah etmek için; “أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ = Yani sen Allah'ın Resûlü'sün” cümlesi kullanılmıştır.³⁰⁰ Bu iki rivâyetin dikkatle mukayese edilmesi bize şunu göstermektedir ki;³⁰¹ içinde işaretleşme olan hadis metinlerinde, râvilerin metni anlayıp onu ifade edişleri, hadisin çok farklı lafızlarla rivâyet edilmesinde etkili olabilmektedir. Buradan hareketle Ubeydullah'ın rivâyeti için şunu söyleyebiliriz: Bu rivâyette de Hz. Peygamber ile câriye işaretle anlaşmış olabilirler. Bu işaretleşmenin, söze dönüşmesi ise olaya şahit olan râvilerin, rivâyetten anladıklarını farklı şekillerde aktarmaları ve rivâyetin üzerine kurulduğu işaretlerin açıklayıcısı konumunda olan lafızların, zaman içinde düşmesi sonucu gerçekleşmiş olabilir.³⁰²

Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin rivâyeti, İbn Hacer'in *Telhîsü'l-habîr*'inde metinde bir değişiklik olmadan, Ahmed b. Hanbel → Abdürrezzâk → Ma'mer → Zührî → Abdullah b. Utbe tariki ile gelmektedir.³⁰³ Hâlbuki bu rivâyetin Ahmed b. Hanbel'e ulaştığı tarihte Abdullah b. Utbe yerine oğlu Ubeydullah yer almaktadır.³⁰⁴ Yine aynı rivâyetin Abdürrezzâk'ın *Müsannef*'indeki tarikine baktığımızda, senedde Abdullah yerine Ubeydullah'ın zikredildiği görülecektir.³⁰⁵

²⁹⁹ Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen er-Râmhürmüzî, **Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î**, Thk.: Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1971, s. 452-453.

³⁰⁰ Bkz., s. 49.

³⁰¹ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

³⁰² Sübkî, **Seyfü's-Sakîl**, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 83.

³⁰³ İbn Hacer, **Talhîsü'l-habîr**, III, 448.

³⁰⁴ Rivâyet için bkz., s. 38.

³⁰⁵ Rivâyet için bkz., s. 93.

Telhis’te yer alan râvi ismindeki bir diğer karışıklık, Avn b. Abdullah’ın, rivâyeti kardeşi Ubeydullah yerine, babası Abdullah b. Utbe’den yapmış olmasıdır.³⁰⁶ Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde, Ebû Hüreyre tariki ile gelen rivâyette de aynı durumla karşılaşırız. Bu rivâyette, Avn’dan Mes’ûdî’nin, Mes’ûdî’den Yezîd’in aktardığı Ebû Hüreyre rivâyetinde, Avn’ın rivâyeti aktardığı kişi Abdullah b. Utbe’dir.³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel’e, Ebû Hüreyre tariki ile gelen rivâyette ise Avn’dan rivâyette bulunan isimler Ebû Dâvûd’unkisiyle aynı olsa da; Avn’ın rivâyette bulunduğu kişi Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe’dir.³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd’a Ebû Hüreyre tariki ile ulaşan hadiste, Avn’ın kendisinden rivâyette bulunduğu kişinin adında bir karışıklığın olduğu ortadadır. Bu karışıklığa neden olan isimlerin, bir ailenin efradından olduğu göz önünde bulundurulduğunda, râvi isimlerindeki ihtilafın sebebini anlamak daha kolay olur. Ubeydullah ile Avn kardeş iken Abdullah bu ikisinin babası olur. Ayrıca, senedlerde asılları itibariyle Arapça yazılı olan bu isimlerin, işitme ya da yazı sırasında değişmiş olma ihtimalleri de yüksektir. Bu ihtimalleri şu şekilde sıralayabiliriz:³⁰⁹

- Avn b. Abdullah b. Utbe’den = عن عون بن عبد الله بن عتبة
- Avn’dan o da Ubeydullah b. Utbe’den = عن عون بن عبيد الله بن عتبة
- Avn’dan o da Abdullah b. Utbe’den = عن عون بن عبد الله بن عتبة
- Avn b. Abdullah’tan o da Utbe’den = عن عون بن عبد الله عن عتبة
- Avn b. Abdullah’dan o da Ebû Hüreyre’den = عن عون بن عبد الله عن عتبة

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd’daki Ebû Hüreyre rivâyetlerinde, Avn’ın rivâyette bulunduğu râvinin adındaki farklılığın bir başka sebebi, senedde ömrünün sonlarına doğru hafızası karışmış Mes’ûdî’nin bulunması da olabilir. Sonuç itibariyle Ahmed b. Hanbel’e ve Ebû Dâvûd’a Ebû Hüreyre tariki ile gelen rivâyetlere bakıldığında, her ikisinde de Mes’ûdî’den hafızasının ihtilata uğradığı dönemlerde hadis rivâyet eden Yezîd b. Hârûn’un adının geçtiğini görmekteyiz. Bu senedin zayıf

³⁰⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, III, 448.

³⁰⁷ Bkz., Şema 4, s. 78.

³⁰⁸ Bkz., Şema 2, s. 22.

³⁰⁹ Ma’rûf, **el-Kâdiye**, s.122.

olduğunu, yalnız sened ve metnin İbn Recâ tariki ile gelen başka bir rivâyetle takviye edildiğini, Heysemî'den aktararak yukarıda belirtmiştik. İbn Recâ tariki ile Mes'ûdî'den gelen rivâyette, Avn'ın kendisinden hadis rivâyet ettiği kişi Ubeydullah olarak geçmektedir. Bu da Avn'ın rivâyetini, Ubeydullah'tan yapmış olduğu kanısını destekler mahiyettedir.

Ebû Hüreyre ve Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetlerinin, Ubeydullah rivâyeti üzerinden dolayı olarak ilişkili oldukları düşünülebilir. Ubeydullah rivâyetinin, her iki sahâbîden gelen rivâyetlerle ilişkisine önceki sayfalarda ayrı ayrı değinmiştik.³¹⁰ Üç sahâbîden gelen ve konu olarak birbirine benzeyen bu rivâyetlerin, bu yönden tek bir kıssaya ait olduğu fikri akla gelmektedir.

Ebû Hüreyre ile Muâviye'nin rivâyetlerinin birbirleri ile olan ilişkililerine, hatta aynı rivâyetler olabileceğine dair en açık ikinci görüş ise Abdürrezzâk'ın *Musannef*'indeki Yahyâ b. Ebû Kesîr'den³¹¹ mürsel olarak gelen, câriyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sorularına işaretle cevap verdiği rivâyettir. Cârîye Hadisi'nin meşhur râvilerinden olan İbn Ebû Kesîr'in bu rivâyetinde, Hz. Peygamber'in; **"Rabbin nerededir?"** sorusuna, câriye Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde olduğu gibi göğü işaret ederek cevap verir. Ayrıca bu rivâyetin, Ubeydullah rivâyetine benzer bir tarafı vardır ki o da rivâyetin sonunda râvinin kendisinden hadis duyduğu kişi hakkında; *"Öyle zannediyorum ki ölümden sonra dirilmenin, cennet ve cehennem hak olduğunu da zikretti"* sözünü söylemiş olmasıdır. Ubeydullah'tan gelen rivâyette ise Hz. Peygamber câriyeye; **"Ölümden sonra dirilmeye inanır mısın?"** diye sormuştur.

İbn Ebû Kesîr'in bu rivâyeti, Muâviye b. el-Hakem'in hadisinde ölümden sonraki hayat hakkında soruların olduğunu fakat bunların zamanla düşmüş olabileceğini akla getirmektedir. Özellikle Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetinin Ubeydullah'ın rivâyetiyle ilişkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ahiretle ilgili soruların düşmüş olma ihtimali güç kazanmaktadır.

İbn Ebû Kesîr'den mürsel gelen hadisin, Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet edilmiş olduğuna dair şu söylenebilir: İbn Ebû Kesîr'den aktarılan rivâyetin; *"Bir adam câriyesine tokat attı. (Daha sonra) Onu âzâd edip etmeme konusunda istişare"*

³¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 17-21.

³¹¹ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

etmek üzere Hz. Peygamber'e getirdi" şeklinde başlaması, bizlere öncesini bildiğimiz Muâviye'nin koyunlarını güden câriyenin kıssasını hatırlatmaktadır. Bununla beraber Yahyâ b Ebû Kesîr, Cârîye Hadisi'nin en meşhur râvilerindendir. Buna İbn Abdülberr'in; "Muâviye'den Cârîye Hadisi'ni en iyi rivâyet eden Hilâl b. Ebû Meymune'den, Yahyâ b. Ebû Kesîr'dir"³¹² sözü delil olarak gösterilebilir.

Ebû Hüreyre ile Muâviye rivâyetlerinin birbirleriyle ilişkili olduğuna dair bir başka delil de İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Nişâbur Tarihi*'nden alıntı yaptığı, Hâkim'in İmam Şâfiî'nin *Mebûsût*'u³¹³ hakkında söylediği şu sözleridir: "Usulde imamımız Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî *Mebûsût*'unda, kefarete mü'min kölenin âzâd edilmesi gerektiği; onun yerine kâfir kölenin âzâd edilmesinin geçersiz olacağına dair delili, Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den gelen habere dayandırmıştır. (Bu haberde Muâviye) üzerine farz olan kefareti nedeniyle, siyahî bir câriye âzâd etmek için Hz. Peygamber'in yanına gelip ona bu durum hakkında sormuş ve bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyenin mü'min mi yoksa kâfir mi olduğunu tespit etmek için onu imtihan etmiştir. Peygamber (s.a.v.) câriyeye; **"Rabbim nerededir?"** diye sorduğunda konuşmada kusurlu (dilsiz) olması nedeniyle câriye cevap olarak göğü işaret etmiştir. Hz. Peygamber câriyeye; **"Ben kimim?"** diye sorduğunda, câriye sen semâdakinin Resûlü'sün demek istercesine önce Peygamber (s.a.v.)'i sonra da göğü işaret etmiştir. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber; **"Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!"** demiştir."³¹⁴

Bu rivâyette görüldüğü gibi Hâkim'in, Muâviye b. el-Hakem'den geldiğini belirttiği Cârîye Hadisi, rivâyet olarak Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'de yer alan Muâviye hadisinin aksine, Ebû Hüreyre'den gelen rivâyete daha yakındır. Buna rağmen Hâkim, İmam Şâfiî'nin *Mebûsût*'unda fikhî bir meselenin istidlâlinde, Cârîye Hadisi'ni delil olarak gösterdiği bu rivâyetin, sahâbî râvisini Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî olarak zikretmiştir. Hâlbuki İmam Şâfiî'nin rivâyeti, Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetin aynısıdır. Bu yönüyle Hâkim'in sözü, Muâviye ve Ebû Hüreyre rivâyetlerinin birbirleri ile ilişkili olduğu görüşümüzü destekler

³¹² İbn Abdülberr, *el-İstî'âb*, s. 671-672.

³¹³ Şâfiî'nin *Mebûsût*'u kadim döneme ait, fûru fıkha dair yazılmış bir eserdir. Ayrıca bu kitap *el-Hücce* ve *Kitabü'l-Bağdâdî* isimleriyle de bilinir.

³¹⁴ İbn Kayyim, Muhammed el-Cevziyye, *İctimâü'l-cüyüşî'l-İslâmiyye*, Thk.: Avvâd Abdullah, Riyad, Matâbi'ü'l-Ferazdak, 1988, II, 184.

mahiyettedir. Ayrıca Hâkim'in aktardığı bu rivâyete dikkat edildiğinde, Hz. Peygamber ile câriye arasında geçen soru-cevap üzerine kurulu diyalogun Ebû Hüreyre hadisinin, Ahmed b. Hanbel'de ve Ebû Dâvûd'da yer alan rivâyetleriyle tek fark dışında aynı olduğu görülecektir. O fark da Hz. Peygamber'in câriyeye sorduğu; **“Ben kimim?”** şeklindeki sorusuna, câriyenin işaretle verdiği ikinci cevabın, râviler tarafından söze çevrilmesindedir.³¹⁵ Hâkim'nin, Muâviye b. el-Hakem'den geldiğini belirttiği, İmam Şâfiî'nin *Mebûsût*'unda yer alan yukarıdaki rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: **“Ben kimim?”** sorusuna câriye; “ فَأشارت إليه وإلى السماء تعني: أنك رسول الله الذي

في السماء = *Sen semâda olan Allah'ın Resûlü'sün demek istercesine önce Peygamber (s.a.v.)'i sonra da göğü işaret ederek*” cevap verirken; Ahmed b. Hanbel'de ve Ebû Dâvûd'ta geçen Ebû Hüreyre rivâyetinde ise Hz. Peygamber'in: **“Ben kimim?”** sorusuna câriye: “ فَأشارت إلى النبي وإلى السماء، يعني أنت رسول الله = *Sen Allah'ın Resûlü'sün demek istercesine parmağıyla önce Peygamber (s.a.v.)'i sonra da semâyı işaret ederek*” cevap vermiştir. Hatta sahîh olduğunu belirttiğimiz Ebû Hüreyre'nin Abdullah b. Recâ tariki ile gelen rivâyetinde de câriyenin Hz. Peygamber'in: **“Ben kimim?”** sorusuna verdiği cevabı râviler: “ يعني أنت رسول الله = *Sen Allah'ın Resûlü'sün*” şeklinde sözlü olarak ifade etmişlerdir.³¹⁶ Hâkim'in Muâviye'ye isnâd ettiği, İmam Şâfiî'nin *Mebûsût*'undaki rivâyette ise câriyenin Peygamber (s.a.v.)'in ikinci sorusuna işaretle verdiği cevabı, râviler: “ = *Semâda olan Allah'ın Resûlü'sün*” şeklinde diğer rivâyetlerden farklı olacak şekilde ifade etmiş olmaları, ciddi anlamda mâna rivâyeti olduğunu göstermektedir. Zira işaretleşme üzerine kurulu olan bir konuşmada: “*Sen Allah'ın Resûlü'sün...*” şeklinde râvi tarafından söze çevrilen bir ifade; “*Sen semâda olan Allah'ın Resûlü'sün...*” sözüne göre İslam dinine ve usulüne daha uygundur.

İbn Kayyim'in Hâkim'den aktararak zikrettiği, İmam Şâfiî'nin *Mebûsût*'unda fikhî bir mesele için Muâviye'den gelen Câriye Hadisi'ni delil gösterdiği rivâyete bakıldığında, bu rivâyetin Ebû Hüreyre hadisiyle aynı olduğu görülecektir. *Mebûsût*'ta

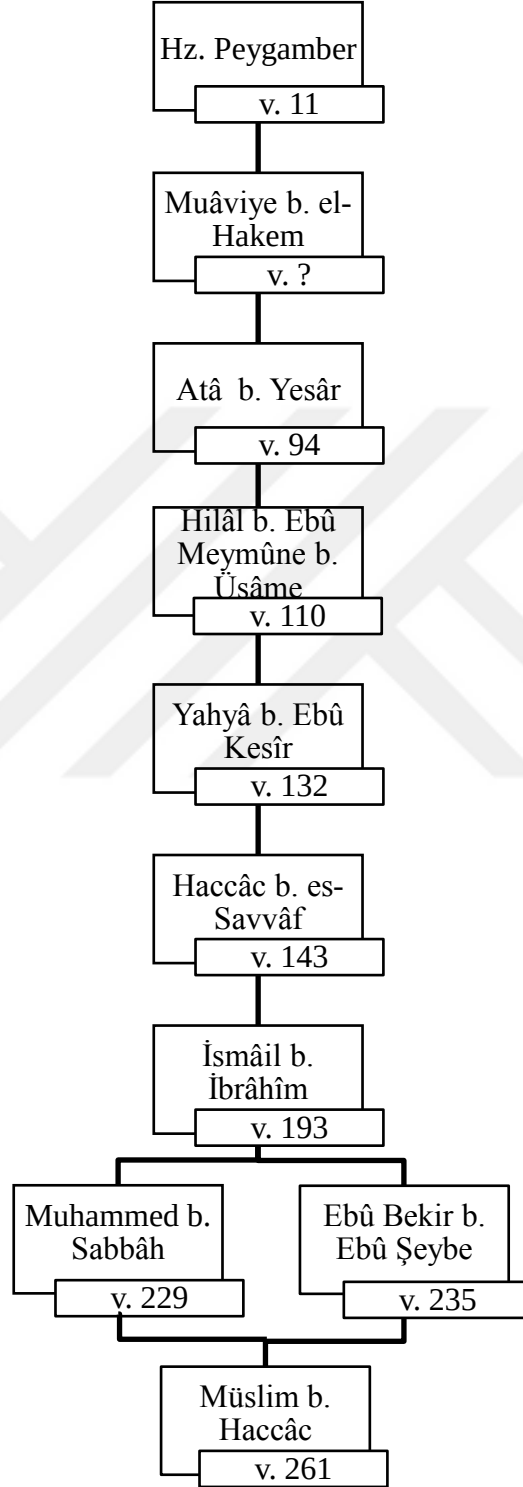
³¹⁵ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

³¹⁶ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

yer alan bu rivâyetin, Ebû Hüreyre rivâyetiyle benzer olmasına rağmen Hâkim'in bu rivâyet hakkında Muâviye'den geldiği yönündeki sözlerini, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız Muâviye b. el-Hakem ile Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerinin bir oldukları yönündeki görüşümlerimize ilaveten güçlü bir delil olarak gösterebiliriz. Ayrıca Hâkim'in Muâviye'den geldiğini belirttiği bu rivâyeti, Cârîye Hadisi'nde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile cârîye arasında geçen konuşmanın, hakikatte işaretle gerçekleştiği yönündeki görüşümüze de bir dayanak teşkil ettiği burada belirtilmelidir.

III. MÜSLİM'İN SAHİH'İNDE CÂRİYE HADİSİ

Şema 3

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَتَقَارَبَا فِي لَفْظِ الْحَدِيثِ قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ حَجَّاجِ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَصْلِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَقُلْتُ: «يَرْحَمُكَ اللَّهُ فَرَمَانِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ»، فَقُلْتُ: «وَأَتُكَلُّ أُمِّيَاةً، مَا شَأْنُكُمْ؟ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ»، فَجَعَلُوا يَضْرِبُونَ بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَادِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُصَمِّتُونِي لِكَيْ سَكَتُ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْبِي هُوَ وَأُمِّي، مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِنْهُ، فَوَاللَّهِ، مَا كَهَرَنِي وَلَا ضَرَبَنِي وَلَا شَتَمَنِي، قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ» أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ، وَقَدْ جَاءَ اللَّهُ بِالْإِسْلَامِ، وَإِنَّ مِنَّا رِجَالًا يَأْتُونَ الْكُفَّانَ»، قَالَ: «فَلَا تَأْتِهِمْ» قَالَ: «وَمِنَّا رِجَالٌ يَنْطَبِرُونَ»، قَالَ: «ذَلِكَ شَيْءٌ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ، فَلَا يَصُدُّهُمْ» - قَالَ ابْنُ الصَّبَّاحِ: فَلَا يَصُدُّكُمْ - قَالَ: «قُلْتُ: وَمِنَّا رِجَالٌ يَخْطُونَ»، قَالَ: «كَانَ نَبِيٍّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخْطُ، فَمَنْ وَافَقَ خَطُّهُ فَذَلِكَ» قَالَ: «وَكَاثَتْ لِي جَارِيَةٌ تَزْعَى عَنَّمَا لِي قَبْلَ أَحَدٍ وَالْجَوَانِيَّةِ، فَاطْلَعْتُ ذَاتَ يَوْمٍ فَإِذَا الدَّيْبُ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْ غَنَمِهَا، وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ، آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ، لِكَيْ صَكَّكْتُهَا صَكَّةً، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَظَّمْتُ ذَلِكَ عَلَيَّ»، قُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا أُغْتَفِرُهَا؟» قَالَ: «أَتَيْنِي بِهَا» فَأَتَيْتُهُ بِهَا، فَقَالَ لَهَا: «أَتَيْنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ»، قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «أَغْتَفِرُهَا، فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».

Bize Muhammed b. Sabbâh ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe lafızları birbirine yakın olacak şekilde tahdîs ettiler ve dediler ki: Bize İsmail b. İbrahim Haccâcu's-savvâf'tan, o da Yahyâ b. Ebû Kesîr'den, o da Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den şöyle dediğini bize tahdîs etti: “Resûlullah (s.a.v.) ile namaz kılarken cemaatten biri aksırıverdi. Ben hemen «Yerhamukâllah = Allah sana rahmet etsin» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz» dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını görünce sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince -ne diyeyim anam babam ona feda olsun! Ne ondan

önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim- vallâhi bana ne vurdu ne sövdü ne de beni azarladı (sadece): «**Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir**» buyurdu. Yahut buna benzer bir şey söyledi. Ben: «Yâ Resûlallah! Ben cahiliyeden yeni kurtulmuş birisiyim. Gerçi Allah İslam'ı getirdi. Ama bizden öyle bir topluluk var ki hâlâ kâhinlere giderler» dedim. Hz. Peygamber: «**Onlara gitmeyin!**» buyurdu. «Bizden bazıları tetayyur ediyorlar» dedim. Resûlullah (s.a.v.): «**Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın onları yoldan çıkarmasın!**» buyurdu. İbn Sabbâh: «**Sizleri yoldan çıkarmasın**» diye rivâyet etti. Ben: «Bizden bazıları çizgi çiziyorlar» dedim. Peygamber (s.a.v.): «**Peygamberlerden biri çizgi çizerdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu**» buyurdu. (Muâviye diyor ki): «Benim bir câriyem vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında koyunlarımı güderdi. Bir gün kendisini gözetlemeye gittiğim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlardan birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. Lakin câriyeye öyle bir tokat attım ki müteakiben Resûlullah (s.a.v.)'e geldim. Bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?» dedim. Hz. Peygamber: «**Sen onu bana getir**» buyurdu. Peygamber (s.a.v.) ona: «**Allah nerededir?**» diye sordu. Câriye: «Semâdadır» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «**Ben kimim?**» dedi. Câriye: «**Sen Resûlullah'sın**» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «**Onu âzâd et; çünkü o mü'minedir!**» buyurdu.³¹⁷

Müslim'e Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî tarikiyle ulaşan Câriye Hadisi, Ahmed b. Hanbel'e hocası İsmail b. İbrahim vasıtasıyla gelen rivâyetle sened ve metin yönünden aynıdır.³¹⁸ İmam Ahmed b. Hanbel'e Câriye Hadisi'ni rivâyet eden hocası, aynı hadisi Müslim'in hocaları Muhammed b. Sabbâh ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'ye de rivâyet etmiştir. İsmail b. İbrahim'e kadar gelen seneddeki ricâlden önceki sayfalarda söz etmiştik.³¹⁹

³¹⁷ Müslim, Mesâcid ve Mevâdi's-salât, 7.

³¹⁸ Rivâyet için bkz., Tablo 1, s. 242.

³¹⁹ Râviler için bkz., s. 15, 30-31.

Müslim'e Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden iki hocasından biri olan Muhammed b. es-Sabbâh el-Dûlâbî etbâ'u etbâ'it-tâbiîndendir.³²⁰ Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, babasının kitaplarında Muhammed b. es-Sabbâh'ı beis görmediği hocalar arasında zikrettiğini söyler.³²¹ İbn Ebû Hâtîm ise onun sika ve hadisi ile ihtcac edilen birisi olduğunu belirtir.³²² İbn Hacer de onun sika ve hâfız olduğunu beyan eder.³²³ İbn Hibbân onun 229/843 yılında vefat ettiğini söylemiştir.³²⁴

Cârîye Hadisi'ni Müslim'e ulaştıran bir diğer hocası da hadis ilminde pek çok eser telif etmiş olan Ebû Bekir b. Ebû Şeybedir. Gerçek ismi Abdullah b. Muhammed olan İbn Ebû Şeybe Kûfelidir.³²⁵ İbn Hacer onun etbâu etbâ'it-tâbiînden olduğunu söylemekle birlikte hakkında sika, hâfız ve müellefâtı çok birisi olduğunu belirtir.³²⁶ Ahmed b. Hanbel de onun sadûk olduğunu zikretmektedir.³²⁷ İbn Hibbân ise onun hâfız, mütedeyyin, hadis rivâyetinde işinin ehli ve titiz (mutkin) bir âlim olduğunu söyler.³²⁸ İbn Ebû Şeybe 235/850 yılında vefat etmiştir.³²⁹

Muâviye b. el-Hakem tarikiyle Müslim'e gelen bu rivâyet için Fesevî (v. 277/890)'nin; *"Hilâl b. Üsâme'nin Atâ b. Yesâr'dan hasen hadisler rivâyet ederdi"* yönündeki sözlerinin yanında, Nesâî (v. 303/915) ve İbn Ebû Hâtîm (v. 327/938) gibi cerh ve ta'dil âlimlerinin, Hilâl b. Üsâme hakkında kullandıkları lafızlardan sonra Cârîye Hadisi hakkında "hasen" hükmü verilebileceğini tezimizin ilk sayfalarında belirtmiştik.³³⁰ Ayrıca İbn Abdülberr (v. 463/1071)'in de Muâviye'nin Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) cârîyenin âzâd edilmesi, hapsîranın teşmîti, hat çizmek, tetayyur ve kâhinlere gitmek gibi konuları ihtiva eden bir hasen hadis rivâyetinde bulunduğunu³³¹ belirtmiş olması, Cârîye Hadisi'ne **hasen** hükmü verdiğini gösterir. Buna rağmen, Zehebî (v. 748/1348) *el-Uluvv*'da bu hadisin sahîh olduğu yönünde

³²⁰ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 484.

³²¹ Ahmed, **el-İlel**, II, 103.

³²² İbn Ebû Hâtîm, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VII, 289.

³²³ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 484.

³²⁴ İbn Hibbân, **es-Sikât**, IX, 79.

³²⁵ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VIII, 358.

³²⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 320.

³²⁷ Ahmed, **el-İlel**, I, 384.

³²⁸ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VIII, 358.

³²⁹ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 320.

³³⁰ Bkz., s. 15.

³³¹ İbn Abdülberr, **el-İstî'âb**, s. 671-672.

görüş beyan etmiştir.³³² Bununla birlikte Zehebî, Cârîye Hadisi'nin Muâviye b. el-Hakem'den mütevatir³³³ olarak geldiğini de iddia etmektedir.³³⁴ Zehebî'nin bu sözü ilk bakışta doğru gibi görünse de Cârîye Hadisi'nin bütün rivâyetleri bir araya getirilip değerlendirildiğinde lafız farklılıklarının arası bulunamayacak kadar çok olduğu görülecektir.³³⁵ Mütevatir hadislerde görülen lafız farklılıklarının hadisin sıhhatine zarar verip vermeyeceği meselesinde âlimler, lafızlardaki değişikliklerin hadislerin genel anlamını etkileyecek düzeyde olmaması halinde, rivâyetin mütevatir olarak kabul edileceği yönünde görüş beyan etmişlerdir.³³⁶ Hâlbuki konumuz olan Cârîye Hadisi'nin; “أين الله = **Allah nerededir?**”, “من ربك = **Rabbin kimdir?**” ve “أتشهدون أن لا إله إلا الله = **Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?**” gibi genel mânayı etkileyecek lafızlarla rivâyet edilmiş olması hadisin mütevatir olarak adlandırılmasına engel teşkil eder. Bununla beraber mütevatir hadis, lafzî olsun manevî olsun kesin bilgi ifade eder.³³⁷ Lakin Cârîye Hadisi, sadece metninde lafzî ihtilafları ihtiva etmekle kalmayıp bunun dışında; kıssanın Peygamber (s.a.v.) ile cârîye arasındaki konuşma faslının işaretli mi yoksa sözlü mü gerçekleştiği, sahâbînin kendisi için mi yoksa annesi için mi cârîye âzâd ettiği, Hz. Peygamber'e cârîyesini âzâd etmek için gelen sahâbînin, bu âzâdının türünün farz mı yoksa cârîyesine attığı tokattan pişmanlık duyduğu için mi olduğu gibi meslelerde de belirsizlikler göstermektedir. Bu kadar farklılığın üzerine Hz. Peygamber'in sorularındaki lafız farklılıkları eklenince, hadisin doğru olarak anlaşılması zorlaşacağından, mütevatir hadisin özünde olan kesin bilginin gerçekleşmesi de mümkün olmayacaktır.³³⁸

³³² Zehebî: “Bu hadis sahîh olup, güvenilir râviler topluluğunca; Muâviye es-Sülemi'den Atâ b. Yesâr, ondan Hilâl b. Ebû Meymûne, ondan da Yahyâ b. Ebû Kesîr tarikiyle rivâyet edilir” demiştir (Zehebî, **el-Uluvv**, s. 14).

³³³ **Mütevatir Hadis:** Baştan sona kadar her nesilde, yalan üzerine birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivâyet etmiş olduğu hadis (Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s. 232).

³³⁴ Zehebî, **a.g.e.**, s. 14.

³³⁵ Cârîye Hadisi'nin farklı rivâyetleri için bkz., Tablo 3, s. 245.

³³⁶ Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin ez-Zerkeşî, **Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkıh**, Thk.: Muhammed Muhammed Tâmer, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, III, 300.

³³⁷ Hansu, Hüseyin, **Mütevatir Haber**, Van, Bilge Adamlar Yayınları, 2008, s. 97.

³³⁸ Cârîye Hadisi'nin mütevatir olamayacağı Tablo 3 dikkatli bir şekilde incelenince anlaşılacaktır (Bkz., Tablo 3, s. 245).

Müslim’e Muâviye b. el-Hakem tariki ile gelen Cârîye Hadisi’nin bu rivâyeti için Nâsırüddîn el-Elbânî tahkikini yaptığı *Muhtasaru’l-uluvv*’da şöyle demektedir: “*Beyhakî el-Esmâ adlı eserinin 422. sayfasında bu hadis hakkında sahîh hükmünü vermiştir. Ayrıca bu rivâyeti Müslim zikretmiştir.*”³³⁹ Elbânî tahkikini yaptığı eserde, Beyhakî’nin sözünün bir bölümünü zikredip meselenin tam olarak anlaşılmasına yardımcı olacak kısmı bırakmıştır. Hâlbuki meselenin idrak edilmesinde cümlelerin siyakının ve sibakının (öncesi-sonrası) verilmesi önemlidir. Bu sebeple Beyhakî’nin sözünün tamamının burada zikredilmesi önem arz etmektedir. Beyhakî *el-Esmâ ve’s-sıfât*’ında; “*Bu (hadis) sahîh olup Müslim tarafından câriye kıssası zikredilmeden, Evzâî’nin ve Haccâcu’s-savvâf’ın Yahyâ b. Ebû Kesîr’den yaptıkları rivâyetten takti’ edilerek alınmıştır. Öyle zannediyorum ki (Müslim) câriye kıssasını, râvilerin lafızlardaki ihtilafları sebebiyle rivâyet etmeyi terketmiştir. Sünen’imin Zihâr Bölümü’nde Muâviye b. el-Hakem’e lafızda muhalefet eden râvileri zikrettim*” demiştir.³⁴⁰ Beyhakî’nin bu sözüne dikkat edilirse sahîh olarak değerlendirdiği rivâyetin Müslim’in Evzâî’den yaptığı rivâyet olduğu görülmektedir. Bizim burada yer verdiğimiz rivâyetin senedinde Evzâî yer almamaktadır. Müslim’in *Sahîh*’inde “Kâhinliğin ve Kâhinlere Gitmenin Yasak Oluşu” bölümünde Evzâî ve Haccâcu’s-savvâf’tan Cârîye Hadisi’nin kâhinlere gitmekten söz eden kısmı rivâyet edilmiştir.³⁴¹ Bu rivâyette de câriye kıssası bulunmamaktadır. Bu bilgiden sonra Beyhakî’nin sözü daha da açıklık kazanmıştır. Sahîh olarak hükmettiği rivâyetin câriye kıssasının olmadığı, Cârîye Hadisi’nin üç kısmından biri olan Muâviye’nin kâhinlere gitmek hakkında sorduğu bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Beyhakî’nin sözünün sonlarına doğru Müslim’in, içinde câriye kıssasının bulunduğu bölümü lafızlarındaki ihtilaf sebebiyle terk edip rivâyet etmediğini belirtmesi, onun “sahîh” ifadesiyle, câriye kıssasının içinde olduğu bölümü kast etmediğini akla getirmektedir. Zira bu bölüm sahîh olsaydı, lafızlarında terk edilmesini gerektirecek ihtilafların olmaması gerekirdi. Ayrıca Beyhakî’nin bu sözünden, câriye kıssasının içinde bulunduğu rivâyet, lafızlarda ihtilaflar barındırdığı için Müslim tarafından *Sahîh*’te zikredilmediği ve terk edildiği gibi bir mesele de karşımıza çıkarmaktadır.

³³⁹ Zehebî, *Muhtasaru’l-Uluvv li’l-Aliyyi’l-Gaffâr*, Thk.: Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, Beyrut, el-Mektebü’l-İslâmî, 1991, s. 82.

³⁴⁰ Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 391.

³⁴¹ Müslim, *Selâm*, 35.

Günümüzdeki Müslim'in matbu nüshalarına bakıldığında bu durumun Beyhakî'nin dediği gibi olmadığı görülür. Bu durumu geçen asrın âlimlerinden Zâhidü'l-Kevserî (v. 1344/1926), *el-Esmâ ve's-sıfât* üzerine yaptığı tahkik çalışmasında şu sözlerle beyan etmiştir: “Elimizdeki *Sahîh* nüshalarında, *câriye kıssasının mevcut olduğunu* görüyoruz. Belki de sonradan hadisi tamamlamak için eklenmiş olabilir ya da musannifin (Beyhakî'nin) nüshası eksiktir.”³⁴² Ayrıca Kevserî tahkikinde, hadisin mâna ile rivâyet edildiğini, bu sebeple lafızlarında ihtilaflar barındırdığını³⁴³ söylemiş ve hadisin muzdarib olduğunu, Beyhakî'nin; “*Sünen'imîn Zihâr Bölümü'nde Muâviye b. el-Hakem'e lafızda muhalefet eden râvileri zikrettim*” sözüne dayandırarak belirtmiştir.³⁴⁴ Ayrıca Elbânî, Kevserî'yi yukarıdaki sözlerinden dolayı eleştirmiş ve; “(Câriye Hadisi) *sahîh olduğu halde, helak olmuş Kevserî'yi taassubuna sarılmış bir halde bu hadisin muzdarib olduğunu iddia ederek, sıhhatinden şüphe ettirirken buluyoruz*” demiştir.³⁴⁵ Oysaki Kevserî bu hadisteki ihtilafları fark eden tek kişi değildir. Câriye Hadisi'nin rivâyetlerini alt alta koyan herkes bu rivâyetlerdeki lafızların mühtelif olduklarını fark edecektir.³⁴⁶ Hadisin muzdarib olduğu konusu tezimizin ilgili bölümünde ayrıntısı ile zikredilecektir.³⁴⁷

Şüphesiz ki Beyhakî gibi ömrünü hadis ilmine adanmış bir hadis hafızın, *Sahîh-i Müslim* olarak itimad ettiği kitabın kontrol edilmemiş sıradan bir nüsha olmayacağı düşünülür. Bu durum Kevserî'nin de yukarıda belirttiği gibi *Sahîh*'in farklı nüshalarının olabileceğini ya da bu rivâyetin *Sahîh*'e hadisi tamamlamak için sonradan eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca içinde *câriye kıssasını* barındıran Muâviye b. el-Hakem rivâyeti, itikadî bir meseleyi de ilgilendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, Müslim gibi bir âlimin bu rivâyeti niçin İman Bölümü'nde zikretmeyip sadece Namaz Bölümü'nde zikretmekle yetindiğini anlamak mümkün değildir. Ancak bu sorunun cevabı Beyhakî'nin sözü ışığında düşünüldüğünde az da olsa netlik kazanmaktadır. Beyhakî'nin dediği gibi, Müslim bu rivâyetin lafızlarındaki -bizim de burada ortaya koymaya çalıştığımız- ihtilafları fark etmiş ve bu hadisi Buhârî gibi *Sahîh*'ine almamış olabilir. Şayet kendisi bu

³⁴² Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 391.

³⁴³ Sübkî, *Seyfü's-Sakîl*, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 83.

³⁴⁴ Beyhakî, *a.g.e.*, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 391.

³⁴⁵ Zehebî, *Muhtasarü'l-uluvv*, Thk.: Nâsirüddîn el-Elbânî, s. 82.

³⁴⁶ Bkz., Tablo 3, s. 245.

³⁴⁷ Bilgi için bkz., s. 110-111.

rivâyeti Namaz Bölümü'nde zikretmiş olsaydı mutlaka bu rivâyetin itikadı ilgilendiren kısmına İman Bölümü'nde değinmesi beklenirdi. Ayrıca Beyhakî yukarıdaki sözünde Müslim'in rivâyeti Haccâcu's-savvâf ve Evzâî'den aldığını belirtmiş ve bu iki râvinin *Sahîh*'te bir arada bulundukları tek rivâyete, "Kâhinliğin ve Kâhinlere Gitmenin Yasak Oluşu" başlığı altında yer verilmiştir.³⁴⁸ Söz konusu bu rivâyette de câriye kıssası bulunmamaktadır.

Beyhakî'nin Cârîye Hadisi'ni, câriye kıssası ile birlikte sahîh olarak gördüğü farz edilse bile bu hüküm hadis hakkında kat'î olmayıp, bilakis hadisin zahirine verilmiş zannî bir hükümdür. Çünkü hadis hafızlarının bir hadis hakkında mütevatir olmadığı sürece sahîh hükmü vermeleri, zannî tercihe göredir. Irakî (v. 806/1404) bu durumu meşhur *Elfiyye*'sinde şöyle ifade eder: "*(Bir hadis için hadis hafızlarının) sahîh ya da zayıf demeleri zahiren olup kesinlik arz etmemektedir.*"³⁴⁹ Bu sözü Sehâvî şöyle açıklamıştır: "*Sika olan kişi hakkında, hadisin sahîh olarak adlandırılmasını sağlayan; doğruluk ve zabt gibi sıfatların düşünülmesi caiz olduğu gibi aksinin de düşünülmesi caizdir. Yine sika olmayan kişiden de doğruluk sâdır olabilir. Başta İmam Şâfî olmak üzere ulemanın cumhuru, fakîhler ve usulcüler; hataları ile bilinen bir râvinin zayıf rivâyetlerinden uzak durulması gerektiği gibi doğruluğuna kanaat getirdikleri rivâyetleriyle de amel edilebileceği görüşündedir. Buradan hareketle şu söylenebilir ki âlimler bir hadisin sahîh ya da zayıf olduğunu söylemekle onun hakkında kat'iyet belirtmiş olmazlar. Bir hadis hakkında kesinlik hükmünün verilmesi ise ya tevatürle ya da karine-i hâlin güçlendirdiği âhâd haberler yoluyla olur.*"³⁵⁰ Bu sözden hareketle, Beyhakî'nin Cârîye Hadisi hakkında sahîh olduğu yönünde görüş beyan etmiş olmasıyla, hadisin kat'î surette sahîh olduğu anlamına gelmeyeceğini söyleyebiliriz. Beyhakî eğer Cârîye Hadisi'nin içindeki câriye kıssasından söz eden kısmın sahîh olduğunu belirtiyorsa, mutlaka bu rivâyette yer alan Hz. Peygamber'in; "أين الله = **Allah nerededir?**" sorusu ile câriyenin cevabı;

"في السماء = *Semâdadır*" lafızlarını zahirine göre almayıp te'vil edilmiş haline göre

³⁴⁸ Müslim, Selâm, 35.

³⁴⁹ Irakî, Ebu'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî, *Elfiyyetü'l-İrâkî (et-Tebşira ve't-tezkira fi ulûmi'l-hadîs)*, Thk.: Dâiz el-Firyâtî, Riyad, Dâru'l-Minhâc, 2007, s. 94.

³⁵⁰ Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerh elfiyyeti'l-hadîs*, Thk.: Ali Hüseyin Ali, Mısır, Mektebetü's-Sünne, 2003, I, 32.

sahîh olarak adlandırmıştır. Zira yukarıda geçen bu lafızların te'vil edilmeksizin zahirlerine göre alınıp sahîh olarak adlandırılması demek sünnetin, Kur'an ve mütevatir hadislerle muhalefeti olacağı için mümkün değildir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber ile câriye arasında geçen konuşmanın zahirine göre alınması, Allah'a mekân isnâd etmek anlamına geleceği için bu yönde gelen haberlerin zahirlerinin itikatta delil teşkil etmeyeceği bilinen bir konudur.³⁵¹ Kaldı ki Allah hakkında bir sıfatın sübutu, Kur'an'da yer alan ayetler ve sıhhat noktasında şüpheli olmayan, lafızları arasında ihtilaf bulunmayan, sahîh olduğu üzerinde ittifak edilmiş hadisler vasıtasıyla olur.³⁵²

Beyhakî'nin Cârîye Hadisi hakkında; “*Bu hadis sahihtir*” sözü, hadisin fıkhi ilgilendiren meseleleri için olsa gerektir. Çünkü Beyhakî sözünün devamında, Cârîye Hadisi'nden bir cüz olan cârîye kıssasının ihtilaflar taşıdığından ve bu sebepten ötürü de Müslim tarafından *Sahîh*'e alınmadığından söz etmiştir. Bu da onun hadisin bu bölümünde bir problem gördüğü anlamına gelir.

Beyhakî'nin yukarıdaki ifadesi bir meseleye daha açıklık getirmektedir. O da sözünün sonundaki: “*Sünen'imîn Zihâr Bölümü'nde Muâviye b. el-Hakem'e lafızda muhalefet eden râvileri zikrettim*” cümlesidir ki Cârîye Hadisi'nin tezimizin başından beri ilişkili olduğunu belirtmeye çalıştığımız rivâyetlerinin yanında, başka rivâyetlerle de alakasının olduğunu gösterir. Bu konuya, tezimizin ilerleyen sayfalarındaki Beyhakî'den gelen rivâyetler konusunda etraflıca değinilecektir.³⁵³

Müslim'in *Sahîh*'inde Cârîye Hadisi'nden söz etmişken, *Kütüb-i Sitte*'nin ilk kitabı, Buhârî'nin *Sâhîh*'inde ve diğer eserlerinde Cârîye Hadisi'nin varlığından söz etmeyi burada uygun görmekteyiz. Buhârî *Sahîh*'inde Muâviye b. el-Hakem'e ait hiçbir hadise yer vermemiştir. Ancak *el-Kirâatü halfe'l-imâm* ve *Halku efâli'l-ibâd* adlı iki kitabında, Cârîye Hadisi'ni konularına göre takti' ederek zikretmiştir. Buhârî, Cârîye Hadisi'nin namazla ilgili olan kısmını, Muâviye'den üç farklı tarikle olmak üzere *el-Kirâatü halfe'l-imâm*'ında zikretmiştir.³⁵⁴ Buhârî, cârîye kıssasından söz eden rivâyeti de hadisin metin kısmı Müslim'deki ile aynı olacak şekilde, namazla

³⁵¹ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâi 'ulûmi'd-dîn*, Kahire, Matba'atü'l-Meymene, 1893, II, 110.

³⁵² Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 315.

³⁵³ Bilgi için bkz., s. 144-145.

³⁵⁴ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Buhârî, *el-Kirâatü halfe'l-imâm*, Thk.: Fadlurrahman es-Sevrî, Kahire, Mektebetü's-Selefiyye, 1980, s. 19-20.

ilgili olan üç rivâyetin akabinde kitabına almıştır.³⁵⁵ Kâhinlere gitme, namazda konuşma ve câriyenin âzâdı şeklinde üç bölümden oluşan Cârîye Hadisi'nin kâhinlere gitmeden söz eden rivâyetine *el-Kirâatü halfe'l-imâm*'da rastlanmamaktadır. Namazda imamla beraber iken cemaatin Fâtiha Sûresi'ni okuyup okumayacağına dair delilleri bir araya getirmek için yazılmış bir kitaba, konuyla alakası olmayan Muâviye'nin câriye kıssasından söz eden rivâyetinin alınmış olması dikkat çekmektedir. Buhârî'nin bir başka eseri olan *Halku efâli'l-ibâd*'da, Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetlerinden sadece namazla ilgili olan kısmına yer vermiştir.³⁵⁶ Buhârî bu kitapta, Cârîye Hadisi'nin sadece namazla ilgili olan rivâyetlerini iki farklı tarikle zikretmiş, bu iki rivâyetin öncesinde ya da sonrasında Muâviye b. el-Hakem'e ait başka bir hadisi zikretmemiştir. Buhârî'nin *Sâhîh*'inin yerine diğer iki eserinde Muâviye b. el-Hakem'in hadisini aktarmış olması, onun bu rivâyette bir sorun gördüğü için *Sâhîh*'ne almadığı düşüncesini akla getirmektedir. Zira tezimizin başından beri ortaya koymaya çalıştığımız Cârîye Hadisi'nin rivâyetlerindeki ihtilafların, Buhârî gibi bir hafızın dikkatinden kaçmayacağı herkesce malumdur.

IV. EBÛ DÂVÛD'UN SÛNEN'İNDE CÂRİYE HADİSİ

Cârîye Hadisi Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde iki tarikle yer almıştır. Birinci tarikin sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî, ikincisi ise Ebû Hüreyre'dir. Bununla birlikte Ebû Dâvûd'da, Cârîye Hadisi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz Şerîd b. Süveyd es-Sekafî rivâyeti de yer almaktadır.³⁵⁷ Şerîd rivâyetinin, Cârîye Hadisi ile ilişkili olduğunu düşünmemizin nedenlerine tezimizin önceki sayfalarında değinmiştik.³⁵⁸ Bunları özetle burada yineleyecek olursak; Ebû Dâvûd'un, Şerîd rivâyetini Muâviye ve Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetlerle aynı başlık altında zikretmiş olmasını, Şerîd rivâyetinin Cârîye Hadisi ile ilgili olduğunu düşünmemizin ilk nedeni olarak gösterebiliriz. Bu üç rivâyetin birbirleriyle ilişkili olduğunu düşünmemizin bir diğer sebebini de şöyle açıklayabiliriz: Ebû Dâvûd *Sünen*'inin

³⁵⁵ Buhârî, *el-Kirâatü halfe'l-imâm*, s. 20.

³⁵⁶ Buhârî, *Halku efâli'l-ibâd ve'r-reddu ale'l-cehmiyyeti ve ashâbi't-ta'tîl*, Thk.: Abdurrahman Umayra, Riyad, Dâru'l-Ma'ârifî's-Suûdiyye, 1978, s. 58, 107.

³⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Eymân ve'n-Nüzur*, 19.

³⁵⁸ Bilgi için bkz., s. 47-48.

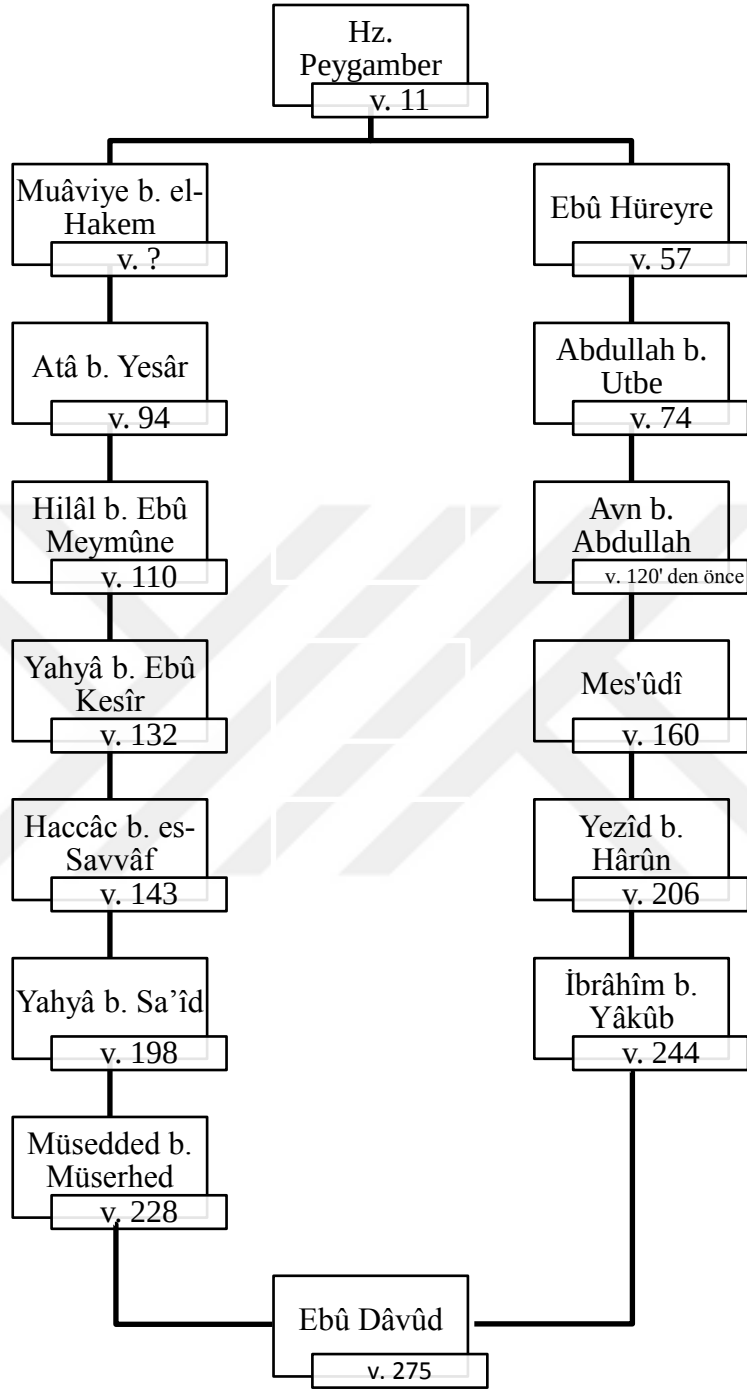
“Mü’min Kölenin Âzâd Edilmesi” başlığı altında ilk önce Muâviye b. el-Hakem rivâyetini zikreder, sonrasında Şerîd’in rivâyetine yer verir. Şerîd’in rivâyetinin metninde Ebû Dâvûd, Muâviye’nin hadisine atıfta bulunarak; “فذكر نحوه = *Aynısını/Benzerini zikretti*” sözünü kullanır. Bu söz ile Ebû Dâvûd iki rivâyet arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Câriye Hadisi ile alakalı olduğunu düşündüğümüz halde Şerîd rivâyetinin müstakil bir başlık altında zikretmeyi belirli sebeplerden dolayı uygun görmedik. Bunlardan en önemlisi, Câriye Hadisi ile ilgili olduğunu belirttiğimiz Ubeydullah, Ebû Hüreyre, Amr b. Evs ve ileride zikredeceğimiz; İbn Abbâs, Abdullah b. Ömer vb. râvilerden gelen rivâyetlerde metnin meçhul bir sahâbîden aktarılmış olmasıdır. Bu meçhul râvinin Hz. Peygamber’e, câriyesinin imanı hakkında sormaya gelen Muâviye b. el-Hakem olma ihtimali vardır.³⁵⁹ Muâviye b. el-Hakem’in rivâyeti hatırlanacak olursa onun kâhinler, tetayyur, hat çizme ve câriyesinin imanı gibi konularda Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e sorular yöneltmesi, sahabe cemaatıyla birlikte kıldığı namazdan sonra olmuştur. Hz. Peygamber ile Muâviye arasında geçen konuşmaya, cemaatte bulunan sahâbîlerin şahit olması muhtemeldir. Özellikle Peygamber (s.a.v.)’in ağzından çıkanlara, sahabenin O’ndan dinleri adına bir şeyler öğrenme ümidiyle ile dikkat kesileceği düşünülürse, Muâviye b. el-Hakem (r.a.)’in hâdisesinin vukû bulduğu esnada, bu olaya etrafta bulunan sahâbîlerin bazılarının şahit olabileceği düşünülebilir. Bunlar arasında Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi biri ashâb-ı suffeden; diğeri Hz. Peygamber’in amcasının oğlu; bir diğeri ise O’nun sünnetine bağlılığı ile bilinen mezkûr sahâbîlerin, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in yanında olup Muâviye’nin sorularına şahit oldukları düşünülebilir. Sahabenin meşhurlarından olan bu râvilerin hadislerinde, kendisinden irsalde bulundukları sahâbînin meçhul anılmasının nedeni ise Muâviye (r.a.)’nin â’râbî sahâbîlerden olması ile açıklanabilir. Zira onun â’râbîlerden oluşu, Medine’den uzakta yaşadığı anlamına gelmektedir. Bu durum, Muâviye’nin diğer sahâbîler tarafından ismen tanınmasını zorlaştırmış olabilir. Bu sebepten ötürü, Hz. Peygamber ile Muâviye arasında geçen diyaloga şahit olan Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi seçkin sahâbîlerin rivâyetlerinde Muâviye’nin adı zikredilmeden, “meçhul bir adam...”

³⁵⁹ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

şeklinde nakledilmiş olabileceği düşünülebilir. Sahâbî isminin meçhul olarak zikredildiği bu rivâyetlerin Cârîye Hadisi ile ilişkili olmaları, sahâbî râvisinin belli olduğu Şerîd b. Süveyd gibi rivâyetlerden daha muhtemel görülmektedir. Sonuç olarak, tezimizde başlık altında değerlendirmeye uygun gördüğümüz rivâyetlerin, Cârîye Hadisi ile olan ilişkisinin gücü, onların müstakil bir bölümde incelenmeye değer olup olmadığında belirleyici rol oynamıştır. Bu nedenle biz, Şerîd rivâyetini burada ayrı bir başlık halinde değil de rivâyetler arasında bir köprü misali bağlayıcı görev üstlenecek şekilde zikretmeyi uygun gördük.

Ebû Dâvûd'da yer alan Cârîye Hadisi'nin isnâd şeması iki sahâbî râvisi ile aşağıdaki gibidir:

Şema 4

A. MUAVİYE B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنِ الْحَجَّاجِ الصَّوَّافِ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: «قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، جَارِيَةٌ لِي صَكَكْتُهَا صَكَّةً، فَعَظَمَ ذَلِكَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، فَقُلْتُ: «أَفَلَا أُعْتِقُهَا؟» قَالَ: «إِثْنَيْنِ بِهَا»، قَالَ: «فَجِئْتُ بِهَا»، قَالَ: «أَيُّنَ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ»، قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «أَعْتِقُهَا فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ».

Müsedded bize tahdîs etti ve dedi ki: Bize Yahyâ, Haccâcu's-savvâf'dan tahdîs etti ve dedi ki: Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den şöyle dediğini bana tahdîs etti: “*Yâ Resûlallah! câriyeme tokat attım*” dedim. Hz. Peygamber bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; “*Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?*” dedim. Hz. Peygamber: «*Onu buraya getir*» buyurdu. Ben de onu getirdim. Peygamber (s.a.v.) ona: «*Allah nerededir?*» diye sordu. Cârîye: «*Semâdadır*» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «*Ben kimim?*» dedi. Cârîye: «*Sen Resûlullah'sın*» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «*Onu âzâd et; çünkü o mü'minedir!*» buyurdu.”³⁶⁰

Ebû Dâvûd'a (v. 275/888) Muâviye b. el-Hakem (r.a.) tarikiyle gelen Cârîye Hadisi, İmam Ahmed'e aynı sahâbîden ulaşan rivâyetin senedindeki ricâlle Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a gelinceye kadar benzerlik göstermektedir.³⁶¹ Yahyâ b. Sa'îd de dâhil olmak üzere Muâviye'ye (r.a.) kadar senedde geçen râvilerden yukarıda söz etmiştik.³⁶²

Cârîye Hadisi'ni Ebû Dâvûd'a rivâyet eden hocası Müsedded b. Müserhed el-Esdî, etbâ'ut-tâbiînden rivâyetlerde bulunmuş, tâbiîn ile görüşmemiştir. Dolayısıyla kendisi etbâ'u etbâ'it-tâbiîndir.³⁶³ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.³⁶⁴ İbn

³⁶⁰ Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nüzur, 19.

³⁶¹ Bkz., Tablo 1, s. 242.

³⁶² Bkz., s. 15, 30-32.

³⁶³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 528.

³⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 200.

Hacer de onun sika ve hafız birisi olduğunu söyleyip, Basra’da musannef türünde eser yazan ilk kişi olduğunu belirtir.³⁶⁵ Yahyâ b. Ma‘în ve Ahmed b. Hanbel onun sadûk bir râvi olduğunu beyan ederler.³⁶⁶ İbn Sa‘d onun 228/843 yılı Ramazan ayında Basra’da vefat ettiğini söylemiştir.³⁶⁷

Ebû Dâvûd Cârîye Hadisi’nin içinde câriyenin âzâd edilmesinden bahseden kısmı, *Sünen*’inde “Mü’min Kölenin Âzâd Edilmesi” başlığı altında zikretmiştir.³⁶⁸ Üç bölümden oluştuğunu belirttiğimiz Cârîye Hadisi’nin namazda konuşma ve hat çizme ile ilgili rivâyetlerini Ebû Dâvûd *Sünen*’inde konuyla ilgili bölümlerde zikretmiştir. Ebû Dâvûd Cârîye Hadisi’ni, Müslim’de geçtiği gibi bir bütün halinde *Sünen*’in “Namazda Hapşırının Teşmîti” başlığı altında zikretmiştir.³⁶⁹ Bu rivâyet sened olarak altıncı tabakaya kadar (Muâviye’den itibaren) Müslim’in ricâli ile aynıdır. Ebû Dâvûd’da geçen bu rivâyetin metni ile Müslim’in metni ortaktır. Ebû Dâvûd *Sünen*’de aynı başlık altında, Cârîye Hadisi’nin namazla ilgili olan kısmına yer vermiştir.³⁷⁰ Bu rivâyet, ilk sayfalarda aktardığımız İbnü’l-Esîr’in *Üsdü’l-gâbe*’sindeki rivâyetle aynıdır.³⁷¹ Yalnız İbnü’l-Esîr’in rivâyetinde sahâbî ismi hatalı olarak Hilâl b. el-Hakem olarak geçerken; Ebû Dâvûd’un bu rivâyetinde isim, Muâviye b. el-Hakem olarak doğru bir şekilde yer almıştır. Ebû Dâvûd, Cârîye Hadisi’nin hat çizme ile ilgili kısmını ise *Sünen*’in “Hat Çizme ve Tetayyurun Azarlanması” başlığı altında zikreder.³⁷²

Sonuç olarak Ebû Dâvûd’un Muâviye’den rivâyet ettiği bu hadisin sıhhati hakkında gerekli açıklamayı Ahmed’teki rivâyeti açıklarken yaptığımız için burada tekrarlamayacağız.³⁷³ Zehebî’nin rivâyet hakkında, sahîh olduğu yönünde görüş beyan etmesi ve Elbânî’nin Beyhakî’nin sözünün bir kısmını zikredip hadisin sahîh olduğuna dair yanlış bir algı oluşturmaya çalışmasından önceki konuda söz etmiştik. Cârîye Hadisi’nin sıhhat açısından hükmünü burada özetle tekrarlayacak olursak

³⁶⁵ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 528.

³⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, VIII, 438.

³⁶⁷ İbn Sa‘d, **et-Tabakât**, IX, 309.

³⁶⁸ Ebû Dâvûd, *Eymân ve’n-Nüzûr*, 19.

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 171.

³⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Salât*, 171.

³⁷¹ Bilgi için bkz., s. 34-35.

³⁷² Ebû Dâvûd, *Tıb*, 23.

³⁷³ Geniş bilgi için bkz., s. 33-38.

şunu diyebiliriz: senesinde, hakkında en düşük ta‘dil lafızlarının kullanıldığı Hilâl b. Üsâme’nin yer alması nedeniyle hadisin **hasen** olduğu söylenebilir.³⁷⁴

B. EBÛ HÜREYRE RİVÂYETİ

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ الْجَوْزَجَانِيُّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنِي الْمُسْعُودِيُّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجَارِيَةٍ سَوْدَاءَ، فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً»، فَقَالَ لَهَا: «أَيْنَ اللَّهُ؟» فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ بِأَصْبُعِهَا، فَقَالَ لَهَا: «فَمَنْ أَنَا؟» فَأَشَارَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِلَى السَّمَاءِ يَعْني أَنَّتَ رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالَ: «أَعْتَقْتُهَا فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ».

Bize İbrâhim b. Ya‘kûb el-Cüzânî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Yezîd b. Hârûn tahdîs etti ve dedi ki: Bana Mes‘ûdî, Avn b. Abdullah’tan, o da Abdullah b. Utbe’den, o da Ebû Hüreyre (r.a.)’dan şöyle dediğini bize haber verdi: “Bir adam Hz. Peygamber’in yanına siyahî bir câriyeyle geldi ve O’na dedi ki: “*Yâ Resûlallah! Mü’mîn bir câriye âzâd etme borcum vardır.*” Resûlullah (s.a.v.) câriyeye; **«Allah nerededir?»** diye sordu. Câriye de parmağıyla semâyı işaret etti. Peygamber (s.a.v.): **«Ben kimim?»** diye sordu. Câriye ise sen Allah’ın Resûlü’sün demek istercesine parmağıyla önce Hz. Peygamber’i sonra da semâyı işaret etti. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de (o sahâbîye); **«Onu âzâd et, çünkü o mü’minedir!»** buyurdu.”³⁷⁵

Ebû Dâvûd’a Ebû Hüreyre (r.a.) tarikiyle gelen Câriye Hadisi’nin senedi, Ahmed b. Hanbel’e aynı sahâbîden ulaşan hadisin senediyle Abdullah b. Utbe hariç olmak üzere hocalarına kadar ortaklık arz etmektedir.³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel’e Ebû Hüreyre’den gelen Câriye Hadisi’nde sahâbîden hadisi işiten Abdullah b. Utbe’nin oğlu Ubeydullah’tır. Bu rivâyetin senedindeki ismin hatalı oluşundan, yani Ebû Hüreyre’den hadisi işitenin Abdullah değil de oğlu Ubeydullah’ın olması gerektiğinden önceki sayfalarda söz etmiştik.³⁷⁷ Ebû Dâvûd’da yer alan bu senede

³⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz., s. 15.

³⁷⁵ Ebû Dâvûd, Eymân ve’n-Nüzûr, 19.

³⁷⁶ Bkz., Tablo 1, s. 242.

³⁷⁷ Bilgi için bkz., s. 60-62.

göre baba Abdullah b. Utbe bir diğer oğlu Avn'e hadisi aktarmış gözükürken; Ebû Hüreyre'den gelen bu rivâyetin sahîh olan tariklerinde, Avn'nın hadisi kardeşi Ubeydullah'tan işittiği anlaşılmaktadır.³⁷⁸

Câriye Hadisi'ni Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği söylenilen Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) zamanında doğmuş tâbiînin önde gelenlerindendir.³⁷⁹ İbn Hibbân onun Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşinin çocuğu, yani yeğeni olduğunu söyler.³⁸⁰ İbn Sa'd ise onun sika, çokça hadis bilen fakîh birisi olduğunu beyan eder.³⁸¹ Abdullah b Utbe, 74/694 yılında vefat etmiştir.³⁸²

Ebû Dâvûd'a Câriye Hadisi'ni rivâyet eden hocası İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî etbâu etbâit-tâbiînin orta tabakasına mensuptur.³⁸³ İbn Hibbân onun Hz. Peygamber'in sünnetinde müteşeddîd ve hadis hafızı olduğunu söyler.³⁸⁴ İbn Hacer de onun sika ve hâfız olduğunu söylemekle beraber başkaları tarafından hilekârlıkla itham edildiğini belirtir.³⁸⁵ Ahmed b. Hanbel onun hadislerini yazar ona çokça ikram ve saygıda bulunurdu.³⁸⁶ İbn Hibbân onun 244/859 yılında vefat ettiğini zikretmiştir.³⁸⁷

Ebû Dâvûd'a hocası İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî tarikiyle, Ebû Hüreyre'den ulaşan Câriye Hadisi'nin bu rivâyeti, senedinde ömrünün sonlarına doğru hafızasının ihtilâta uğradığı Mes'ûdî'den³⁸⁸ rivâyette bulunan Yezîd b. Hârûn'un yer alması sebebiyle **zayıftır**.³⁸⁹ Bu konuda ilaveten şunu belirtmeliyiz ki her ne kadar bu rivâyet zayıf da olsa, Mes'ûdî'den ihtilâta uğramadığı dönemlerde hadis işiten Abdullah b. Recâ³⁹⁰ tariki ile gelen rivâyetler yoluyla takviye edilebildiği için hadis hakkında **hasen li gayrihî** hükmü verilir.

³⁷⁸ Sened için bkz., Tablo 2, s. 243.

³⁷⁹ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 313.

³⁸⁰ İbn Hibbân, **es-Sikât**, V, 17.

³⁸¹ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, VII, 62.

³⁸² İbn Hibbân, **es-Sikât**, V, 18.

³⁸³ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 95.

³⁸⁴ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VIII, 82.

³⁸⁵ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 95.

³⁸⁶ Mizzî, **Tehzîbu'l-kemâl**, II, 248.

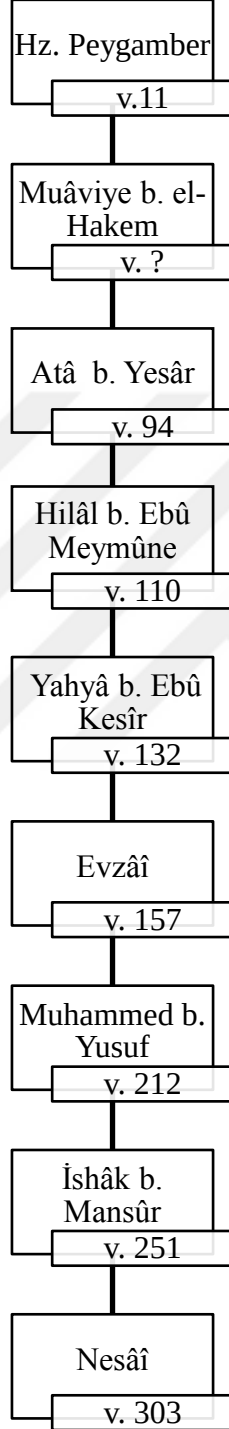
³⁸⁷ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VIII, 82.

³⁸⁸ Râvi için bkz., s. 52.

³⁸⁹ Zehebî, **Muhtasaru'l-uluvv**, s. 81.

³⁹⁰ Irakî, **et-Takyîd ve'l-îdâh**, s. 454.

V. NESÂÎ'NİN SÜNEN'İNDE CÂRİYE HADİSİ

Şema 5

أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السَّلَمِيِّ، قَالَ: «قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ فَجَاءَ اللَّهُ بِالْإِسْلَامِ، وَإِنَّ رِجَالًا مِنَّا يَتَطَيَّرُونَ»، قَالَ: «ذَاكَ شَيْءٌ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ، فَلَا يَصُدِّدُهُمْ» وَرِجَالٌ مِنَّا يَأْتُونَ الْكُفَّانَ، قَالَ: «فَلَا تَأْتُوهُمْ»، قَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَرِجَالٌ مِنَّا يَخْطُونَ»، قَالَ: «كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخْطُ، فَمَنْ وَافَقَ خَطُّهُ، فَذَاكَ» قَالَ: «وَبَيْنَا أَنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ»، فَقُلْتُ: «يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَحَدَّقَنِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ»، فَقُلْتُ: «وَأَكُلُ أُمِّيَاءُ، مَا لَكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ؟» قَالَ: «فَضَرَبَ الْقَوْمُ بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَادِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُسَكِّنُونِي لَكِنِّي سَكَتُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَانِي بِأَبِي وَأُمِّي، هُوَ مَا ضَرَبَنِي، وَلَا كَهْرَبَنِي، وَلَا سَبَنِي، مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِنْهُ»، قَالَ: «إِنَّ صَلَاتِنَا هَذِهِ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ، وَتِلَاوَةُ الْقُرْآنِ» قَالَ: «ثُمَّ أَطْلَعْتُ إِلَى غُنَيْمَةٍ لِي تَرْعَاهَا جَارِيَةٌ لِي فِي قَبْلِ أُحُدٍ وَالْجَوَائِثِ، وَإِنِّي أَطْلَعْتُ فَوَجَدْتُ الذَّبَّ قَدْ ذَهَبَ مِنْهَا بِشَاةٍ، وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ، فَصَكَّكْتُهَا صَكَّةً، ثُمَّ انْصَرَفْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَعَظَّمَ ذَلِكَ عَلَيَّ» فَقُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أَعْتَمُهَا؟» قَالَ: «ادْعُهَا»، فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيْنَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ؟»، قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ»، قَالَ: «فَمَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قَالَ: «إِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ فَاعْتَمُهَا»

Bize İshâk b. Mansûr haber verdi ve dedi ki: Bize Muhammed b. Yusuf tahdîs etti ve dedi ki: Bize Evzâî tahdîs etti ve dedi ki: Bana Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)'den tahdîs etti ve dedi ki: Bana Atâ b. Yesâr, Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'nin şöyle dediğini tahdîs etti: “Yâ Resûlallah! Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslâm'ı getirdi. Bizden bazıları tetayyur ediyorlar» dedim. Resûlullah (s.a.v.): «*Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın sizleri yoldan çıkarmasın!*» buyurdu. «Bizden öyle adamlar var ki hâlâ kâhinlere giderler» dedim. Hz. Peygamber: «*Onlara gitmeyin!*» buyurdu. «Ama bizden öyle adamlar var ki çizgi çiziyorlar» dedim. Peygamber (s.a.v.): «*Peygamberlerden biri çizgi çizdi. Kim çizgisini onun*

çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu» buyurdu. (Muâviye) dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v.) arkasında namaz kıldığım bir gün de cemaatten biri aksırverdi. Ben de «*Yerhamukâllah = Allah sana rahmet etsin*» dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; «*Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz*» dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını görünce sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince beni çağırdı. (Muâviye) dedi ki: «*(Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Bana ne sövdü ne vurdu ne de beni azarladı. Ne ondan önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. (Hz. Peygamber sadece): «Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir»* buyurdu. (Muâviye) dedi ki: «*Benim koyunlarım vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında onları otlatması için câriyemi başlarına koydum. Bir gün kendisini gözetlemeye gittim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlardan birini kurt götürmüştü. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. (Bunun üzerine) câriyeye bir tokat attım. Sonra Hz. Peygamber'e gidip bu yaptığımı haber verdim ve Peygamber (s.a.v.) de bunu bana fazla buldu. Ben de; «Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?» dedim. Hz. Peygamber: «**Onu buraya çağır**» buyurdu. (Ben de) onu çağırdım. Peygamber (s.a.v.) ona: «**Allah nerededir?**» diye sordu. Câriye: «**Semâdadır**» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «**Ben kimim?**» dedi. Câriye: «**Sen Resûlullah'sın**» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «**O mü'minedir, onu âzâd et!**» buyurdu.»³⁹¹*

Nesâî'ye Muâviye b. el-Hakem'den gelen Câriye Hadisi, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Ebû Dâvûd'un aynı sahâbîden rivâyet ettiği hadislerle metinde benzerlik göstermekle beraber seneddeki ricâlde Hz. Peygamber'den Yahyâ b. Ebû Kesîr'e ulaşana kadar ortaklık arz etmektedir.³⁹² Aynı zamanda Câriye Hadisi'nin Nesâî'ye İmam Mâlik'ten gelen rivâyetinde sahâbî râvisi Ömer b. el-Hakem olarak zikredilmiştir.³⁹³ Sahâbî ismindeki bu hatanın Mâlik'ten kaynaklandığı söylenece de

³⁹¹ Nesâî, Sehv, 20.

³⁹² Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242.

³⁹³ Nesâî, Nu'ût, 56.

bununla ilgili ayrıntılı bilgiyi Cârîye Hadisi'nin İmam Mâlik ile ilgili bölümünde yer vermiştik.³⁹⁴

Nesâî'nin Muâviye tarikiyle rivâyet ettiği Cârîye Hadisi'ndeki ricâlin Evzâî'ye kadar olanlarına önceden yer vermiştik.³⁹⁵ Asıl ismi Abdurrahman b. Amr olan Evzâî, Etbâu't-tâbiînin önde gelenlerindendir.³⁹⁶ Şam yakınlarındaki Evzâ isimli bir köye nisbetle Evzâî olarak anılmıştır.³⁹⁷ İbn Sa'd onun hakkında; "*Sika, me'mûn, sadûk, fazilet ve hayır sahibi, çok ilimli ve hadis ezbere bilen birisidir*" der.³⁹⁸ İbn Hibbân da onun Şam'ın fakîh, kurrâ ve zâhidlerinden olduğunu söylemiştir.³⁹⁹ İbn Sa'd Evzâî'nin 157/774 yılında 70 yaşında iken Beyrut'ta vefat ettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁰

Evzâî'den Cârîye Hadisi'ni işiten Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî etbâu't-tâbiînin gençlerindendir (et-tabakâtü's-suğrâ).⁴⁰¹ İbn Hacer onun sika ve faziletli birisi olduğunu söyler.⁴⁰² İbn Sa'd ise onun Süfyân es-Sevri'nin arkadaşlarından olduğunu zikretmiştir.⁴⁰³ İbn Ebû Hâtim de onun hakkında sadûk ve sika ifadelerini kullanmıştır. 212/ 828 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁴

Nesâî'ye Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden hocası İshâk b. Mansûr etbâu't-tâbiînin orta tabakasına mensuptur.⁴⁰⁵ İbn Hacer onun sika ve sebt bir râvi olduğunu söyler.⁴⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî de onun için âlim ve fakîh ifadelerini kullanır.⁴⁰⁷ İmam Müslim de onun me'mûn (güvenilir) olduğunu zikretmiştir.⁴⁰⁸ Buhârî, İshâk b. Mansûr'un 251/866 yılında vefat ettiğini bildirmiştir.⁴⁰⁹

³⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz., s. 12-14.

³⁹⁵ Bilgi için bkz., s. 15, 30-31.

³⁹⁶ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 347.

³⁹⁷ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 62.

³⁹⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakât**, IX, 494.

³⁹⁹ İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 63.

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, **a.g.e.**, IX, 494.

⁴⁰¹ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 515.

⁴⁰² İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 515.

⁴⁰³ İbn Sa'd, **a.g.e.**, IX, 495.

⁴⁰⁴ İbn Hibbân, **a.g.e.**, IX, 57.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 103.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 103.

⁴⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, VII, 386.

⁴⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **a.g.e.**, VII, 387.

⁴⁰⁹ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, I, 404.

Nesâî'ye Muâviye b. el-Hakem tarikiyle gelen Cârîye Hadisi'nin sıhhati hakkında önceki sayfalarda bilgi vermiştik.⁴¹⁰

DEĞERLENDİRME

Kütüb-i Tis 'a'da Cârîye Hadisi beş kitapta geçmektedir. Bunlar: Mâlik'in *Muvatta'*ı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*, Müslim'in *Sahih'i*, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'leridir. Bu kitaplarda yer alan Cârîye Hadisi'nin Muâviye b. el-Hakem tarikleriyle gelen rivâyetlerinde hadisin en tartışmalı kısmı olan, Hz. Peygamber'in cârîyeye yönelttiği “أين الله = **Allah nerededir?**” sorusu ortaklık arz etmektedir. Bununla birlikte bu rivâyetlerin hepsini *Kütüb-i Tis 'a* dışındaki eserlerde yer alan rivâyetleri ile kıyasladığımızda sened ve metin yönünden bazı ihtilaflar barındırdığı da belirtilmelidir. Mâlik'ten gelen hadisin senedinde Muâviye b. el-Hakem'in ismi, Ömer b. el-Hakem olarak zikredilmişken; Ali b. Selem'e tariki ile gelen rivâyette ise râvinin ismi Hilâl b. el-Hakem olarak geçmektedir. İbn Kâni'nin *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet ettiği Cârîye Hadisi'nin metninde Hz. Peygamber'in cârîyeye sorusu: “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile geçmektedir. Metindeki bir başka ihtilaf konusu, Resûlullah (s.a.v.) ile cârîye arasındaki anlaşmanın işaretle mi yoksa sözle mi gerçekleştiği mevzusudur. Zira Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde, Cârîye Hadisi'nin meşhur tâbiûn râvisi Yahyâ b. Ebû Kesîr'den aktardığı rivâyette, cârîyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e cevabı işaretle olmuştur. Yine söz konusu hadisin bir başka tâbiûn râvilerinden olan Atâ b. Yesâr'dan gelen bir rivâyette Peygamber (s.a.v.)'in cârîyeye sorusu: “فَمَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ إِلَيْهَا وَأَشَارَ إِلَيْهَا مُسْتَفْهِمًا مَنْ فِي السَّمَاءِ = **Semâda olanın kim olduğunu öğrenmek istercesine cârîyeyi işaret ederek ona elini uzattı**” şeklinde işaretle gerçekleşmiştir. Muâviye b. el-Hakem'den Cârîye Hadisi'ni aktaran iki meşhur tâbiûnin bu rivâyetleri, Hz. Peygamber ile cârîye arasındaki diyalogun hakikatte işaretle gerçekleştiğine dair güçlü karineler olarak gösterilebilir.

⁴¹⁰ Detaylı bilgi için bkz., s. 15-16.

Câriye Hadisi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz Ebû Hüreyre rivâyetinde, câriyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e cevabı işaretle gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu rivâyette câriyenin “أعجمي = A‘cemî” olduğu belirtilmiştir. “A‘cemî” kelimesi ise Arap ya da yabancı olsun konuşmasında kusur olan herkes için kullanılabileceği gibi, bir başka anlama göre “dilsiz” kelimesine de karşılık gelmektedir. Ebû Hüreyre’nin meçhul sahâbîden rivâyet ettiği bu hadiste câriyenin “a‘cemî” olduğunun belirtilmesi, Muâviye b. el-Hakem’den Câriye Hadisi’ni nakleden Atâ b. el-Yesâr ve Yahyâ b. Ebû Kesîr’in rivâyetlerinde hâdisenin işaretle gerçekleşme nedenine açıklık kazandırdığı belirtilebilir. Ayrıca asrımız âlimlerinden Zâhid el-Kevserî’nin *Seyfû’s-Sakîl* üzerine yaptığı tahkik çalışmasında, Hz. Peygamber ile câriye arasındaki diyalogun işaretle gerçekleştiğini ve râvilerin bu işareten anladıklarını mâna ile aktardıklarını söylemesi, Câriye Hadisi’ndeki soru-cevap cümlelerinin işaretle vukû bulduğu görüşümüzü destekler mahiyettedir. İşaret üzerine kurulu bir anlaşmanın mâna ile aktarılması ise tabii bir durumdur. Râvilerin -beşer olmaları gereği- algı ve ifade şekillerinin birbirlerinden farklılık gösterdiği düşünüldüğünde, Hz. Peygamber ile câriye arasında işaretle gerçekleşen diyalogu farklı lafızlarla aktarmış olabilecekleri, yukarıdaki karineler ışığında düşünülebilir. Bütün rivâyetlerin bir arada değerlendirilmesinden sonra, söz konusu bu durumun Câriye Hadisi’nin metnindeki ihtilafların temel sebebi olduğu aşîkârdır.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜTÜB-İ TİS‘A DIŞINDAKİ HADİS KİTAPLARINDA CÂRİYE HADİSİ

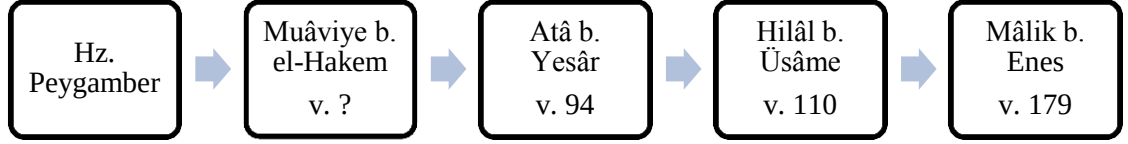
Câriye Hadisi *Kütüb-i Tis'a* dışında pek çok hadis kitabında geçmektedir. Bu kaynakların hepsini burada mukayeseli bir şekilde ele almak tezimizin hacmini aşacaktır. Ayrıca bu rivâyetlerin büyük bir kısmı, yukarıdaki rivâyetlerle lafız olarak ciddi bir farklılık arz etmediğinden, söz konusu hadisin sıhhatinin belirlenmesinde ciddi bir katkısı olmayacaktır. Bu sebepten biz, tezimizin bu bölümünde Câriye Hadisi'nin *Kütüb-i Tis'a* dışındaki kaynaklarda yer alıp da sıhhati hakkında hüküm vermemizi kolaylaştıracak farklı lafızlarla gelen rivâyetlerini burada konu edineceğiz. Dolayısıyla *Kütüb-i Tis'a* dışında Câriye Hadisi'ni inceleyeceğimiz eserler: Mâlik'in (v. 179/795) *Müdevvene*'si, Abdürrezzâk'ın (v. 211/827) *Musannef*'i, İbn Ebû Şeybe'nin (v. 235/849) *Kitabü'l-İmân*'ı, Mehâmilî'nin (v. 330/941) *Emâlî*'si, İbn Kâni'nin (v. 351/962) *Mü'cem*'i, İbn Hibbân'ın (v. 354/965) *Sahîh*'i, Taberânî'nin (v. 360/970) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ı, Beyhakî'nin (v. 458/1066) *Sünen*'i, Zehebî'nin (v. 748/1348) *el-Uluvv*'u ve Heysemî'nin (v. 807/1405) *Buğyetü'l-bâhis*'idir.

I. MÂLİK'İN MÜDEVVENE'SİNDE CÂRİYE HADİSİ

مالك بن أنس عن هلال بن أسامة عن عطاء بن يسار عن معاوية بن الحكم: أنه أتى النبية صلى الله عليه وسلم فقال أن لي جارية كانت ترعى غنما لي ففقدت شاة من الغنم فسألته عنها فقالت: «أكلها الذئب» فأسفت وكنيت من بني آدم فلطمت وجهها وعلي رقبة أفأعتقها فأخا مؤمنة فقال لها رسول الله (صلى الله عليه وسلم): «أين الله؟» فقالت: «هو في السماء» فقال: «من أنا؟» فقالت: «أنت رسول الله» قال: «أعتقها فأخا مؤمنة.»

Mâlik b. Enes Hilâl b. Üsâme'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, O da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den “Hz. Peygamber'in yanına gelip O'na şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Koyunlarımı otlatan bir câriyem vardı. Sürümünden bir koyunumu kaybedince câriyeme o koyunu sordum. O da; «*Kurt yedi*» dedi. Bunun üzerine üzüldüm. (Sonuçta) ben de âdemoğullarından bir insanım; yüzüne tokat vurdum. (Bununla birlikte) üzerime bir câriye âzâd etme borcum (adağım) vardır, onu âzâd edeyim mi? O (aynı zaman da) mü'minedir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ona; «**Allah**

nerededir?» diye sordu. Cârîye de; «*O Semâdadır*» dedi. Hz. Peygamber ; «*Ben kimim?»* diye sordu. Cârîye; «*Sen Resûlullah'sın*» dedi. Hz. Peygamber de; «*Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!*» buyurdu.”⁴¹¹

Şema 6

Mâlik'in *Müdevvene*'sindeki Muâviye b. el-Hakem rivâyeti, Cârîye Hadisi'nin Muâviye'den gelen diğer rivâyetleri ile sened ve metin yönünden genel olarak benzerlik göstermektedir. Bu hadisin Mâlik'in diğer rivâyetlerinden ayrıldığı tarafı, cârîyesini âzâd etmek için Hz. Peygamber'e getiren Muâviye'nin, onun mü'mine olduğunu da belirtmiş olmasıdır. Diğer rivâyetlerde Muâviye, cârîyesini âzâd etmeden önce imanını öğrenmek kastıyla Hz. Peygamber'e getirmiş ve mü'mine olması halinde onu âzâd edebileceğini söylemiştir.⁴¹² Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cârîyeye sorular yönelttikten sonra onun mü'mine olduğunu ve âzâd edilebileceğini belirtmiştir. Ancak *Müdevvene*'deki bu rivâyet, cârîyenin imtihanından önce Muâviye b. el-Hakem tarafından mü'mine olduğunun söylenmesiyle, Cârîye Hadisi'nin diğer rivâyetlerinden ayrılır. Bu durumda, eğer cârîyenin mü'mine olduğu biliniyorsa neden imanının tespiti için Hz. Peygamber'in yanına getirildi sorusu akla gelebilir. Yukarıdaki rivâyet, bu yönüyle çelişkili gibi durmaktadır.

Daha önce “Kütüb-i Tis'a'da Cârîye Hadisi” adlı başlık altında, bu rivâyet sened ve metin yönünden etraflı bir şekilde incelendiğinden burada tekrardan ricâl ve metin tahliline değinilmeyecektir.⁴¹³ Yukarıdaki rivâyetin senedini, Cârîye Hadisi'nin meşhur râvileri Hilâl b. Üsâme → Atâ b. Yesâr → Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî oluşturur. Cârîye Hadisi'nin bir diğer meşhur râvisi olan Yahyâ b. Ebû Kesîr'in *Müdevvene*'nin bu rivâyetinde bulunmayışı, Mâlik ile aynı tabakadan olmasından kaynaklanmıştır.

⁴¹¹ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Mısır, Matba'atü's-Sa'âde, Mısır, 1905, III, 125.

⁴¹² Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242.

⁴¹³ Bilgi için bkz., s. 11-16.

Muvatta'da yer alan Cârîye Hadisi'nin meşhur sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem'in, Mâlik'in rivâyetinde Ömer b. el-Hakem olarak hatalı zikredilişinden daha önce söz etmiş, bu hatanın kimden kaynaklandığı noktasındaki farklı görüşleri, konu ile ilgili bir başlık altında detaylı incelemiştik.⁴¹⁴ Burada özetle tekrarlayacak olursak: Başta İmam Şâfiî⁴¹⁵ (v. 204/820), Dârekutnî⁴¹⁶ (v. 385/995), Beyhakî (v. 458/1066) ve İbn Hacer⁴¹⁷ (v. 852/1449) olmak üzere bazı âlimler, Mâlik'in (v. 179/795) hadisin sahâbî râvisinin isminde yanlış olduğunu, onun ismini doğru şekilde ezberlemeyerek vehme düştüğünü beyan etmişlerdir. *Muvatta*'ın meşhur şârihlerinden olan Zürkânî (v. 1122/1710) ise sahâbî ismindeki hatanın sadece Mâlik'e yüklenmemesi gerektiğini, ona hadisi aktaran râvilerin, rivâyet esnasında o ismi yanlış söylemiş olma ihtimalinin bulunduğunu ileri sürmüştür.⁴¹⁸ Zürkânî bu görüşünü, Ma'an b. İsa'nın Mâlik'ten aktardığı şu rivâyete dayandırmıştır: "Ma'an b. İsa, İmam Mâlik'e; *«İnsanlar senin ricâl isimlerinde hata yaptığını söylüyorlar. Ömer b. Hakem diyorsun; hakikatte ise onun ismi Muâviye b. el-Hakem'dir»* diye sorduğunda, İmam Mâlik ona; *«Benim (bu hadisi) ezberleyişim bu şekildedir ve bu şekilde de kitabımda yer etmiştir»* şeklinde cevap vermiştir."⁴¹⁹ Bu sözden anlaşılan, Mâlik'in hadisi şeyhinden işittiği şekilde; hatalı ismi değiştirmeden kitabına almış olduğudur.⁴²⁰ *Müdevvene*'deki rivâyette sahâbî isminin Muâviye b. el-Hakem olarak doğru zikredilmiş olması, Zürkânî'nin Ma'an b. İsa'dan aktardığı rivâyeti destekler mahiyettedir. Mâlik'in *Muvatta*'da hadisin sahâbî râvisini Ömer olarak belirtip; *Müdevvene*'de bunu düzelterek Muâviye olacak şekilde zikretmesi, onun şeyhinden işiterek ezberleyip de kitabına aldığı rivâyete sadık kaldığını gösterir. Yoksa Mâlik gibi bir hafızın, sahâbî ismini bile bile yanlış yazmış olabileceği düşünülemez.

⁴¹⁴ Bkz., s. 11-16.

⁴¹⁵ Şâfiî, **er-Risâle**, s. 76.

⁴¹⁶ Dârekutnî, **el-İlel**, VII, 82.

⁴¹⁷ İbn Hacer; "Ömer b. el-Hakem es-Sülemî'nin aslında Muaviye b. el Hakem es-Sülemî olduğunu, bu yanlışın da Mâlik'in bu isimde vehmetmesinden kaynaklandığını belirtmektedir" (**Takrîbu't-tehzîb**, s. 411.).

⁴¹⁸ Zürkânî, Muhammed, **Şerhu'l-Muvatta**, III, 248.

⁴¹⁹ Zürkânî, **a.y.**

⁴²⁰ Zekerîyyâ el-Ensârî, Irâkî'nin *Elfiyye*'si üzerine yazmış olduğu şerhte; "*Hadisi kitabından ezberlemiş olan bir hâfiz, kitabındaki hadisin ezberindeki hadise ters düştüğünü görürse kitabındaki aslına sadık kalır. Eğer hadisi muhaddisten işiterek ya da muhaddise okuduğu bir kitaptan ezberlemişse ve ezberinden de şüphe etmiyorsa ezberine itimat eder. En uygun olanı, bu ikisinin arasını bulup «Benim bu hadisi ezberleyişim böyledir. Kitabımda da şöyledir» demesidir»* demiştir (Ensârî, Zekerîyyâ, **Fethu'l-bâkî**, II, 72).

Ayrıca Mâlik’e Cârîye Hadisi’nin Muâviye b. el-Hakem’den ulaştığı bir başka tarik daha vardır ki o da; İbn Şihâb ez-Zührî → Ebû Seleme b. Abdurrahman → Muâviye b. el-Hakem’dır.⁴²¹ Mâlik, bu tarikle gelen rivâyette cârîye kıssasını zikretmeyip sadece kâhinlere gitme ile ilgili kısmı aktarmıştır. Bütün bunlar Mâlik’in, Cârîye Hadisi’nin Muâviye b. el-Hakem rivâyetinden haberdar olduğunu gösterir.

Mâlik’e Zührî’den gelen Cârîye Hadisi’nin tarikinde dikkat çeken bir başka husus da, senedde Ebû Seleme b. Abdurrahman’nın bulunmasıdır. Bu râvi, Muâviye b. el-Hakem’den Cârîye Hadisi’ni aktardığı gibi Şerîd b. Süveyd’den yine içinde cârîyenin âzâdından bahseden hadisi de rivâyet etmiştir.⁴²² Cârîye Hadisi’nin senedindeki râvilerin yine cârîyenin âzâdından söz eden başka hadislerle ortak olması, bu iki rivâyetin ilişkili olabileceğini akla getirmektedir. Bununla birlikte biz, Muâviye ve Şerîd rivâyetlerinin birbirleri ile olan ilişkisine önceki sayfalarda değinmiştik.⁴²³ İki sahâbînin rivâyetlerindeki bu ortak râvinin varlığı, daha önce verdiğimiz bilgilere ilave edilebilir.

Sonuç olarak, Mâlik’in *Müdevvene*’sindeki Muâviye b. el-Hakem rivâyetine, senedde Hilâl b. Ebû Üsâme’nin yer alması nedeniyle **hasen** hükmü verilir.⁴²⁴

II. ABDÜRREZZÂK’IN MUSANNEF’İNDE CÂRİYE HADİSİ

Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde Cârîye Hadisi üç râvi üzerinden bize ulaşmaktadır. Bunlar: Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Atâ b. Ebû Rebâh, Yahyâ b. Ebû Kesîr’dır. Abdürrezzâk bu rivâyetlerin hepsini, “Caiz Olan Kölenin Âzâdı” başlığı altında zikretmiştir.⁴²⁵ Burada değineceğimiz üç rivâyetin râvileri tâbîinden olup hadisleri mürseldir. Bununla birlikte, söz konusu rivâyetlerin Ubeydullah b. Abdullah ve Atâ b. Ebû Rebâh tariki ile gelenleri, Cârîye Hadisi ile dolaylı olarak ilişkili iken; Yahyâ b. Ebû Kesîr tariki ile gelen rivâyet ise doğrudan konumuzla alakalıdır.

⁴²¹ İbn Abdülberr, **Temhîd**, XXII, 77.

⁴²² Rivâyet için bkz., s. 45.

⁴²³ Bilgi için bkz., s. 48-49.

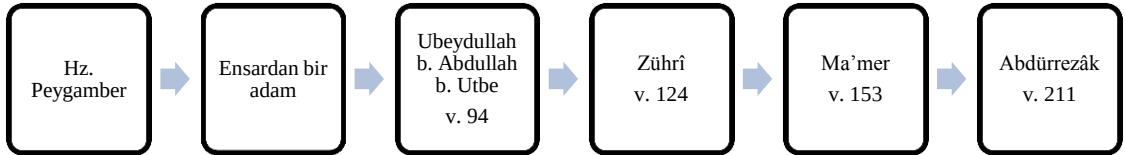
⁴²⁴ Fesevî, **el-Ma’rifetü ve’t-târîh**, II, 466; İbn Abdülberr, **el-İstî’âb**, s. 671-672.

⁴²⁵ Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî, **Musannef**, Thk.: Habîburrahman el-Azamî, Beyrut, el-Mektebû’l-İslâmî, 1983, IX, 174.

A. UBEYDULLAH B. ABDULLAH B. UTBE RİVÂYETİ

قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ جَاءَ بِأَمَةٍ سَوْدَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً فَإِنْ كُنْتُ تَرَى هَذِهِ مُؤَمَّنَةً فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» قَالَ: «أَتُؤْمِنِينَ بِالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» قَالَ: «أَعْتِقُهَا»

Abdürrezâk dedi ki: Bize Ma‘mer Zührî’den, o da Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe’den haber verdiğine göre; “ensardan bir adam Hz. Peygamber’e siyahî bir câriye getirip O’na şöyle dedi: *«Yâ Resûlallah! Eğer bu câriyeyi mü’min görürsen, mü’min bir köle âzâd etme borcum vardır.»* Hz. Peygamber de câriyeye; *«Allah’tan başka ilah olmadığına şehâdet eder misin?»* diye sordu. Câriye de; *«Evet»* dedi. Hz. Peygamber; *«Benim Allah’ın Resûlü olduğuma şehâdet eder misin?»* dedi. Câriye de; *«Evet»* dedi. Hz. Peygamber; *«Ölümünden sonra dirilmeye inanır mısın?»* diye sordu. Câriye de; *«Evet»* dedi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) (o sahâbîye); *«Onu âzâd et!»* buyurdu.”⁴²⁶

Şema 7

Abdürrezâk’ın Ubeydullah b. Abdullah’tan mürsel olarak rivâyet ettiği bu hadise, “İmam Mâlik” ve “Ahmed b. Hanbel’de Câriye Hadisi” başlığı altında ayrıntısıyla değinmiştik.⁴²⁷ O sebepten metnin ve senedin ayrıntılı tahliline burada yer verilmeyecektir. Özetle hadisin sıhhati hakkında; seneddeki irsal, Ubeydullah’ın

⁴²⁶ Abdürrezâk, **Musannef**, IX, 175.

⁴²⁷ Detaylı bilgi için bkz., s. 16-21, 38-49.

Ebü Hüreyre'den yaptığı muttasıl rivâyetlerle desteklendiğinden hadise **sahîh** hükmü verilir diyebiliriz.⁴²⁸

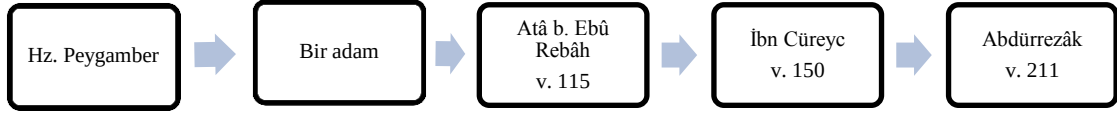
B. ATÂ B. EBÛ REBÂH RİVÂYETİ

عبد الرزاق عن ابن جريج قال: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، أَنَّ رَجُلًا كَانَتْ لَهُ جَارِيَةٌ فِي غَنَمٍ تَرْعَاهَا، وَكَانَتْ شَاةَ صَفِيٍّ - يَعْنِي غَزِيرَةً - فِي غَنَمِهِ تِلْكَ فَأَرَادَ أَنْ يُعْطِيَهَا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ السَّبْعُ فَانْتَزَعَ ضِرْعَهَا فَعَضِبَ الرَّجُلُ فَصَلَّى وَجْهَ جَارِيَتِهِ فَجَاءَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ وَذَكَرَ أَنَّهَا كَانَتْ عَلَيْهِ رَقَبَةٌ مُؤْمِنَةٌ وَافِيَةٌ فَدَّ هَمَّ أَنْ يَجْعَلَهَا إِيَّاهَا حِرًى صَكَّهَا فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اِئْتِنِي بِهَا» فَسَأَلَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، «وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ؟» " قَالَتْ: «نَعَمْ» «وَأَنَّ الْمَوْتَ وَالْبَعْثَ حَقٌّ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» «وَأَنَّ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ حَقٌّ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: «أَعْتَقِي أَوْ أَمْسِكِي»

Abdürrezâk İbn Cüreyc'den şöyle dediğini rivâyet etti: Bana Atâ haber verdi ki; “bir adamın koyunlarını otlatan bir câriyesi vardı. Bu koyunlarının içinde besili olan bir tanesi bulunuyordu ki onu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e vermeyi istiyordu. Yırtıcı bir hayvan gelip bu koyunun memesini kopardı. (Bunun üzerine) Adam sinirlenip câriyesinin yüzüne bir tokat attı. (Daha sonra) Hz. Peygamber’in yanına gelip olayı ona zikretti. (Ayrıca o sahâbî) Hz. Peygamber’e, mü’mine bir câriye âzâd etme borcu olduğunu ve câriyeye tokat attığı zaman onu bu borca saymayı düşündüğünü de söyledi. Hz. Peygamber (sahâbîye) dedi ki: **«Onu bana getir!»** (Sonra) Peygamber (s.a.v.) câriyeye sordu: **«Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik eder misin?»** (Câriye); **«Evet»** dedi. (Hz. Peygamber): **«Muhammed (s.a.v.)’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna (şahitlik eder misin?)»** diye sordu. Câriye; **«Evet»** dedi. (Hz. Peygamber): **«Ölümün ve dirilmenin hak olduğuna (şahitlik eder misin?)»** diye sordu. Câriye; **«Evet»** dedi. (Hz. Peygamber): **«Cennet ve cehennemın hak olduğuna (şahitlik eder misin?)»** diye sordu. Câriye; **«Evet»**

⁴²⁸ Zehebî, **el-Uluvv**, 27-28; İbn Kesîr, **Tefsîru Kur’âni’l-azîm**, IV, 194; Heysemî, **Mecmaü’z-zevâid**, I, 23.

dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) soruları bitirdikten sonra (o sahâbîye): «**Âzâd et ya da etme!**» diye buyurdu.»⁴²⁹

Şema 8

Yukarıdaki rivâyet, kıssa itibariyle Muâviye b. el-Hakem hadisine benzerken, câriyenin imtihanı sırasında muhatap olduğu sorular yönünden, Ubeydullah b. Abdullah rivâyetini andırmaktadır. Hadis bu yönüyle iki rivâyet arasında bir bağ mesabesinde olmasına rağmen râvisi olan Atâ b. Ebû Rebâh yönünden diğer iki rivâyetten ayrılır. Hadis hakkında daha ayrıntılı bilgi vermeye başlamadan önce senedde yer alan ricâl hakkında kısa açıklamalar yapmayı uygun buluyoruz.

Ahmed b. Hanbel’de Cârîye Hadisi’nden söz ederken, *Musannef*’inde bu hadisi rivâyet eden Abdürrezzâk’a değinmiştik.⁴³⁰ Seneddeki bir başka râvi olan İbn Cüreyc’in gerçek adı, Abdülmelik b. Abdülaziz olup rivâyetlerinin çoğunu Atâ b. Ebû Rebâh’tan yapmıştır.⁴³¹ İbn Hibbân, İbn Cüreyc’i sika olarak görse de onun tedlis yaptığını söylemiştir.⁴³² İbn Hacer de *et-Takrîb*’inde onun sadûk ve sika olduğunu zikrettikten sonra altıncı tabakadan (etbaû’t-tâbiîn) olduğunu aktarmıştır.⁴³³ İbn Cüreyc 150/767 yılında vefat etmiştir.⁴³⁴

Senedde ki son râvi, Atâ b. Ebû Rebâh el-Kureşî ise aslen Yemenli olup Mekke’de yetişmiş, tâbiînin ilimde ve takvada önde gelenlerindendir.⁴³⁵ İbn Hacer onun sika, fakîh ve faziletli olduğunu söylemekle beraber çokça mürsel rivâyetlerinin bulunduğunu belirtmiştir.⁴³⁶ İbn Hibbân ise onun 115/734 yılında vefat ettiğini söylemiştir.⁴³⁷

⁴²⁹ Abdürrezâk, **Musannef**, IX, 176.

⁴³⁰ Bilgi için bkz., s. 39-40.

⁴³¹ Hatîb el-Bağdâdî, **Tarîhu Bağdâd**, XII, 142.

⁴³² İbn Hibbân, **es-Sikât**, VII, 93.

⁴³³ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 624.

⁴³⁴ İbn Hibbân, **a.g.e.**, VII, 93.

⁴³⁵ İbn Hibbân, **a.g.e.**, V, 198-199.

⁴³⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 677.

⁴³⁷ İbn Hibbân, **a.g.e.**, V, 199.

Mürsel olarak gelen bu rivâyete ilk bakıldığında, Cârîye Hadisi'nin meşhur râvilerinden olan Atâ b. Yesâr'dan geldiği zannedilse de İbn Cüreyc'in hocaları arasında İbn Yesâr'ın bulunmayışı,⁴³⁸ rivâyetin İbn Yesâr dışında başka bir râviden geldiğini göstermektedir. Bu duruma Fesevî'nin, İbn Cüreyc hakkında Abdürrezzâk'tan aktardığı şu rivâyetle açıklık getirebiliriz: *“Eğer size rivâyette bulunduğum sırada «dedi» lafzını kullanırsam, Atâ b. Ebû Rebâh'ı kastediyorum demektir.”*⁴³⁹ O halde İbn Cüreyc'in “dedi” şeklinde başladığı bu hadiste, kendisinden rivâyette bulunduğu kişinin; “Atâ b. Ebû Rebâh” olduğunu söyleyebiliriz.

Mürsel olan bu rivâyette, Atâ b. Ebû Rebâh'ın hadisi kimden işittiği meselesi ise bizim için elimizdeki kaynaklarla tahminden öteye geçmemektedir. Muâviye b. el-Hakem'den hadis rivâyet edenler arasında İbn Rebâh'ın bulunmayışı⁴⁴⁰ onun hadisi Muâviye (r.a.)'den işitmediğini gösterir. Bu konuya az da olsa açıklık kazandıracak bir rivâyetin, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin Hârisî nüshasında bulunduğundan söz edilse⁴⁴¹ de Hârisî ve rivâyeti hakkında bazı mülâhazaların varlığı, bizi ondan gelen rivâyetlerde ihtiyatlı davranmaya itmiştir. Konunun anlaşılması için Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin Hârisî rivâyetinde yer alan bu hadisi burada paylaşmanın gerekli olacağı kanaatini taşıyoruz:

”حدثنا أحمد بن سعيد النيسابوري، ثنا محمد بن حميد، ثنا هارون بن المغيرة، ثنا أبو حنيفة، عن عطاء بن أبي رباح، أن رجلاً من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثه أن عبد الله بن رواحة كانت له راعية تتعاهد غنمه، وأنه أمرها بتعاهد شاة من بين الغنم فتعاهدتها حتى سمت الشاة، واشتغلت الراعية ببعض العمل فجاء الذئب، فاختملس الشاة وقتلها، فجاء عبد الله بن رواحة وفقد الشاة فأخبرته الراعية بأمرها، فلطمها، ثم ندم على ذلك، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم فعظم النبي صلى الله عليه وسلم ذلك، وقال: «ضربت وجه مؤمنة»، فقال: «إنها سوداء لا علم لها»، فأرسل إليها النبي صلى الله عليه وسلم، فسألها: «أين الله؟» فقالت: «في السماء»، قال: «فمن أنا؟» قالت: «رسول الله»، قال: «إنها مؤمنة فاعتقها»، فأعتقها.

⁴³⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XVIII, 342.

⁴³⁹ Fesevî, *el-Ma'rîfetü ve't-târîh*, II, 26.

⁴⁴⁰ Bilgi için bkz., s. 29.

⁴⁴¹ Ma'rûf, *el-Kâdiye*, 127.

Bize Ahmed b. Sa'îd en-Neysâbûrî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Muhammed b. Humeyd tahdîs etti ve dedi ki: Bize Hârûn b. Muğîra tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû Hanîfe, Atâ b. Ebû Rebâh'tan Hz. Peygamber'in ashabından birinden -o kişinin Abdullah b. Revâha olduğu Atâ'ya haber verildi- şunu tahdîs etti: (Abdullah b. Revâha'nın) Koyunlarını otlatan bir câriyesi vardı. (Abdullah) ona sürüsünden bir koyunla ilgilenmesini emretti. Câriyenin ilgilendiği bu koyun zamanla semirdi. Bir gün câriye sürüdeki bazı koyunlarla ilgilenirken o semiren koyuna gizlice kurt saldırdı ve onu öldürdü. Abdullah b. Revâha gelip koyunlarına baktığında eksik olduklarını fark etti. Câriye başından geçenlerden bahsedince, İbn Revaha ona tokat attı. Daha sonra bu yaptığından pişman oldu ve durumunu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e arz etti. Hz. Peygamber bunu ona çok gördü ve dedi ki: **"Mü'mine birine tokat mı attın!"** (Abdullah b. Revâha); **"O (câriye) siyahî ve ilimsizdir"** dedi. Peygamber (s.a.v.) câriyeyi çağırdıktan sonra ona; **"Allah nerededir?"** diye sordu. Câriye; **"Semâdadır"** diye cevap verdi. Hz. Peygamber: **"Ben kimim?"** dedi. Câriye; **"Allah'ın Resûlü'sün"** diye cevap verdi. Peygamber (s.a.v.); **"O mü'minedir onu âzâd et!"** buyurdu. (Bunun üzerine) Abdullah b. Revâha da onu âzâd etti.⁴⁴²

Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin Hârisî (v. 340/951) rivâyeti, cerh ve ta'dil âlimlerinin Abdullah b. Muhammed el-Hârisî hakkında söylediklerinden dolayı hadis ilminde hüccet olarak gösterilemez.⁴⁴³ Hatîb el-Bağdâdî onun hakkında; **"Sâhibu acâib, menâkîr ve ġarâib = İlginç, garip ve münker hadislere sahiptir"** diyerek onun hadiste hüccet olmadığını belirtmiştir.⁴⁴⁴ Kutluboğa (v. 879/1474), İbn Mende'den Hârisî'yi sika olarak görmediğini aktarır.⁴⁴⁵ Zehebî ise İbn Mende'nin bu tespitini yerinde bulup onaylamış ve Ebû Zûra'nın da onun için zayıf dediğini söylemiştir.⁴⁴⁶ Bununla birlikte Zehebî onun hakkında; **"Ebû Hanîfe'nin Müsned'ini telif ettiği bir kitabı vardır, ancak bu kitabında Ebû Hanîfe'nin ağzından çıkmayan garip şeylere**

⁴⁴² Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit et-Teymî el-Kûfî, **Müsned (Hârisî Rivâyeti)**, Thk.: Ebû Muhammed es-Suyûtî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, s. 25.

⁴⁴³ Ma'rûf, Mecdî Gassân, **el-Kâdiye**, 127.

⁴⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Tarîhu Bağdâd**, XI, 349.

⁴⁴⁵ Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa el-Cemâlî, **Tâcü't-terâcim**, Thk.: Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1992, s. 176.

⁴⁴⁶ Zehebî, **Siyer**, XII, 37.

de yer verir” demiştir.⁴⁴⁷ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Hârisî’nin bu rivâyeti, Ebû Hanîfe’nin *Müsned*’inin diğer kitabı olan İsfahânî rivâyetinde geçmemektedir.

Hârisî’nin rivâyetinde dikkat çeken bir başka mesele de bu rivâyetin sahabeden, Abdullah b. Revâha (r.a.)’a isnâd ediliyor olmasıdır. Hadiste yer alan; “ أن

رجالاً من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثوه أن عبد الله بن راحة = *Hz. Peygamber’in ashabından birinden; o kişinin Abdullah b. Revâha olduğu Atâ’ya haber verildi”* ifadesiyle haber verenin kim olduğu bilinmediği için sahâbînin İbn Ebû Revâha olduğundan emin olmak zor gibi gözükmemektedir. Özellikle de böyle bir hâdisenin sahabeden Muâviye b. el-Hakem’in başından geçtiğinin bilinmesi, yukarıdaki sahâbî râvisinin Abdullah b. Revâha olduğu söylenmeden önce etraflı bir araştırma yapılmasını gerektirmektedir. İbn Ebû Rebâh’ın rivâyetini, Abdullah b. Revâha’dan yapmamış olabileceğini düşünmemize neden olan bir başka delil de Muâviye b. el-Hakem’in adının yanlış geçtiği rivâyetlerin var olduğunu bilmemizdir. Bazı senedlerde Ömer b. el-Hakem diye geçmekteyken bazılarında ise Hilâl b. el-Hakem olarak zikredilmiştir. Bu durum Cârîye Hadisi’nin sahâbî râvisinin adında bazı değişiklikler olabileceği fikrini akla getirmektedir. Özellikle de Muâviye b. el-Hakem’in cârîye kıssasının Kâ’b b. Malik ve Ukkâşe el-Ğanevî gibi sahâbîlere de isnâd edilmiş olması,⁴⁴⁸ hadisin sahâbî râvisinde bir karışıklık olabileceğini gösterir mahiyettedir. Aksi takdirde sürü otlatan bir cârîyenin, kaybettiği bir koyun yüzünden tokat yediği kıssaların sahabeden; Abdullah b. Revâha, Muâviye b. el-Hakem, Kâ’b b. Mâlik ve Ukkâşe el-Ğanevî gibi kişiler hakkında gerçekleştiğini söylemek akla uzak bir ihtimal gibi gözükmemekle birlikte tokat atmak gibi haram bir eylemin sahâbîler arasında yaygın olduğu anlamına gelecektir.

İbn Ebû Rebâh’ın rivâyette bulunduğu sahâbînin Abdullah b. Revâha olamayacağının bir başka gerekçesi şöyle açıklanabilir: Cârîye Hadisi’nin bazı rivâyetlerinin; “*bir adam...*” şeklinde meçhul olarak geldiği bilinmektedir. Meçhul olan bu sahâbînin adını, daha sonradan bazıları kendi tasarrufları ile senede dâhil etmiş olabilir. İbn Ebû Rebâh’ın rivâyette bulunduğu sahâbînin adından emin

⁴⁴⁷ Zehebî, a.y.

⁴⁴⁸ Rivâyetler için bkz., Tablo 3, s. 245.

olamayışımızın en önemli sebebini Hârisî hakkında kullanılan cerh ifadelerini gerekçe göstererek bu meseleyi sonlandırabiliriz.

İbn Ebû Rebâh'ın rivâyetini aldığı sahâbînin Abdullah b. Revâha olamayacağını aklî cihetten ele alacak olursak şunları söyleyebiliriz: Ali el-Kârî, *Müsned* üzerine yazdığı şerhte bu hadisten söz ederken Abdullah b. Revâha (r.a.) hakkında kısaca şu bilgiyi verir: “*Ensarın Hazrec kolundan olup sahâbenin seçkinlerindendir. Akabe Biatı, Bedir, Uhud, Hendek ve Kâbe'nin fethine kadarki bütün savaşlara katıldı. Hicretin 8. yılında Mu'te Savaşının komutanlarından biri olarak şehid düştü.*”⁴⁴⁹ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yakınında olan, böyle seçkin bir sahâbînin, câriyesine tokat atmak gibi bir günahı işlemesi ve sonrasında onu imtihan etmekten aciz olması hayret vericidir. Daha da ilginç, böyle bir hâdisenin birden çok sahâbîden tekrarlandığını söylemektir. Siyahî câriyesini koyunlarını otlatması için görevlendiren, sonrasında sürüden bir koyunu kurda kaptırdığı için ona tokat atan, pişman olunca da câriyesinin imanını tespit etmek üzere Hz. Peygamber'e getiren sahâbe kıssalarının örneklerini, farklı sahâbîlere yüklemek hem uzak bir ihtimal hem de makamlarına yakışmayacak bir iddia olur. Sahabe arasında câriyeye tokat atma kıssasının birden fazla tekrarlandığı düşünülse bile, Hz. Peygamber'in itikadı ilgilendiren belirli bir meselede câriyeye farklı sorular yöneltmiş olması düşünülemez.

Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde yer alan İbn Ebû Rebâh ve Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin Hârisî rivâyetlerini birbirleriyle karşılaştıracak olursak câriye kıssası dışında pek bir benzerliğin olmadığı görülecektir. Abdürrezzâk'ta bulunan rivâyette câriyeye, imanın şartlarından bazıları hakkında soru sorulurken; Hârisî'deki Abdullah b. Revâha'ya isnâd edilen hadiste, câriyenin ilimsiz olduğundan söz edilmiştir. Bu rivâyetin metninde câriye hakkında geçen; “*O siyahî ve ilimsizdir*” ifadesinin şerhi için Ali el-Kârî; “*Allah'tan ve imandan haberi yoktur*”⁴⁵⁰ demiştir. Birbirleri ile ilişkili olduğu düşünülen bu iki rivâyet hakkında, Ali el-Kârî'nin bu sözünden sonra şunu diyebiliriz ki Allah'tan ve imandan haberi olmayan bir câriyenin ilk rivâyette yer alan; “*Allah'tan başka ilah olmadığına; Muhammed*

⁴⁴⁹ Ali el-Kârî, **Şerhü Müsned Ebû Hanîfe**, Thk.: Halîl Muhyiddîn el-Mîs, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985, s. 157.

⁴⁵⁰ Ali el-Kârî, **a.g.e.**, s. 158.

(s.a.v.)’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna; Ölümün ve dirilmenin hak olduğuna; cennet ve cehennemin hak olduğuna” şahitlik etmiş olması, bu rivâyetteki çelişkilerden biri olarak gösterilebilir. Ayrıca bu iki rivâyetteki soruların, araları bulunmayacak derecede farklı oluşu, yine bir başka çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde yer alan İbn Ebû Rebâh rivâyetinde Hz. Peygamber câriyeye; “Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik eder misin?” diye sormuşken; bu rivâyetle ilgili olduğu düşünülen Hârisî’den gelen hadiste ise Hz. Peygamber’in câriyeye; “Allah nerededir?” şeklinde, ilkinden mânen ve lafzen farklı soru sormuş olması beklenemez. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ilk rivâyette câriyeye yönelttiği soru mâna itibariyle, *Sahîhayn*’ın⁴⁵¹ İman Bölümü’nde yer almakla birlikte on dört sahâbîden rivâyet edilmekle mütevatir olan⁴⁵²; “Ben, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (s.a.v.)’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehadet edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum”⁴⁵³ hadisine uygundur. Bununla birlikte, İslam’a girmek için kişinin kelime-i şehadeti söylemesi gerektiğine dair daha pek çok nas vardır. Bu konuya ayrıntısı ile ikinci bölümde değinilecektir.

Sahîh hadis, Kur’an ayetlerine ve mütevatir hadislere ters düşmez.⁴⁵⁴ Ancak Hârisî’nin rivâyetinde geçen; “Allah nerededir?” şeklindeki bir soru tarzının yukarıdaki mütevatir hadisin lafzına ve mânasına aykırı olduğu aşikârdır. Naslar doğrultusunda, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in bir kişinin mü’min olduğuna kanaat getirmesi için ondan kelime-i şehadeti duymuş olmasının yeterli olacağı söylenebilir. Buna rağmen Hz. Peygamber’in câriyeye; “Allah nerededir?” gibi, Allah’a zahiren mekân isnâd etmek anlamına gelecek bir soru yöneltip, câriyeden aldığı; “Semâdadır” cevabıyla onun imanına hükmettiğini söylemek, Peygamber (s.a.v.)’in akaidi ilgilendiren sözlerinde çelişki olduğunu iddia etmek demek olacaktır. Atâ b. Ebû Rebâh her ne kadar iki rivâyetin ortak râvisi de olsa; bu rivâyetlerdeki lafız farklılıkları ve Hârisî’nin hadis ilmindeki yeri göz önünde bulundurulduğunda,

⁴⁵¹ **Sahîhayn:** Buhârî ve Müslim’in kısaca *Sahîh* diye bilinen *el-Câmi’u’s-Sahîh* isimli eserlerinin ortak adı. Bu iki kitap en muteber hadis kitaplarıdır (Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 269).

⁴⁵² Süyûtî, **el-Ahbârü’l-mütevâtire**, s. 34.

⁴⁵³ Buhârî, *İmân*, 17; Müslim, *İmân*, 8.

⁴⁵⁴ Şîrâzî, Ebû İshâk, **el-Lüma’ fî usûli’l-fıkıh**, Thk.: Muhyiddin Dîb, Dımaşk, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1995, s. 172.

bunların birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu söylemek, yukarıda zikrettiklerimizden sonra pek de mümkün gözükmemektedir.

Dârekutnî (v. 385/995)'nin *İlelü'l-vâride* adlı eserinde, Muâviye b. el-Hakem'den gelen hadisleri topladığı tarikler arasında⁴⁵⁵ Atâ b. Yesâr'dan mürsel olarak gelen Cârîye Hadisi rivâyetlerine yer vermiş olması,⁴⁵⁶ yukarıdaki râvinin Atâ b. Yesâr da olabileceğini akla getirmektedir. Özellikle böyle düşünmemizin sebebi; Atâ b. Ebû Rebâh'tan mürsel olarak geldiği söylenen rivâyetteki cârîye kıssası ile Muâviye'den Atâ b. Yesâr tariki ile gelen hadisteki kıssaların aynı oluşudur. Bu iki rivâyet arasındaki benzerlik, cârîye kıssasıyla da sınırlı değildir. Abdürrezâk'ta bulunan Atâ b. Ebû Rebâh'ın mürsel rivâyetinin Muâviye b. el-Hakem'den gelen hadis ile ilişkisinin, aşağıda değineceğimiz Yahyâ b. Ebû Kesîr'in rivâyetinden sonra daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Bu rivâyet de Atâ b. Ebû Rebâh'ın rivâyeti gibi mürsel olmakla birlikte cârîye kıssası yönünden İbn Ebû Rebâh'ın rivâyetine benzemektedir. Daha da önemlisi Cârîye Hadisi'nin meşhur râvilerinden olan Yahyâ'nın rivâyetindeki; “Öyle zannediyorum ki ölümden sonra dirilmenin, cennet ve cehennem hak olduğunu da zikretti” sözüdür. Bu sözün, Muâviye b. el-Hakem'in Cârîye Hadisi'nin, Atâ b. Ebû Rebâh; hatta Ubeydullah rivâyetiyle ilişkili olduğunu açıklamaya yeterli olacağı görüşündeyiz.⁴⁵⁷

C. YAHYÂ B. EBÛ KESÎR RİVÂYETİ

عبد الرزاق عن معمر، عن يحيى بن أبي كثير قال: صكَّ رجلٌ جاريةً له فجاء بها النبيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَشِيرُهُ فِي عَتَقِهَا فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيْنَ رَبُّكَ؟» فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَحْسِبُهُ أَيْضًا ذَكَرَ الْبُعْثَ بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْجَنَّةَ، وَالنَّارَ» ثُمَّ قَالَ: «أَعْتَقَهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ»

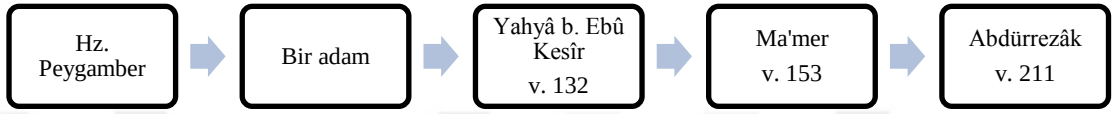
Abdürrezâk Ma'mer'den, o da Yahyâ b. Ebû Kesîr'den aktararak dedi ki: “Bir adam cârîyesine tokat attı. (Daha sonra) Onu âzâd edip etmeme konusunda

⁴⁵⁵ Dârekutnî, *el-İlel*, VII, 83.

⁴⁵⁶ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁴⁵⁷ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

istişare etmek üzere Hz. Peygamber'e getirdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyeye sordu: «**Rabbîn nerededir?**» Cârîye göğü işaret etti. Hz. Peygamber: «**Ben kimim?**» diye sordu. Cârîye: «*Sen Allah'ın Resûlü'sün*» dedi. (Yahyâ b. Ebû Kesîr) dedi ki: «Öyle zann ediyorum ki ölümden sonra dirilmenin, cennet ve cehennemin hak olduğunu da zikretti.» Hz. Peygamber sonra sahâbîye; «**Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!**» buyurdu.»⁴⁵⁸

Şema 9

Yahyâ b. Ebû Kesîr'in mürsel gelen bu rivâyeti, câriye kıssasının zikredilmesi yönünden Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetine benzerken, Hz. Peygamber'in; «**Rabbîn nerededir?**» sorusuna cârîyenin işaretle cevap vermesi cihetiyle Ebû Hüreyre'nin rivâyetine, cârîyenin, ölümden sonra dirilmenin hak oluşu meselesinde sorgulanması açısından da Ubeydullah'ın rivâyetine benzemektedir. Cârîye Hadisi'nin meşhur tâbiî râvisi Yahyâ b. Ebû Kesîr'in hadisinde üç rivâyetin benzer yönlerinin bir arada bulunması, Ebû Hüreyre ve Ubeydullah rivâyetlerindeki meçhul sahâbînin; Muâviye b. el-Hakem olduğu görüşümüzü desteklemektedir. Zira Zâhid el-Kevserî (v. 1371/1951)'nin tezimizin başlarında da zikrettiğimiz; «(Cârîye Hadisi ile ilgili) mübhem olarak bir adamdan rivâyet edilen bütün hadisler İbn Hakem'e hamledilir»⁴⁵⁹ sözü, yine bütün bu rivâyetlerin bir olduğuna dair delil teşkil edecek mahiyettedir.

Hadisin mürsel oluşundan söz edecek olursak öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Yahyâ b. Ebû Kesîr her ne kadar mürsel rivâyetleriyle bilinse de hakkında ta'dil lafızlarının da bulunduğu unutulmamalıdır.⁴⁶⁰ Yine İbn Abdülberr'in hakkındaki: «*Hilâl b. Ebû Meymune tariki ile gelen Cârîye Hadisi'ni en iyi rivâyet*

⁴⁵⁸ Abdürrezâk, **Musannef**, IX, 176.

⁴⁵⁹ Sübkî, **Seyfü's-Sakîl**, tkml. Muhammed Zâhid Kevserî s. 83.

⁴⁶⁰ Bilgi için bkz., s. 30-31.

eden kişilerden birisi de Yahyâ b. Ebû Kesîr'dir"⁴⁶¹ cümlesi, onun Cârîye Hadisi'nin Atâ b. Yesâr ve Hilâl b. Ebû Meymûne'den sonra en meşhur üç tâbiîden birisi olduğunu gösterir. Yahyâ'nın rivâyeti mürsel dahi olsa onun Muâviye b. el-Hakem'den bu mânada hadis rivâyet ettiği bilinen bir gerçektir.⁴⁶² Bütün bunlar Yahyâ'nın bu mürsel rivâyetindeki sahâbî râvisinin Muâviye b. el-Hakem olduğuna işaret etmektedir.

Mürsel hadisle amel edilip edilmeyeceği hususuna gelindiğinde ise İmam Şâfiî'nin; *"Mürsel rivâyeti olan bir râvinin hadisi, sika râviler üzerinden muttasıl başka tariklerle gelmişse mürsel olan o rivâyetle amel edilir"*⁴⁶³ sözünü mürsel rivâyetle amel edilme durumuna delil olarak gösterebiliriz. Yahyâ'nın kendilerinden muttasıl olarak rivâyette bulunduğu Cârîye Hadisi'nin iki meşhur râvisi, Atâ b. Yesâr ile Hilâl b. Üsâme'nin sika oldukları bilindikten sonra⁴⁶⁴ Şâfiî'nin bu sözü doğrultusunda Yahyâ'dan gelen bu rivâyeti makbul sayabiliriz. Zira Yahyâ b. Ebû Kesîr'in rivâyetinde İmam Şâfiî bir kusur görmüş olsaydı, onu fikhî bir meselenin ihticacında kullanmazdı. Şâfiî'nin, kefarette mü'min kölenin âzâd edilmesi gerektiği; onun yerine kâfir kölenin âzâd edilmesinin geçersiz olacağına dair hüküm çıkarttığı Yahyâ b. Ebû Kesîr'e ait bu rivâyetin, Hâkim tarafından Muâviye b. el-Hakem'e isnâd edilmesi, senedin muttasıl sayıldığıнын bir başka delili olarak gösterilebilir.⁴⁶⁵

Abdürrezzâk'ın Yahyâ'dan aktardığı bu rivâyet, cârîye kıssası ve Hz. Peygamber'in cârîyeye sorduğu, **"Rabbin nerededir"** ve **"Ben kimim?"** soruları yönünden Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetinin aynısıdır. Bu rivâyetle, cârîyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ilk sorusuna işaretle cevap vermesi ile Ebû Hüreyre (r.a.)'ın rivâyetinde geçen, dilsiz olması ya da başka sebeplerden ötürü konuşmasında kusur bulunan cârîyenin (a'cemiyye) cevap şekliyle aynıdır, yani Yahyâ b. Ebû Kesîr ve Ebû Hüreyre rivâyetlerinde, cârîyeler Peygamber (s.a.v.)'in; **"Rabbin nerededir?"** sorusuna, göğü işaret ederek cevap vermişlerdir. Yahyâ'nın rivâyetinde, cârîyenin Hz. Peygamber'in ikinci sorusuna, Ebû Hüreyre'nin rivâyetinden farklı olarak sözlü

⁴⁶¹ İbn Abdülberr, **el-İstî'âb**, s. 671-672.

⁴⁶² Râvi için bkz., Tablo 1, s. 242; Tablo 3, s. 245.

⁴⁶³ Şâfiî, **er-Risâle**, s. 461.

⁴⁶⁴ Râviler için bkz., s. 15.

⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bkz., s. 63.

cevap verdiğini görüyoruz.⁴⁶⁶ Bu durumu Arap dili kaideleri dâhilinde önceki sayfalarda izah etmiştik.⁴⁶⁷

Yahyâ b. Ebû Kesîr'den gelen rivâyetin benzerlik arz ettiği bir diğer hadis de Ubeydullah b. Abdullah rivâyetidir. Yahyâ b. Ebû Kesîr rivâyetinde Hz. Peygamber'in câriyeye; **“Rabbîn nerededir”** ve **“Ben kimim?”** soruları dışında, ölümden sonra dirilme, cennet ve cehennemin hak oluşuna dair sorular da sormuş olabileceğinden bahsetmiştik. Hatırlanacak olursa Ubeydullah'ın rivâyetinde Hz. Peygamber câriyeye; **“Ölümden sonra dirilmeye inanır mısınız?”** şeklinde sormuş iken; Atâ b. Ebû Rebâh'a ait olduğu söylenilen rivâyetle ise Peygamber (s.a.v.) câriyeye, ölümden sonra dirilmenin yanında; **“Cennet ve cehennemin hak olduğuna şahitlik eder misin?”** şeklinde bir soru da yöneltmiştir.⁴⁶⁸ Bütün bunlardan sonra Cârîye Hadisi'nin meşhur râvisi Yahyâ b. Ebû Kesîr'in, Muâviye b. el-Hakem'i zikretmeden mürsel olarak yaptığı bu rivâyetin, sadece Ebû Hüreyre ve Ubeydullah rivâyetleri ile değil; Atâ b. Ebû Rebâh'a ait olduğu söylenilen yukarıdaki rivâyetle de ilişkili olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmış olmaktadır.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in câriyeye yönelttiği soruların her rivâyetle farklı oluşuyla birlikte, câriyenin bu sorulara verdiği cevapların çeşitliliği de Cârîye Hadisi'nin mâna ile rivâyet edildiğinin en bariz şekilde ispatı olarak gösterilebilir. Zira Hz. Peygamber'in sözlerinin, bir câriyenin imtihanını ilgilendiren bir hususta bu kadar farklılık arz edecek şekilde gelmiş olması düşünülemez. Bu rivâyetlerde yer alan soru cümlelerinden birisinin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ağzından çıktığı; diğer lafızların ise hakiki lafzı mâna olarak karşılayacak şekilde geldiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in câriyeye yönelttiği; **“Allah nerededir?”**, **“Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?”**, **“Rabbîn kimdir?”** şeklinde gelen üç soru arasında, usule en uygun olanı ise hiç şüphesiz ki kelime-i şehadetin de anlamı olan; **“Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?”** sözüdür. Bu söz, Kur'an'da Müslüman olmak için Allah'a ve Resûlü'ne imanı emreden ayetlerin⁴⁶⁹ mânasına uygun düştüğü gibi; **“Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed**

⁴⁶⁶ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁴⁶⁷ Geniş bilgi için bkz., s. 59-60.

⁴⁶⁸ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁴⁶⁹ Âl-i İmrân Sûresi 3/31-32, 132; Nisâ Sûresi 4/ 59, 69, 136; A'râf Sûresi 7/158; Enfâl Sûresi 8/20, 46; Nûr Sûresi 24/51-52; Ahzâb Sûresi 33/32, 71; Haşr Sûresi 59/7; Teğabun Sûresi 64/12.

(s.a.v.)'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum”⁴⁷⁰ mütevatir hadisinin anlamına da mutabıktır.

III. İBN EBÛ ŞEYBE'NİN KİTÂBÜ'L-ÎMÂN'INDA CÂRİYE HADİSİ

İbn Ebû Şeybe'nin *Kitâbü'l-Îmân*'ında Cârîye Hadisi iki râvi üzerinden bize ulaşmaktadır. Bunlar: Muâviye b. el-Hakem ve İbn Abbâs (r.a.)'ın rivâyetleridir. Cârîye Hadisi Muâviye b. el-Hakem'den, İbn Ebû Şeybe'ye; İbn Uleyye → Haccâc b. Ebû Osman → Yahyâ b. Ebû Kesîr → Hilâl b. Ebû Meymûne → Atâ b. Yesâr tariki ile ulaşmıştır.⁴⁷¹ Muâviye b. el-Hakem'den Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden ilk üç tâbiîyi burada da görmekteyiz. İbn Ebû Şeybe'nin Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet ettiği Cârîye Hadisi'nin metninde sadece cârîye kıssasına yer verilmiş olup, fıkıhı ilgilendiren kısmına değinilmemiştir. Metinde yer alan Muâviye b. el-Hakem'in cârîyesiyle olan kıssası ve cârîyenin sorgu kısmı; Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi hadis âlimlerinden zikrettiğimiz Muâviye b. el-Hakem rivâyetiyle aynıdır.⁴⁷² Bununla birlikte İbn Ebû Şeybe *Kitâbü'l-Îmân*'da, Ubeydullah'ın rivâyetinde geçen cârîyenin imtihanı sırasında muhatap olduğu sorularla aynı olacak şekilde, İbn Abbâs'tan zikrettiği bir rivâyet daha vardır ki o da şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ هِشَامٍ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنِ الْمِنْهَالِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنِ الْحَكَمِ يَرْفَعُهُ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ عَلَى أُمِّي رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً، وَعِنْدِي رَقَبَةٌ سَوْدَاءُ أَعَجَمِيَّةٌ، قَالَ: «أَنْتَ بِهَا»، قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟»، قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: «فَأَعْتِقْهَا».

Bize Ali b. Hâşim, İbn Ebû Leyla'dan, o da Minhâl'den, o da Sa'îd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan, o da el-Hakem'den şunu tahdis etti: Bir adam gelip Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e dedi ki: «Annemin mü'min bir köle âzâd etme borcu vardır ve (ben ise) siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir cârîyeye sahibim.» Hz. Peygamber; «Onu bana getir» dedi. (Daha sonra) Peygamber (s.a.v.) cârîyeye sordu:

⁴⁷⁰ Buhârî, İman, 17; Müslim, İman, 8.

⁴⁷¹ İbn Ebû Şeybe, *Kitâbü'l-Îmân*, s. 35-36.

⁴⁷² Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242.

«Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik eder misin?» Cârîye; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «**Onu âzâd et!**» buyurdu.⁴⁷³

Bu rivâyetin senedinde yer alan İbn Ebû Leylâ adıyla meşhur Muhammed b. Abdurrahman hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin genel görüşü hafızasının zayıf olduğu yönündedir.⁴⁷⁴ İbn Abbâs (r.a.)'tan gelen bu hadis için Heysemî; "*Senedinde hafızası zayıf olan Muhammed b. Ebû Leylâ vardır*" demiştir.⁴⁷⁵ Hadis hakkında **zayıf** hükmü verilse dahi bu rivâyet, meçhul olan sahâbînin annesi yerine cârîye âzâd etmek için Hz. Peygamber'e gelmesi yönünüyle Şerîd b. Süveyd'din rivâyetine; cârîyenin imtihanı sırasında muhatap olduğu sorular cihetiyle de Ubeydullah b. Abdullah rivâyetine benzemektedir. İbn Abbâs'tan gelen başka rivâyetlerde meçhul sahâbînin annesi zikredilmemiştir.⁴⁷⁶ Bu rivâyetlerde cârîyenin imtihanını; "*Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*" ya da "*Allah nerededir?*" şekillerinde görmekteyiz. İbn Abbâs'tan gelen birbirinden farklı bu rivâyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

"حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ، ثنا يَحْيَى بْنُ الْحَسَنِ بْنِ فُرَاتٍ الْقَرَارِيُّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، وَالْحَكَمِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ: «إِنَّ عَلِيَّ رَقَبَةً وَعِنْدِي جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ أَعْجَمِيَّةٌ»، فَقَالَ: «اِئْتِنِي بِهَا»، فَقَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ». قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّي رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ». قَالَ: «فَأَعْتِقُهَا»."

1. **Bize Muhammed b. Abdullah el-Hadramî tahdîs etti ve dedi ki:**
Bize Yahyâ b. Hasan İbn Furât el- Fezzâz tahdîs etti ve dedi ki:
Bize Ali b. Hâşim, İbn Ebû Leylâ'dan, o da Minhâl b. Amr ve Hakem'den, o da Sa'îd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan tahdîs etti: Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki: «Benim bir köle âzâd etme borcum vardır ve (ben) siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir cârîyeye sahibim.» Hz. Peygamber; «**Onu bana getir**» dedi. (Daha

⁴⁷³ İbn Ebû Şeybe, **Kitâbü'l-İmân**, s. 36.

⁴⁷⁴ İbn Hacer, **et-Takrîb**, s. 493.

⁴⁷⁵ Heysemî, **Mecmaü'l-zevâid**, IV, 244.

⁴⁷⁶ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

sonra) Peygamber (s.a.v.) câriyeye sordu: «**Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eder misin?**» Cârîye; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «**Benim Resûlullah olduğuma şahitlik eder misin?**» diye sordu. Cârîye; «Evet» dedi. Peygamber (s.a.v.): «**Onu âzâd et!**» buyurdu.⁴⁷⁷

Yukarıdaki bu hadisin senedinde, her ne kadar hadis âlimlerince cerh edilmiş İbn Ebû Leylâ bulunsa da bu rivâyet, meçhul bir sahâbîden hâdisenin vukû buluşu ile imtihanı sırasında câriyeye yöneltile sorular yönünden tek fark dışında Ubeydullah b. Abdullah'ın rivâyetiyle aynıdır.⁴⁷⁸ O fark da; Ubeydullah'tan gelen rivâyette Hz. Peygamber câriyeye; «**Ölümden sonra dirilmeye inanır mısın?**» diye sorarken, İbn Abbâs'ın rivâyetinde bu soruya rastlamıyoruz. Bu ve İbn Abbâs'tan ulaşan diğer rivâyetlerin, Muâviye b. el-Hakem'in hadisi ile ilişkisine gelindiğinde, aşağıda zikredeceğimiz rivâyetin bu durumu açıklamaya kâfi geleceği kanaatindeyiz.

"أَخْبَرَنَا عُمرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْإِمَامُ ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مَعَالِي ثَنَا عُمرُ بْنُ هَارُونَ ثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ
ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمَرْزُبَانِ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى
النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَهُ جَارِيَةٌ أَعْجَمِيَّةٌ سَوْدَاءُ فَقَالَ: «عَلَيَّ رَقَبَةٌ فَهَلْ تَجْزِيءُ هَذِهِ عَنِّي» فَقَالَ:
«أَتَيْنَ اللَّهَ؟» فَأَشَارَتْ بِيَدِهَا إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ: «مَنْ أَنَا؟» فَقَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتَقْتُهَا
فَأَتَتْهَا مُؤْمِنَةً»."

2. Bize Ömer b. İbrahim b. İsmail haber verdi ve dedi ki: Bize Ca'fer b. Ma'âlî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ömer b. Harûn tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû Kureyb tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû Muâviye (Muhammed b. Hâzim), Sa'îd b. el-Merzübân'dan, o da İkrime'den, o da İbn Abbâs'tan şöyle dediğini tahdîs etti: "Bir adam Hz. Peygamber'in yanına siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir câriyeye geldi ve O'na dedi ki: "Yâ Resûlallah! Mü'min bir câriye âzâd etme borcum vardır, bu câriyeyi âzâd etsem borcum yerine gelmiş olur mu?" Resûlullah (s.a.v.) câriyeye; «**Allah nerededir?**» diye sordu. Cârîye de eliyle semâyı işaret etti. Peygamber (s.a.v.): «**Ben kimim?**»

⁴⁷⁷ Taberânî, Ebu'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, Thk.: Hamdi Abdulmecîd, Kahire, Matba'atü İbn Teymiye, t.y., XII, 26-27.

⁴⁷⁸ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

diye sordu. Cârîye; “*Sen Allah’ın Resûlü’sün*” dedi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de (o sahâbîye); «*Onu âzâd et, çünkü o mü’minedir!*» buyurdu.”⁴⁷⁹

Herevî (v. 481/1089)’ye İbn Abbâs tarikiyle gelen bu hadisi, Zehebî (v. 748/1348) *el-Uluvv*’unda zikretmiş ve Sa’îd b. el-Merzûbân’ın **zayıf** olarak adlandırıldığını belirtmiştir.⁴⁸⁰ Bu rivâyetin senedinde müdellis olduğu için hadisin zayıf olarak adlandırılmasına sebep olan Sa’îd b. el-Merzûbân⁴⁸¹ bulunuyor olsa da, bu rivâyet Muâviye b. el-Hakem, Ebû Hüreyre ve tâbiînin seçkinlerinden olan Ubeydullah b. Abdullah’tan gelen rivâyetlerle ciddi benzerlikler arz etmektedir. Meçhul bir sahâbîden gelişi bakımından Ubeydullah b. Abdullah; câriyenin sorgusu yönünden de Muâviye b. el-Hakem ve Ebû Hüreyre hadisleri gibi üç farklı rivâyeti, İbn Abbâs’ın bu rivâyetinde bir arada görebilmemiz mümkündür.

İbn Abbâs (r.a.)’tan gelen bu rivâyetteki meçhul sahâbî, tıpkı Ubeydullah’ın rivâyetindeki sahâbî gibi üzerine borç olan câriye âzâdını gerçekleştirmek için gelmiştir. Hâlbuki Muâviye b. el-Hakem’den gelen rivâyetlere bakıldığında, câriyesine attığı tokattan pişman olan sahâbînin, onu âzâd etmeyi istişare etmek için Hz. Peygamber’in yanına geldiği görülecektir.⁴⁸² Bu durum, Cârîye Hadisi’nde bir başka ihtilaf meselesi olarak gösterilebilir.

İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre rivâyetlerinin birbirleriyle olan benzerliği için şunu diyebiliriz: Meçhul râvi tariki ile gelmiş olan her iki rivâyette de câriyeye; “*Allah nerededir?*” diye sorulmuştur. Ebû Hüreyre’nin sahîh olan tarikinde ise bu soru; “*Rabbin nerededir?*” şeklindedir.⁴⁸³ İbn Abbâs’ın bu rivâyeti ve Ebû Hüreyre’nin bütün rivâyetlerinde câriye, kendisine yöneltilen sorulara işaretlerle cevap vermiştir. Sorulan sorulara işaretle cevap verilen bu rivâyetlerin, Muâviye b. el-Hakem ve Ubeydullah b. Abdullah’tan sorulara cevapların sözlü olarak verildiği hadislerden farklı oluşunu, Arap dil kaideleri dâhilinde geçmiş sayfalarda izah etmeye çalışmış,⁴⁸⁴ Arap dilinde işaretin söz yerine geçtiği ya da söz anlamına

⁴⁷⁹ Herevî, Ebû İsmâîl Abdullah el-Herevî, **Kitâbü’l-erba’in fi’l-delâilî’t-tevhîd**, Thk.: Ali b. Muhammed b. Nâsır, Medine, y.y., 1983, s. 53-54.

⁴⁸⁰ Zehebî, **el-Uluvv**, s. 16.

⁴⁸¹ Heysemî, **Mecmaü’z-zevâid**, IV, 244.

⁴⁸² Rivâyetler için bkz., Tablo 3, s. 245.

⁴⁸³ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁴⁸⁴ Mahiyeti için bkz., s. 59-60.

geldiği yerlerin olabileceğinden söz etmiştik. Bununla ilgili hadis örneklerinin Buhârî ve Müslim’de yer aldığını, tezimizin bu konuyla ilgili yerinde paylaşmıştık. Bu örneklerle ilaveten bir misali de Cârîye Hadisi’nden verecek olursak, İbn Abbâs’ın bir başka rivâyetini burada zikredebiliriz. Heysemî’nin *Keşfü’l-estâr*’ında zikrettiği bu rivâyet, İbn Abbâs’ın yukarıdaki rivâyetinde olduğu gibi Sa’îd b. el-Merzûbân tariki ile gelmiştir. Bu rivâyette cârîyenin; “**Allah nerededir?**” sorusuna cevabı; “فقلت بيدها إلى السماء = *Eliyle semâdadır dedi*” şeklinde olmuştur.⁴⁸⁵ Muâviye ve Ubeydullah’ın hadislerinde cârîyenin Hz. Peygamber’e cevabının sözlü olarak gelişini bu rivâyet doğrultusunda açıklayabiliriz. Şöyle ki; cârîyenin işaretler üzerine kurulu cevapları, Arap dilinde de işaretin söz yerine geçebileceği düşünülduğünde, zaman içerisinde bu işaretlerin râvi tasarruflarıyla sözlü olarak değiştirilmiş olabileceği hatıra gelmektedir. Sonuç olarak cârîyenin işaretle olan cevapları, Muâviye b. el-Hakem ve Ubeydullah b. Abdullah hadislerinde; “قالت: في السماء = *(Cârîye) dedi ki: Semâdadır*”, “قالت: الله = *(Cârîye) dedi ki: Allah*” ve “قالت: نعم = *(Cârîye) dedi ki: Evet*” şeklinde sözlü olarak yerini almış olabilir. Ayrıca Heysemî, İbn Abbâs’tan gelen bu rivâyeti zikrettikten sonra Ebû Hüreyre’den bu rivâyete benzer bir hadisin geldiğini söylemiş olmakla, İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre hadislerinin benzerliğine vurguda bulunmuştur.⁴⁸⁶

İbn Abbâs’tan gelen rivâyetlerin hepsi ya İbn Ebû Leylâ ya da Sa’îd b. el-Merzûbân tarikiyle gelmiş olup bu iki râvinin cerh edilmiş olmaları hasebiyle rivâyetlerine **zayıf** hükmü verilmiştir.⁴⁸⁷ İbn Ebû Leylâ tariki ile gelen rivâyetlerin hepsi; “أشهدون أن لا إله إلا الله = *Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*” lafzında birleşirken, Sa’îd b. el-Merzûbân tarikiyle gelenler de ise; “أين الله = *Allah nerededir?*” lafzı ortaktır. Ayrıca İbn Ebû Leylâ’dan rivâyet edilen bazı hadislerde meçhul sahabe kendisi için cârîye âzâd etmek üzere Hz. Peygamber’in yanına

⁴⁸⁵ Heysemî, Ebu’l-Hasen Nûrüddîn el-Heysemî, *Keşfü’l-estâr an zevâidi’l-Bezzâr ale’l-Kütübi’s-Sitte*, Thk.: Habîburrahman el-Azamî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1979, I, 28- 29.

⁴⁸⁶ Heysemî, *Keşfü’l-estâr*, I, 29.

⁴⁸⁷ Heysemî, *Mecmaü’z-zevâid*, IV, 244.

gelirken bazılarında annesi için âzâd etmek istediği câriyenin iman durumunu öğrenmek üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e müracaat eder.⁴⁸⁸

Muâviye b. el-Hakem’den gelen Cârîye Hadisi’nin, İbn Abbâs rivâyeti ile ilişkisi sorulacak olursa ona da, Herevî’nin kendisine İbn Abbâs’tan “أين الله = **Allah nerededir?**” lafzıyla gelen hadis için söylediği şu sözü delili olarak gösterebiliriz: “*Muâviye b. el-Hakem rivâyetinin senedi, İbn Abbâs’tan gelen bu hadisin senedinden daha sahîhtir.*”⁴⁸⁹ Herevî bu sözüyle, İbn Abbâs’tan kendisine gelen rivâyetin senedinde mecruh râvî Sa’îd b. el-Merzûbân bulunuyor olsa da İbn Abbâs’ın hadisinin senedini Muâviye’den gelen senedle güçlendirmeyi amaçladığı ortadadır. Aynı zamanda Herevî’nin bu sözü, iki sahâbîden farklı tariklerle gelen bu rivâyetleri, birbirleriyle ilişkili olarak gördüğü anlamın da gelir. Bununla birlikte Herevî bu sözle, câriyenin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e işaretle cevap verdiği Ebû Hüreyre hadisini de, İbn Abbâs ve Muâviye b. el-Hakem rivâyetleriyle ilişkilendirdiği söylenebilir. Bütün bunlar Kevserî’nin de dediği gibi; “*(Cârîye Hadisi ile ilgili) mübhem olarak bir adamdan rivâyet edilen bütün hadisler İbn Hakem’e hamledilir*” sözünü akla getirmektedir.⁴⁹⁰ İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve Ubeydullah b. Abdullah’ın meçhul bir sahâbîden yaptıkları bu rivâyetlerdeki kişinin, Muâviye b. el-Hakem olabileceği bütün bu hadisler bir arada incelendiğinde görülecektir.⁴⁹¹

Sonuç olarak, İbn Abbâs (r.a.)’tan gelen bütün bu rivâyetler için Bezzâr (v. 292/905); “*Bu hadis Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den mâna ile rivâyet edilmiş olup farklı lafızlarla gelmiştir. Biz bu rivâyetlerin her birini isnâdlarıyla birlikte uygun oldukları başlıklar altında zikredeceğiz*” demiştir.⁴⁹² Bu sözüyle Bezzâr, Beyhakî’nin Muâviye b. el-Hakem’den gelen rivâyetler için söylediği; “*Öyle zannediyorum ki (Müslim) câriye kıssasını, râvilerin lafızlardaki ihtilafları sebebiyle rivâyet etmeyi terketmiştir. Sünen’imin Zihâr Bölümü’nde Muâviye b. el-Hakem’e lafızda muhalefet*

⁴⁸⁸ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁴⁸⁹ Herevî, **Kitâbü’l-Erbâin**, s. 54.

⁴⁹⁰ Sübkî, **Seyfü’s-Sakîl**, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî s. 83.

⁴⁹¹ Tablo 2, s. 243 ve Tablo 3, s. 245 karşılaştırınız.

⁴⁹² Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed el-Bezzâr, **el-Müsneid (el-Bahrü’z-zehhâr)**, Thk.: Adil b. Sa’d, Medine, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 2003, XI, 242.

eden râvileri zikrettim”⁴⁹³ sözünü hatıra getirmektedir. Ayrıca Bezzâr’ın bu sözü, İbn Hacer’in Muâviye b. el-Hakem, Ubeydullah ve Avn’dan gelen hadislerin ihtilafını belirtmek için kullandığı; “*Bu rivâyetin lafızlarında pek çok muhalefet vardır*”⁴⁹⁴ sözüyle de benzerlik arz etmektedir. Bu üç âlimin Câriye Hadisi hakkındaki tespitleri, bizim tezimizin başından beri belirtmeye çalıştığımız hadisin lafızlarındaki ihtilafı göstermek için yeterlidir.

Bütün bunlar gösteriyor ki Câriye Hadisi mâna ile rivâyet edilmiştir. Bu nedenle câriyenin imtihanı sırasında Hz. Peygamber’in ona yönelttiği sorulardan birisinin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ağzından çıkmış olup diğerleri ise râvilerin işaretleşme üzerine kurulmuş, soru-cevap diyalogundan anladıklarının söze dökülmüş halinden ibarettir denilebilir. Sahabeden, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Muâviye b. el-Hakem ve tâbiinden, Ubeydullah b. Abdullah’tan gelen rivâyetlerin hepsinin değişik hâdiselerle ilgili olduğunu; dolayısıyla hepsinin farklı rivâyetlerden başka bir şey olmadığını söylemek ise aralarındaki bu kadar ortaklıktan sonra uzak bir ihtimal olarak gözükmektedir. Velez ki bu rivâyetlerin hepsinin farklı olduğu düşünülse bile, her rivâyet kendi içinde ciddi ihtilaflar barındırmaktadır. Bu duruma Bezzâr, Beyhakî ve İbn Hacer gibi büyük hadis âlimlerinin, yukarıdaki sözleri delil olarak yeterlidir. Bu da içinde câriyenin imtihanından söz edilen bütün rivâyetlerin, mâna ile rivâyet edildiği anlamına gelir. Mâna ile rivâyetle gelen hadis metnlerinin ihtilafa açık olduğu bilinen bir mevzudur. İşte hadis metnindeki bu ihtilaflar, sıhhat durumları bilinen bütün rivâyetler bir arada incelendikten sonra arası bulunamayacak derecede farklı anlamlara geliyorsa, söz konusu bu durum hadisin zayıf olarak adlandırılmasını gerektirecektir. Zayıf hadislerin de itikatta hüccet teşkil etmeyeceği, bütün Müslümanlarca malum bir meseledir.⁴⁹⁵ Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’ın itikadı, şüpheden ve kusurdan uzak âyet ve hadisler üzerine bina edilmiştir.⁴⁹⁶

Câriye Hadisi olarak geldiğini düşündüğümüz diğer rivâyetleri de hadisin sıhhat durumunun tam olarak bilinmesi adına, tezimizin ilerleyen sayfalarında zikretmeyi uygun görüyoruz. Bütün bu rivâyetlere burada yer verdikten sonra mâna

⁴⁹³ Beyhakî, **el-Esmâ ve’s-sıfât**, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 391.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, **Talhîsü’l-habîr**, III, 448.

⁴⁹⁵ Şankîfî, Muhammed Muhtâr, **Tetimmütü edvâu’l-beyân fî idâhi’l-Kurân bi’l-Kurân**, Thk.: Muhammed b. Avd, Mekke, Dâru Âlemi’l-Fevâid, 1980, VIII, 573.

⁴⁹⁶ İbn Cemâa, **İdâhu’d-delîl**, s. 21.

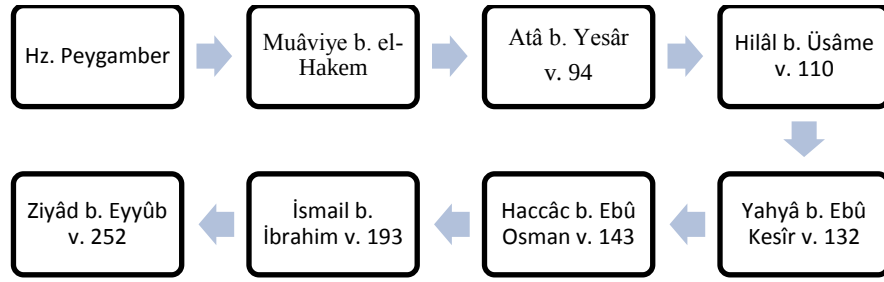
ile rivâyet edildiğine kanaat getirdiğimiz Cârîye Hadisi'nin sıhhat durumunu, hadisi genel olarak işleyeceğimiz değerlendirme bölümünde etraflıca inceleyeceğiz.

IV. MEHÂMİLÎ'NİN EMÂLÎ'SİNDE CÂRİYE HADİSİ

حدثنا زياد بن أيوب قال: حدثنا إسماعيل قال: حدثني حجاج بن أبي عثمان قال: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ قَالَ: وَكَانَتْ لِي جَارِيَةٌ تَرْعَى عَنَمًا لِي قَبْلَ أُحُدٍ وَالْجَوَارِيَّةِ فَاطَلَعْتُهَا ذَاتَ يَوْمٍ فَإِذَا ذُبُّبٌ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْ عَنَمِهَا وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ لِكَيِّْ صَكَكْتُهَا صَكَّةً فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَظَمَ ذَلِكَ عَلَيَّ قُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْتَقَهَا؟» قَالَ: «إِيتَنِي بِهَا» فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتَقْتُهَا فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ».

Bize, Ziyâd b. Eyyûb tâhdis etti ve dedi ki: Bize İsmail b. (İbrahim) tahdîs etti ve dedi ki: Bana Haccâc b. Ebû Osman tahdîs etti ve dedi ki: Bana Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. (Üsâme) Ebû Meymûne'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî'den şöyle dediğini tahdîs etti: “Benim bir cârîyem vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında koyunlarımı güderdi. Bir gün kendisini gözetlemeye gittiğim sırada ne göreyim! Sürüsündeki koyunlarından birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. Lakin cârîyeye öyle bir tokat attım ki müteakiben Resûlullah (s.a.v.)’e geldim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «*Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?*» dedim. Hz. Peygamber: «*Sen onu bana getir*» buyurdu. Ben de onu getirdim. Hz. Peygamber (cârîyeye): «*Ben kimim?*» dedi. Cârîye: «*Sen Resûlullah’sın*» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «*Onu âzâd et; çünkü o mü’minedir!*» buyurdu.⁴⁹⁷

⁴⁹⁷ Mehâmilî, Ebû Abdullah Hüseyin el-Mehâmilî, **Emâlî (İbn Mehdî Rivâyeti)**, Thk.: Hamdi Abdulmecîd, Beyrut, Dârü'n-Nevâdir, 2006, s. 166.

Şema 10

Mehâmilî (v. 330/941) kitabında Cârîye Hadisi’ni namazda konuşma kısmı hariç; tetayyur, kâhinlere gitme, hat çizme ve cârîye kıssası olacak şekilde zikretmiştir. Biz ise, tezimizde diğer bölümleri tekrar etmiş Cârîye Hadisi’ni ihtisar edip, konu üzerine yoğunlaşabilmek adına sadece cârîye kıssasından söz eden bölüme burada yer vermeyi uygun gördük.

Hadisin metninden söz etmeden önce Cârîye Hadisi’ni rivâyet eden ve Müslim (v. 261/875)’le aynı devirde yaşayan, Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrahim el-Mehâmilî (v. 330/941)’ye kısaca değinecek olursak; onun Bağdat’ın meşhur hadis âlimlerinden olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁹⁸ Ziriklî, *el-A‘lâm* adlı eserinde onun hakkında, Kûfe ve Fârisî diyarında altmış yıl kadılık yaptığını ve bu görevi hakkı ile ifâ ettiğini söylemiştir.⁴⁹⁹ Zehebî ise Mehâmilî’nin; kadı, imam, âlim, muhaddis, sika ve zamanının meşhur müsned müelliflerinden olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁰

Mehâmilî’den gelen yukarıdaki hadisin metninin, Müslim’deki hadisle hemen hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. İki rivâyette de cârîyeye, koyunları otlatırken sürüden kaybettiği bir koyun yüzünden Muâviye tarafında tokat atılmıştır. Bunun üzerine pişman olan Muâviye b. el-Hakem, Hz. Peygamber’e cârîyesinin mü’min olduğunu bilmesi halinde âzâd edeceğini söylemiştir. İşte buradan itibaren Müslim ve Mehâmilî’nin rivâyetleri, Hz. Peygamber’in cârîyeye yönelttiği sorular yönünden birbirinden ayrılırlar. Müslim’in *Sahîh*’inde, Hz. Peygamber’in cârîyeye yönelttiği ilk soru olan; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” sorusu ile cârîyenin cevabı; “في السماء = **Semâdadır**” sözü, Mehâmilî’den gelen bu rivâyette yer almamıştır. Mehâmilî’nin

⁴⁹⁸ Zehebî, **Siyer**, XI, 479.

⁴⁹⁹ Ziriklî, Ebû Gays Muhammed ez-Ziriklî, **el-A‘lâm**, Beyrut, Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 2002, II, 234.

⁵⁰⁰ Zehebî, **a.g.e.**, XI, 479.

rivâyetinde Hz. Peygamber'i, câriyenin imanına karar vermiş olması yönünde tek bir soru sorarken görüyoruz. O da; “مَنْ أَنَا؟ = **Ben kimim?**” sorusudur. Daha sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in bu sorusuna; “أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ = **Sen Allah'ın Resûlü'sün**” şeklinde cevap veren câriyenin, Müslim'in *Sahîh*'inde de geçtiği üzere mü'min olduğu yönünde görüş beyan edilerek rivâyet son bulmuştur.

Mehâmilî'nin Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyetinde; “أَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” sorusunun bulunmayışı iki şekilde açıklanabilir. Bunlardan ilki için; “أَيْنَ

اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” şeklindeki sorunun, Mehâmilî'nin rivâyetlerinin yazımı sırasında dikkatsizlik vb. nedenlerden dolayı yazılmamış olabileceğidir. Mehâmilî'nin rivâyetindeki soru cümlesinin bulunmayışının bir diğer nedeni ise, tezimizin de başından beri belirtmeye çalıştığımız ve Câriye Hadisi'nde ihtilafların odağı haline gelen; “أَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” lafzının, diğer âlimlerce de anlam farklılığına sebep olacak şekilde değişik rivâyetlerde gelmesi ve bu yüzden kasıtlı olarak düşürülmüş olabileceği ihtimalidir. Özellikle böyle düşünmemizin sebebi olarak Hanefî âlimlerinden İbn Zâhirî (v. 696/1297)'nin *Meşîhat İbn Buhârî* adlı eserinde Mehâmilî'den Câriye Hadisi'ni rivâyet edenlerin isim zincirini zikretmiş olmasını gösterebiliriz.⁵⁰¹ Bu isim zincirine bakıldığında hadisi Mehâmilî'den aktaran râvilerin sayısının on'dan fazla olduğu görülecektir. Bu râvilerin hadisi birbirlerinden rivâyet edişleri ise bazen semâ' (işitme) yoluyla bazen de kırâatle olmuş, son olarak hadisi Mehâmilî'den rivâyet eden Abdolvâhid b. Mehdî de rivâyeti Mehâmilî'den imlâ yoluyla almıştır.⁵⁰² Bunca âlimin eline, kırâat ve imlâ gibi güçlü sayılan tehammül yollarıyla geçen bir rivâyetin metninden bir lafzın düşmesi, hususiyetle sözünü ettiğimiz; “أَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” lafzıyla cevabının, Câriye Hadisi'nin en çok mânayla rivâyet edilen lafızlarından oluşu, âlimler tarafından ihtiyaten çekilmiş olabileceği durumunu akla getirmektedir.⁵⁰³

⁵⁰¹ Zâhirî, Cemaleddin, *Meşîhat İbn Buhârî*, Thk.: Sa'd el-Hâzimî, Mekke, Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1998, II, 1285.

⁵⁰² Zâhirî, *Meşîhat İbn Buhârî*, II, 1283.

⁵⁰³ Ma'rûf, *el-Kâdiye*, s. 193.

V. İBN KÂNÎ'İN MU'CEM'İNDE CÂRİYE HADİSİ

İbn Kâni'in (v. 351/962) *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde Cârîye Hadisi beş farklı senedle rivâyet edilmiştir.⁵⁰⁴ Bunların ilk dördü Cârîye Hadisi'nin namazda tekkellüm kısmı ile ilgiliyken beşincisi, tezimizin de ana konusu olan Hz. Peygamber'in cârîyeyi imtihan ettiği sırada sorduğu soruları içeren kısımdır. Cârîyenin kıssasından söz eden bu bölüm, sorgu yönünden diğer rivâyetlerden farklılık arz etmektedir. Ayrıca İbn Kâni bu rivâyeti Mâlik tarikiyle, Ömer b. el-Hakem'den; “أين الله؟ = *Allah nerededir?*” lafzıyla da nakletmiştir.⁵⁰⁵

İbn Kâni'in Muâviye b. el-Hakem'den; “من ربك؟ = *Rabbin kimdir?*” şeklinde yaptığı rivâyeti bütün halinde zikretmek, konunun anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu yüzden hadis hakkında bilgi vermeye başlamadan önce söz konusu rivâyetin tamamını aşağıda zikretmeyi uygun gördük:

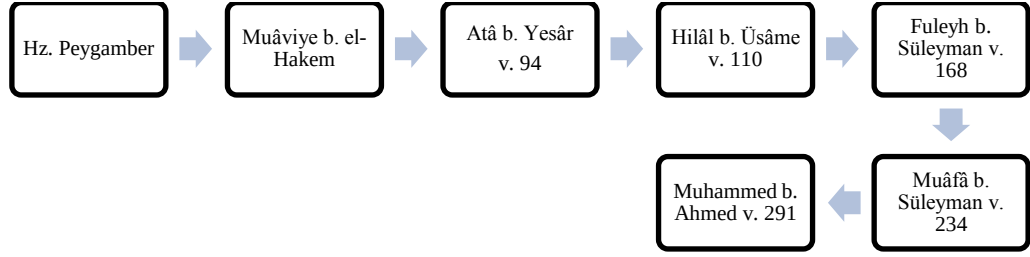
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْبَرَاءِ، نَا مُعَاوِيَةَ بْنَ سُلَيْمَانَ، نَا فُلَيْحٌ، عَنْ هِلَالٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ أَنَّهُ أَرَادَ عِتْقَ أَمَةٍ لَهُ سَوْدَاءَ فَأَتَى بِهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا: «مَنْ رَبُّكَ؟» قَالَتْ: «الَّذِي فِي السَّمَاءِ» فَقَالَ لَهَا: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» قَالَ: «أَعْتَقُهَا؟ فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ».

Bize Muhammed b. Ahmed b. Berâ tahdîs etti ve dedi ki: Bize Muâfâ b. Süleyman tahdîs etti ve dedi ki: Bize Fuleyh, Hilâl 'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, o da Muâviye b. el-Hakem'den tahdîs etti: (Muâviye) siyahî bir kölesini âzâd etmek istedi ve onu Hz. Peygamber'e getirdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cârîyeye; «*Rabbin kimdir?*» diye sordu. Cârîye; «*Semâda olandır*» dedi. Peygamber (s.a.v.) ona; «*Ben kimim?*» diye sordu. Cârîye; «*Resûlullah'ım*» dedi. Hz. Peygamber'de sahâbîye; «*Onu âzâd et, çünkü mü'minedir!*» buyurdu.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ İbn Kâni, Ebu'l-Hüseyin Abdülbâki el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-sahâbe*, Tlk.: Ebû Abdurrahmân Salâh b. Selâm, Medine, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1997, III, 72-74.

⁵⁰⁵ İbn Kâni, *a.g.e.*, II, 226.

⁵⁰⁶ İbn Kâni, *Mu'cemü's-sahâbe*, III, 73.

Şema 11

İbn Kâni'e Muâviye b. el-Hakem'den gelen bu rivâyet, Cârîye Hadisi'nin aynı sahâbî râvisinden gelen rivâyetleriyle, Hz. Peygamber'in câriyeye yönelttiği; "أين الله؟ = **Allah nerededir?**" sorusu yönünden farklılık göstermektedir. Cârîye Hadisi'nin soru-cevap cümlelerindeki ihtilafı göstermek için tek başına bu rivâyet kâfidir. Bu rivâyetle birlikte, Muâviye b. el-Hakem'den gelen Cârîye Hadisi'nin; "أين الله؟ = **Allah nerededir?**" ve "من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**" şeklinde lafzen ve mânen farklı olacak şekilde iki muhtelif rivâyetinin olduğu kesinlik kazanmıştır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve câriye arasındaki anlaşma eğer sözle olmuşsa, Hz. Peygamber'den bu iki sorudan İslam'ın ruhuna en uygun olanıyla yani; "من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**" şeklinde sormuş olması beklenir. Eğer Hz. Peygamber ile câriye işaretle anlaşmışsa bu iki soru lafzının Peygamber (s.a.v.) tarafından kullanılmadığı, işaretlerden râvilerin çıkardığı mânalardan ibaret olduğu anlamına gelir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sözlerinde; "أين الله؟ = **Allah nerededir?**" ve "من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**" şeklinde lafzen ve mânen birbirinden farklı iki rivâyetin gelmeyeceği malum bir meseledir. Aksi düşünüldüğünde, yani Hz. Peygamber'in birbirinden bu denli farklı anlamlara gelebilecek sorular sorabileceği ihtimali ortaya çıkar ki bu da Resûlullah (s.a.v.)'in sözlerinde tenâkuz olduğu anlamı taşır ki O'nun için muhâl bir durumdur. O halde bu şekilde manen ve lafzen birbirinden farklı iki rivâyetin varlığı tek bir şekilde izah edilebilir. O da hadisin mâna ile rivâyet edildiğidir. Râviler, Hz. Peygamber'den işaretle hâsıl olan böyle bir olayı kendi algılarına ve tâbirlerine göre rivâyet etmişlerdir. İnsan algısının ve ifade becerisinin birbirinden farklı olacağı göz önünde

bulundurulduğunda, bu kadar farklı lafızlarla gelen rivâyetlerin varlığı daha kolay anlaşılacaktır.

Hız. Peygamber'den gelen rivâyetlerde anlam ve lafız farklılıkları olması halinde hadisin, fıkı mı yoksa itikadı mı ilgilendirdiğine bakılır. Metin fıkı bir hükümle ilgiliyse ve iki rivâyet mânâ yönünden birbirlerine ters düşmüşse, ikisinden birinin zayıf olduğu akla gelebileceği gibi aralarında nâsîh ve mensûh ilişkisi olabileceği de düşünülebilir. Çünkü nâsîh ve mensûh fıkı ilgilendiren naslarda olur.⁵⁰⁷ Ancak itikadî meselelerde nâsîh ve mensûh olma durumu söz konusu değildir.⁵⁰⁸ Çünkü Allah'a, peygamberlerine, meleklerine vb. esaslarda iman kesinlik arz eder. Bu sebepten ötürü Cârîye Hadisi'nde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in cârîyeye yönelttiği soruların imanın temelini ilgilendiren konulardan olması, Cârîye Hadisi'nin rivâyetlerinde nâsîh ve mensûh ilişkisinin olamayacağını gösterir. Bütün bu benzer rivâyetler arasında sağlıklı bir karara varmak için yapılacak ilk şey, söz konusu rivâyetlerin senedi incelendikten sonra sıhhat noktasında en güçlü rivâyetin diğerine tercih edilmesidir. Eğer anlam yönünden çelişen rivâyetler, sıhhat derecesi yönünden aynı, yani makbul (sahîh ya da hasen) ise bu rivâyetlerin arası cemedilmeye çalışılır. Bu da mümkün değilse, iki rivâyetin de vürûd tarihini bilmek gerekir ki hangisinin nâsîh ya da hangisinin mensûh olduğu söylenebilsin.⁵⁰⁹ Tabii ki bu sonuncusu fıkı ilgilendiren hadisler için geçerlidir. Tezimizin konusu olan hadis, cârîyenin imtihanı açısından imanî bir meseleyi ilgilendirdiği için ya senedlere bakarak sıhhat durumuna göre biri tercih edilecek ya da bu rivâyetlerin arası bulunup, cemedilecektir. Kişinin imanına hükmedilmesi, onun kelime-i şehadeti söylemesi ile olur.⁵¹⁰ Buraya kadar incelediğimiz rivâyetler arasında bu mânâya en yakın olanlar da hiç şüphesiz; “أشهادين أن لا إله إلا الله” = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?* ile “من ربك؟” = *Rabbin kimdir?* lafızları ile gelen

⁵⁰⁷ Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin ez-Zerkeşî **el-Burhân fî ulumu'l-Kur'an**, Thk.: Yusuf el-Maraşlı, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1957, II, 33.

⁵⁰⁸ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed eş-Şevkânî, **İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl**, Thk.: Ahmed İnâye, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1999, I, 353.

⁵⁰⁹ İbn Hacer, **Nuhbetü'l-Fiker**, Beyrut, Dâru'l-Meşârîf, 2007, s. 40.

⁵¹⁰ İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn el-Mısrî, **et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh**, haz: Ahmed Abdulkerim, Beyrut, Dâru'n-Nevâdir, 2008, II, 453.

rivâyetlerdir. O halde farklı hadisler arasındaki tercih, bu minvalde gelen rivâyetlerle olmalıdır.

Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Muâviye b. el-Hakem'den rivâyette bulundukları Câriye Hadisi; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” soru cümlesi ile gelmiş olup, sıhhat açısından senedde hakkında en düşük ta'dil lafızlarının kullanıldığı, Hilâl b. Üsâme'nin bulunması nedeniyle hasendir. İbn Kâni'in rivâyeti yine Muâviye b. el-Hakem'den gelmiştir. Ancak soru yönünden diğer hadisten farklı olup; “من ربه؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile rivâyet edilmiştir. İbn Kâni rivâyetinin sıhhat durumuna gelince, senedde yer alan ricâl hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bu konuya devam etmeyi uygun görüyoruz.

İbn Kâni'e hadis rivâyet eden hocası Muhammed b. Ahmed el-Abdî, Bağdat'ın meşhur kadılarındandır.⁵¹¹ Hatîb el-Bağdâdî onun sika bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁵¹²

İbn Kâni'den gelen hadisin senedindeki bir başka râvi de Muâfâ b. Süleyman'dır. İbn Hacer onun sadûk olduğunu söyler.⁵¹³ İbn Hibban ise onu *es-Sikât*'nda zikretmiştir.⁵¹⁴ Muâfâ b. Süleyman 234/ 849 yılında vefat etmiştir.⁵¹⁵

İbn Kâni'in senedinde yer alan Fuleyh b. Süleyman el-Eslemî, Medineli olup rivâyetlerinin çoğunu Zührî'den ve Medinelilerden yapardı.⁵¹⁶ İbn Hacer onun sadûk olduğunu söylemiştir.⁵¹⁷ Sehâvî ise onun için zamanının âlimlerinden olduğunu ve İbn Ömer (r.a.)'ın azatlısı Nâfi''den rivâyetlerde bulunduğunu belirtmiştir.⁵¹⁸ Ayrıca Sehâvî onun, Buhâri ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer alan ricâlden olduğunu da eklemiştir.⁵¹⁹ Fuleyh b. Süleyman 168/784 yılında vefat etmiştir.⁵²⁰

⁵¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 104.

⁵¹² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 104.

⁵¹³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 953.

⁵¹⁴ İbn Hibban, *es-Sikât*, IX, 201.

⁵¹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 953.

⁵¹⁶ İbn Hibban, *a.g.e.*, VII, 324.

⁵¹⁷ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 787.

⁵¹⁸ Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî, *et-Tühfetü'l-latîfe fi târihi'l-Medineti's-şerîfe*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, II, 374.

⁵¹⁹ Sehâvî, *a.y.*

⁵²⁰ İbn Hibban, *es-Sikât*, VII, 324.

İbn Kâni'deki Muâviye b. el-Hakem rivâyetinin senedinde yer alan Atâ b. Yesâr ve Hilâl b. Üsâme'ye gelince, bu ikisinin tâbiînden olduğunu ve haklarında ta'dil lafızlarının bulunduğunu daha önce belirtmiştik.⁵²¹

İbn Kâni'in; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile aktarılmış rivâyetinin senedinde yer alan ricâlin durumlarından kısaca söz ettikten sonra, Cârîye Hadisi'nin; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” şeklinde gelen diğer rivâyetleriyle sıhhat bakımından aynı seviyede olduğu görülecektir. Yani İbn Kâni'den; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**”; Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim gibi muhaddislerden de; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” şeklinde iki ayrı lafızla rivâyet edilen Cârîye Hadisi'nin sıhhat hükmü için, Hilâl b. Üsâme hakkında ta'dil lafızlarının en düşüğünün kullanılmış olması nedeniyle “hasen” denilebileceğine tezimizin başında değinmiştik.⁵²² Ortak bir sahâbî râvisinden (Muâviye b. el-Hakem'den), iki ayrı tarikten birincisi; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**”, ikincisi ise; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” gibi farklı lafız ve mânalarda gelen rivâyetlerde çelişki olduğu ortadadır. Bu durumda farklı olan bu iki rivâyetin, aynı olayla ilgili olan diğer rivâyetleri de incelendikten sonra arası bulunmaya çalışılır. Bir hâdiseden söz eden bütün bu rivâyetlerin kıyaslama işlemi yapıldıktan sonra, hangi lafzın Hz. Peygamber'in ağzından çıktığına karar verilemez ise sıhhaten aynı durumda olan bu farklı rivâyetlere muzdarib⁵²³ hükmü verilir. Sonuç olarak arası cemedilememiş bu farklı rivâyetle amel edilemez. Şayet iki rivâyetten birisi hüküm olarak diğerinden daha güçlü olsaydı, muhakkak ki hükmen güçlü olan rivâyet alınır, diğeri ise terk edilirdi.

“أين الله؟ = **Allah nerededir?**” ve “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” şeklinde Muâviye b. el-Hakem'den gelen iki rivâyetin birinde cârîye kıssası bulunduğu, diğerinde ise kıssaya yer verilmeden doğrudan aynı sahâbî râvisinin cârîyesini âzâd

⁵²¹ Detaylı bilgi için bkz., s. 15.

⁵²² Bkz., s. 15-16.

⁵²³ **Muzdarib:** Birbirlerine zıt oldukları halde birini diğerine tercih imkânı bulunmayan hadislerden her biri. Muzdarib hadis ekseriya zâif hadislerdendir. Bununla beraber, bilhassa seneddeki ıztırlarda birbirine zıt rivâyetlerdeki râvilerinin hepsinin sika olması gibi bazı durumlarda, makbûl hadis de olabilmektedir (Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 242).

etme niyetiyle Hz. Peygamber'e getirmiş olması hasebiyle, bu ikisinin ayrı hâdiseler olduğundan kıyaslanamayacağı gibi bir iddiada bulunan birisine şöyle cevap verilebilir. Muâviye b. el-Hakem'den gelen lafızları farklı bu iki rivâyetin ayrı olaylar olduğunu söylemek, Muâviye'nin âzâd etmek istediği câriyesini, imtihan için iki defa Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yanına götürdüğü anlamına gelecektir. Bu da Muâviye b. el-Hakem hakkında, ilk hâdiseden câriyenin imtihanının nasıl olacağını öğrenemediği anlamına gelecektir ki bu durum uzak bir ihtimaldir. Ayrıca bir sahâbîden, belirli aralıklarla birden fazla câriyenin imtihan edilme olayının yaşandığını söylemek, sahabe arasında her câriye âzâd etmek isteyenini onu imtihan için Hz. Peygamber'e getireceği anlamına gelir. Dinimizin kölelerin âzâdına teşvik ettiği göz önünde bulundurulursa, böyle bir durumun söz konusu olması halinde Hz. Peygamber'in hayatında pek çok kez kölelerin ve câriyelerin âzâd edilmek için imtihana tâbi tutulmak üzere O'na getirildiğine dair pek çok örnekle karşılaşmamız gerekirdi.

Farklı lafızlarla, Muâviye b. el-Hakem'den gelen bu rivâyetler kısaca olarak birbirlerini tamamlarlar. Şöyle ki: “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” lafzı ile gelen rivâyetlerde, Muâviye'nin koyunlarını otlatan bir câriyesinin varlığından söz edilir. Bu câriye bir gün sürüden bir koyunu kurda kaptırır. Bunun üzerine Muâviye b. el-Hakem câriyeye sinirlenir ve tokat atar. Bu yaptığından pişman olan sahâbî, câriyesini mü'min olması halinde âzâd edeceğini Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bildirmiştir. Peygamber (s.a.v.) câriyeye: “أين الله؟ = **Allah nerededir?**; من أنا؟ = **Ben kimim?**” sorularını sorar ve câriyeden sorularına sırasıyla; “في السماء = **Semâdadır**; أنت رسول الله = **Sen Allah'ın Resûlü'sün**” cevaplarını alır. Sonrasında onun mü'mine olduğuna kanaat getirir ve âzâd edebileceğini Muâviye'ye söyler.

İbn Kâni'de; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile gelen rivâyette ise koyunları otlatan câriyenin kıssası bulunmamakla birlikte Muâviye b. el-Hakem'in ona tokat attığından söz edilmemiş, sadece Muâviye'nin câriye âzâd etme isteğinden bahsedilmiştir. İlk rivâyet, Muâviye'nin câriye âzâd etme isteğinin açıklayıcısı olması hasebiyle, ikincisinin tamamlayıcısı durumundadır. İkinci rivâyeti

birincisinden ayıran ise aynı hâdiselerle alakalı olmalarına rağmen burada Hz. Peygamber'in câriyeye; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” sorusu yerine; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” diye sormuş olmasıdır. Böyle bir durumda, aynı olay üzerine farklı lafızlarla gelen hadislerin sıhhat durumlarına bakılır. Senedi güçlü olan zayıf olana tercih edilir. Eğer sıhhat açısından eşitse, araları cemedilir, yoksa İslam usulüne en yakın olanı ile amel edilir. Bu söylenenlerden birisinin rivâyetlerde gerçekleşmemesi halinde, son olarak hadis için muzdarib hükmü verilerek zayıf sayılır.

Âlimlerin bu hadis hakkındaki genel telakkileri; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” lafzını, Arap dili kaideleri doğrultusunda İslam usulüne uygun, Allah'ın sıfatlarına yakışacak bir mânâyla te'vil edip, diğer rivâyetlerle arasının cemedilmesi yönündedir.⁵²⁴ Hiç şüphesiz ki bu lafız zahirine göre hamledilip, Allah'ın bir mekânda olduğunu iddia etmek, ne akıl ne de naslar doğrultusunda mümkündür. Âyetler ve sahîh hadislerden hareketle, Allah'ın bir cihette olduğunu, değil Ehl-i Sünnet âlimi, imanda taklidi düzeyde olan bir Müslüman bile söylemez. Bu konunun ayrıntısına delillerle ilerleyen sayfalarda değinilecektir.⁵²⁵

İbn Kâni'in *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde Muâviye b. el-Hakem'den; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzı ile nakledilen bu hadis, Şerîd b. Süveyd ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerden aynı lafızla gelen rivâyetlere de yakınlığıyla dikkat çekmektedir.⁵²⁶ İbn Kâni'de yer alan, Muâviye b. el-Hakem rivâyetinde câriye kıssasına yer verilmemiş ve câriyenin siyahî olduğundan söz edilmiştir. Ebû Hüreyre'nin İbn Recâ tariki ile gelen rivâyette ise aynı şekilde, câriye kıssası zikredilmemiş ve bir adamın siyahî bir câriyeyle Resûl-i Ekrem (s.a.v)'in yanına geldiğinden söz edilmiştir.⁵²⁷ Ebû

⁵²⁴ Ensârî, benzer rivâyetlerin arasının bulunmasını (cemedilmesini), bir rivâyetin diğerine tercih edilmesinden önce görür. O, bu konuyla ilgili der ki: “*Hüccet olarak kullanılacak bir hadise, yine kendisi gibi başka bir hadisin zâhiri muhalefet ederse ve bu iki hadisin arasının bulunuyor olabilmesi (cemediliyor olabilmesi) birini diğerine tercih etmekten öncelikli gelir. Bu durumda iki rivâyetin arası bulunur ve ikisi ile de amel edilir*” (Ensârî, **Fethu'l-bâkî**, II, 180). Konumuz olan hadisin lafızlarının arası bulunamayacak kadar farklı oluşu, onun diğer rivâyetleriyle cemedilmesine engel teşkil ettiği söylenebilir. Bu sebepten ötürü usule en uygun lafzın tercih edilmesi gereklilik arz eder.

⁵²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 193-210.

⁵²⁶ Bilgi için bkz., s. 45, 126.

⁵²⁷ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

Hüreyre'nin meçhul bir sahâbîden yaptığı bu rivâyet, Hz. Peygamber'in câriyeye yönelttiği sorular cihetiyle de Muâviye b. el-Hakem'in İbn Kâni'deki rivâyetine benzer. Her iki rivâyette de Peygamber (s.a.v.) câriyeye; “من ربك؟ = **Rabbın kimdir?**” ve “من أنا؟ = **Ben kimim?**” şeklinde soru sormuştur. İbn Kâni'nin Muâviye b. el-Hakem'den aktardığı rivâyette, câriye sorulara sözlü olarak cevap verirken, Ebû Hüreyre'nin meçhul sahâbîden rivâyet ettiği hadiste ise câriye sorulara işaretle cevap vermiştir. Her ne kadar bu iki rivâyet, câriyenin Hz. Peygamber'in sorularına verdiği cevaplar yönünden farklılık gösterse de genel olarak birbirlerine benzediği söylenebilir. Arap diline göre işaretin söz yerine geçebildiği durumları düşündüğümüzde,⁵²⁸ aslında iki rivâyette de câriyenin verdiği cevabın aynı, yani işaretle gerçekleşmiş olabileceği düşünülebilir. İbn Kâni'de yer alan rivâyette de işaretle verilmiş cevapların, zamanla söze dönüşmüş olabileceği söylenebilir.⁵²⁹ Ayrıca bizi bu iki rivâyetin bir olduğunu düşünmeye iten başka bir mesele de, câriyelerin her iki rivâyette de siyahî olmaları ile birlikte Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tarafından kendilerine aynı sorunun yöneltilmiş olmasıdır. Mürsel olarak gelen Ubeydullah hadisinin, başka rivâyetlerle Ebû Hüreyre tarihiyle muttasıl kılınabileceği hatırlanacak olursa,⁵³⁰ meçhul sahâbîsinin ensardan olduğu bilinen Ubeydullah rivâyetinde olduğu gibi Ebû Hüreyre rivâyeti için de meçhul sahâbînin ensarî olduğu söylenebilir. İbn Kâni'in Muâviye b. el-Hakem'den naklettiği rivâyette, Ebû Hüreyre'nin meçhul bir sahâbîden aktardığı hadiste; câriye kıssasına yer verilmemiş olmakla birlikte iki rivâyette de câriyelerin siyahî oluşları ve Hz. Peygamber tarafından aynı sorulara muhatap olmaları; özellikle Muâviye b. el-Hakem'in ensardan olduğu sabit olduktan sonra,⁵³¹ Ebû Hüreyre (r.a.)'ın rivâyette bulunduğu meçhul sahâbînin, Muâviye (r.a.) olduğu ihtimali güç kazanmaktadır. Bu

⁵²⁸ Câriyenin sorulara işaretle cevap vermesi, Ebû Hüreyre rivâyetinin, Muâviye rivâyetinden ayrı olduğu anlamına gelmez. Câriyenin sorulara söz ya da işaretle cevap vermesi meselesini Arap dili kaideleri altında, tezimizin konuyla ilgili bölümünde örneklerle izahını yaptık (Detaylı bilgi için bkz., s. 54-55).

⁵²⁹ Bu durumun böyle olduğuna dair en açık delil, Hâkim'den aktarılan; Şâfiî'nin *Mebsut* adlı kitabında fihri bir meselenin istidlalinde kullandığı Muâviye b. el-Hakem rivâyetidir. Bu rivâyetin Muâviye b. el-Hakem'den geldiği vurgulanmakta olup câriyenin Hz. Peygamber'e verdiği cevapların Ebû Hüreyre rivâyetinde olduğu gibi işaretle gerçekleştiği görülecektir (Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 63).

⁵³⁰ Bilgi için bkz., s. 16.

⁵³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 16-17.

cihetten bakıldığı takdirde, Zâhid el-Kevserî'nin; “(Câriye Hadisi ile ilgili) mübhem olarak bir adamdan rivâyet edilen bütün hadisler İbn Hakem’e hamledilir”⁵³² sözü daha net anlaşılmaktadır.

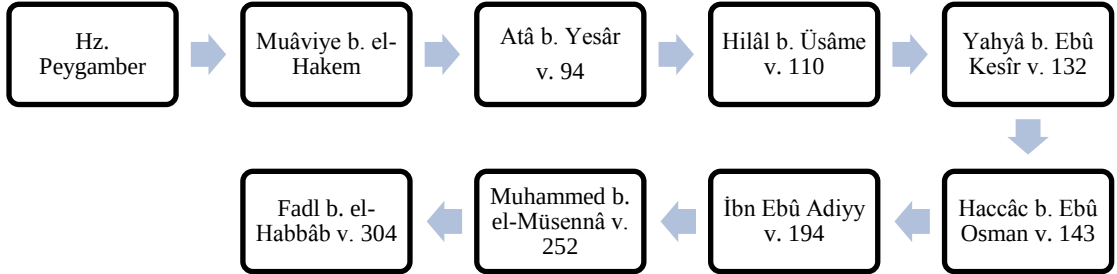
VI. İBN HİBBÂN’IN SAHÎH’İNDE CÂRİYE HADİSİ

أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ حَجَّاجِ الصَّوَّافِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: كَانَتْ لِي غَنِيمَةٌ تَرَعَاهَا جَارِيَةٌ لِي فِي قَبْلِ أَحَدٍ، وَالْجَوَانِيَّةِ، فَاطْلَعْتُ عَلَيْهَا ذَاتَ يَوْمٍ، وَقَدْ ذَهَبَ الذُّبُّ مِنْهَا بِشَاةٍ، وَأَنَا مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ، فَصَكَّكْتُهَا صَكَّةً، فَعَظُمَ ذَلِكَ عَلَيَّ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: «أَفَلَا أَعْتِقُهَا؟» قَالَ: «اتَّبِنِي بِهَا»، فَأَتَيْتُهَا بِهَا، فَقَالَ: «أَيْنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ»، قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قَالَ: «أَعْتِقُهَا، فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ».

Bize Fadl b. el-Hubâb haber verdi ve dedi ki: Bize Muhammed b. el-Müsennâ tahdîs etti ve dedi ki: Bize İbn Ebû Adiyy, Haccâc (b. Ebû Osman) es-Savvâf’tan tahdîs etti ve dedi ki: Bize Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne’dan, o da Atâ b. Yesâr’dan, o da Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî’den tahdîs etti: “Benim bir koyuncuğum vardı. Câriyem onu Uhud ve Cevvâniyye taraflarında otlatırdı. Bir gün kendisini gözetlemeye gittim. Sürüdeki koyunlardan birini kurdun götürmüş (olduğunu gördüm). Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. (Bunun üzerine) câriyeye bir tokat attım. (Daha sonra) bu yaptığımı bana ağır geldi ve ben de Hz. Peygamber’e gelip dedim ki: «Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?» Hz. Peygamber: «**Onu buraya getir**» buyurdu. (Ben de) onu getirdim. Peygamber (s.a.v.) ona: «**Allah nerededir?**» diye sordu. Câriye: «**Semâdadır**» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «**Ben kimim?**» dedi. Câriye:

⁵³² Sübkî, *Seyfü’s-Sakîl*, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî s. 83.

«*Sen Resûlullah'sın*» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «*Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!*» buyurdu.⁵³³

Şema 12

İbn Hibbân *Sahîh*'inde Muâviye b. el-Hakem'den gelen Cârîye Hadisi'ne, üç tarik ve iki başlık altında yer vermiştir. Yukarıdaki rivâyeti İbn Hibbân, İman Bölümü'nde zikrederken;⁵³⁴ diğer iki rivâyete de Namaz Bölümü'nde yer vermiştir.⁵³⁵ Namaz Bölümü'nde Evzâî tariki ile zikredilen rivâyette, namazda tekellüm, kâhinlere gitme, hat çizme, tetayyur ve cârîye kıssası bir arada bulunurken, aynı bölümdeki Haccâc es-Savvâf'tan gelen rivâyette ise cârîye kıssası hariç, Cârîye Hadisi'nin diğer kısımlarına yer verilmiştir. İbn Hibbân'a üç tarikle gelen bu hadisin metni, Cârîye Hadisi'nin Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'deki rivâyetleriyle aynıdır.⁵³⁶ Bu rivâyetlere konuyla ilgili başlıklar altında değindiğimiz için, burada İbn Hibbân'ın rivâyetini zikretmekle yetindik.

VII. TABERÂNÎ'NİN EL-MU'CEMÜ'L-KEBÎR'İNDE CÂRİYE HADİSİ

Buraya kadar incelediğimiz kaynaklar içerisinde, Cârîye Hadisi'nin farklı rivâyetlerini çeşitli tariklerle en geniş biçimde ele alan kişi, Taberânî'dir. O, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde Cârîye Hadisini: Muâviye b. el-Hakem, İbn Abbâs ve Kâ'b b.

⁵³³ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî, *Sahîh*, Thk.: Şuayb Arnaûd, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993, I, 383.

⁵³⁴ İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 329.

⁵³⁵ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VI, 22.

⁵³⁶ Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242.

Mâlik'ten aktarırken; aynı hadisi, *el-Mu‘cemü’l-‘evsat*’ta Ebû Hüreyre (r.a.)’dan rivâyet eder.

A. MUÂVİYE B. EL-HAKEM ES-SÜLEMÎ RİVÂYETİ

Taberânî *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’inde, Muâviye b. el-Hakem’den gelen Cârîye Hadisi’ni iki başlık altında zikretmiştir. Bunların ilkinde o, hadisi Muâviye’den rivâyet eden, Ebû Seleme b. Abdurrahman adlı tâbiînin rivâyetlerini bir başlık altında toplamıştır.⁵³⁷ Bu râvi aynı zamanda; “من ركبك؟ = **Rabbîn kimdir?**” lafzı ile bilinen, Şerîd b. Süveyd’in annesinin kendisi için cârîye âzâd etmesini istediği rivâyeti de bize ulaştıran kişidir. Bu başlık altında Muâviye’den dört rivâyet aktarılmıştır. Bunların ilk üçü tetayyur ve kâhinlere gitmekle ilgili iken, sonuncusu Muâviye b. el-Hakem’in konumuzla ilgili olmayan başka bir rivâyeti ile alakalıdır. Yani Ebû Seleme’den gelen rivâyette; namazda konuşma, hat çizme ve cârîye kıssasına yer verilmemiştir.

Cârîye Hadisi’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de zikredildiği ikinci başlık ise Atâ b. Yesâr’a aittir. Bu başlık altında Atâ’nın, Muâviye’den gelen on iki rivâyeti mevcuttur. Bunların ilk üçü cârîye kıssasının geçtiği rivâyetler iken; sonraki beş rivâyet tetayyur, hat çizme ve kâhinlere gitme; son dört rivâyet ise namazda konuşma ile alakalıdır.⁵³⁸ Bu on iki rivâyetin Muâviye b. el-Hakem’den sonraki ilk üç tâbiîsi; Atâ b. Yesâr, Hilâl b. Ebû Meymûne, Yahyâ b. Ebû Kesîr ortak olup lafız yönünden, Cârîye Hadisi’nin Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinde geçen rivâyetlerinden çok farklı değildir. Bu sebepten dolayı Taberânî’nin, Muâviye b. el-Hakem’den gelen bütün rivâyetlerini burada zikretmeyi gerekli görmüyoruz.

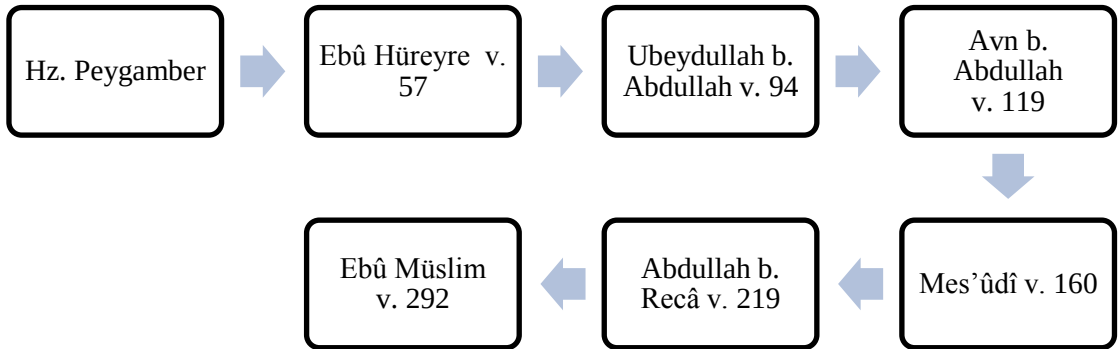
⁵³⁷ Taberânî, **el-Mu‘cemü’l- kebîr**, XIX, 396-397.

⁵³⁸ Taberânî, **a.g.e.**, XIX, 398-403.

B. EBÛ HÜREYRE RİVÂYETİ

حَدَّثَنَا أَبُو مُسْلِمٍ قَالَ: نَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ: أَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَخِيهِ
عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجَارِيَةٍ سَوْدَاءَ، فَقَالَ: إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً
مُؤْمَنَةً، فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ رَبُّكَ؟» فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَتْ: «اللَّهُ»، فَقَالَ: «فَمَنْ أَنَا؟»
فَقَالَتْ: «رَسُولُهُ»، وَأَوْمَأَتْ بِيَدِهَا إِلَى الْأَرْضِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَعْتَقْتُهَا، فَإِنَّهَا مُؤْمَنَةٌ»

Taberânî şöyle demiştir: Bize Ebû Müslim (İbrahim b. Abdullah tahdîs etti ve dedi ki: Bize Abdullah b. Recâ tahdîs etti ve dedi ki: Bize Mes'ûdî, Avn b. Abdullah'tan, o da kardeşi Ubeydullah b. Abdullah'tan, o da Ebû Hüreyre'den şöyle dediğini tahdîs etti: “Bir adam Hz. Peygamber’in yanına siyahî, konuşmasında kusurlu (dilsiz) bir câriyeyle geldi ve O’na dedi ki: «Yâ Resûlallah! Mü'min bir köle âzâd etme borcum vardır. Resûlullah (s.a.v.) câriyeye; **«Rabbim kimdir?»** diye sordu. Câriye de semâyı işaret etti ve: “Allah” dedi. Peygamber (s.a.v.): **«Ben kimim?»** diye sordu. Câriye ise sen: “Allah’ın Resûlü’sün” dedi ve yeri işaret etti. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de (o sahâbîye); **«Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!»** buyurdu.⁵³⁹

Şema 13

Bu hadisi Avn'dan rivâyet eden tek râvî, Mes'ûdî'dir.⁵⁴⁰ Mes'ûdî hakkında ömrünün sonlarına doğru Bağdat'ta iken hafızasının ihtilata uğradığı dolayısıyla

⁵³⁹ Taberânî, el- Mu'cemü'l- evsat, III, 95.

⁵⁴⁰ Taberânî, a.g.e., III, 95.

ondan Kûfe ve Basra'da hadis işitenlerin rivâyetlerinin sahîh olduğu söylenmiştir.⁵⁴¹ O halde Mes'ûdî'den gelen bütün Ebû Hüreyre rivâyetlerinin sıhhatini belirlemek için, ondan hadis işitenlerin Bağdat'ta mı yoksa Kûfe ve Basra'da mı işittiklerinin bilinmesi önem arz etmektedir.

el-Mu'cemü'l-evsat'taki bu rivâyette hadisi Avn'dan aktaran Abdullah b. Recâ el-Ğudânî, Basra'nın sika râvilerindendir.⁵⁴² Ayrıca Irakî, Abdullah b. Recâ'nın Mes'ûdî'den işittiği hadislerin ihtilâtından önceki döneme tesadûf ettiğini belirtir.⁵⁴³ Bununla birlikte yukarıdaki rivâyetin sıhhatine Heysemî'nin Ebû Hüreyre'nin; “أين؟ = **Allah nerededir?**” lafzı ile gelen rivâyetini zikrettikten sonra söylediği şu söz

de şahitlik eder: “*Ahmed, Bezzâr ve Taberânî bu hadisin aynısını; «من ربك؟» = **Rabbin kimdir?**» lafzı ile rivâyet etmişlerdir. (Bu rivâyetin) ricâli sikâtıdır.*”⁵⁴⁴

Ebû Hüreyre'den bu hadisi rivâyet eden râvi, tâbiînden Ubeydullah b. Abdullah'dır. Hatta aynı râviye, Ebû Hüreyre'den; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” lafzı ile gelen rivâyette de rastlıyoruz.⁵⁴⁵ Ubeydullah'ın mürsel olarak, meçhul ensârî bir sahâbîden; “أشهد أن لا إله إلا الله = **Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?**” şeklinde yaptığı rivâyetin, Ebû Hüreyre'den muttasıl olarak naklettiği hadise hamledildiğini daha önce belirtmiştik.⁵⁴⁶ İbn Abdülberr, Hüseyin b. Velîd'in Mâlik'ten, Mâlik'in Zührî'den, Zührî'nin Ubeydullah'tan, Ubeydullah'ın da Ebû Hüreyre'den aynı rivâyeti (Ubeydullah'ın *Muvatta*'daki rivâyetini) muttasıl olarak zikrettiğini söylemiştir.⁵⁴⁷ Bununla birlikte İbn Abdülberr, Ubeydullah'ın Ebû Hüreyre'den muttasıl olarak yaptığı rivâyetin metnine kitabında yer vermez, ancak Hüseyin b. Velîd → Mâlik → Zührî → Ubeydullah → Ebû Hüreyre tariki ile gelen rivâyetin metninin, *Muvatta*'daki Ubeydullah rivâyetiyle aynı olduğunu belirtir.⁵⁴⁸ İbn Abdülberr'in bu sözünden, Ubeydullah'ın Ebû Hüreyre'den: “أشهد أن لا إله إلا الله

⁵⁴¹ Ahmed, *el-İlel*, I, 325.

⁵⁴² İbn Hibban, *es-Sikât*, VIII, 352; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 505.

⁵⁴³ Irakî, *et-Takyîd ve'l-îdâh*, s. 454.

⁵⁴⁴ Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, I, 24.

⁵⁴⁵ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁵⁴⁶ Bkz., s. 17-18.

⁵⁴⁷ İbn Abdülberr, *Temhîd*, IX, 114.

⁵⁴⁸ İbn Abdülberr, *a.y.*

= *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*" lafzı ile gelen bir rivâyetinin de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu muttasıl senedin metnini araştırmalarımız esnasında bulamadık. İbn Abdülberr belki de bu sözüyle, Ubeydullah'ın Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiği yukarıdaki hadisi kast etmiş olabilir. Çünkü "أشهدين أن لا إله إلا الله" = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*"

cümlesi mâna olarak; "من ربك؟" = *Rabbin kimdir?*" lafzıyla, Allah'ın tek ilah olduğunu karşılar mahiyettedir. Ebû Hüreyre rivâyetinde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber ile câriye arasındaki anlaşmanın işaretle gerçekleşmesi, bu lafız farklılığının nedeninin mâna rivâyetinden kaynaklanmış olabileceğini hatıra getirmektedir. Zira "من ربك؟" = *Rabbin kimdir?*" şeklindeki bir soruya; "الله = Allah" cevabının verilmesi, Allah'tan başka ilah kabul edilmediği anlamına geldiği gibi, "من ربك؟" = *Rabbin kimdir?*" şeklinde bir soru da; "أشهدين أن لا إله إلا الله" = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*" anlamına gelebilmektedir.

Ebû Hüreyre ve Ubeydullah rivâyetlerine benzer bir başka rivâyet, İbn Abbâs'ın yine meçhul bir sahâbîden naklettiği –aşağıda da değineceğimiz- hadisidir. Bu hadis; "أين الله؟" = *Allah nerededir?*" ve "أشهدين أن لا إله إلا الله" = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*" şeklinde iki farklı lafızla rivâyet edilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen bu rivâyetlerden ilki; "أين الله؟" = *Allah nerededir?*" lafzı ile Muâviye b. el-Hakem'in hadisine, diğeri ise; "أشهدين أن لا إله إلا الله" = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*" lafzı ile Ubeydullah b. Abdullah rivâyetine benzemektedir. İbn Abbâs'ın hadisi, Ubeydullah'ın rivâyetine bu soru şekliyle benzeyince, dolaylı olarak Ebû Hüreyre'den; "من ربك؟" = *Rabbin kimdir?*" tarzında gelen rivâyete de benzemiş olur.

Ebû Hüreyre, Ubeydullah b. Abdullah ve İbn Abbâs rivâyetlerine benzer bir başka rivâyet, İbn Ömer (r.a.)'ın meçhul sahâbîden aktardığı hadisidir.⁵⁴⁹ Bu rivâyette de sahâbî râvisi meçhul olup onu âzâd borcunu yerine getirmek üzere, dilsiz oluşu ya

⁵⁴⁹ Bûsîrî, *İthâfü'l-hıyere*, I, 100.

da başka nedenlerden dolayı konuşmasında kusur bulunan (a'cemiyye) câriyesini Hz. Peygamber'e getirirken buluyoruz. Yine İbn Ömer'in bu rivâyetinde Peygamber (s.a.v.) câriyeye; “أَيْنَ رَبِّكَ؟ = **Rabbin nerededir?**; مَنْ أَنَا = **Ben kimim?**” şeklinde iki soru yöneltmiş ve câriyeden sözlü olarak; “فِي السَّمَاءِ = **Semâdadır**; أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ = **Sen Allah'ın Resûlü'sün**” cevaplarını almıştır.⁵⁵⁰ Bu rivâyet, imtihan esnasında câriyeye yöneltilen sorular cihetiyle Muâviye b. el-Hakem'in hadisi ile aynıdır. İbn Kâni'nin; “مَنْ رَبِّكَ؟ = **Rabbin kimdir?**” lafzıyla Muâviye'den aktardığı hadis, İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve Ubeydullah rivâyetleri ile pek çok yönden benzerlik arz etmektedir. Her şeyden önce, İbn Kâni'nin Muâviye'den rivâyet ettiği bu hadiste, üç büyük sahâbî ve bir tâbiîden gelen rivâyetlerde olduğu gibi câriye kıssasına rastlanmamaktadır. Sonra bütün bu beş rivâyete (İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Muâviye b. el-Hakem, Ubeydullah b. Abdullah) konu olan kişi, dilsiz oluşu ya da başka sebeplerden ötürü konuşmasında kusur bulunan bir câriyedir. A'cemî oluşu (konuşmasında dilsizlik veya başka nedenlerden dolayı engel olan) bazen açıkça belirtildiği gibi bazen de siyahî olduğu söylenmekle konuşmasındaki kusura yabancı olması hasebiyle atıfta bulunulmuştur. Hatta Şerîd b. Süveyd'in rivâyetinde, siyahî olan câriyenin Nubâ'dan⁵⁵¹ olduğu da söylenmiştir.⁵⁵² Bu beş rivâyette de Hz. Peygamber tarafından imtihan edilen kişinin erkek bir köle değil de câriye olması ne kadar garip ise, yine bu rivâyetlerin hepsinde câriyelerin siyahî olmakla birlikte a'cemî oluşu ilginçtir. Bütün bu beş rivâyetin ayrı hâdiseleri anlatan, farklı rivâyetler olduğunu iddia etmek ise daha ilginçtir.⁵⁵³

İbn Ömer, İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre (r.anhum) rivâyetlerinin farklı bir lafzı olduğunu düşündüğümüz Ubeydullah b. Abdullah rivâyetinin, meçhul bir sahâbîden aktarılmasını şu şekilde izah edebiliriz. Adı geçen sahâbîlerin Hz. Peygamber'in

⁵⁵⁰ Rivâyet için bkz., s. 148-149.

⁵⁵¹ Nûba, Mısır'ın güneyinde yer alan büyük ve geniş bir ülkedir. Halkı Hristiyanlardan olup çetin hayat şartlarına dayanıklıdır. Müslümanlarla yaptıkları savaşlarda köle olarak alınanları Mısır çarşılarında satılır. Bu yönüyle Müslümanlar arasında câriyeleriyle meşhur olmuş bir yerdir (Yâkût, **Mu'cemü'l-büldân**, V, 309).

⁵⁵² Bu rivâyette sahâbî râvisinin Şerîd olarak belirtilmiş olması, onun doğrudan Câriye Hadisiyle ilişkili olduğunu söylememize engel teşkil etse de her iki rivâyette (İbn Kâni'den gelen Muâviye rivâyetiyle Şerîd'in hadisleri) de âzâd edilmek için câriyelerin imtihana tâbi tutulması ve aynı sorulara muhatap olması yönüyle iki rivâyet benzerdir denebilir (Rivâyet için bkz., s. 45-46).

⁵⁵³ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243; Tablo 3, s. 245.

etrafında bulunan, O'na yakın kişilerden olduğu aşikârdır. Bu büyük sahâbîlerin Muâviye b. el-Hakem'in başından geçen, namazda konuşma hâdisesi sırasında onunla beraber Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in arkasında saf tutukları düşünülebilir. Namazdan sonra da Hz. Peygamber'e sorular soran Muâviye b. el-Hakem'in hâdisesine şahit oldukları hatıra gelmektedir. Kendisi â'râbî⁵⁵⁴ sahâbîlerden olan Muâviye'nin, üç büyük sahâbî tarafından tanınmayıp, "Bir adam" şeklinde rivâyetlerinde yer almış olabileceği akla yakın bir ihtimaldir. Ebû Hüreyre hadisinin farklı bir rivâyeti olduğunu düşündüğümüz, Ubeydullah b. Abdullah rivâyetindeki bu meçhul sahâbînin ensardan olduğunun söylenmesi ise, diğer üç sahâbînin rivâyetlerindeki meçhul kişinin, Muâviye b. el-Hakem olabileceği ihtimalini daha da güçlendirmiştir. Sonuç olarak bu beş rivâyet, dilsiz olması ya da başka nedenlerden dolayı kendisini ifade edemeyen bir câriyenin imanının tespitine dair, Hz. Peygamber'in bazı sorularına muhatap olması açısından birdir. Bu durumda beş rivâyetten de beklenen, imanın sübutu noktasında aynı lafızlarla gelmiş olmalarıdır. O da bu beş rivâyetin, kelime-i şهادetin anlamına mutabık olmasıdır. Hâlbuki bu rivâyetlerde; "أشهد أن لا إله إلا الله" = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder*

misin?", "أين ربك؟" = *Rabbin kimdir?*", "أين ربك؟" = *Rabbin nerededir?*", "أين الله؟" =

Allah nerededir?" ve "وَأَيْنَ هُوَ" = *O nerededir?*"⁵⁵⁵ gibi birbirinden farklı soru

cümleleriyle gelmiştir. Bütün bu lafız farklılıkları, râvi tasarrufu sonucu hadisin ya mâna ile rivâyet edildiğine ya da içlerinde bazılarının zayıf olduğuna delalet eder. Aksi takdirde bütün rivâyetlerin aynı anlama gelecek lafızlarla rivâyet edilmiş olması beklenirdi.

C. İBN ABBÂS RİVÂYETİ

"حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ، ثنا يَحْيَى بْنُ الْحَسَنِ بْنِ فُرَاتٍ الْقَرَارِيُّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ، عَنِ

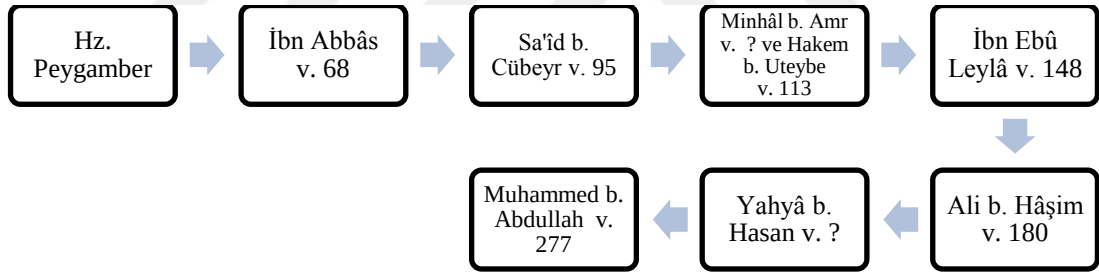
ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمُنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، وَالْحَكَمِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ

⁵⁵⁴ Kelimenin anlamı için bkz., s. 36.

⁵⁵⁵ Bu lafız Zehebî'den gelen Câriye Hadisi'nde geçmiştir; Bilgi için bkz., s. 148.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , فَقَالَ: «إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً وَعِنْدِي جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ أَعْجَمِيَّةٌ», فَقَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ». قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّي رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ». قَالَ: «فَأَعْتِقُهَا».

Bize Muhammed b. Abdullah el-Hadramî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Yahyâ b. Hasan b. Furât el-Kazzâz tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ali b. Hâşim, İbn Ebû Leylâ'dan, o da Minhâl b. Amr ve Hakem'den, o da Sa'îd b. Cübeyr'den, o da İbn Abbâs'tan tahdîs etti: Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki: «Benim köle âzâd etme borcum vardır ve (ben) siyahî, konuşmada kusurlu (dilsiz) bir câriyeye sahibim» Hz. Peygamber; «**Onu bana getir**» dedi. (Daha sonra) Peygamber (s.a.v.) câriyeye sordu: «**Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eder misin?**» Câriye; «Evet» dedi. Hz. Peygamber; «**Benim Resûlullah olduğuma şahitlik eder misin?**» diye sordu. Câriye; «Evet» dedi. Peygamber (s.a.v.): «**Onu âzâd et!**» buyurdu.⁵⁵⁶

Şema 14

İbn Ebû Şeybe'nin Kitâbü'l-İmân'ında Câriye Hadisi" başlığı altında İbn Abbâs'ın bu rivâyetinden daha önce söz etmiştik.⁵⁵⁷ Özetle değinecek olursak İbn Abbâs (r.a.)'ın rivâyetleri genel olarak iki farklı lafızla bize ulaşır. Bunlardan ilki İbn Ebû Leylâ tariki ile olup; «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» = **Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet eder misin?** lafzıyla rivâyet edilmiştir.⁵⁵⁸ Diğerisi ise Sa'îd b. el-Merzûbân tariki ile gelip; «أَيْنَ اللَّهِ» = **Allah nerededir?** lafzı ile aktarılmıştır.⁵⁵⁹ İbn Ebû Leylâ

⁵⁵⁶ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XII, 26-27.

⁵⁵⁷ Bilgi için bkz., s. 105.

⁵⁵⁸ Taberânî, **a.g.e.**, XII, 26-27.

⁵⁵⁹ Herevî, **Kitâbü'l-erba'in**, s. 53-54.

hafızasının zayıflığından; Sa'îd b. el-Merzûbân ise rivâyetlerde tedlîste bulunduğundan dolayı cerh edilmiştir.⁵⁶⁰

İbn Ebû Leylâ ve Sa'îd b. el- Merzûbân tarikleri ile gelen rivâyetler her ne kadar zayıf görülseler de bir câriyenin âzâd edilmesi için imtihan edilişinden söz eden diğer rivâyetlerle desteklenmektedirler. Özellikle İbn Ebû Leylâ'dan; “أشهادين أن

لا إله إلا الله = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*” şeklinde gelen rivâyet, sahîh olan Ubeydullah b. Abdullah rivâyeti ile meçhul bir sahâbîden rivâyet edilmesi ve câriyenin imtihanı sırasında muhatap olduğu sorular yönünden aynıdır.⁵⁶¹

İbn Abbâs'tan gelen bu rivâyetin, Muâviye b. el-Hakem hadisi ile ilişkisi ise Ubeydullah'tan gelen rivâyet ile dolaylı yoldan kurulabilir. Şöyle ki; Ubeydullah rivâyetindeki meçhul sahâbî râvisinin, ensârdan olduğu belirtilmiştir. Muâviye b. el-Hakem'in ensarî sahâbîlerden olmasına ilaveten, rivâyetinde geçen câriyenin siyahî oluşu ve imanının sübutu için kendisine Hz. Peygamber tarafından bazı sorular yöneltilmiş olmasıyla da Ubeydullah'ın rivâyetine benzemektedir. İşte bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir ki o da Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in câriyeye; “أين الله؟” = *Allah nerededir?*” diye sorduğu geçmişken,

Ubeydullah ve İbn Abbâs'tan gelen hadislerde Peygamber (s.a.v.) câriyeye; “أشهادين أن لا إله إلا الله = *Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?*” sorusu yer almıştır. Bu iki rivâyetin lafzen ve zahiren mânalarının farklı olduğu açıktır. Nasıl olur da bu iki hadisin bir rivâyet olduğu iddia edilebilir?

Tezimizin başından beri açıklamaya çalıştığımız da işte tam mânasıyla bu meseledir. Öncelikle Cârîye Hadisi'nin mâna ile rivâyet edildiği belirtilmelidir. Yani râviler Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve câriye arasında işaretlerle gerçekleşen hâdiseden anladıklarını kendilerince ifade etmişlerdir.⁵⁶² Zira bu anlaşma hâdisesinin, işaretlerle gerçekleştiğine dair en büyük delil, Muâviye b. el-Hakem'den gelen Cârîye Hadisi'nin, meşhur râvilerinden olan Yahyâ b. Ebû Kesîr'in mürsel olarak aktardığı

⁵⁶⁰ Heysemî, *Mecmaü'l-zevâid*, IV, 244.

⁵⁶¹ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁵⁶² Sübkî, *Seyfü's-Sakîl*, tkml., Muhammed Zâhid Kevserî s. 82.

rivâyettir denebilir. Bu rivâyette câriye, Hz. Peygamber’e işaretle cevap vermiştir.⁵⁶³

İşte bu işaretler farklı râviler tarafından, değişik kelimelerle ifade edilmiştir. “أين الله؟”

= **Allah nerededir?**” şeklinde gelen rivâyetler sahîh olarak değerlendirilecekse, hiç şüphesiz ki bu İslam usulüne uygun bir te’ville mümkün olur.⁵⁶⁴ Bu lafzın zahirî mânası Allah’a mekân isnâd ettiğinden, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği İslam akidesinin özüne aykırıdır.

Muâviye b. el-Hakem ve Ubeydullah rivâyetlerinin aynı olabileceklerine dair bir başka delil, yine Yahyâ b. Ebû Kesîr’in rivâyetinden gösterilebilir. İbn Kesîr rivâyetinde; “Öyle zannediyorum ki ölümden sonra dirilmenin, cennet ve cehennemin hak olduğunu da zikretti” şeklinde bir sözle, Muâviye b. el-Hakem’in rivâyetinde Hz. Peygamber’in câriyeye üçüncü bir soru daha yöneltmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Ubeydullah’tan gelen rivâyette ise Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in câriyeye; “**Ölümden sonra dirilmeye inanır mısın?**” şeklinde üçüncü bir soru sorduğu açıktır. Bütün bu benzerliklerden sonra Kevserî’nin, bütün meçhul sahâbîlerin Muâviye’ye hamledileceğini belirtmesi,⁵⁶⁵ Muâviye b. el-Hakem rivâyetinin sadece Ubeydullah b. Abdullah rivâyeti ile değil, sahâbî râvisinin meçhul olduğu ibn Ömer, İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre rivâyetleriyle de ilişkili olduğunu göstermiştir.⁵⁶⁶

Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l Kebîr*’inde Cârîye Hadisi’ne benzer başka iki rivâyet daha vardır ki bunlar meçhul bir hanım sahâbîden nakledilmiş olmakla birlikte, câriyenin muhatap olduğu soruların sayısına ve içeriğine göre diğerlerden farklılık arz eder. Bu hadisler ise şöyledir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زُهَيْرٍ التُّسْتَرِيُّ، ثنا أَبُو الرَّبِيعِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحَارِثِ، ثنا أَبُو عَاصِمٍ، ثنا

أَبُو مَعْدَانَ الْمِنْقَرِيُّ، ثنا عَوْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، قَالَ: جَاءَتْ امْرَأَةً إِلَى رَسُولِ

اللَّهِ بِأَمَةٍ سَوْدَاءَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً، فَتُحْزَى عَنِّي هَذِهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «مَنْ

رَثَاكَ؟» قَالَتْ: «اللَّهُ رَبِّي»، قَالَ: «فَمَا دِينُكَ؟» قَالَتْ: «الإِسْلَامُ»، قَالَ: «فَمَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ

⁵⁶³ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁵⁶⁴ Cârîye Hadisi’nde yer alan; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” lafzının te’vili için bkz., s. 203-207.

⁵⁶⁵ Sübkî, **Seyfü’s-Sakîl**, Tkml.: Muhammed Zâhid Kevserî s. 83.

⁵⁶⁶ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «فَتَشْهَدِينَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ، أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «وَتُصَلِّينَ الْحُمْسَ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، قَالَ: «وَتَصُومِينَ رَمَضَانَ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، قَالَ: «وَتُقَرِّينَ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، قَالَ: «فَضْرَبَ عَلَى ظَهْرِهَا»، وَقَالَ: «أَعْتَقِيهَا، فَقَدْ أَجَزَّاتِ عَنْكَ»

1. **Bize Ahmed b. Züheyr et-Tüsterî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû'r-Rabî' Abdullah b. Muhammed b. el-Hâris tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû Asım tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû Ma'dân el-Minkarî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Avn b. Abdullah tahdîs etti ve dedi ki: Bana babam (Abdullah b. Utbe), dedem (Utbe b. Mes'ûd)'dan şöyle dediğini tahdîs etti:** “Bir kadın Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in yanına siyahî bir câriye ile geldi ve dedi ki: “*Yâ Resûlallah! Üzerime mü'min bir köle âzâd etme borcu vardır, bu câriyeyi âzâd etsem borcum yerine gelir mi?*” Hz. Peygamber câriyeye; “**Rabbın kimdir?**” diye sordu. Câriye; “*Allah Rabbimdir*” dedi. Peygamber (s.a.v.); “**Dinin nedir?**” diye sordu. Câriye; “*İslam*” cevabını verdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.); “**Ben kimim?**” diye sordu. Câriye; “*Sen Allah'ın Resûlü'sün*” dedi. Hz. Peygamber; “**Benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eder misin?**” diye sorunca, câriye; “*Evet, Senin Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet ederim*” cevabını verdi. Peygamber (s.a.v.); “**Beş vakit namazı kılar mısın?**” diye sordu. Câriye; “*Evet*” dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.); “**Ramazan orucunu tutar mısın?**” diye sordu. Câriye; “*Evet*” dedi. Hz. Peygamber; “**Allah'tan bildirilenlere inanır mısın?**” diye sordu. Câriye; “*Evet*” dedi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.) câriyenin sırtına vurdu ve (bayan sahâbîye) dedi ki: “**Onu âzâd edebilirsin, zira borcunu karşılar.**”⁵⁶⁷

Bu rivâyeti Taberânî dışında Hâkim (v. 405/1014) *Müstedrek*'te,⁵⁶⁸ Beyhakî (v. 458/1066) ise *es-Sünenü'l-kübrâ*'da⁵⁶⁹ zikretmişlerdir. Söz konusu rivâyetin

⁵⁶⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVII, 136.

⁵⁶⁸ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, III, 289.

senedinde yer alan râviler hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşü, Ebû Ma'dân el-Minkarî hariç sika oldukları yönündedir. Bu hadisin râvilerine yönelik yaptığımız araştırmalar sırasında, Ebû Ma'dân el-Minkarî olarak bilinen Âmir b. Mes'ûd'a⁵⁷⁰ dair hiçbir bilgiye ulaşamadık. Heysemî (v. 807/1405) de bu rivâyet için; “*Senedinde tanımadığım bir râvi var*”⁵⁷¹ sözü ile Ebû Ma'dân el-Minkarî'yi kast etmiş olabilir. Cerh ve ta'dil âlimleri ise bir hadisin senedinde tanımadıkları bir râvi ile karşılaştıklarında, o râvinin hâli belli olana kadar hadis hakkında tevakkuf, yani hüküm vermemeyi tercih ederler.⁵⁷²

el-Mu'cemü'l-kebîr'deki bu rivâyetin senedine bakıldığında, râviler arasında Ubeydullah b. Abdullah'ın kardeşi Avn'ın olduğu görülecektir ki bu râvi Ebû Hüreyre'den gelen Cârîye Hadisi'nin senedinde de geçmişti.⁵⁷³ Ebû Hüreyre'deki bu rivâyetin; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” ve “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” şeklinde iki farklı lafızla geldiğini ve bunlardan ikincisinin sahîh olduğundan yukarıda söz etmiştik.⁵⁷⁴ İşte Ebû Hüreyre'den, Avn tariki ile gelen bu ikinci rivâyet, Avn'nın sahâbî olan dedesi, Utbe b. Mes'ûd'dan (Hz. Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşi) yaptığı yukarıdaki rivâyet ile Hz. Peygamber'in ilk sorusu; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” sorusu bakımından ortaktır. Ayrıca Cârîye Hadisi'nin neredeyse bütün rivâyetlerinde âzâd edilmek için getirilen köle, tıpkı yukarıdaki rivâyette de olduğu gibi câriyedir ve siyahîdir.⁵⁷⁵ Bütün bunlar hanım bir sahâbîden gelen bu rivâyetin, Cârîye Hadisi'nin diğer rivâyetleri ile ilişkili olabileceğini gösterir.

Meçhul bir hanım sahâbîden gelen bu rivâyet, Hz. Peygamber'in câriyeye sorduğu sorular yönünden, buraya kadar zikrettiğimiz rivâyetlerin neredeyse hepsini kapsar niteliktedir. Hatta bu rivâyetin; “**Dinin nedir?**”, “**Beş vakit namazı kılar mısın?**”, “**Ramazan orucunu tutar mısın?**”, “**Allah'tan bildirilenlere inanır mısın?**” soruları ile diğer rivâyetlerden farklılık arz ettiği de belirtilmelidir. Resûl-i

⁵⁶⁹ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, VII, 637.

⁵⁷⁰ Hâkim, **a.y.**

⁵⁷¹ Heysemî, **Mecmaü'z-zevâid**, IV, 244.

⁵⁷² İbn Hacer, **Nuhbetü'l-Fiker**, s. 54-55.

⁵⁷³ Bkz., Tablo 2, s. 243.

⁵⁷⁴ Bilgi için bkz., s. 52-54.

⁵⁷⁵ Bkz., İbn Kâni ve Zehebî Rivâyetleri, Tablo 3, s. 245.

Ekrem (s.a.v.)'in câriyeye yönelttiği bunca soru arasında; **“Allah nerededir?”** sorusunu ise bu rivâyette görmemekteyiz. Bu sorunun geçtiği rivâyet, yine meçhul bir hanım sahâbîden gelen şu hadiste mevcuttur.

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ، ثنا الجَرَّاحُ بْنُ مَخْلَدٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الْجَزْرِيُّ، ثنا سَعِيدُ بْنُ عُبَيْسَةَ الْقَطَّانُ، ثنا أَبُو مَعْدَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَوْنَ بْنَ أَبِي جُحَيْفَةَ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: " أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ امْرَأَةٌ، وَمَعَهَا جَارِيَّةٌ سَوْدَاءُ، فَقَالَتِ الْمَرْأَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ عَلَيَّ رَقَبَةً مُؤَمَّنَةً أَفْتَجِرُ عَنِّي هَذِهِ، فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ: «أَتَيْنَ اللَّهَ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ»، قَالَ: «فَمَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُهُ»، قَالَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَتْ: «نَعَمْ»، قَالَ: «أَتُؤْمِنِينَ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، قَالَ: «اعْتَقِيهَا فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ».

2. **Bize Abdân b. Ahmed tahdîs etti ve dedi ki: Bize Cerrâh b. Mahled tahdîs etti ve dedi ki: Bize Muhammed b. Osman el-Cezerî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Sa'îd b. Anbese el-Kattân tahdîs etti ve dedi ki: Bize Ebû Ma'dân tahdîs etti ve dedi ki: Avn b. Ebû Cuheyfe'yi, babasından (Vehb b. Abdullah) şöyle dediğini tahdîs ederken işittim:** “Bir kadın Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yanına siyahî bir câriye ile geldi ve dedi ki: “*Yâ Resûlallah! Üzerime mü'min bir köle âzâd etme borcu vardır, bu câriyeyi âzâd etsem borcum yerine gelir mi?* Hz. Peygamber câriyeye; **“Allah nerededir?”** diye sordu. Câriye; **“Semâdadır”** dedi. Peygamber (s.a.v.); **“Ben kimim”** diye sordu. Câriye; **“Sen O'nun Resûlü'sün”** cevabını verdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.); **“Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şahadet eder misin?”** diye sordu. Câriye; **“Evet”** dedi. Hz. Peygamber; **“Allah'tan bildirilenlere iman eder misin?”** diye sorunca, câriye; **“Evet”** cevabını verdi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.) (bayan sahâbîye); **“Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!”** buyurdu.⁵⁷⁶

El-Mu'cemü'l-kebîr'deki bu rivâyet, **“Allah nerededir?”** sorusunu ihtiva etmesi yönünden yukarıdaki rivâyetten ayrılır. Yalnız bu rivâyette de Hz.

⁵⁷⁶ Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XXII, 116.

Peygamber'in câriyeye yönelttiği ve İslam'ın şartları ile ilgili olan sorular yer almamıştır. Yukarıdaki bu hadis; *“Allah nerededir?”* sorusu yönünden Muâviye b. el-Hakem'in rivâyetine benzerken, *“Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eder misin?”* sorusu cihetiyle, Ubeydullah b. Abdullah'ın mürsel rivâyeti ile İbn Abbâs'tan gelen hadise benzemektedir. Bu yönüyle meçhul bir hanım sahâbîden gelen hadiste, üç rivâyeti de bir arada görmemiz mümkündür. Bu rivâyetin diğer üç hadisten ayrıldığı nokta, meçhul bir hanım sahâbîden gelmiş olmasıdır. Diğer üç rivâyette ise sahâbî râvileri erkektir.

Yukarıdaki bu rivâyet, Sa'îd b. Anbese sebebiyle **zayıf** görülmüştür.⁵⁷⁷ İbn Ebû Hâtim ona inanılmayacağını ve onun yalancı biri olduğunu söyler.⁵⁷⁸

D. KÂ'B B. MÂLİK RİVÂYETİ

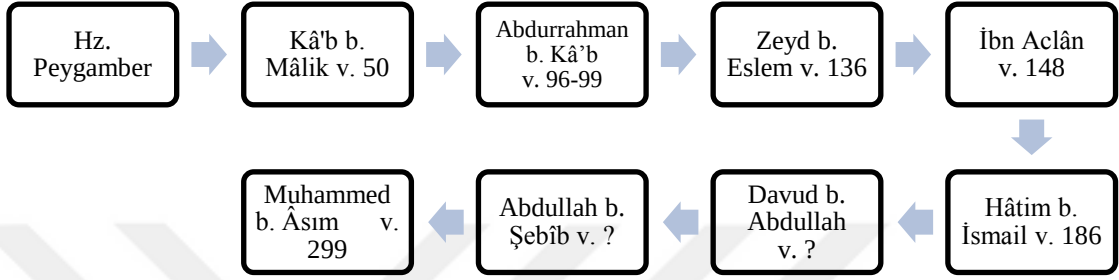
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَاصِمٍ الْأَصْبَهَانِيُّ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَيْبٍ، ثنا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَعْفَرِيُّ، ثنا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ ابْنِ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: جَاءَتْ جَارِيَةٌ تَرْغَى عَمَّا لِي، فَأَكَلَتِ الدُّبَّ شَاءً، فَضَرَبْتُ وَجْهَ الْجَارِيَةِ فَتَدِمْتُ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَعْلَمْتُ أَنَّهَا مُؤْمِنَةٌ لَأَعْتَقْتُهَا»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْجَارِيَةِ: «مَنْ أَنَا؟»، قَالَتْ: «رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «فَمَنْ اللَّهُ؟»، قَالَتْ: «الَّذِي فِي السَّمَاءِ»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَعْتَقْتُهَا، فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».

Bize Muhammed b. Âsım el-Asbahânî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Abdullah b. Şebîb tahdîs etti ve dedi ki: Bize Dâvûd b. Abdullah el-Ca'ferî tahdîs etti ve dedi ki: Bize Hâtım b. İsmail, İbn Aclân'dan, o da Zeyd b. Eslem'den, o da Kâ'b b. Mâlik'in oğlundan (Abdurrahman), o da babasından (Kâ'b b. Mâlik'ten) şöyle dediğini tahdîs etti: «Koyunlarımı güden bir câriye geldi. Koyunlarından birini kurt yemişti. (Bunun üzerine) câriyenin yüzüne tokat attım. (Daha sonra) Pişman oldum ve Hz. Peygamber'in yanına gelip O'na dedim ki: «Yâ Resûlallah (bu câriyenin) mü'mine olduğunu bilirim onu âzâd edeceğim.»

⁵⁷⁷ Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, IV, 244.

⁵⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 52-53.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyeye sordu: «**Ben kimim?**» Câriye; «*Allah'ın Resûlü'sün*» dedi. Hz. Peygamber; «**Allah kimdir?**» diye sordu. Câriye; «*Semâda olandır*» dedi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.); «**Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!**» buyurdu.⁵⁷⁹

Şema 15

Kâ'b b. Mâlik (r.a.)'dan rivâyet edilen bu hadisin, Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyetten ayrıldığı tek nokta, Hz. Peygamber'in câriyeye yönelttiği sorulardır. Muâviye'nin rivâyetinde câriyeye sorulan ilk soru; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” iken, yukarıdaki rivâyette, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyeye: “من أنا؟ = **Ben kimim?**” şeklinde bir soru sormuştur. Hâlbuki kişinin imana girerken ilk ikrar ettiği şey, Allah'ın tek ilah olduğudur. Bununla birlikte Kâ'b b. Mâlik'ten gelen bu rivâyette Hz. Peygamber'in câriyeye sorduğu ikinci soru, buraya kadar aktardığımız rivâyetlerdeki sorulardan farklı olması yönüyle dikkat çeker. Daha önceki rivâyetlerde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyeye: “أين الله؟ = **Allah nerededir?**”, “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” ve “أشهدون أن لا إله إلا الله = **Allah'tan başka ilah olmadığına şهادet eder misin?**” şeklinde sorular yöneltmişken, Kâ'b b. Malik'ten rivâyet edilen bu hadiste Hz. Peygamber câriyeye; “فمن الله؟ = **Allah kimdir?**” diye sormuştur. Kâ'b b. Mâlik'in rivâyeti -câriye kıssası da dâhil olmak üzere- soru lafızları dışında Muâviye'nin rivâyetinin aynısıdır.

⁵⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 98; *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 302.

Kâ'b b. Mâlik rivâyetinin sıhhat durumuna gelindiğinde, Heysemî'nin bu rivâyete senedde yer alan Abdullah b. Şebîb nedeniyle **zayıf** hükmü verdiğini belirtmeliyiz.⁵⁸⁰ İbn Hibbân, Basralı olan Abdullah b. Şebîb'in sika olan akranlarına rivâyetlerinde muhalefet ettiğinden, hadisleriyle ihticac edilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁸¹ Ayrıca İbn Şebîb'in haberleri karıştırdığı bilindiğinden⁵⁸² Muâviye b. el-Hakem'den gelen Cârîye Hadisi'ni, yine Muâviye gibi ensarın Süleym Kabilesi'ne⁵⁸³ mensup bir başka sahâbî olan Kâ'b b. Mâlik'le⁵⁸⁴ karıştırmış olabileceği düşünülebilir.

Cârîye Hadisi'ni rivâyet eden bir başka sahâbî de Ukkâşe el-Ğanevî'dir. Bu rivâyet şu şekildedir:

حَدِيثُ أَوْدَهُ أَبُو حَفْصٍ بْنُ شَاهِينَ فِي الصَّحَابَةِ، أَنَّهُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْعَسْكَرِيُّ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ، حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ عَبَّادٍ، ثنا حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عُكَاشَةَ الْغَنَوِيِّ أَنَّهُ "كَانَتْ لَهُ جَارِيَةٌ فِي غَنَمٍ تَرْعَاهَا، فَفَقَدَ مِنْهَا شَاةً، فَضَرَبَ الْجَارِيَةَ عَلَى وَجْهِهَا، ثُمَّ أَخْبَرَ النَّبِيَّ بِفِعْلِهِ، وَقَالَ: «لَوْ أَعْلَمْتُ أَنَّهَا مُؤْمِنَةٌ لَأَعْتَقْتُهَا». فَدَعَاَهَا النَّبِيُّ فَقَالَ: «أَتُعْرِفِينِي؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ». «فَأَيْنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ». قَالَ: «أَعْتَقْتُهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».

Ebû Hafs b. Şahin dedi ki: Bize Ali b. Ahmed el-Askerî tahdîs etti ve dedi ki: Bana Muhammed b. el-Hâris b. Abdülhamid tahdîs etti ve dedi ki: Bize Züheyr b. Abbâd tahdîs etti ve dedi ki: Bize Hafs b. Meysere, Zeyd b. Eslem'den, o da Ukkâşe el-Ğanevî'den şunu tahdîs etti: “(Ukkâşe el-Ğanevî'nin) koyunlarını güden bir cârîyesi vardı. Bu cârîye koyunlardan birini kaybedince Ukkâşe ona tokat attı. Sonra bu yaptığını Hz. Peygamber'e anlattı ve dedi ki: “Müslüman olduğunu bilsem onu âzâd ederim” Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cârîyeyi çağırdı ve ona dedi ki: «Beni tanıyor musun?» Cârîye: «Sen Allah'ın Resûlü'sün»

⁵⁸⁰ Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, VI, 239.

⁵⁸¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, Thk.: Mahmud İbrahim Zeyd, Beyrut, Dâru'l-Mâ'rife, 1992, II, 47.

⁵⁸² İbn Hibbân, *a.y.*

⁵⁸³ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXIV, 194.

⁵⁸⁴ “Ka'b b. Mâlik (r.a.) adıyla bilinen, Amr b. Kayn el-Ensârî es-Sülemî Tebûk Savaşı'na katılmayıp sonradan tövbe eden ve âyetle tövbesinin kabul edildiği bildirilen üç sahâbî arasında yer almıştır. Ayrıca Ka'b b. Mâlik Akabe Biati'na şahit olmuş yetmiş sahâbîden biridir. Hicrî 50 yılında yetmiş yedi yaşında Medine'de vefat etmiştir” (Mizzî, *a.g.e.*, 195).

dedi. Hz. Peygamber: «**Allah nerededir?**» diye sordu. Cârîye ise; «*Semâdadır*» dedi. Peygamber (s.a.v.): «**Onu âzâd et, çünkü o mü'minedir!**» buyurdu.⁵⁸⁵

Cârîye Hadisi'nin Ukkâşe (r.a.)'dan gelen bu rivâyeti için Zehebî; “*Ukkâşe el-Ğanevî bu rivâyetten başkası ile bilinmemektedir*” demiştir.⁵⁸⁶ Filhakika bu sahâbî hakkında yaptığımız araştırmalarda bir sonuç elde edemediğimizi de belirtmeliyiz. Hatta hadisin senedinde yer alan Ali b. Ahmed el-Askerî ve Muhammed b. el-Hâris b. Abdülhamid hakkında klasik cerh ve ta'dil eserlerinde bir bilgiye rastlayamadık. Bu iki râviden Ali b. Ahmed el-Askerî'nin de senedinde yer aldığı, namaz sırasında cemaatin taharetlerinin imam üzerindeki tesirine dair bir hadis rivâyet edilmiş olup, Silefî (v. 576/1180) tarafından bu hadis; “*Bu hadis garip ve aciptir (Haza hadisun garîbun acîbun)*” şeklinde değerlendirilmiştir.⁵⁸⁷ Ukkâşe rivâyetinin bir diğer râvisi Muhammed b. el-Hâris b. Abdülhamid ise, hicrî IX. asır alimlerinden Kutluboğa (v. 879/1474) tarafından sika olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁸ Ayrıca İbn Esîr bu rivâyet hakkında şöyle demiştir: “*Sahîh olan, bu hâdisenin Benî Mukrin'e*⁵⁸⁹ *ait olduğudur.*”⁵⁹⁰

Ukkâşe (r.a.)'dan gelen bu rivâyette anlatılan olay Muâviye b. el-Hakem'den gelen cârîye hadisi ile aynıdır. Söz konusu rivâyetin, Kâ'b b. Mâlik'ten gelen hadisle sadece olay olarak değil, Hz. Peygamber'in cârîyeye sorduğu sorular yönünden de aynı olduğu görülmektedir. Ukkâşe ve Kâ'b rivâyetlerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cârîyeye önce kendisinin kim olduğunu sormuş, daha sonra da cârîyenin Allah'a imanını tespit yönündeki ikinci sorusunu yönelmiştir. Bu ikinci soru Ukkâşe rivâyetinde; “فَأَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” iken, Kâ'b b. Mâlik'ten gelen rivâyette ise; “فَمَنْ اللَّهُ؟ = **Allah kimdir?**” şeklindedir. Ukkâşe rivâyetindeki; “فَأَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah**

⁵⁸⁵ Zehebî, **el-Uluvv**, 17.

⁵⁸⁶ Zehebî, **el-Uluvv**, 17.

⁵⁸⁷ Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn es-Silefî, **et-Tuyûriyyât**, Thk.: Yahyâ Ma'âlî, Riyad, Mektebetü Edvâi's-Selefiyye, 2004, I, 121.

⁵⁸⁸ Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynüddîn, **es-Sikât mimman lam yeka' fi'l-Kütübî's-Sitte**, Thk.: Şadî b. Muhammed b. Sâlim, San'a Merkezü'n-Nu'mân, 2011, VIII, 227.

⁵⁸⁹ Mukrinoğulları Kabilesi'ne misafir gelen bir şahsa bir cârîye söz söyler. Aileden olan Süveyd b. Mukrin duruma sinirlenir ve cârîyeye tokat atar. Daha sonra durumdan haberdar olan Hz. Peygamber cârîyeyi âzâd etmelerini bildirir (hadis için bkz., Humeydî, Ebû Abdullah Muhammed el-Humeydî, **el-Cem' beyne's-Sahîhayn el-Buhârî ve Müslim**, Thk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2002, III, 547).

⁵⁹⁰ İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-ğâbe**, IV, 64.

nerededir?” sorusunu, “Allah’ın yüceliği (şânı) hakkında ne diyorsun?” şeklinde te’vil edersek,⁵⁹¹ bu te’vilin Kâ’b b. Mâlik’in rivâyetinde geçen: “فَمَنْ اللَّهُ؟ = **Allah kimdir?**” lafzının mânasına uygun düştüğü görülecektir. Böylece her iki lafızda da Allah’ın varlığının ikrarı yapılmış olur. Ancak “فَأَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” lafzını zahirine göre alır da Allah’a mekân isnâd edildiği şeklinde anlarsak, bu mâna İslam usulüne aykırı olmuş olur. Ukkâşe ve Kâ’b’dan gelen bu iki rivâyetin soru kısmı bile, Cârîye Hadisi’nin lafzındaki ihtilafları görmeye yeterli olacağı kanısındayız.

Cârîye Hadisi’nin Muâviye b. el-Hakem, Ukkâşe el-Ğanevî, Kâ’b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha (r. anhum) rivâyetlerine bakıldığında bunların aynı cârîye kıssaları ile geldikleri görülecektir.⁵⁹² Bu dört sahâbînin de rivâyetlerinde koyunları otlatan cârîye, sürüsünden bir koyunu kaybettiği için sahibî tarafından kendisine tokat atılmıştır. Bu yaptığından pişman olan sahâbî, mü’mine olması halinde cârîyesini âzâd etmek için Hz. Peygamber’e getirir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) dört rivâyette de -lafızlarda bazı ufak farklılıklar olmakla birlikte- mâna olarak aynı soruları sorar. Sonrasında cârîyenin mü’mine olduğunu ve âzâd edilebileceğini belirtir.

Bu rivâyetlerin sıhhat durumuna kısaca burada değinecek olursak, Muâviye b. el-Hakem’in rivâyetinin senedinde, hakkında en düşük ta’dil lafızlarının kullanıldığı Hilâl b. Üsâme yer alması nedeniyle bu hadisin **hasen** olduğu söylenebilir.⁵⁹³ Ukkâşe el-Ğanevî’den gelen rivâyet için senedde tanınmayan râvi Ali b. Ahmed el-Askerî’nin yer alıyor olması nedeniyle **hüküm verilemez** iken, Kâ’b b. Mâlik’ten gelen hadis için senedde yer alan, Abdullah b. Şebîb nedeniyle hadis hakkında **zayıf** hükmü verilir.⁵⁹⁴ Abdullah b. Revâha’nın rivâyet ettiği hadis de Ebû Hanîfe’nin *Müsned*’inin Hârisî rivâyetinde geçmektedir. Hadis âlimlerince Hârisî’nin zayıf görülmesi nedeniyle bu rivâyetin de **zayıf** olabileceği akla gelmektedir.⁵⁹⁵ O halde bu dört sahâbînin rivâyetlerine bakıldığında, sıhhat olarak en güçlü olanının Muâviye b.

⁵⁹¹ Cârîye Hadisi’ni sahîh kabul edenlerin; “فَأَيْنَ اللَّهُ؟ = **Allah nerededir?**” lafzını “Allah’ın yüceliği hakkında itikadın nedir?” şeklinde te’vil ettikleri görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 203-207).

⁵⁹² Rivâyetler için bkz., Tablo 3, s. 245.

⁵⁹³ Ayrıntı için bkz., s. 15.

⁵⁹⁴ Ayrıntı için bkz., s. 139.

⁵⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz., s. 97-98.

el-Hakem rivâyeti olduğu görülecektir. Diğer üç rivâyetteki kusurlar düşünüldüğü zaman, üç rivâyetin (Ukkâşe el-Ğanevî, Kâ'b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha) Muâviye b. el-Hakem hadisi ile aynı olabileceği söylenebilir. Hususiyetle bu rivâyetlerin, câriye kıssası ve câriyenin imtihanı noktasında birbirlerine benzer özellikler göstermesi bunun böyle olacağını destekler mahiyettedir.

VIII. BEYHAKÎ'NİN ES-SÜNENÜ'L-KÜBRÂ'SINDA CÂRIYE HADİSİ

Beyhakî *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında Cârîye Hadisi'ni konularına göre farklı bölümlerde zikretmiştir. Genel olarak bu rivâyetleri, dört bölüm ve altı başlık altında toplayabiliriz. Bu dört bölümden ilki olan Namaz Bölümü'nde, "Namazda Caiz Olmayan Kelam"⁵⁹⁶ ve "Namazda Konuşmanın Haram Olduğunu Bilmeyenin Kelamı"⁵⁹⁷ başlığı altında Cârîye Hadisi'ne ait ikişer rivâyet zikredilirken, yine aynı bölümün, "Namazda Sehven Konuşma"⁵⁹⁸ başlığı altında da bir rivâyete daha yer verilmiştir. Bu başlıklar altında bulunan beş rivâyetten birinde, Cârîye Hadisi'nin tetayyur, kâhinlere gitme, hat çizme ve namazda kelam bölümlerinden bahsedilirken, diğerlerinde ise sadece namazda konuşmanın haram oluşundan söz edilmiştir.⁵⁹⁹ Ayrıca bu bölümde geçen rivâyetlerin hepsi Muâviye b. el-Hakem'den gelmiştir.

Cârîye Hadisi'nin *Sünen*'de zikredildiği bir diğer bölüm de Zihâr Bölümü'dür. Beyhakî'nin *Sünen*'ninde yer alan Cârîye Hadisi ile ilgili asıl değineceğimiz konular bu bölüm altında şekillenecektir. Bu bölüm "Zihârda Mü'mine Cârîyenin Âzâdı",⁶⁰⁰ "İmanını İşaretle Bildiren ve Namaz Kılan Dilsiz Cârîyenin Âzâdı"⁶⁰¹ ve "İslam'ın Vafı"⁶⁰² şeklinde üç başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıkların ayrıntısına aşağıda değinilecektir.

Cârîye Hadisi'nin *Sünen*'de geçtiği bir başka bölüm de Kasâme Bölümü'dür. Bu bölümde "Kâhinlik ve Kâhinlere Gitmenin Yasaklanması" başlığı altında iki

⁵⁹⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 353-354.

⁵⁹⁷ Beyhakî, *a.g.e.*, II, 354-355.

⁵⁹⁸ Beyhakî, *a.g.e.*, II, 507.

⁵⁹⁹ Beyhakî, *a.g.e.*, II, 353-355; 507.

⁶⁰⁰ Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 635.

⁶⁰¹ Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 637.

⁶⁰² Beyhakî, *a.g.e.*, VII, 637-638.

rivâyete yer verilmiştir.⁶⁰³ Bu rivâyetlerden ilkinde kâhinlere gitmenin yasaklanışından söz edilirken, ikincisinde ise Cârîye Hadisi'nin tetayyur, hat çizme ve kâhinlere gitme kısımlarına değinilmiştir.⁶⁰⁴ Bu bölümde zikredilen rivâyetlerin sahâbî râvisi Muâviye b. el-Hakem'dir.

Cârîye Hadisi'nin *Sünen*'de geçtiği son bölüm ise Eymân Bölümü'dür. Bu bölümde "Kefâretlerde Caiz Olan Âzâd" başlığı altında üç rivâyet zikredilmiştir.⁶⁰⁵ İlk iki hadiste, Muâviye b. el-Hakem'in meşhur cârîye kıssasına yer verilmişken, üçüncü rivâyette de Ubeydullah b. Abdullah'ın, meçhul ensarî sahâbîden gelen haberine değinilmiştir.⁶⁰⁶ Bu bölümde toplam üç rivâyet bulunmaktadır. İlk hadis İmam Mâlik tariki ile Ömer b. el-Hakem'den rivâyet edilmiş olup burada sadece cârîye kıssası yer almıştır.⁶⁰⁷ İkinci hadis ise Evzâî tariki ile Muâviye b. el-Hakem'den aktarılmıştır. Bu rivâyette hadisin aslında olan, namazda konuşma ve tetayyur meselelerine işaret edilmiş, sonrasında cârîye kıssası tamamen zikredilmiştir. Ayrıca bu rivâyetin sonunda Beyhakî; "*Müslim bu hadisi Sahîh'inde, cârîye kıssasına yer vermeden Evzâî'den nakleder*" demiştir.⁶⁰⁸ Beyhakî'nin *Sünen*'deki bu sözü, daha önce zikrettiğimiz *el-Esmâ' ve's-sıfât* adlı eserindeki sözlerini destekler mahiyettedir. Beyhakî'nin farklı iki eserinde yer alan bu sözleri, Müslim'in *Sahîh*'inde cârîye kıssasını zikretmediğinden emin olduğunu göstermektedir. Bu durumu Kevserî (v. 1344/1926) *el-Esmâ ve's-sıfât* üzerine yaptığı tahkik çalışmasında şu sözlerle beyan etmiştir: "*Elimizdeki Sahîh nüshalarında, cârîye kıssasının mevcut olduğunu görüyoruz. Belki de sonradan hadisi tamamlamak için eklenmiş olabilir ya da musannifin (Beyhakî) nüshası eksiktir.*"⁶⁰⁹ Kevserî, Beyhakî'nin nüshasının eksik olabileceğini söylüyor olsa da Müslim'in *Sahîh*'nin biri icâzet diğeri ise vicâde yoluyla yazılmış iki nüshasının olduğu unutulmamalıdır. Bu sebepten ötürü İbnü's-Salâh, *Sahîh*'ten hadis alınırken, o rivâyetin *Sahîh*'te

⁶⁰³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 237.

⁶⁰⁴ Beyhakî, *a.g.e.*, VIII, 237.

⁶⁰⁵ Beyhakî, *a.g.e.*, X, 98.

⁶⁰⁶ Beyhakî, *a.g.e.*, X, 98-99.

⁶⁰⁷ Bu rivâyetin senedindeki sahâbî râvisi, hakikatte Muâviye b. el-Hakem'dir. Bazı âlimler bu hatanın Mâlik'ten kaynaklandığını söylerken, bazıları da Hilâl b. Üsâme'nin Mâlik'e rivâyeti esnasında sahâbî isminde yanlış olabileceği yönünde görüş beyan ederler (Ayrıntılı bilgi için bkz., s. 10-12).

⁶⁰⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 98.

⁶⁰⁹ Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, Thk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 391; Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan cârîye kıssasının durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., s. 62-73.

bulunduğundan emin olunması için birtakım yolların izlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶¹⁰ Bununla birlikte İbn Receb'in, Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan herhangi bir hadis için; "*Müslim bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel'den fazla olan kısmını zikretmeksizin bu şekilde rivâyet etmiştir. Bazıları bu rivâyeti hadisin devamı zannedip ona eklemiştir*"⁶¹¹ sözleri, *Sahîh-i Müslim*'in aslında bulunmayan bazı rivâyetlerin, hadisi tamamlamak maksadıyla sonradan eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Beyhakî *Sünen*'inde Cârîye Hadisini farklı sahâbî râvilerinden değişik senedlerle Zihâr Bölümü altında zikretmiştir.⁶¹² *Sünen*'de bir başlık altında toplanan bu rivâyetlerin, sahâbî râvileri farklı olduğu kadar, metinlerinde de ciddi farklılıklar görmek mümkündür. Binaenaleyh Beyhakî; "*Cârîye Hadisi'nin lafzında Muâviye b. el-Hakem'e ihtilaf eden rivâyetleri, Sünen'im Zihâr Kitabı'nda bir arada zikrettim*"⁶¹³ diyerek hadisteki ihtilaflara dikkat çekmiştir. Kevserî, Beyhakî'nin bu sözünün Cârîye Hadisi'nin muzdarib olduğuna işaret ettiğini belirtir.⁶¹⁴ Hadisin muzdarib olma sebebini ise lafız farklarında görebiliriz. Cârîye Hadisi'nin bazı rivâyetlerinde cârîye; "**Allah nerededir?**" sorusuna; "*Semâdadır*" cevabıyla sözlü olarak karşılık vermişken bazılarında ise bu cevap işaretle olmuştur. Bazı rivâyetlerde de cârîyeye "**Rabbim kimdir?**" şeklinde soru sorulmuş, o da; "*Allah'tır*" cevabını vermişken, yine başka rivâyetlerde soru; "**Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?**" şeklinde gelmiş, bu sefer de cârîyenin cevabı; "*Evet*" olmuştur. Bütün bunlara ilaveten, bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber cârîyenin mü'mine olduğunu söylerken bazılarında ise bu lafız yer almaz.⁶¹⁵ Beyhakî yukarıdaki sözüyle, işte bu ihtilaflara dikkat çekmek istemiştir. Bununla birlikte

⁶¹⁰ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn eş-Şehrezûrî, *Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat*, Thk.: Muvaffak Abdullah Abdulkâdir, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1987, s. 116.

⁶¹¹ İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn, *Fethu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Thk.: Muhammed b. Şaban b. Abdumaksûd vd., Medine, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, 1996, V, 103.

⁶¹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 635.

⁶¹³ Beyhakî, Cârîye Hadisi hakkında; "*Bu (hadis) sahîh olup Müslim tarafından cârîye kıssası zikredilmeden, Evzâi'nin ve Haccâcu's-savvâf'ın Yahyâ b. Ebû Kesîr'den yaptıkları rivâyetten takti' edilerek alınmıştır. Öyle zannediyorum ki (Müslim) cârîye kıssasını, râvilerin lafızlardaki ihtilafları sebebiyle rivâyet etmeyi terketmiştir. Sünen'im Zihâr Bölümü'nde Muâviye b. el-Hakem'e lafızda muhalefet eden râvileri zikrettim*" demiştir (Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, II, 326-327).

⁶¹⁴ Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, s. 391.

⁶¹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 635-638.

Bezzâr'ın; “Bu hadis Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den mâna ile rivâyet edilmiş olup farklı lafızlarla gelmiştir” şeklindeki tespiti⁶¹⁶ ve İbn Hacer’in, Muâviye b. el-Hakem, Ubeydullah ve kardeşi Avn’dan gelen hadisleri bir arada zikrettikten sonra onlar hakkında ki: “وَفِي اللَّفْظِ مُخَالَفَةٌ كَثِيرَةٌ = Bu rivâyetlerin lafızlarında pek çok muhalefet vardır” sözü,⁶¹⁷ Beyhakî’nin görüşünü destekler mahiyettedir. Yine Hanefî mezhebinin büyük fakîhlerinden olan Serahsî’nin Cârîye Hadisi ile ilgili; “Diğer taraftan bu hadisin sağlamlığı hakkında söz edilmiştir. Çünkü rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) (köle kadına) “أَيْنَ اللَّهِ؟ = **Allah nerededir?**” diye sormuş o da eliyle göğü işaret etmiştir. Biz Resûlullah’ın herhangi bir kimseden Allah için yön ve mekân belirtmesini isteyebileceğini sanmıyoruz”⁶¹⁸ yönündeki sözlerinin Beyhakî’nin hadis hakkındaki fikirlerini desteklediği de belirtilmelidir.

Cârîye Hadisi’nin muzdarib sayılmasının bir diğer sebebi de kişinin imanına şehadetle hükmedildiğine delalet eden ve tevatür derecesine ulaşmış rivâyetlere⁶¹⁹ olan muhalefetindendir. Bu durumu Ğumârî’nin: “Bu hadis şâz olup bununla amel etmek caiz değildir. Şâz olmasının nedeni ise Hz. Peygamber’in İslam’a girmek isteyen kişiye şehadeti söyletmesi yönünde mütevatir derecede gelen rivâyetlere muhalefetindendir. Bir kişinin imanına, şehadeti kabul etmesi halinde hükmedilir”⁶²⁰ şeklindeki sözleri açıkça belirtmektedir

Beyhakî’nin Sünen’inin Zihâr Bölümü’nde daha başka bir mesele vardır ki o da “İmanını İşaretle Bildiren ve Namaz Kılan Dilsiz Cârîyenin Âzâdı”⁶²¹ başlığıdır. Bu başlık altında Mes’ûdî tariki ile Ebû Hüreyre’den gelen rivâyete yer verilmiştir. Hatırlanacak olursa bu rivâyette, cârîye Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in sorularına işaretle cevap vermişti.⁶²² Beyhakî’nin bu hadisi, “باب إعتاق الخرساء إذا أشارت بالإيمان وصلت = İmanını İşaretle Bildiren ve Namaz Kılan Dilsiz Cârîyenin Âzâdı” başlığı altında

⁶¹⁶ Bezzâr, **Müsned**, XI, 242.

⁶¹⁷ İbn Hacer, **Talhîsü’l-habîr**, III, 448.

⁶¹⁸ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme es-Serahsî, **Kitabu’l-mebsût**, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, 1989, VII, 4.

⁶¹⁹ Bilgi için bkz., s. 16, 100.

⁶²⁰ Ğumârî, Abdullah b. Sıddîk el-Ğumârî, **el-Fevâidü’l-maksûde fî beyâni’l-ehâdisi’s-şâzzeti’l-merdûde**, Tlk.: Hasan b. Ali es-Sekkâf, Beyrut, Dâru’l-İmâmi’n-Nevevî, 2013, s. 22.

⁶²¹ Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübrâ**, VII, 637.

⁶²² Bkz., Tablo 2, s. 243.

zikretmesi, câriyenin dilsiz olduğunu akla getirmektedir. Cârîye Hadisi'nin incelediğimiz rivâyetleri arasında, câriyenin dilsiz olduğu yönünde net bir ifadeyle karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz. Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetlerde câriyenin "a'cemiyye" olduğu söylenmiştir. "A'cemi" sözcüğü ise Arap ya da yabancı olsun konuşmasında kusur olan herkes için kullanılabileceği gibi bir başka anlama göre "dilsiz" kelimesine de karşılık geldiği belirtilmelidir.⁶²³ Beyhakî'nin câriye hakkında başlığında kullandığı "الخرساء" kelimesi, "أَعْمِيَّةٌ" kelimesine göre câriyenin dilsiz olabileceğine açıktan delalet etmektedir. Zira "خَرَسَ" kelimesinin Arapçadaki yaygın kullanımı, belirli sebeplerden dolayı (doğuştan ya da hastalık gibi) tamamen konuşma yetisini kaybedenler hakkında kullanılırken; ikinci anlama göre de maksadını tam olarak ifade etmekte aciz olan kişiler için aynı kelimenin kullanıldığı, sözlüklerde geçmektedir.⁶²⁴ Bununla birlikte Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve Yahyâ b. Ebû Kesîr'den gelen rivâyetlerde câriyenin sorulara işaretle cevap vermesi onun dilsiz olabileceğinin akla getirmektedir.⁶²⁵ Nitekim Ali el-Kârî'nin, Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet edilen Cârîye Hadisi'ni zikrettikten sonra, hadis için: "Söz konusu hadisin bazı rivâyetlerinde câriyenin dilsiz olduğu belirtilmiştir. Bu hadisten hareketle Şâfiî dilsiz kölenin âzâdını caiz görmüştür. Hadisin bazı rivâyetlerinde câriyenin Allah hakkında «Semâdadır» demesiyle, işaret yoluyla bu durumu ifade etmesi aynı şeydir"⁶²⁶ sözleri, yukarıdaki görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Beyhakî'nin Muâviye b. el-Hakem'e Cârîye Hadisi'nin lafzında muhalefet eden rivâyetleri zikrettiği Zihâr Kitabı'nda ilk önce, "Zihârda Mü'mine Cârîyenin Âzâdı"⁶²⁷ başlığına yer verilmiştir. Bu başlık altında ilk önce İmam Mâlik tariki ile Ömer b. el-Hakem'den gelen rivâyet zikredilmiş, daha sonra da Muâviye b. el-Hakem'in meşhur rivâyeti nakledilmiştir. Zihâr Kitabı'nda, Cârîye Hadisi'ne

⁶²³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arap**, XXXI, 2825-2827; Arapçada kendini ifade etmekte zorlanan, konuşamayan çocuğa : "أَعْمَى = A'cem" dendiği gibi, bütün konuşmaya güç yettirmeyenler hakkında da aynı kelime kullanılır (İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Kazvînî, **Mu'cem mekâyîsi'l-luğa**, Thk.: Abdusselem Muhammed Hârûn, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1979, IV, 240).

⁶²⁴ Zebîdî, Murtazâ, **Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs**, Thk.: Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kuveyt, Matbaatu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1976, XVI, 9.

⁶²⁵ Rivâyetler için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁶²⁶ Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtih (şerhü mişkâtü'l-mesâbih)**, VI, 415.

⁶²⁷ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VII, 635.

muhalefet eden rivâyetlerin toplandığı ikinci başlık, “İmanını İşaretle Bildiren ve Namaz Kılan Dilsiz Cârîyenin Âzâdî’nda”⁶²⁸ ise Ebû Hüreyre ve Utbe b. Mes‘ûd’un Avn b. Abdullah tarikleri ile gelen rivâyetlerine yer verilmiştir. Bu iki hadisten ilki olan, Ebû Hüreyre rivâyetinde,⁶²⁹ imtihan edilmesi için cârîyesini Hz. Peygamber’e getiren kişi erkek iken, Utbe b. Mes‘ûd rivâyetinde⁶³⁰ cârîyenin sahibi bir kadındır. Zihâr Kitabı’nda Cârîye Hadisi’ne muhalefet eden rivâyetlerin bir arada zikredildiği son başlık “İslam’ın Vasfı’dır.”⁶³¹ Bu başlık altında Ubeydullah b. Abdullah⁶³² ve Şerîd b. Süveyd⁶³³ rivâyetlerine yer verilmiştir. Bu rivâyetlerin hepsinde ortak olan bir şey vardır. O da, âzâd edilmek üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in imtihan ettiği cârîyedir. Hâlbuki bir kişinin mü’min mi yoksa kâfir mi olduğuna, “Allah’tan başka ilah olmadığı ve Muhammed (s.a.v.)’in O’nun Resûlü olduğuna” şهادet etmesi yeterliyken, bu rivâyetlerin hepsinde Hz. Peygamber’in sorularını farklı görmekteyiz. Bu rivâyetlerin bazısında Peygamber (s.a.v.) cârîyeye; **“Allah nerededir?”** diye sormuşken bazısında; **“Rabbin kimdir?”** şeklinde sormuştur. Yine bazısında da bu soru; **“Allah’tan başka ilah olmadığına şهادet eder misin?”** diye geçmiştir. Cârîyenin ise bu sorulara cevabı bazen sözlü olmuşken, bazen de işaretle olmuştur.

IX. ZEHEBÎ’NİN EL-ULUVV’UNDA CÂRİYE HADİSİ

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْخَطِيبُ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْعَقِيلِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُظْفَرِ قَالُوا أُنْبَأَنَا السَّخَاوِيُّ
أُنْبَأَنَا السَّلَفِيُّ أُنْبَأَنَا الْخَلِيلُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ بِقُرْوَينَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ جَابِرٍ أُنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النِّقَاشِ حَدَّثَنَا
الْقَاسِمُ بْنُ اللَّيْثِ حَدَّثَنَا الْمُعَاوِيَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ يَسَارٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ
الْحَكَمِ السَّلَمِيِّ قَالَ: كَانَتْ لِي غَنَمٌ تَرْعَى بِالْعَذِيبِ بِالْعَرِضِ فَكُنْتُ أَتَعَهُدُّهَا وَفِيهَا جَارِيَةٌ لِي سَوْدَاءُ فَجِئْتُهَا يَوْمًا
فَفَقَدْتُ شَاةً مِنْ خِيَارِ الْغَنَمِ فَقُلْتُ: «أَيْنَ الْفُلَانِيَّةُ؟» قَالَتْ أَكَلَهَا الذِّئْبُ فَأَسِفْتُ وَأَنَا مِنْ بَنِي آدَمَ فَضَرَبْتُ وَجْهَهَا ثُمَّ
نَدِمْتُ عَلَى مَا صَنَعْتُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَضْرَبْتُ وَجْهَهَا!» وَعَظَّمْتُ ذَلِكَ تَعْظِيمًا

⁶²⁸ Beyhakî, a.g.e., VII, 637.

⁶²⁹ Rivâyet için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁶³⁰ Rivâyet için bkz., s. 134.

⁶³¹ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 637-638.

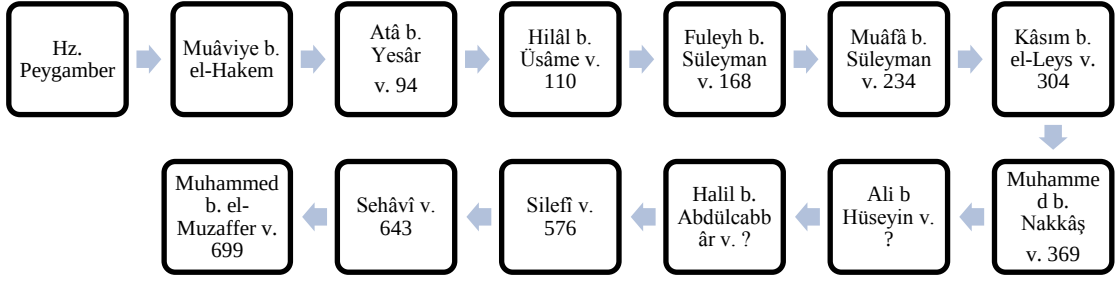
⁶³² Rivâyet için bkz., s. 16.

⁶³³ Rivâyet için bkz., s. 45.

شَدِيدًا فَمُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مِنْ تَوَاتِي أَنْ أَعْتِقَهَا» قَالَ: «فَاتَّبِعْنِي بِهَا قَبْلَ أَنْ تَعْتِقَهَا» فَجِئْتُهَا بِهَا فَقَالَ لَهَا: «مَنْ رُبُّكَ» قَالَتْ: «اللَّهُ» قَالَ: «وَأَيْنَ هُوَ» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ» قَالَ: «فَمَنْ أَنَا» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتِقَهَا فَإِنَّهَا مُؤَمَّنَةٌ»

Bize Ahmed b. İbrahim el-Hatîb ve Muhammed b. Ahmed el-Ukaylî ve Muhammed b. el-Muzaffer haber verdi ve dediler ki: Bize Sehâvî haber verdi. O da dedi ki: Bize Silefî haber verdi. O da dedi ki: Bize Halil b. Abdülcabbâr Kazvin’de haber verdi. O da dedi ki: Bize Ali b. Hüseyin b. Cabir haber verdi. O da dedi ki: Bize Muhammed b. Nakkâş haber verdi. O da dedi ki: Bize Kâsım b. el-Leys tahdîs etti. O da dedi ki: Bize Muâfâ b. Süleyman tahdîs etti. O da dedi ki: Bize Fuleyh b. Süleyman, Hilâl b. Ali b. Yesâr’dan, Muâviye b. el-Hakem es-Sülemi’nin şöyle dediğini tahdîs etti: “Benim Uzeyb ve Urayd’de otlayan koyunlarım vardı. Ara sıra onlara bakmaya giderdim. Bu sürünün başında da siyahî bir câriyem vardı. Bir gün yanına gittiğimde, câriyenin sürüdeki koyunların en iyilerinden birini kaybettiğini görünce ona sordum: «*Filanca koyun nerededir?*» O da; «*onu kurt yedi*» dedi. Üzüldüm, (sonuçta) bende âdemoğullarından bir insanım. (Nitekim) câriyeye bir tokat attım. (Daha sonra) bu yaptığımdan pişman oldum ve durumu Resûlullah (s.a.v.)’e zikrettim. O da; «*Yüzüne mi vurdun!?*» deyip bu yaptığımı bana aşırı derecede fazla buldu. Ben de; «*Yâ Resûlallah, onu âzâd etmem tövbemden sayılır mı?*» diye sordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de; «*Onu âzâd etmeden bana getir*» dedi. Câriyeyi getirdim ve Hz. Peygamber ona: «*Rabbin kimdir?*» diye sordu. Câriye; «*Allah’tır*» dedi. Peygamber (s.a.v.); «*O nerededir?*» dedi. Câriye; «*Semâdadır*» diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.); «*Ben kimim?*» dedi. Câriye de; «*Sen Resûlullah’sın*» dedi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.); «*Onu âzâd et, çünkü o mü’minedir!*» buyurdu.⁶³⁴

⁶³⁴ Zehebî, el-Uluvv, s. 27-28.

Şema 16

Bu rivâyet, câriye kıssası olarak *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan Muâviye b. el-Hakem rivâyetleriyle -koyunların otladığı bölge hariç- aynıdır diyebiliriz. *el-Uluvv*'daki bu rivâyette câriyenin, Muâviye b. el-Hakem'in koyunlarını diğer rivâyetlerin aksine Uhud ve Cevvaniye yerine, Uzeyb ve Urayd bölgelerinde otlattığı görülmektedir. Bu dört bölge, Medine sınırları dâhilinde olma hususiyetiyle ortaklık arz etmektedir. Uzeyb ve Urayd, Medine-i Münevvere'de bulunan iki ayrı vadinin adıdır.⁶³⁵ Bölge ismindeki bu farklılık, Muâviye b. el-Hakem'den gelen Câriye Hadisi'nde karşımıza çıkan başka bir ihtilaf olarak gösterilebilir. Bunun dışında *el-Uluvv*'da bulunan bu rivâyetin metninde de, Muâviye b. el-Hakem'in *Kütüb-i Tis'a*'da bulunan rivâyetlerinden lafız olarak farklılık gösteren bazı cümlelerin varlığından söz edebiliriz. Meselâ bu rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, Muâviye'nin câriyesine tokat attığını öğrendiğinde; “**Yüzüne mi vurdun!?**” şeklinde gösterdiği tepki, diğer rivâyetlerde mevcut değildir. Bununla beraber yine Muâviye b. el-Hakem'in; “*Yâ Resûlallah, onu âzâd etmem tövbemden sayılır mı?*” sözüne diğer rivâyetlerde rastlayamadığımızı belirtmeliyiz. Yukarıdaki rivâyetin metninde en çok dikkat çeken husus ise Hz. Peygamber'in câriyeye önce; “**مَنْ رَبُّكَ = Rabbin kimdir?**” diye sorduktan sonra, tekrardan; “**أَيْنَ هُوَ = O nerededir?**” şeklinde bir soru yöneltmiş olmasıdır. Bu yönüyle söz konusu bu rivâyetin bir ciheti, İbn Kâni'in *Mu'cemü's-sahâbe*'sindeki Muâviye b. el-Hakem rivâyetine benzemekteyken, diğer cihetiyle de Muâviye'nin *Kütüb-i Tis'a*'daki rivâyetlerini hatırlatmaktadır.⁶³⁶

⁶³⁵ Şurrâb, Muhammed Hasan, **el-Me'âlimü'l-usîra fi's-sünneti ve's-sîra**, Dımaşk, Dâru'l-Kalem, 1990, s. 187; Semhûdî, Ebu'l-Hasen Nûrüdîn es-Semhûdî, **Vefâu'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, IV, 114.

⁶³⁶ Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242; Tablo 3, s. 245.

Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyetler arasında “مَنْ رَبُّكَ = **Rabbin kimdir?**” ve “أَيْنَ هُوَ = **O nerededir?**” lafızlarını aynı metinde birleştirmiş olması yönüyle, *el-Uluvv*'da yer alan bu rivâyet için nev'i şahsına münhasırdır diyebiliriz. Bu farklı iki lafzın bir arada bulunuyor olmasında dikkat çeken bir başka mesele de, kişinin imanının bilinmesinde Allah'ın tek ilah olduğunu belirtmesi yeterli iken burada; “مَنْ رَبُّكَ = **Rabbin kimdir?**” sorusundan sonra; “أَيْنَ هُوَ = **O nerededir?**” sorusunun yöneltmiş olmasıdır. Tam olarak bu iki lafız, Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyetlerin birbirleri ile çeliştiği yerdir. Anlamca farklı bu iki soru cümlesinin bir arada yer aldığı bu rivâyet, bu yönüyle tektir. Cârîye Hadisi'nin mâna ile rivâyet edildiği düşünüldüğünde, iki sorudan birinin bu bağlamda fazla olduğu söylenebilir. İmanın belirlenmesinde kullanılacak sorular dikkate alındığında hiç şüphesiz ki; “مَنْ رَبُّكَ = **Rabbin kimdir?**” sorusu; “أَيْنَ هُوَ = **O nerededir?**” şeklinde bir sorudan daha uygun düşecektir.

Tezimizin başından buraya kadar zikrettiğimiz bütün rivâyetler arasında, Muâviye b. el-Hakem'in *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan rivâyetlerinin yanında *el-Uluvv* ve *Mu'cemü's-sahâbe*'deki rivâyetlerine ilaveten, Cârîye Hadisi'nin iki meşhur tâbiî râvisi Atâ b. Yesâr ve Yahyâ b. Ebû Kesîr'den gelen hadisler karşılaştırıldığında, bu beş rivâyetin lafız yönünden ne kadar farklı olduğu görülecektir.⁶³⁷ Bu rivâyetlerde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in câriyeyle olan diyalogunu üç farklı şekilde görmek mümkündür. Bazısında bu konuşma sözlüken, bazısında Hz. Peygamber işaretle soru sormuş câriye ise sözlü cevap vermiştir. Yine bu rivâyetlerin bazısında da tam tersi, yani Peygamber (s.a.v.)'i sözlü soru yöneltirken, câriyeyi de işaretle cevap verirken buluyoruz.

Bu beş rivâyet arasında bir başka ihtilaf, Hz. Peygamber'in câriyeye sorduğu soruların lafızlarında vukû bulmuştur. Bazısında Resûl-i Ekrem (s.a.v.) câriyeye; “أَيْنَ

مَنْ رَبُّكَ = **Allah nerededir?**” lafzı ile soru sormuşken, bazısında bu soru; “مَنْ رَبُّكَ؟ =

⁶³⁷ Bütün rivâyetler için bkz., Tablo 3, s. 245.

Rabbîn kimdir?” şeklinde gelmiştir. Muâviye b. el-Hakem’in *el-Uluvv*’daki rivâyetinde ise bu iki soru cümlesi bir arada zikredilmiştir. Bu farklı soru şekillerine ek olarak, Yahyâ b. Ebû Kesîr’in rivâyeti: “*Öyle zannediyorum ki ölümden sonra dirilmenin, cennet ve cehennem hak olduğunu da zikretti*” cümlesiyle de farklı bir ihtilafa daha kapı açmış olması yönünden dikkat çekicidir. Bu yönüyle Muâviye b. el-Hakem’in Cârîye Hadisi; “أشهد أن لا إله إلا الله = ***Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?***” soru cümlesinin bulunduğu, Ubeydullah b. Abdullah’ın mürsel rivâyetiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü Ubeydullah’ın bu rivâyeti –Muâviye (r.a.)’ın ensârî olduğu hatırlanacak olursa- ensârî bir sahâbî tarafından gelmekle beraber, metninde yer alan; “***Ölümden sonra dirilmeye inanır mısın?***” sorusu ile İbn Ebû Kesîr rivâyetinde geçen yukarıdaki sözü çağrıştırmaları yönünden önem arz etmektedir.

Bütün bu ihtilaflar Cârîye Hadisi’nin mânen rivâyet edildiğine delil teşkil etmekle birlikte, râvilerin bir hadisin metni üzerindeki tasarruflarının ne dereceye varabileceğini bizlere göstermektedir.

el-Uluvv’da yer alan bu rivâyetin sıhhat durumundan söz edecek olursak, Zehebî’nin bu rivâyete sahîh hükmünü verdiğini söyleyebiliriz.⁶³⁸ Bununla beraber Zehebî’nin kitabında yer verdiği bu rivâyetin senedinde geçen, Fuleyh b. Süleyman’a ait el yazması bir nüshada aynı hadisin âli bir isnâdına rastladığımızı belirtmeliyiz.⁶³⁹ Fuleyh b. Süleyman’a⁶⁴⁰ ait bu el yazmasındaki hadisin metni ile Zehebî’den gelen rivâyetin metni aynıdır. Bu da söz konusu rivâyetin sıhhatini güçlendirmektedir.

Zehebî’nin zikrettiği rivâyetin senedine dikkat edildiğinde, râvi isminde bir hata olduğu farkedilecektir. Burada Cârîye Hadisi’ni Muâviye b. el-Hakem’den rivâyet eden Hilâl b. Ali b. Yesâr olarak verilmiştir. Hâlbuki Hilâl’in babası Ali, dedesi de Üsâme’dır.⁶⁴¹ Râvi ismindeki bu hataya ise Fuleyh nüshasında rastlanmaz. Bu nüshada Muâviye’den hadisi rivâyet eden Atâ b. Yesâr’dır. Atâ’dan da Hilâl b. Ali bu rivâyeti aktarır. Buradan hareketle *el-Uluvv*’daki bu rivâyetin senedinde, Atâ’nın adının düştüğü ya da eserin yazımı sırasında değiştiği söylenebilir.

⁶³⁸ Zehebî, *el-Uluvv*, s. 27.

⁶³⁹ Zahirîye Kütüphanesi, Mecmua 3860, no:124, vr. 83-b; El yazması için bkz., s. 246-247.

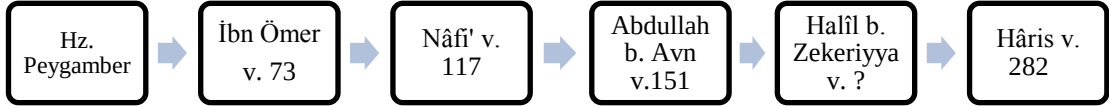
⁶⁴⁰ Râvi için bkz., s. 118.

⁶⁴¹ Râvi için bkz., s. 15.

X. HEYSEMÎ'NİN BUĞYETÜ'L-BÂHİS'İNDE CÂRİYE HADİSİ

حَدَّثَنَا الْخَلِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي عَلَى نَسَمَةٍ أَنْ أُعْتِقَهَا وَإِنَّ هَذِهِ الْجَارِيَةَ أَعْجَمِيَّةٌ فَيَجُوزُ لِي أَنْ أُعْتِقَهَا؟» قَالَ: قَالَ لَهَا: «أَيْنَ رُبُّكَ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ» قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُعْتِقَهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ»

Bize Halîl b. Zekerîyya tahdîs etti ve dedi ki: Bize Abdullah b. Avn tahdîs etti ve dedi ki: Bana Nâfi‘, İbn Ömer’den bir adamın gelip Hz. Peygamber’e şöyle sorduğunu tahdîs etti: “Yâ Resûlallah! Üzerime mü’min bir köle âzâd etme borcu vardır. Bu konuşmada kusurlu (dilsiz) cârîyeyi âzâd etsem borcum yerine gelir mi?” (Adam) dedi ki: Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cârîyeye; «**Rabbîn nerededir?**» dedi. Cârîye; «**Semâdadır**» cevabını verdi. Hz. Peygamber; «**Ben kimim?**» dedi. Cârîye; «**Sen Allah’ın Resûlü’sün**» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.); «**Onu âzâd et; çünkü o mü’minedir!**» buyurdu.⁶⁴²

Şema 17

Heysemî'nin İbn Ömer'den zikrettiği yukarıdaki bu rivâyeti, Bûsîrî Hz. Ömer (r.a.)'den aktarır.⁶⁴³ Heysemî ve Bûsîrî'nin rivâyetleri sened ve metin yönünden aynıdır.

Rivâyetlerin sıhhat durumuna değinecek olursak Bûsîrî, iki senedde de yer alan Halil b. Zekerîyya hakkında zayıf hükmü vermiştir.⁶⁴⁴ Ayrıca İbn Hacer onun

⁶⁴² Heysemî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn el-Heysemî, **Buğyetü'l-bâhis 'an zevâidi Müsnedi'l-Hâris**, Thk.: Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkırî, Medine, Merkezü Hidmeti's-Sünne, 1992, I, 161.

⁶⁴³ Bûsîrî, **İthâfü'l-hıyere**, I, 100.

⁶⁴⁴ Bûsîrî, **a.y.**

için; “metrûk”⁶⁴⁵ demiştir.⁶⁴⁶ Zehebî ise Halil b. Zekeriyya’nın “muttehem”⁶⁴⁷ olduğunu söyler.⁶⁴⁸

İbn Ömer’den gelen bu rivâyet her ne kadar zayıf olarak adlandırılrsa da Cârîye Hadisi ile ilgili olduğunu düşündüğümüz İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve tâbiî olan Ubeydullah b. Abdullah’tan gelen rivâyetlere benziyor olması hasebiyle burada zikredilmiştir. Bu dört rivâyet, meçhul bir sahâbîden rivâyet ediliyor olmaları ve âzâd edilmek üzere getirilen kölenin cârîye oluşu yönünden benzerlik göstermektedir.⁶⁴⁹ İbn Ömer’in rivâyetinde cârîyenin imtihanına gelindiğinde ise söz konusu hadisin, İbn Abbâs’ın İbn Merzûbân, Ebû Hüreyre’nin de Yezîd b. Hârûn tariki ile gelen rivâyetleri ile benzeştiği görülür.⁶⁵⁰ Bu üç rivâyet, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in cârîyeye sorduğu; “أين الله = **Allah nerededir?**” lafzı yönünden birbirleriyle aynıdır. Bu üç rivâyetin meçhul sahâbîden gelişleri, cârîyenin imtihan edilişi sırasında muhatap olduğu sorular dışında bir başka ortak noktası da **zayıf** oluşlarıdır. İbn Merzûbân müdellis oluşu sebebiyle zayıf sayılırken,⁶⁵¹ Yezîd b. Hârûn ise hadisi rivâyet ettiği Mes’ûdî’den hafızasının karıştığı dönemlerde hadis işittiği için zayıf olarak adlandırılmıştır.⁶⁵² Ebû Hüreyre’den Abdullah b. Recâ tarikiyle: “من ربك؟ = **Rabbim kimdir?**” lafzı ile gelen hadis ve Ubeydullah’tan; “أتشهدون أن لا إله إلا الله = **Allah’tan başka ilah olmadığına şهادet eder misin?**” şeklinde gelen rivâyet, **sahîh** olup her ikisi de meçhul sahâbî râvisinden gelmekle birlikte, cârîyenin imtihanından söz etmektedir. Bütün bu benzerlikler İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve Ubeydullah rivâyetlerinin bir olaydan söz ettiği fikrini akla getirmektedir. Zayıf olan rivâyetler

⁶⁴⁵ **Metrûk:** Sika olduğu hiç belirtilmediği halde bir cerh sebebiyle tenkide uğramış olan râvi. Bu râvi İbn Hacer’in *et-Takrîb*’teki tertibine göre onuncu sıradadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz (Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s.181).

⁶⁴⁶ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 302.

⁶⁴⁷ **Muttehem:** Zehebî’ye göre cerhin ikinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz (Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s.239).

⁶⁴⁸ Zehebî, *el-Kâşif fî ma’rifeti men lehû rivâye fî’l-Kütübi’s-Sitte*, Tlk.: Muhammed Avvame, Cidde, Dâru’l-Kıble, 1992, I, 375.

⁶⁴⁹ Bilgi için bkz., Tablo 2, s. 243.

⁶⁵⁰ Rivâyetler için Tablo 2, s. 243.

⁶⁵¹ Heysemî, *Mecmaü’l-zevâid*, IV, 244.

⁶⁵² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 251.

bırakıldığında, sahîh olan hadislerin soru yönünden İslam'ın ruhuna uygun olduğu aşikârdır.

DEĞERLENDİRME

Câriye Hadisi mâna ile rivâyet edilmiştir. Değişik lafızlarla gelen rivâyetler bazı yerlerde arası bulunamayacak kadar farklı iken, bazı hadislerde lafzen farklı olmalarına rağmen mânaca birbirlerini destekler mahiyettedir. Bu ihtilafların çoğu Hz. Peygamber ile câriye arasındaki soru-cevap üzerine kurulu diyalog ile ilgilidir. Bu diyaloglar bazı rivâyetlerde işaretle gerçekleşmişken bazılarında sözlü olarak yer almıştır. Yine Resûlullah (s.a.v.)'in câriyeye yönelttiği sorular bazı hadislerde; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” şeklinde iken, diğerlerinde bu sorular; “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” ya da “أشهد أن لا إله إلا الله؟ = **Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?**” şeklindedir. Bu lafız farklılıklarının hangi râviden kaynaklandığı ise belirli tahminlerden öteye geçmemektedir. Mâna ile rivâyetin tedvîn dönemine kadar devam ettiği düşünülürse, konumuz olan hadisteki lafız farklılıklarının ya sahabe ya da tâbiûn tabakasında gerçekleştiği söylenebilir.

Câriyenin imtihanından söz eden rivâyetler, sahabeden; Muâviye b. el-Hakem, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, İbn Ömer, Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha ve Ukkâşe el-Ğanevî tariki ile bize ulaşırken, tâbiûndan; Ubeydullah b. Abdullah, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Atâ b. Yesâr ve Atâ b. Ebû Rebâh tarikleri ile mürsel olarak klasik hadis kitaplarında yerini almıştır. Söz konusu sahabe ve tâbiûna ait rivâyetler, sıhhat bakımından sahîh, hasen ve/veya zayıftır.

Muâviye b. el-Hakem'den gelen hadis, -Abdullah b. Revâha, Ka'b b. Mâlik ve Ukkâşe el-Ğanevî rivâyetleri hariç- koyunları güden câriye kıssasına yer vermiş olması yönünden diğer rivâyetlerden ayrılır. Aynı kıssanın bulunduğu, sahabeden Abdullah b. Revâha, Ka'b b. Mâlik ve Ukkâşe el-Ğanevî'den gelen rivâyetler ise belirli illetlerle zayıf sayılmıştır. Muâviye b. el-Hakem rivâyetini diğerlerinden bağımsız, tek başına değerlendirilecek olursa:

1. *Kütüb-i Tis'a*'da Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'de geçen Muâviye b. el-Hakem rivâyeti, senesinde ta'dilin en düşük lafızlarının kullanıldığı Hilâl b. Ali b. Üsâme'nin yer alması nedeniyle **hasendir**. Ayrıca İbn Abdülberr (v. 463/1071)'in de Muâviye'nin Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) câriyenin âzât edilmesi, hapşiranın teşmîti, hat çizmek, tetayyur ve kâhinlere gitmek gibi konuları ihtiva eden bir hasen hadis rivâyetinde bulunduğunu belirtmiş olması, hadis hakkındaki bu hükmü desteklemektedir. Hadis hakkında hasen hükmü verildikten sonra metinde geçen: “أين الله؟” = **Allah nerededir?**” lafzı elbette zâhirine göre alınmayıp, te'vil edilir.

2. Muâviye b. el-Hakem rivâyeti, yine aynı râviden muttasıl gelen Zehebî'nin *el-Uluvv*, İbn Kâni'in *Mu'cemü's-sahâbe*'deki ve Câriye Hadisi'nin iki meşhur tâbiîn râvisi Atâ b. Yesâr, Yahyâ b. Ebû Kesîr'den mürsel olarak gelen hadislerle karşılaştırılacak olursa, aralarında çok büyük lafız farklılıklarının olduğu görülecektir. Sıhhat noktasından birbirine eşit, yani **hasen** olan bu rivâyetler arasında bir tercihte bulunulacak olursa, İslam usulüne en uygun: “من ريك؟” = **Rabbîn kimdir?**” lafzıyla gelen *Mu'cemü's-sahâbe*'deki rivâyetle amel edilir. Ya da Ubeydullah b. Abdullah rivâyetinin, Muâviye b. el-Hakem hadisi ile ilişkili olduğu düşünülürse; “أتشهدين أن لا إله إلا الله؟” = **Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet eder misin?**” lafzı “أين الله؟” =

Allah nerededir?” rivâyetine tercih edilir.

Muteahhirûndan olan Zâhid el-Kevserî (v. 1344/1926) ve Ğumârî (v. 1413/1993) gibi âlimler, lafızlarındaki ihtilaflar yüzünden Câriye Hadisi'ni muztarib olarak görürler. Hiç şüphesiz ki Kevserî ve Ğumârî'nin Câriye Hadisi hakkında muzdarib hükmüne varmalarında, kendilerinden önceki muhaddislerin değerlendirmeleri etkili olmuştur. Bu muhaddisler arasında Beyhakî, Bezzâr ve İbn Hacer de yer almıştır. Beyhakî'nin hadisimize yönelik tespitleri onda ihtilaf gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bezzâr ve İbn Hacer de yaptıkları değerlendirmelerle Beyhakî'yi desteklemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CÂRİYE HADİSİ'NİN İSLAMÎ İLİMLERE YANSIMASI

Muâviye b. el-Hakem'den gelen Cârîye Hadisi, hakikatte üç farklı rivâyetin birleşiminden oluşmaktadır.⁶⁵³ Bunun böyle olduğuna Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'e hocası Affân b. Müslim tariki ile ulaşan rivâyet delil olarak gösterilebilir.⁶⁵⁴ Ayrıca bu rivâyeti, konumuz olan hadisin fıkıhı ve kelamı ilgilendiren meselelerini incelerken dayanak olarak alacağız.

Üç bölümden oluşan Cârîye Hadisi'nin her bir rivâyeti, İslamî ilimlerin değişik alanlarına dâhil edilebilecek konuları ihtiva etmektedir. Cârîye Hadisi'nin İslamî ilimleri ilgilendiren konularını, İmam Ahmed'e hocası Affân'dan ulaşan rivâyetteki tertibe göre şöyle sıralayabiliriz:

1. Rivâyet: Hat çizme, tetayyur ve kâhinlere gitme gibi akaid/kelamın alanına giren konuları kapsar.
2. Rivâyet: Hz. Peygamber ile cârîye arasında soru-cevap üzerine kurulu diyalog kelam ilmini ilgilendirdiği gibi, köle âzâdı adama konusu da fıkıh ilminin alanına girer.
3. Rivâyet: Burada fıkıhın konusu olan namazda konuşma bahsine yer verilmiştir.

Bu bölümde, üç rivâyette yer alan İslamî meseleleri, fıkıh ve kelam bağlamında ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışacağız. Fıkıhın alanına giren konularda ahkâma medâr olan Cârîye Hadisi rivâyetini paylaştıktan sonra dört mezhebin söz konusu fikhî meseleyle ilgili görüşlerine yer vereceğiz. Bu mezheplerden yapacağımız nakiller sırasında mümkün oldukça tartışmalı konulardan uzak duracağımızı belirtmeliyiz. Fıkıh usulünün konusuna giren bu ihtilaflara tezimizde yer vermemiz halinde, bu durumun hem konumuzun hacmini aşacağı hem de varmak istediğimiz asıl amaçtan bizleri saptıracağı aşikârdır.

Cârîye Hadisi'nin kelamı ilgilendiren meseleleri dikkate alındığında, bunları iki gruba ayırmak mümkündür. Gaybı bilme iddiasıyla ortaya çıkmış tetayyur, hat çizme ve kâhinlere gitme gibi İslam'daki kader anlayışına ters düşen konuları bir başlık altında inceleyeceğiz. Hz. Peygamber ile cârîye arasında soru-cevap üzerine

⁶⁵³ İbn Abdülberr, Muâviye'nin Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) cârîyenin âzât edilmesi, hapsirinin teşmîti, hat çizmek, tetayyur ve kâhinlere gitmek gibi konuları ihtiva eden bir hasen hadis rivâyetinde bulunduğunu, hakikatte tek olan bu hadisi başka râviler konularına göre bölüp eserlerinde münferid olarak zikrettiklerinden söz etmiştir (**el-İstî'âb**, s. 671-672).

⁶⁵⁴ Rivâyet için bkz., s. 27-28.

kurulu diyalogdan doğan, müteşâbih nasların Allah'ın sıfatlarına yakışacak bir mânâyla anlaşılması ve açıklanması ile ilgili konuları, bazı nasların te'vil örnekleri ile birlikte başka bir başlık altında değerlendirmeye gayret göstereceğiz.

I. CÂRİYE HADİSİ'NİN FIKHÎ BOYUTU

Câriye Hadisi'nin metninde, namazda konuşma ve câriye âzâdı adama gibi iki fikhî mesele yer alır. Bunlardan ilki olan namazda konuşma bahsi, müstakil bir rivâyetmiş gibi alınıp klasik hadis kitaplarının konuyla ilgili başlıkları altında zikredilmiştir.⁶⁵⁵ İkinci konu olan câriye âzâdı adama ise koyunları otlatan câriyenin kıssasının yer aldığı rivâyette geçmektedir.

A. NAMAZDA KONUŞMA

Câriye Hadisi'nin içerdiği fikhî meselelere geçmeden önce, konuyla ilgili rivâyetin zikredilmesinin, meselenin anlaşılmasına katkısı olacağı kanaatindeyiz. Namazda konuşmanın yasaklandığından bahseden rivâyet şu şekildedir:

حدثنا عبد الله حدثني أبي حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ، حَدَّثَهُ أَنَّ مُعَاوِيَةَ بْنَ الْحَكَمِ حَدَّثَهُ بِثَلَاثَةِ أَحَادِيثَ حَفِظَهَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "وَصَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَعَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ" فَقُلْتُ: «يَرْحَمُكَ اللَّهُ، فَرَمَانِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ»، فَقُلْتُ: «وَأَنْكُلُ أُمِّيَاةً، مَا شَأْنُكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ؟» قَالَ: «فَضَرَبُوا بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَادِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُصَمِّتُونِي سَكَتُ، حَتَّى صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَانِي»، قَالَ: «فَبِأَيِّ وَأُمِّي مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِنْهُ، فَمَا ضَرَبَنِي وَلَا كَهَرَنِي وَلَا سَبَّنِي»، وَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ هَذَا، إِنَّمَا هِيَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ» أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Bize Affân tahdîs etti ve dedi ki: Bize Hemmâm tahdîs etti ve dedi ki: Yahyâ b. Ebû Kesîr, Hilâl b. Ebû Meymûne (b. Üsâme)'den, o da Atâ b. Yesâr'dan, Muâviye b. el-Hakem'in kendisine Hz.

⁶⁵⁵ Bkz., Buhârî, el-Kirâatü halfe'l-imâm, s. 19-20; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, II, 353-355.

Peygamber'den ezberlediği (şu) üç hadisi tahdîs ettiğini söylerken işittim. (Muâviye) dedi ki: Resûlullah'ın (s.a.v.) arkasında namaz kıldığım bir günde cemaatten biri aksırırverdi. Ben de *«Yerhamukâllah = Allah sana rahmet etsin»* dedim. Cemaat bana ters ters bakmaya başladı. Ben de; *«Vay başıma gelenler! Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz»* dedim. Bunun üzerine elleriyle uyluklarına vurmaya başladılar. Bunların beni susturmaya çalıştıklarını görünce sustum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı bitirince beni çağırdı. (Muâviye) dedi ki: *«(Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. Bana ne vurdu ne azarladı ne de sövdü (sadece): «Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir»* buyurdu. Yahut buna benzer bir şey söyledi.⁶⁵⁶

Yukarıdaki hadise benzer bir başka rivâyet, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-ğâbe*'sinde geçmektedir.⁶⁵⁷ Yine Muâviye b. el-Hakem'den gelen bu rivâyet; *“Hz. Peygamber'e geldiğim zaman İslam dininden bazı şeyler öğrendim. Öğrendiklerimden birisi de: «Bana denildi ki: «Hapşırıldığında Allah'a hamd et, eğer birisi hapşırır da Allah'a hamd ederse onu teşmit et»⁶⁵⁸ (Yerhamukallah = Allah sana rahmet etsin)»* şeklinde olup, hapşırının teşmiti gibi Nebvî ahlakın güzel örneklerine dikkat çekmesi yönünden önem arz eder.⁶⁵⁹ Ayrıca ensarın â'râbî sahâbîlerinden olan Muâviye b. el-Hakem'in, İslam dininde yeni öğrendiği bu meseleyi namazda hapşırın biri için uygulamaya kalkması, bu rivâyetin yukarıdaki hadisin mukaddimesi olabileceği fikrini akla getirmektedir. Onun â'râbî⁶⁶⁰ oluşunun, namazda hapşırını teşmit etmenin ameli fasid kılacak eylemlerden sayılacağını

⁶⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 382; Rivâyet için bkz., s.35.

⁶⁵⁶ Ahmed, IX, 197-198.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 382; Rivâyet için bkz., s. 35.

⁶⁵⁸ Nebvî ahlaktan olmakla birlikte, müekked sünnetlerden sayılan hapşırının teşmiti ile ilgili pek çok hadis mevcuttur. Bununla ilgili rivâyetler için bkz. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfredü'l-câmiu li edâbi'n-Nebeviyye*, Thrc.: Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, Cübeyl, Dâru's-Sadîk, 2000, s. 326-327; Müslim, Zühd, 9; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmi'u't-Tirmizî vehuve Sünen*, Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998 “Edeb”, 1.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *a.y.*

⁶⁶⁰ Şehir dışında (taşrada) ikamet edip ihtiyaçları olmadıkça şehre gitmeyen kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu kişilerin geçimi hayvancılık üzerine kurulmuştur. Bu sebepten sürüleri için otlak yerler ve yağmurun bol olduğu alanları yaşamak için uygun görürler (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXII, 2863-2864).

bilmediğinde etkili olduğu düşünülebilir. Namazda iken hapşıranı teşmit eden Muâviye, sonrasında karşılaştığı tepkiden sinirlenmiş⁶⁶¹ ve “*Vay başıma gelenler!*”⁶⁶² *Size ne oluyor ki bana (böyle) bakıyorsunuz*” demiştir. Bu da onun namazdayken hapşırana: “Yerhamukallah = Allah sana rahmet etsin” denmeyeceğini öğrenemediği gibi konuşmanın da namazı bozan şeylerden olduğunu bilmediğini gösterir. Muâviye b. el-Hakem’in konuşmaya devam ettiğini gören cemaat, bunun üzerine uyluklarına vurarak onu susturmaya çalışmıştır. Sahabeden bu şekilde hâsıl olan uyarma biçimiyle ilgili Nevevî (v. 676/1277) Müslim’in *Sahîh*’i üzerine yazdığı şerhte: “*Bu tembih şekli, namazda erkeklerin tesbihle uyarı yapmaları yönündeki hükümün inmediği döneme aittir*” demiştir.⁶⁶³ Ayrıca sahabeden gerçekleşen bu eyleme dair Nevevî, namaz içinde az olan hareketin namazı bozmadığı gibi, eğer bir ihtiyaç sonucu yapılmışsa mekruh dahi sayılmayacağını belirtmiştir.⁶⁶⁴

Yukarıdaki rivâyette, Muâviye b. el-Hakem’in namazdaki yanlışlarından sonra Resûlullah (s.a.v.)’ın kendisine yaklaşımı hakkındaki: “*(Ne diyeyim) anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de ondan sonra Peygamber (s.a.v.) kadar güzel öğreten bir muallim görmedim. Bana ne sövdü ne vurdu ne de beni azarladı*” sözleri, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in eğitimindeki hikmetli üslubuna delalet eden güzel bir örnek olarak zikredilebilir. Zira O’nun güzel ahlakına Kur’an-ı Kerim’de: “**Şüphesiz ki sen yüce bir ahlak üzeresin**”⁶⁶⁵ ayetiyle işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber’in rivâyette yer alan; “**Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur’an okumaktan ibarettir**” sözünün, fikhî bir konu olan “namazda konuşmanın hükmü” ile doğrudan alakalı olduğunu belirtmeliyiz. Dört mezhebe göre bu meselenin

⁶⁶¹ Davudoğlu *Sahîh-i Müslim*’in tercüme ve şerhinde; “فلما رأيتهم” cümlesinin cevabı mahzudur ve “غضبت” diye takdîr olunur” demiştir (Davudoğlu, Ahmed, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, İstanbul, Sönmez Yayınları, 1974, III, 390).

⁶⁶² Davudoğlu bu cümle hakkında; “«**Vâ sükle ümmiyâh**» sözü esas itibarıyla «*Vay yavrusunu kaybeden annemin haline*» mânasına gelir. Burada esas maksad söyleyenin kendi acınacak halinin beyânıdır. Biz bu makamda vay halime yahut başıma gelenlere gibi tabirler kullanırız” demektedir (Davudoğlu, a.y.).

⁶⁶³ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin en-Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, Kahire, Matba‘atü’l-Masriyye, 1929, V, 20.

⁶⁶⁴ Nevevî, a.y.

⁶⁶⁵ Kalem Sûresi, 68/4.

ayrıntısına geçmeden önce, konuyla ilgili Kur'an ve sünnette yer alan bazı delilleri zikretmekte yarar görüyoruz.

Namazda konuşmanın haram olduğuna dair delillerin başında Zeyd b. Erkam'dan rivâyet edilen şu hadis gelir:

قَالَ زَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ: إِنَّ كُنَّا لَنَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا صَاحِبَهُ بِحَاجَتِهِ، حَتَّى نَزَلَتْ: «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ، وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى، وَفُؤُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» [البقرة: 238] «فَأَمَرْنَا بِالسُّكُوتِ»

Zeyd b. Erkam (r.a.) dedi ki: "Hz. Peygamber zamanında biz, namaz kılarken konuşurduk. Öyle ki herkes kendi yanındaki arkadaşına ihtiyacını söylerdi. Derken şu âyet nâzil oldu: «**Farz namazlarının vakit ve erkânlarını gözeterek edasına devam edin, bilhassa orta namaza dikkat edin ve Allah'a itaat ederek namaza durun.**»⁶⁶⁶ Böylece (namazda) sükût etmekle emrolunduk."⁶⁶⁷

Bu hadis bize, Hz. Peygamber'in risaletinin ilk zamanlarında namazda konuşmanın caiz olduğunu göstermektedir. Zira Taberânî'ye Ebû Ümame'den gelen bir rivâyette, mescide namaz kılmak için giren Muâz b. Cebel'i namazda bulunan cemaatin sözlü yönlendirmesi, namaz esnasında konuşmanın daha sonraki dönemlerde tahrîm edildiğini kanıtlar mahiyettedir.⁶⁶⁸

İbn Erkam'ın rivâyet ettiği hadiste geçen: **"Allah'a itaat ederek namaza durun"**⁶⁶⁹ mealindeki ayet hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Taberî bu ayette geçen: "قَانِتِينَ" kelimesinin; "emre uyma, boyun eğme; sessiz durma, konuşmama; huşû içerisinde bulunma; dua etme, isteme" gibi dört farklı mânaya geldiğini tefsirinde zikretmiştir.⁶⁷⁰ Taberî; "قَانِتِينَ" kelimesini; "sessiz durma, konuşmama" anlamlarıyla te'vil edecek olursak, ayetin genel anlamının: *"Allah için*

⁶⁶⁶ Bakara Sûresi, 2/238.

⁶⁶⁷ Buhârî, Amel fi's-salât, 2; Müslim, Mesâcid, 7.

⁶⁶⁸ İslamiyet'in ilk zamanlarında namazda konuşmak caiz idi. Ebû Ümame'den gelen şu hadis konuya delil olarak zikredilebilir: *"Bir kişi mescide girer de cemaati namaz kılarken görürse, yanındakine kaçıracağı rekâtları sorar. O da ona, geçirdiği rekâtları haber verirdi"* (Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, VIII, 250).

⁶⁶⁹ Bakara Sûresi, 2/238.

⁶⁷⁰ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-beyân an te'vîl âyi'l-Kur'ân**, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, Dâru Hecr, 2001, IV, 375-386.

namaza kalkın ve namazda iken men edildiğiniz kelimadan uzak durun, susun”⁶⁷¹ şeklinde olacağını söyledikten sonra konuyla ilgili kendisine ulaşan rivâyetleri bir başlık altında toplamıştır.⁶⁷² Bu rivâyetlerin üçü İbn Mes‘ûd’dan gelirken, biri de İbn Erkam’a aittir.

Namazda konuşmanın caiz olmadığına dair bir başka rivâyet, İbn Mes‘ûd’dan bize ulaşan şu hadistir:

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَيَرُدُّ

عَلَيْنَا، فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ النَّجَاشِيِّ سَلَّمْنَا عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدِّ عَلَيْنَا، وَقَالَ: «إِنَّ فِي الصَّلَاةِ شُغْلًا».

Abdullah b. Mes‘ûd (r.a.) dedi ki: "Resûlullah (s.a.v.)’e namazda iken selam verirdik, O da bizim selamımıza karşılık verirdi. Necâşî’nin yanından döndüğümüz zaman O’na yine (namazda) selam verdik. Ancak bu sefer selamımıza mukabelede bulunmadı. Ve bize (cevaben): «*Namazda meşguliyet vardır*» buyurdu.”⁶⁷³

Bu rivâyette müslümanların Habeşistan’a hicretlerinden önce namazda birbirlerine selam verip almalarının caiz olduğunu söyleyebiliriz. Ancak hicretten döndükten sonra bu cevazın kaldırıldığını Hz. Peygamber’in: “*Namazda meşguliyet vardır*” sözünden anlıyoruz. “Meşguliyet” anlamına gelen “شُغْلًا” kelimesi, namaz kılan kişinin vazifesi -selam dahi olsa- başka bir şeyle uğraşmadan, sadece kıldığı namazla meşgul olup okuduklarının mânasını tefekkür etmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁷⁴

İslamiyet’in ilk yıllarında namazda konuşmak caiz iken, bu hüküm daha sonradan nesh edilerek yasaklanmıştır. Yasaklamadan önceki konuşma cevazını İbn Erkam ve İbn Mes‘ûd rivâyetlerinde görmemiz mümkündür. Yalnız bu yasaklanmanın Mekke’de mi yoksa Medine’de mi olduğu yönünde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Namazda konuşmayla ilgili cevazın neshedildiği yerin Mekke olduğunu kabul edenlerin dayanağı, İbn Mes‘ûd’un rivâyet ettiği hadis iken;⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Taberî, a.g.e., IV, 379.

⁶⁷² Rivâyetler için bkz., Taberî, Câmiu’l-beyân, IV, 379-381.

⁶⁷³ Buhârî, Amel fi’s-salât, 2; Müslim, Mesâcid, 7.

⁶⁷⁴ Nevevî, el-Minhâc, V, 27.

⁶⁷⁵ Aynî, Bedrüddîn, Umdetü’l-Kârî şerh sahîhi’l-Buhârî, Thk.: Abdullah Mahmud, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001, VII, 391.

neshin gerçekleştiği şehri Medine olarak görenlerin delili, Medine’de indiği bilinen Bakara Sûresi’nin⁶⁷⁶ içinde bulunduğu İbn Erkam’ın rivâyeti olmuştur.⁶⁷⁷ Neshin gerçekleştiği yer hakkındaki ihtilafın, iki kez Habeşistan’a hicret ettiği bilinen İbn Mes’ûd’un, rivâyetindeki dönüşün ilk mi yoksa ikinci mi olduğunu belirtmemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira İbn Mes’ûd’un Habeşistan’dan ilk dönüşü Mekke’ye iken, ikinci dönüşünün de Medine’ye olduğu belirtilmiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber’in risâletinin ilk yıllarında, Mekke’deki müşriklerin eziyetinden bunalan müslümanların ilk hicreti, Necâşî’nin diyarı Habeşistan’a olmuştur. Bir müddet sonra hicretteki bu müslümanlara, Mekke’deki müşriklerin İslamiyet’e girdikleri yönünde ulaşan haberler, onları tekrar Mekke’ye döndürmüştür. İşte bu geri dönen kâfile arasında İbn Mes’ûd’un da bulunduğu belirtilmiştir. Nitekim neshin Mekke’de gerçekleştiğini söyleyenler, İbn Mes’ûd’un rivâyetindeki “فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ

النَّجَاشِيِّ = Necâşî’nin yanından döndüğümüzde” sözünü bu ilk avdete hamlederler. Bu görüşü savunanların yukarıdaki İbn Erkam rivâyeti için izahları: “*Namazda konuşmanın neshi o zamanda Medine ehline ulaşmamış olabilir. Zira ayet inmeden önce yasaklamanın gerçekleşmesi ve daha sonra da bununla ilgili kesin hükmü belirten nâsîh ayetin inmesi mümkündür*” şeklinde olmuştur.⁶⁷⁸ Bu görüşe karşı, namazda kelamın Medine’de neshedildiğini belirtenlerin delili ise yukarıdaki İbn Erkam rivâyetidir. Bu görüşlerine gerekçe olarak da Zeyd b. Erkam’ın İslamiyet’e girişi ile nesih ayetinin nüzulünün Medine’de oluşunu gösterirler.⁶⁷⁹ Neshin Medine’de gerçekleştiğini söyleyenler, İbn Mes’ûd’un Habeşistan’dan ikinci dönüşünün Medine’ye olduğu yönünde görüş beyan ederek, İbn Erkam rivâyeti ile arasını cemetmeye çalışmışlardır. Zira *Müstedrek*’te İbn Mes’ûd’un Habeşistan’dan, Hz. Peygamber’in Bedir’e çıkma hazırlığı içerisinde iken döndüğünü zikrettiği rivâyet,⁶⁸⁰ İbn Mes’ûd’un ikinci Habeşistan hicretinden dönüşünün Medine’ye olduğuna delil teşkil eder mahiyettedir.⁶⁸¹ O halde bu cihetten bakıldığında İbn Mes’ûd ile Zeyd b. Erkam rivâyetlerinde bir tenakuzun olmadığı açıktır. Bu konuyla

⁶⁷⁶ Begavî, *Mealimu’t-tenzîl*, I, 58.

⁶⁷⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 391.

⁶⁷⁸ Aynî, *a.y.*

⁶⁷⁹ Aynî, *a.y.*

⁶⁸⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 679-680.

⁶⁸¹ Aynî, *a.y.*

ilgili genel görüş, nesih hâdisesinin Medine’de gerçekleştiği yönündedir. Buna dair başka rivâyetlerin de bulunduğunu belirttikten sonra, konuyu dağıtmamak adına burada bitirmeyi uygun görüyoruz.

Namazda kelâmın onu fâsid kılacağına dair bir başka hadis de Câbir b. Abdullah’tan rivâyet edilir:

قَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثَنِي فِي حَاجَةٍ، فَرَجَعْتُ وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى رَأْسِهِ، وَوَجْهُهُ عَلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: «إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْني أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ أَصَلِّي»

Câbir b. Abdullah dedi ki: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile beraberdik. Bir görevle beni bir yere gönderdi. Döndüğüm zaman O’nu bineğinin üstünde kıbleden başka bir cihete yönelmiş bir halde namaz kılarken buldum. (Daha sonra) O’na selam verdim, ancak selamıma mukabelede bulunmadı. Hz. Peygamber namazını bitirince (bana): *«Beni, selamına cevap vermekten alıkoyan namaz kılıyor olmamdan başkası değildir»* buyurdu.”⁶⁸²

Hiz. Câbir’in rivâyet ettiği bu hadiste yine İbn Mes’ûd’un (r.a.) rivâyetinde olduğu gibi Resûlallah (s.a.v.)’ın namazda iken selama karşılık vermediğini görüyoruz. Hiz. Peygamber bu duruma: *“Beni, selamına cevap vermekten alıkoyan namaz kılıyor olmamdan başkası değildir”* karşılığını verir. Namazda selamın alınıp alınmayacağı hakkında mezhepler arasında farklı görüşler vardır.

Câbir’den gelen rivâyette dikkat çeken bir husus da, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in binek üzerinde kıbleden başka bir yöne namaz kılıyor olmasıdır. Bununla ilgili Nevevî: *“Bu durum, binek sırtında kible haricinde bir cihete yönelerek de sünnet namazı kılınabileceğini gösterir ve bunda icmâ vardır”* demiştir.⁶⁸³

Namazda konuşmanın haram olduğuna dair delilleri aktardıktan sonra dört mezhebin konu hakkındaki görüşlerini zikretmeyi uygun buluyoruz. Mezheplerin konuyla ilgili görüşlerine yer verirken zaman zaman mevzumuz olan Cârîye Hadisi’ne de atıflarda bulunacağız.

⁶⁸² Müslim, Mesâcid, 7.

⁶⁸³ Nevevî, el-Minhâc, V, 27-28.

1. Hanefî Mezhebi

Dört mezhebin namazda konuşmanın hükmüne dair görüşlerini zikretmeye başlamadan önce, namazda ıslahı gerektirecek bir durum olmaksızın, onda kasıtlı konuşanın namazının fâsid olduğunda ittifak (icmâ) edildiğini⁶⁸⁴ belirtmekte fayda görüyoruz.

Namazda konuşmanın hükmüne dair Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyeti üç kısımda değerlendirebiliriz.⁶⁸⁵ Birinci kısımda, sahabenin namazda konuşan Muâviye b. el-Hakem'i uyarmalarından yola çıkarak, namaz kılan bir kişinin ameli sırasında uyarı gerektirecek bir durum karşısında yapabileceklerine değinilecektir. İkinci kısımda, Hz. Peygamber'in: **"Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir"** cümlesinden hareketle namazı bozan "insan sözünden" kastın ne olduğu belirtilecektir. Son olarak da Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: **"O (namaz) ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir"** sözünüyle namazı bozmayan tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan maksadın ne olduğu beyan edilecektir.

Hanefî mezhebine göre birinci kısmın izahı şu şekildedir: Namazda uyarı gerektiren bir durumla karşılaşıldığında, Hz. Peygamber'den: **"Namazda bir durum meydana gelince niçin el çırpmaya başladınız? El çırpma kadınlara mahsustur. Namazda bir durumla karşılaşan kimse sübhânallah desin"**⁶⁸⁶ mânasına gelen hadis sadedince, Hanefî âlimleri namazın maslahatından olan bir durum için -cevap kastı olmaksızın- erkeğin sübhânallah diyerek, kadının ise el çırparak imamı tembih etmesinin sünnet olduğunu söylemişlerdir.⁶⁸⁷ Kadının el çırpmasından kasıt, sağ elinin dışıyla sol elinin içine vurmasıdır.⁶⁸⁸ İki elinin avuç içlerini birbirine vurması oyun sayılacağı için uygun görülmemiştir. Ayrıca yukarıdaki hadisten hareketle, bir kişinin namazda olduğunu bildirmek amacıyla tesbih getirmesinin namazını bozmayacağı hususunda icmâ olduğu da belirtilmelidir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁴ İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed el-Münzir, **el-İcmâ'**, Thk.: Ebû Hammâd Ahmed Hanîf, Acman, Mektebetü'l-Furkân, 1999, s. 43.

⁶⁸⁵ Rivâyet için bkz., s. 27-28.

⁶⁸⁶ Buhârî, Ezân, 48.

⁶⁸⁷ Aynî, Bedrüddîn, **el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1990, II, 500.

⁶⁸⁸ Aynî, **a.y.**

⁶⁸⁹ Aynî, **a.y.**

Nübüvvetin ilk dönemlerinde namazda konuşmak caiz iken Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyete ilaveten, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Erkam'dan da aktarılan hadislerle bu cevazın daha sonradan neshedildiğine değinmiştik.⁶⁹⁰ Bütün âlimler namazda konuşmanın haram olduğunu bilen bir kimsenin, namazın maslahatıyla alakalı olmayan bir kelamı, kasdî söylemesinin namazını bozacağı hususunda icmâ etmişlerdir.⁶⁹¹ Hanefî mezhebine göre namazda bir anlamlı harf⁶⁹² ya da anlamsız dahi olsa iki harften ibaret söz söyleyenin namazı bozulur. Bu hususta kasıt, yanlışla, namazda olduğunu unutma, uyuma ve hata halleri sonucu değiştirmez.⁶⁹³ Ayrıca namazda iken “Ah”⁶⁹⁴ diyecek şekilde inlemek, ağrı ya da dünyalık bir musibetten dolayı harf çıkacak şekilde ağlamanın şiddetlenmesi namazı bozar. Ancak huşû tesiri, cennet ve cehennemden hatıra gelmesi sebebiyle ağlamanın namazı bozmayacağı söylenmiştir.⁶⁹⁵ Hatta bu durumu kişi: “اللهم إني أسألك الجنة وأعوذ بك من النار” = *Allah'ım, cehennem ateşinden sığınır, senden cenneti isterim* şeklinde söze dökse, namazının bozulmayacağı belirtilmiştir.⁶⁹⁶ Hanefî mezhebinde namazı bozan bir diğer husus da gürültülü bir şekilde, mazeretsiz olarak “ih, uh, eh” sesleriyle boğazı temizlemektir.⁶⁹⁷ Fakat öksürme, hapşırma, esneme ve geçirme gibi elinde olmadan gerçekleşen durumlarda, harf dahi çıksa namazı bozulmaz.⁶⁹⁸

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: “*O (namaz) ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktan ibarettir*” sözünden hareketle, Hanefîlerin namazda Kur'an okumak ve tesbihten (Allah'ı zikretmek) kasıtlarının ne olduğuna dair fıkıh kitaplarında ayrıntıya yer verilmiş ve konuyla ilgili pek çok misal zikredilmiştir. Bu konuyu şöyle özetleyebiliriz: Kişi takarrub (sevap) niyetiyle zikir çekerse veya ayet okursa namazı bozulmaz, ancak zikri ve ayet okuyuşu, muhatabına cevap niyetiyle olursa Ebû

⁶⁹⁰ Bilgi için bkz., s. 160-161.

⁶⁹¹ İbnü'l-Münzir, **el-İcmâ'**, s. 43.

⁶⁹² “Koruma = وقاية” mastarının emri olan “ق” gibi anlamı bir harfi kasıtlı söyleyenin namazı bozulur (İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer, **el-Bahrü'r-râik şerh Kenzü'd-dekâik**, Thk.: Zekeriyya Umeyrât, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 4).

⁶⁹³ Aynî, **el-Binâye**, II, 482.

⁶⁹⁴ Namazda iken “uf, tuf, tuh” gibi sıkılmaya ya da üflemeğe işaret eden kelimeleri söylemenin konuşma sayılacağı için ameli bozmada, inleme hükmüyle aynı olacağı söylenmiştir (İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik**, II, 7).

⁶⁹⁵ İbn Nüceym, **a.g.e.**, II, 6.

⁶⁹⁶ İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik**, II, 6.

⁶⁹⁷ Aynî, **a.g.e.**, II, 490.

⁶⁹⁸ Aynî, **a.g.e.**, II, 491-492.

Hanîfe (v. 150/767) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v. 189/805)'ye göre namazı bozulur.⁶⁹⁹ Konunun anlaşılması için birkaç misâl verecek olursak; namazda olan birisine güzel bir haber ulaşsa o kişi de habere cevaben “elhamdülillah” dese ya da garip bir olay karşısında cevaben “sübhanallah” dese namazı bozulur denmiştir.⁷⁰⁰ Yine namaz kılan birisinin yanında kitap olsa ve mecliste “Yahyâ” isminde bir şahsa hitaben -kitabı alması kasdı ile-: “يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِمُؤَدَّةٍ” = **Ey Yahyâ! Kitabı kuvvetle tut**⁷⁰¹ dese; ya da elinde asâ bulunan bir adama elindekini sorma kastı ile: “وَمَا تِلْكَ”

يَا مُوسَىٰ = **Şu sağ elindeki ne? Ey Musa**⁷⁰² dese namazın bozulacağında Hanefî âlimleri ittifak etmişlerdir.⁷⁰³

Namazın farzlarından olduğuna dair hakkında ayet, hadis ve ümmetin icmâi bulunan⁷⁰⁴ ve tahrime olarak da bilinen “Allahu Ekber = Allah Yücedir” sözü Hanefîlerde namazın kabul şartlarından sayılmıştır.⁷⁰⁵ Hanefî mezhebi tahrimeyi namazın şartlarından saymakla diğer üç mezhepten ayrılır. Bu farklılık bazı fikhî meseleleri beraberinde getirmiştir, ancak konunun dağılmaması adına bahsi bununla sınırlı tutmayı uygun görüyoruz.⁷⁰⁶

Namazda dua etme mevzusunda ise Kur'an'da ve hadiste geçen duaların okunmasının namazı bozmayacağı belirtilmiştir. Bu hususta Merginânî (v. 593 1197): “Kişi namazda iken, Kur'an ve sünnette vârid olmakla birlikte, Allah'tan başkasından istenilmesi imkânsız bir şey için dua ederse namazı bozulmaz; ancak Kur'an ve sünnetten olmadığı gibi, insanlardan da talep edilmesi imkân dâhilinde olan şeyler için dua ederse namazı bozulur” demiştir.⁷⁰⁷ İnsanlardan da istenilebilecek durumlara örnek olarak; “اللهم أطعني لحماً” = *Allah'ım bana et yedir*” ve “اللهم اقض ديني” = *Allah'ım borcumu öde*” şeklinde dua ederse namazı bozulur. Ancak

⁶⁹⁹ İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik**, II, 11.

⁷⁰⁰ İbn Nüceym, **a.g.e.**, II, 11.

⁷⁰¹ Meryem Sûresi, 19/12.

⁷⁰² Tâ-Hâ Sûresi, 20/17.

⁷⁰³ İbn Nüceym, **a.g.e.**, II, 11.

⁷⁰⁴ Aynî, **el-Binâye**, II, 177.

⁷⁰⁵ İbn Nüceym, **a.g.e.**, I, 506.

⁷⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râik**, I, 506-509.

⁷⁰⁷ İbn Nüceym, **a.g.e.**, II, 5.

namaz sırasında duasında Allah'tan bağışlanma, selamet ve rızık gibi şeyleri isterse (duadaki sözlerin “insan konuşması” cinsinden olmaması şartı ile) namazı bozulmaz.⁷⁰⁸

Son olarak konumuz olan Cârîye Hadisi'nde Muâviye b. el-Hakem'in namazda hapşırın sahâbîye teşmitte bulunması (Yerhamukallah = *Allah sana rahmet etsin demesi*) mevzusunu Hanefî mezhebine göre değerlendirecek olursak; bu, muhataba cevap vermek anlamına geldiği için “insan sözünden” sayılmış ve hapşırana namazda: “Yerhamukallah = *Allah sana rahmet etsin*” demek namazı bozar denilmiştir. Lakin hapşırın kişi kendisi için “Yerhamukallah yâ nefsi = *Allah sana rahmet etsin ey nefsim*” şeklinde dua etse, bu durum başkasına hitap sayılmadığı gibi “insan sözü” cinsinden de addedilmemiş olup namazı bozmayacağı yönünde hüküm verilmiştir.⁷⁰⁹

2. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebinde namazda konuşma meselesini yukarıdaki gibi üç kısımda değerlendireceğiz. Birinci kısımda, namaz sırasında tembih gerektiren bir olay karşısında erkeğin ve kadının uyarma şekillerinin nasıl olması gerektiğine değinilecektir. İkinci kısımda namazı bozan ve “insan sözü” kabilinden sayılan durumlar zikredilecek, akabinde namazı bozmayan ve namazdan sayılan; tesbih, tekbir ve Kur'an gibi lafızların keyfiyetinden bahsedilecektir.

İmam Mâlik (v. 179/795) Hz. Peygamber'den namazda bir durum karşısında kadınların ellerini çırpması, erkeklerin ise “sübhânallah” demeleri yönünde rivâyet edilen hadis için,⁷¹⁰ kadınların el çırpmaları hususunda gelen haberin zayıf olduğunu söylemiştir. Bu sebepten kadınların da erkekler gibi “sübhânallah” diyebileceklerini belirtmiştir.⁷¹¹

İkinci kısım, yani namazda konuşmanın hükmüne Mâlikîlere göre değinecek olursak; öncelikle İmam Mâlik'in de diğer mezhepler gibi namazda kasıtlı konuşanın namazının bozulacağı yönünde görüş beyan ettiği belirtilmelidir. Mezhebe göre

⁷⁰⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, II, 5.

⁷⁰⁹ Aynî, *el-Binâye*, II, 493.

⁷¹⁰ Buhârî, *Ezân*, 48.

⁷¹¹ Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I, 100.

الله أعظم/الله أجل = Allah yücedir” gibi sözlerle de olabilir.⁷²⁰ Burada dikkat edilmesi gereken husus, söylenecek lafzın Arapçadan başka bir lügatle olmaması ve doğru olarak telaffuz edilmesidir. Mâlikî mezhebinde, diğer mezheplerde de olduğu gibi tahrimle ilgili pek çok meseleye değinilmiştir.⁷²¹

Namazda dua mevzusunun Mâlikîlerde izahı şu şekildedir: Mâlikî âlimleri, kişinin namazda iken -kıyam, oturuş ya da secde halleri fark etmeden- dünyada veya ahirette maslahatına olan her şey için dua etmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Lakin rükûda iken dua edilmesine mekruh denmiştir.⁷²²

İmam Mâlik namazda hapşırın kişinin “Elhamdülillah” demesini uygun bulmamakla beraber sesini yükseltmeden söylemesinin namazını bozmayacağını da belirtmiştir.⁷²³ “Elhamdülillah” demesi halinde onu işiten, namazda hapşırın bu kişiyi teşmit etmemeli, teşmit etse bile namazda iken ona cevap verilmemelidir.⁷²⁴ Ayrıca mezhep içindeki bazı âlimler namaz sırasında yüksek sesle hapşırmanın mekruh olduğunu, hapşırın kişinin gücü nispetince sesini bastırmasının uygun düşeceğini söylemişlerdir.⁷²⁵

3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebine göre, namaz kılan bir kişi kendi imamını ya da namazda olan başka birisini⁷²⁶ yaptığı bir hatadan dolayı uyarırsa namazı bozulmaz.⁷²⁷ Bu uyarı şekli sünnette geçtiği gibi⁷²⁸ erkeklerde “sübhânallah” diyerek, bayanlarda ise ellerini çırpmaları şeklinde gerçekleşir. Bayanların el çırpmaları bir elinin içi ile diğerinin sırtına vurarak olabileceği gibi, iki elinin sırtını birbirine vurmaları şeklinde de

⁷²⁰ Karâfî, **ez-Zahîre**, II, 167-168.

⁷²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Karâfî, **a.g.e.**, II, 167-176.

⁷²² Mâlik, **el-Müdevvenetü'l-kübrâ**, I, 102.

⁷²³ Mâlik, **a.g.e.**, I, 100.

⁷²⁴ Keşnâvî, Ebû Bekr b. Hasan el-Keşnâvî, **Eshelü'l-medârik (Şerhu irşâdi's-sâlik)**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., I, 285.

⁷²⁵ Karâfî, **ez-Zahîre**, II, 143.

⁷²⁶ Haneî mezhebinde -Şâfiî'nin aksine- kişi tâbi olduğu imamı haricinde, namaz kılan başka birisinin hatasını düzeltse namazı bozulur denilmiştir (Aynî, **el-Binâye**, II, 494).

⁷²⁷ İmrânî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ el-İmrânî, **el-Beyân**, Thk.: Kâsım Muhammed en-Nurî, Beyrut, Dâru'l-Minhâc, 2000, II, 312.

⁷²⁸ Buhârî, **Ezân**, 48.

gerçekleşebilir.⁷²⁹ Eğer kadın “sübhânallah” dese, erkek de el çırpırsa namazları bozulmaz. Lakin bu davranış sünnete aykırı sayılır.⁷³⁰

Şâfiî fakîhleri, Hz. Peygamber’den gelen: **“Şu namaz yok mu? Onun içinde insan sözünden bir şey konuşmak caiz değildir. O ancak tesbih, tekbir ve Kur’an okumaktan ibarettir”** hadisi gereğince namazda dua etme, Allah’ı zikretme, Kur’an okumak dışında, kasıtlı konuşanın namazının bozulacağını söylemişlerdir.⁷³¹ Namazdayken anlaşılır olsun ya da olmasın iki harften oluşan bir kelime söyleyen kişinin namazı bozulur.⁷³² Hatta bu iki harf boğaz temizlerken⁷³³ ya da üflerken çıksa dahi hüküm değişmez.⁷³⁴ Aynı şekilde namazda anlamlı bir harfle konuşan veya bir anlamsız harfi uzatan kişinin de namazı bozulur.⁷³⁵ Ayrıca namazda konuşmanın haram olduğunu bildiği halde, namazın maslahatı için konuşanın da namazı bozulur.⁷³⁶

Bir kişi namazda iken, âmâ ya da küçük olan birisinin uçurumdan düşmek üzere olduğunu görse veyahut onlara doğru giden bir akrebi fark etse âmâ ve çocuğu uyarması üzerine farzdır. Eğer onları sözle uyarırsa namazının durumu hakkında iki görüş vardır: Onları kurtarması farz olduğu için namazı bozulmaz dendiği gibi, uçurumdan düşmeme ve akrebin onlara ulaşmama ihtimalleri var olduğundan sözle uyarması halinde namazı bozulur da denilmiştir.⁷³⁷

Dil sürçmesi sonucu, namazda olduğunu unutarak -az olması şartı ile- ya da namazda konuşmanın haram olduğunu bilmeden (cehaletten) konuşan kişinin namazı bozulmaz. Ancak bu cahilliğinin mazeret sayılabilmesi için, o kişinin İslam’a yeni girmiş veya âlimlerden uzakta yaşamış olması gerekir. Aksi takdirde âlimlere yakın olup da bu hükmü öğrenmeyen kişi kusurlu sayılmış ve namazda hükümden habersiz konuşsa bile namazının bozulacağı söylenmiştir.⁷³⁸ Aynı zamanda namazda olan kişi

⁷²⁹ Ensârî, Zekeriyâ el-Ensârî, **Fethu’l-vehhâb bi şerhi menheci’t-tullâb**, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, I, 91.

⁷³⁰ İmrânî, **el-Beyân**, II, 312.

⁷³¹ İmrânî, **a.g.e.**, II, 303.

⁷³² Ensârî, **a.g.e.**, I, 90.

⁷³³ Ancak boğaz temizlemek mazeret sonucu olursa, mesela kavli bir rüknü yerine getirmek için, namaz bozulmaz (Ensârî, **a.g.e.**, I, 91).

⁷³⁴ İmrânî, **el-Beyân**, II, 309.

⁷³⁵ Ensârî, **Fethu’l-vehhâb**, I, 90.

⁷³⁶ İmrânî, **a.g.e.**, II, 303.

⁷³⁷ İmrânî, **a.g.e.**, II, 310.

⁷³⁸ Ensârî, **a.g.e.**, I, 90.

elinde olmadan -harflerden oluşacak şekilde- öksürse, hapşırsa veya gülse namazı bozulmaz.⁷³⁹

Şâfiî mezhebinde iftitah tekbiri, Hz. Peygamber'in: **"Namazın anahtarı abdest, tahrîmi ise tekbir, tahlîli ise selâmdır"**⁷⁴⁰ hadisi sadedince namazı geçerli kılan farzlardan görülmüştür.⁷⁴¹ Şâfiîlerde namazın sahîh olması için tahrime lafzı mutlaka ya "الله أكبر" ya da "الله الأكبر" şeklinde olmalıdır.⁷⁴² Ayrıca tekbir lafzını Arapça söylemeye gücü yeten Farsça söyleyemez.⁷⁴³

Şâfiî mezhebinde, zikir ve duayla birisine hitap kast edilmediği sürece namaz bozulmaz denmiştir.⁷⁴⁴ Mesela, namazda iken içeri girmek isteyen birisine "أدخلوها" = **Esenlik ve güven içerisinde girin**⁷⁴⁵ denilse ve bundan da kasıt tilavet ve kişiye niyetimizi bildirmek olursa namaz bozulmaz. Ancak sadece muhataba durumu bildirmek amacıyla ayet okunursa "insan sözünden" sayılacağından namaz bozulur.⁷⁴⁶

Namazda hapşıranın teşmiti mevzusu için Şâfiîler: **"Namazda konuşmanın haram olduğunu bilmeyen birisinin hapşıranı teşmit etmesi (Yerhamukallah = Allah sana rahmet etsin) namazını bozmaz"** demişlerdir.⁷⁴⁷ Onlar bu meseleye delil olarak konumuz olan Muâviye b. el-Hakem hadisini gösterirler ve derler ki: **"Şayet namazı bozulmuş olsaydı Hz. Peygamber onu namazda konuşmama hususunda uyardıktan sonra, ona tekrardan namazını kaza etmesini söylerdi. Hâlbuki böyle bir durum rivâyette zikredilmiş değildir."**⁷⁴⁸ Lakin hükmü bilen birisinin namazda hapşıranı teşmit etmesi hiç şüphesiz ki hitap olacağından, namazı bozan "insan sözünden" addedilmiştir. Bu sebepten ötürü sahabe namazda konuşan Muâviye b. el-Hakem'i

⁷³⁹ Ensârî, **Fethu'l-vehhâb**, I, 91.

⁷⁴⁰ Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.

⁷⁴¹ İmrânî, **el-Beyân**, II, 167.

⁷⁴² Hanefîlerde iftitah tekbiri: "الله العظيم", "الله الجليل", "الحمد لله", "سبحان الله" gibi Allah hakkında yüceltme ifade eden bütün sözlerle olur denmiştir (İmrânî, **a.g.e.**, II, 167).

⁷⁴³ Hanefî mezhebinde tekbiri Arapça söylemeye gücü yetse bile Farsça söyleyebilir denmiştir (İmrânî, **a.g.e.**, II, 167).

⁷⁴⁴ Ensârî, **Fethu'l-vehhâb**, I, 91.

⁷⁴⁵ Hicr Sûresi, 15/46.

⁷⁴⁶ İmrânî, **el-Beyân**, II, 312.

⁷⁴⁷ İmrânî, **a.g.e.**, II, 312-313.

⁷⁴⁸ Lâşin, Musa Şahin, **Fethu'l-mün'im şerhu Sahîh Müslim**, Kahire, Dâru's-Şurûk, 2002, III, 149.

uyararak susturmaya çalışmış ve namazdan sonra Resûlullah (s.a.v.) namaz sırasında konuşmamaya dair tembihte bulunmuştur.⁷⁴⁹

4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebine göre, imam sehven bir hata yapsa cemaatin onu uyarması gerekir.⁷⁵⁰ Bu uyarı şekli, sünnette de zikredildiği üzere erkeklerde “sübhânallah” diyerek, kadınlarda ise ellerini birbirine vurmakla gerçekleşir.⁷⁵¹ Hanbelîlerde kadınların ellerini birbirine vurmalarından kasıt, iki elinden birinin dışıyla diğerinin içine ya da iki parmağıyla diğer elin dışına vurmalarıdır. Ancak kadınlar ellerini birbirine vururken, aşırıya gitmemeye -ameli kesire düşmemek için- dikkat etmelidir.⁷⁵²

Hanbelîlere göre bir şahıs, namazda konuşmanın haram olduğunu bilsin ya da bilmesin, namazın maslahatıyla ilgili olsun ya da olmasın, namazda kasıtlı konuşursa namazı bozulur denilmiştir. Hanbelîlerde kişi mükreh olarak (konuşmaya zorlanarak) veyahut birisinin başına ölümcül bir musibet gelmesine mâni olmak için dahi konuşsa, namazının geçersiz olacağı söylenmiştir. Kılınan namaz farz ya da sünnet bile olsa hüküm aynıdır.⁷⁵³ Bu konudaki delilleri ise İbn Erkam’dan gelen: *“Namazda konuşmaktan men edilip, sükût etmekle emrolunduk”*⁷⁵⁴ hadisidir.⁷⁵⁵ Hanbelîlerde bazıları, namazda konuşmanın haram olduğundan bihaber kişinin, namazının bozulmayacağına dair görüş de beyan etmişlerdir. Bu görüşe delilleri ise, Muâviye b. el-Hakem’den gelen rivâyette, Hz. Peygamber’in ona namazını kaza etmesini söylememiş olmasıdır.⁷⁵⁶ Hanbelî mezhebinde namazda unutarak konuşma mevzusunda ise, konuşanın durumuna göre namazın bozulacağı ve/veya bozulmayacağı yönünde farklı iki görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler genel olarak,

⁷⁴⁹ İmrânî, **el-Beyân**, II, 313.

⁷⁵⁰ İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn er-Râmîni, **el-Mübdî‘ fî şerhi’l-Mukni**, Thk.: Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, I, 434.

⁷⁵¹ Buhârî, Ezân, 48.

⁷⁵² İbn Müflih, **el-Mübdî‘**, I, 435.

⁷⁵³ Eşkar, Süleyman, **el-Mücellâ fî’l-fikhi’l-Hanbelî**, Dimaşk, Dâru’l-Kalem, 1998, I, 131.

⁷⁵⁴ Buhârî, Amel fi’s-salât, 2; Müslim, Mesâcid, 7.

⁷⁵⁵ Hadis için bkz., s. 160.

⁷⁵⁶ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn el-Makdisî, **el-Muğnî**, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Riyad, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1997, II, 445.

namazda olduğunu unutarak namazın maslahatından ya da maslahatı dışında olan bir şey hakkında konuşana göre şekillendiği gibi, namazda konuşanın imam veya cemaatten birisi olması hasebiyle de farklılık arz eder.⁷⁵⁷ Kişi namazda elinde olmadan (mağluben) konuşursa, yani harflerden oluşacak şekilde öksürür, esner veya ağlarsa namazı bozulmaz.⁷⁵⁸ Ancak ağlama mağlup olma dışında, dünyalık bir sebepten ise namaz bozulur, Allah korkusundan dolayı ise namaz bozulmaz.⁷⁵⁹ Namazda üfleme mevzusu ile ilgili Hanbelîlerde üfleme sırasında çıkan ses iki harften oluşursa namaz bozulur, tek harften olursa bozulmaz denmiştir.⁷⁶⁰

Hanbelî mezhebinde kişi namazda meşru olan zikirlerle hata yapan imamını uyarabileceği gibi kendisinin namazda olduğunu başkasına zikir yoluyla bildirebilir ya da ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalan birisini yine bu yolla uyarabilir. Bunların hiçbirisi namazın sıhhatine zarar vermez.⁷⁶¹

Namaz kılan bir kişi, başka birisine cevap verme niyetiyle olmayıp kendini şaşırtan bir durum karşısında “سبحان الله” dese ya da üzücü bir haberdan etkilenip “إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ” = **Biz Allah’ın kuluyuz ve (öldükten sonra da) yine ona döneceğiz**,⁷⁶² ayetini okusa namazı bozulmaz denilmiştir.⁷⁶³ Hanbelîlerde bir başka görüşe göre ayetin ve zikrin bu şekilde söylenmesi hitap sayılacağından, namazın bozulacağı belirtilmiştir.⁷⁶⁴

İftitah tekbiri Hanbelîlerde namazın rükûnlarından biri olarak sayılmış⁷⁶⁵ ve namazın geçerli olması için mutlaka “الله أكبر” lafzı ile söylenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁷⁶⁶ Bu konuda delilleri ise Hz. Peygamber’den gelen: “**Namaza**

⁷⁵⁷ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 446.

⁷⁵⁸ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 447.

⁷⁵⁹ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 453.

⁷⁶⁰ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 451.

⁷⁶¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 454.

⁷⁶² Bakara Sûresi, 1/156.

⁷⁶³ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 457.

⁷⁶⁴ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 457.

⁷⁶⁵ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 128.

⁷⁶⁶ Eşkar, **el-Mücellâ**, I, 114.

“kalktığı zaman tekbîr getir” hadisidir.⁷⁶⁷ Bunun dışında tahrimenin geçerli olması için on iki şarttan bahsedilmiştir.⁷⁶⁸

Hanbelî mezhebinde namazda dua, Kur'an ve hadislerde geçen lafızlarla olur.⁷⁶⁹ Namazda iken dünya nimetlerinin zikredildiği, mesela *“Allah'ım bana güzel bir ev, geniş bir bostan ve lezzetli yemekler nasip et”* şeklinde duaların yapılması “insan sözü” olarak addedilir ve namazı bozar denmiştir.⁷⁷⁰ Bu iki durum dışında kalan, yani Kur'an ve hadiste vârid olmamakla beraber dünya nimetlerinin de istenmediği, yalnız Allah'tan sevap umularak yapılan dualarla ilgili Hanbelîlerde iki görüş vardır. Bazıları caiz değildir derken, İbnü'l-Münzir'in Ahmed b. Hanbel'den aktardığına göre: *“İnsan namazda iken hem dünyalık hem de ahiretlik bütün istekleri için dua edebilir”*⁷⁷¹ sözü, İmam Ahmed'in namazda iken sadece vârid olanların dışında sevap için değil, dünyalık hacetler için dahi dua etmekte bir beis görmediğini kanıtlar mahiyettedir.

Hanbelîlerde namazda hapsiranın teşmiti hitap sayıldığından namazı bozacağı belirtilmiştir.⁷⁷² Bununla birlikte hapsiranın sesli olarak *“الحمد لله”* demesinin hakkında mekruh olduğu söylenmiştir.⁷⁷³

B. CÂRİYE ÂZÂD ETME

قَالَ: «وَكَاَنَتْ لِي عَنْمَ فِيهَا جَارِيَةٌ لِي تَزْعَاهَا فِي قَبْلِ أَحَدٍ وَالْجَوَانِيَّةِ فَاطَلَعْتُ عَلَيْهَا ذَاتَ يَوْمٍ، فَوَجَدْتُ الذُّبَّ قَدْ ذَهَبَ مِنْهَا بِشَاةٍ، فَأَسِفْتُ وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ، فَصَكَّكُنْهَا صَكَّةً»، قَالَ: «فَعِظْهُمْ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قَالَ: قُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أُعْتِقُهَا؟» قَالَ: «أَدْعُهَا» فَدَعَوْتُهَا، فَقَالَ لَهَا: «أَيْنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ» قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «إِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ فَأَعْتِقْهَا».

⁷⁶⁷ Müslim, Salât, 11.

⁷⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Eşkar, *el-Mücellâ*, I, 114.

⁷⁶⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 234-235.

⁷⁷⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 236.

⁷⁷¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 237.

⁷⁷² İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 237.

⁷⁷³ İbn Müflih, *el-Mübdî*, I, 434.

(Muâviye) dedi ki: «Benim koyunlarım vardı. Uhud ve Cevvâniyye taraflarında koyunlarımı otlatması için câriyemi başlarına koydum. Bir gün kendisini gözetlemeye gittim. Bir de ne göreyim! Sürüdeki koyunlardan birini kurt götürmüş. Ben de âdemoğullarından bir insanım. Onlar gibi (ben de) üzülürüm. (Bunun üzerine) câriyeye bir tokat attım. (Muâviye) dedi ki: Peygamber (s.a.v.) bu yaptığımı bana fazla buldu. Ben de; «*Yâ Resûlallah! Onu âzâd edeyim mi?*» dedim. Hz. Peygamber: «*Onu buraya çağır!*» buyurdu. (Ben de) onu çağırdım. Peygamber (s.a.v.) ona: «*Allah nerededir?*» diye sordu. Câriye: «*Semâdadır*» cevabını verdi. Resûlullah (s.a.v.): «*Ben kimim?*» dedi. Câriye: «*Sen Resûlullah'sın*» cevabını verdi. (Bunun üzerine) Resûl-i Ekrem (s.a.v.): «*O mü'minedir, onu âzâd et!*» buyurdu.⁷⁷⁴

Câriye Hadisi'ne adını veren olayın geçtiği bu rivâyetin, hadisin en tartışmalı bölümünü oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bazı radikal grupların rivâyette yer alan Hz. Peygamber ile koyunları güden câriye arasında geçen konuşmanın -haşa- Allah'ın bir mekânda olduğu yönündeki sapkın fikirlerine⁷⁷⁵ delil teşkil ettiğini düşünmeleri ve bunu her fırsatta dillendirmeleri, geçmişten beri Ehl-i Sünnet⁷⁷⁶ müdafaasını yapan âlimlerin bu hadisi mercek altına almalarını zorunlu kılmıştır. Sonuç olarak ulema bu hadisi, akaidin müteşâbih naslar bahsine dâhil etmiş ve onu etraflıca inceledikten sonra üzerine uzunca şerhler yazmışlardır. Ehl-i Sünnet'in, Müşebbihe ve Mücessime taifelerine karşı Câriye Hadisi'nden yola çıkarak oluşturdukları reddiyelere, tezimizin son bölümünde ayrıntısıyla değindik. Ayrıca üç hadisten oluşan Muâviye b. el-Hakem rivâyetinin lafız yönünden en ihtilaflı kısmı da yine bu rivâyettir.⁷⁷⁷ Bu konuya ayrıntısıyla birinci bölümde yer vermiştik.

Yukarıdaki hadisin merkezinde yer alan câriyeden hareketle, günümüzde de bazı kesimlerce yanlış anlaşılan, “İslamda Câriye (Köle)” olgusuna burada kısaca değinmeyi uygun buluyoruz. Zira belirli grupların hemen her fırsatta dinde ve

⁷⁷⁴ Ahmed, IX, 197-198.

⁷⁷⁵ Allah'ın zaman ve mekândan münezzehe olduğuna dair Ehl-i Sünnetin icmâmını Abdülkâhir el-Bağdâdî şu sözlerle nakletmiştir: “*Ve onlar (Ehl-i Sünnet) Allah'ı bir mekânın kuşatmadığına ve üzerinden bir zamanın geçmediğine dair icmâ etmişlerdir*” (Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-firak**, Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 1995, s. 333).

⁷⁷⁶ **Ehl-i Sünnet**: Hz. Peygamber ile ashabının yolunu takip eden büyük çoğunluğa verilen addır. (Bulut, Halil İbrahim, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 270); Büyük Hanefî âlimlerinden olan Murtezâ ez-Zebîdî, “Ehl-i Sünnet” ibaresinden kastın, Eş'ariler ve Mâturîdiler olduğunu söylemiştir (**İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn**, II, 6).

⁷⁷⁷ Rivâyetlerdeki ihtilaflar için bkz., Tablo 3, s. 245.

müslümanlarda kusur bulma gayesiyle kendilerine bahane edindikleri bu mevzunun, ayet ve hadisler ışığında açıklığa kavuşturulmasını konun doğru anlaşılması yönünde elzem görüyoruz.

Sözlükte hizmetçi kadın, kız çocuğu anlamına gelen “câriye” kelimesi,⁷⁷⁸ yaygın anlamıyla “kadın köle” mânasında kullanılır.⁷⁷⁹ Kur’ân’da, kadın köle için kullanılan; “Elinizin altında sahip olduğunuz” anlamında; “mâ meleket yemînuke”⁷⁸⁰ ile “mâ meleket eymanukum min-feteyâtikum”⁷⁸¹ ifadeleri -daha çok câriye/genç kadın/hizmetçi- yedi kere tekrarlanmıştır.⁷⁸²

Dinde kölelik üzerinden yanlış algı oluşturmaya çalışanların her şeyden önce bilmeleri gereken bir mevzu vardır ki o da İslam dini -diğer inançların aksine- köleye iyi davranmayı⁷⁸³ ve adil olmayı emreder. Yukarıdaki rivâyette de câriyesine tokat atan Muâviye b. el-Hakem’e Hz. Peygamber’in gösterdiği tepki, bu sözümüze delil teşkil edecek niteliktedir. Ayrıca İslam medeniyeti -diğer medeniyetlerin aksine- zikretmekle bitiremeyeceğimiz kadar kölelere insanca muamele örnekleriyle doludur. İslamiyet, kefaretlar arasına köle âzâdını koymakla,⁷⁸⁴ hürriyetini satın almak isteyen kölelere kitâbet akdi yaparak⁷⁸⁵ yardımcı olunmasını tavsiye etmekle, karşılıksız âzâdı teşvik etmekle,⁷⁸⁶ köle âzâdını farz zekâtın sarf yerlerinden biri saymakla⁷⁸⁷ kölelerin özgürlüklerine kavuşmaları hususunda geniş imkânlar sunmuş, tarihte başka bir dine ve millete rastlamak mümkün değildir. Hadis literatürümüz bu konuda birçok emir ve tavsiye barındırmaktadır: **“Onlara «kölem» demeyiniz; «oğlum», «kızım» diye hitap ediniz”;**⁷⁸⁸ **“Onlar sizin hizmetçileriniz ve aynı zamanda kardeşlerinizdir”;**⁷⁸⁹ **“Kim mü’min bir köleyi âzâd ederse, o kölenin her uzvuna karşılık Allah âzâd edenin bir organını cehennem ateşinden âzâd eder.”**⁷⁹⁰

⁷⁷⁸ Feyyûmî, **el-Misbâhu’l-münîr**, s. 55.

⁷⁷⁹ Aydın, M. Âkif vd., “Köle” md., **DİA**, XXVI, 237.

⁷⁸⁰ Ahzâb Sûresi, 33/50.

⁷⁸¹ Nisâ Sûresi, 4/24-25; Mü’minûn Sûresi, 23/6; Nûr Sûresi, 24/33; Me’âric Sûresi, 70/30.

⁷⁸² Hatalmış, Ali, **Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s. 25.

⁷⁸³ Nisâ Sûresi, 4/36.

⁷⁸⁴ Nisâ Sûresi, 4/92; Mâide Sûresi, 5/89; Mücâdele Sûresi, 58/3.

⁷⁸⁵ Nûr Sûresi, 24/33.

⁷⁸⁶ Muhammed Sûresi, 47/4; Beled Sûresi, 90/13.

⁷⁸⁷ Tevbe Sûresi, 9/60.

⁷⁸⁸ Buhârî, Itk, 17.

⁷⁸⁹ Buhârî, Itk, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 133.

⁷⁹⁰ Müslim, Itk, 5.

Köle hukuku hür kimseye göre farklı bir konumda olsa da sonuç itibarıyla insandır. Dinimiz onlara kavli-fiili eziyeti yasakladığı gibi hukuku haklarını arama imkânı da tanımıştır. Nitekim Ma'rûr b. Süveyd'ten bu minvâl üzere gelen rivâyet, sözlü eziyete uğrayan kölenin hakkını arayabilmesine güzel bir örnek olarak zikredilebilir. Söz konusu rivâyet şöyledir: "Ebû Zer (r.a.)'ı üzerinde değerli bir elbise ile gördüm. Aynı elbiseden kölesinin üzerinde de vardı. Kendisine bunun sebebini sordum. Ebû Zer, bir adama sövdüğünü ve onu annesinden dolayı ayıpladığını anlattı. Bunun üzerine o şahıs Ebû Zer (r.a.)'ı Resûlullah (s.a.v.)'e şikâyet etti. Hz. Peygamber'de ona şöyle dedi:

"Sen, kendisinde câhiliye huyu bulunan bir kimsesin. Onlar sizin hizmetçileriniz ve aynı zamanda kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin himayesinde bir kardeşi varsa, kendi yediğinden ona yedirsin, giydiğinden de giydirsin. Onlara üstesinden gelemeyecekleri şeyleri yüklemeyiniz. Şayet yükleyecek olursanız kendilerine yardım ediniz."⁷⁹¹

Bu rivâyette Ebû Zer (r.a.)'ın sövdüğü sahâbînin Bilâl el-Habeşî olduğu söylenmiştir.⁷⁹² Bu hadiste dikkat çeken husus, hakarete uğrayan köle sahâbînin durumunu İslam devletinin başında olan Hz. Peygamber'e arz edebilmiş olmasıdır. Daha da dikkate şayan olanı ise şikâyetinde bulunan kölenin kadrini gösteren Resûlullah (s.a.v.)'in hür sahâbîye sarf ettiği sözlerdir. Bu rivâyetten İslamiyet'te kölenin haklarına dair pek çok bilgi edinilebilir. Bunları Aynî şu sözlerle özetler: *"Bu hadis bizlere köleye sövmenin yasak olduğunu gösterir. Ayrıca onlara karşı yumuşak olmak ve ihsanda bulunmak gerektiğini de yine bu hadisten öğreniyoruz. Onları küçümsememeli ve onlara hakaret etmemeliyiz. Her şeyden önce bu rivâyet bize köleye **kardeş** denilebileceğini öğretmiştir."*⁷⁹³

Kölelerin İslam toplumunda müslümanlarla beraber yaşamalarını düzenleyen, kendilerine mahsus bir takım kuralları mevcuttur. Hürler için geçerli olan ibadet ve dinî mükellefiyetlerle birlikte özel ve ceza hukukuna dair sorumluluklar köleler için farklılık arz eder. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgiye İslam hukuku kitaplarından ulaşılabilir. Ayrıca müslümanların üzerine, kölelerin hürriyetlerini kazanmalarını

⁷⁹¹ Buhârî, Itk, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 133.

⁷⁹² Aynî, **Umdetü'l-kârî**, XIII, 153.

⁷⁹³ Aynî, **a.g.e.**, XIII, 154.

kolaylaştıracak bazı tedbirler de konulmuştur. Mesela Peygamber (s.a.v.): **“Kim, işlemediği bir suçtan ötürü cezalandırmak maksadıyla kölesini döver veya sebepsiz yere tokatlarsa, bunun kefareti o köleyi âzâd etmesidir”**⁷⁹⁴ buyurarak köleye zulmedilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Âlimler her ne kadar bu hadisten yola çıkarak az bir dayak⁷⁹⁵ yiyen kölenin âzâd edilmesinin hükmünü, mendub olarak değerlendirmiş olsalar da⁷⁹⁶ böyle bir olayın, dayak atan ile dayağı yiyen üzerine menfi bir tesirinin olacağı aşikârdır. İşte bu menfi durumun, yani vuran kişinin vicdan azabını, yine vurulan kişinin de acısını hafifletmek adına söz konusu hadisle amel etmenin, nebevî ahlaka yaraşan bir davranış olacağı hiç şüphesizdir. Yukarıdaki hadis ışığında düşünüldüğünde, câriyesine tokat atan Muâviye b. el-Hakem’in onu âzâd etmek istemesi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira bu durumu en açık izah eden rivâyet *el-Uluvv*’da zikredilmiştir.⁷⁹⁷ Bu rivâyette Muâviye, câriyesine attığı tokattan pişman olduğunu belirtmiş ve daha sonrasında Hz. Peygamber’e gelip: **“Onu âzâd etmem tövbemden sayılır mı?”** demiştir.

Muâviye b. el-Hakem’in bu rivâyetinden hareketle üzerinde durmamız gereken başka bir husus da yüze vurmanın hükmü ile ilgilidir. Bu konuyla alakalı Hz. Peygamber’den: **“Biriniz kavga ederse, yüze vurmaktan sakınsın”**⁷⁹⁸ hadisine binaen, müslümanın şeref ve haysiyetinin simgesi olan yüzüne vurmanın haram olduğu söylenmiştir.⁷⁹⁹ Hatta dinimizde kendisinden yararlandığımız deve, at, eşek, koyun gibi hayvanların dahi yüzüne vurmak caiz görülmemiştir.⁸⁰⁰ Nitekim Hz. Peygamber yüzü kızgın demirle damgalanmış bir eşiği görünce: **“Bunu yapana lanet olsun”** diyerek tepki göstermiş ve sahabeyi yüzü dağlamaktan men etmiştir.⁸⁰¹

Filhakika Muâviye b. el-Hakem’in câriyesini âzâd etmek istemesinde farklı iki mevzu vardır. Cârîye Hadisi’nin bazı rivâyetlerinde, Muâviye’nin câriyesini

⁷⁹⁴ Müslim, Eymân, 8.

⁷⁹⁵ Âlimler; az bir dövmede, köle âzâd etmenin vacip değil mendub olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunun yapılan hataya kefareti olacağı ümit edilir. Fakat aşırı derecede dövülmesi halinde ne gibi cezalar verileceği konusunda farklı görüşler vardır. Mâlikîlerle İmam Leys’e göre, böyle bir köle, sahibi aleyhine âzâd olur ve sahibi idarece cezalandırılır. Diğer âlimlere göre köle âzâd olmaz (Ebû Dâvûd, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1991, XII, 246).

⁷⁹⁶ Nevevî, **el-Minhâc**, XI, 127.

⁷⁹⁷ Rivâyet için bkz., Tablo 3, s. 245.

⁷⁹⁸ Buhârî, İtk, 20; hadisin *Sahîh-i Müslim*’deki lafzı: **“Biriniz kardeşiyle kavga ederse, yüzüne vurmaktan sakınsın”** şeklindedir (Müslim, Birr ve Sıla, 32).

⁷⁹⁹ Aynî, **Umdetü’l-kârî**, XIII, 164; Nevevî, **el-Minhâc**, XVI, 165.

⁸⁰⁰ Nevevî, **a.g.e.**, XVII, 97.

⁸⁰¹ Müslim, Libas, 17.

dövmekten pişman olması sebebiyle Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e onu âzâd etmeyi danışmak kastı ile geldiği görülürken,⁸⁰² bazılarında ise câriyesini âzâd etmek istemesini “عَلَيْ رَقَبَةٍ”, yani “*Farz olan bir köle âzâd etme borcum vardır*”⁸⁰³ şeklinde dile getirdiği görülmektedir.⁸⁰⁴ O halde câriyenin âzâd edilmesinin danışıldığı rivâyetlerde, az bir dayak sebebiyle âzâdın hükmü mendub iken, diğerindeyse “عَلَيْ رَقَبَةٍ” lafzına istinaden farzdır diyebiliriz. Hâlbuki Muâviye b. el-Hakem’den gelen rivâyetlerin hepsinde Resûlullah (s.a.v.) câriyeyi imanını tespit etmek için imtihan etmiştir. Rivâyetlerdeki bu çelişkili durumun giderilmesinin, âzâdın hangi çeşitlerinde imanlı olmanın şart kılınıp hangisinde kılınmadığının belirlenmesiyle gerçekleşeceği kanısındayız.

Câriyenin âzâd edilmesinde müslüman olması şartını arayan bazı kefarete borçları olduğu gibi, aksinin de olabileceğinden fıkıh âlimleri söz etmiştir. Dört mezhebin bakış açısına göre bu meselelerin ayrıntısına şu başlıklar altında değinebiliriz.

1. Hanefî Mezhebi

Hiz. Peygamber’in Muâviye b. el-Hakem’e imtihan ettiği câriyesi için: “***O mü’minedir, onu âzâd et!***” demesi, Câriye Hadisi’nin fıkıh ilgilendiren bir diğer konusu olan farz ya da mendub âzâdlarda kölenin haiz olması gereken sıfatlar mevzusuna değinmemizi gerekli kılmıştır. Konun izahına başlamadan önce Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in câriye hakkında: “***O mü’minedir, onu âzâd et!***” sözünden hareketle, sünnet dahi olsa mü’min köleyi âzâd etmek, kâfiri âzâd etmekten daha faziletli ve evlâ olduğu belirtilmelidir.⁸⁰⁵ Bununla birlikte mezhepler, mendub olan âzâd çeşidinde kölenin kâfir de olabileceğinde hem fikirdir.⁸⁰⁶ Muâviye b. el-Hakem’den rivâyet edilen Câriye Hadisi’nde âzâdın mendub cinsinden olduğu

⁸⁰² Ahmed b. Hanbel, IX, 196-199; Müslim, Mesâcid, 7; Ebû Dâvûd, Eymân, 19; Nesâî, Sehv, 20.

⁸⁰³ Mâlik, Itk ve Velâ, 6; Mâlik, **el-Müdevvenetü’l-kübrâ**, III, 125.

⁸⁰⁴ Rivâyetler için bkz., Tablo 1, s. 242

⁸⁰⁵ Kâdî İyâz, **İkmâlü’l-mu’lim**, II, 466.

⁸⁰⁶ Kâdî İyâz, **a.g.e.**, II, 466.

düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in câriyeyi imtihan etmesini, sünnet bile olsa âzâdda kölenin mü'min olmasına bir teşvik şeklinde anlayabiliriz.

Farz olan âzâd türüne genel olarak zihâr, yemin ve ramazanda cimâ ile orucu bozma kefareti zikredebilir. Bu kefaretlere kölenin mü'min olma durumu mezhepler arasında farklılık gösterir. Mâlikî, Şâfiî ve âlimlerin çoğunluğuna göre zihâr, yemin ve ramazanda cimâ ile orucu bozma kefaretilerinde âzâd edilecek kölenin mü'min olması şart koşulurken, Hanefîlerde söz konusu kefaretiler için âzâd edilecek köle kâfir de olabilir.⁸⁰⁷ Hata ile müslüman öldüren kişinin âzâd edeceği kölenin mü'min olmasında ise, ayette sarîh bir şekilde geçen “رَقَبَةٌ مُّؤْمِنَةٌ”⁸⁰⁸ lafzından hareketle, dört mezhep ittifak etmiştir. Dört mezhebe göre âzâdın farz olan çeşidine ana hatlarıyla, her mezhep için tahsis ettiğimiz başlıklar altında değinmeye çalışacağız.

Hanefî mezhebine göre zihâr, yemin ve ramazanda orucunu cimâ ile bozanın kefaretilerinde, kâfir kölenin de âzâd edilebileceğine yukarıda değinmiştik.⁸⁰⁹ Hanefîler ileri sürdükleri bu görüşle diğer üç mezhepten ayrılırlar. Bunun sebebi söz konusu kefaretilerde mutlak olarak köle âzâdından bahseden nasları,⁸¹⁰ Kur'an'da hata ile bir mü'mini öldürenin, mü'min bir köle âzâd etmesi yönünde mukayyed olarak geçen nasa hamletmemelerindendir. Çünkü Hanefî mezhebinde mutlak nas, mukayyed olana kıyaslanmaz.⁸¹¹ Zira Kur'an ve mütevatir naslardan mutlak olanın mukayyede hamledilmesi, Allah'ın beyanında eksikliğin olabileceği anlamına geleceğinden, mümkün ve caiz görülmemiştir.⁸¹²

⁸⁰⁷ Kâdî İyâz, **İkmâlü'l-mu'lim**, II, 466.

⁸⁰⁸ Nisâ Sûresi, 4/92.

⁸⁰⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, VII, 2.

⁸¹⁰ Mâide Sûresi, 5/89.

⁸¹¹ Serahsî, **a.g.e.**, VII, 3.

⁸¹² Serahsî, **a.g.e.**, VII, 3.

2. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî Mezhepleri

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre farz olan bütün âzâdlarda kölenin mü'min olması gerekir.⁸¹³ Dolayısıyla kâfir kölenin âzâd edilmesi, Hanefî mezhebinde her ne kadar kefaretin ödenmesi için yeterli olsa da, diğer üç mezhepte yeterli görülmemiştir. Mezhepler arasındaki bu görüş ayrılığının sebebi, hata sonucu müslüman birini öldürenin, mü'min köle âzâd etmesi gerektiği yönünde mukayyed gelen ayeti farklı anlamalarından kaynaklanır.

Zihâr kefaretinde âzâd edilecek kölenin müslüman olmasını şart koşanlar; zihâr bahsindeki mutlak (kölenin müslüman olması kaydı olmayan) ayeti,⁸¹⁴ katil bahsindeki mukayyed (kölenin müslüman olması gerektiğini bildiren)⁸¹⁵ ayete hamlederler.⁸¹⁶ Sonuç olarak mukayyed ayette kölenin âzâdı için gerekli şartı, köle âzâdının istendiği bütün kefaretlere tatbik ederler. Hanefî mezhebinde ise naslardan mutlak olanları, mukayyedle kıyaslamak uygun görülmemiştir.⁸¹⁷

Şâfiîler bütün kefaretlerde âzâd edilecek kölenin mü'min olması gerektiğine, yukarıda bahsettiğimiz mutlak-mukayyed ilişkisi dışında, sadakalar ve zekât hakkında gelen: **“Kendinizin, ancak göz yumarak, alabileceği düşük ve bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın”**⁸¹⁸ mealindeki ayeti de delil gösterir⁸¹⁹ ve derler ki: *“Günahları ve hataları temizleyen, ortadan kaldıran anlamına gelen kefaretin makbul olması için, buna ehil (mü'min) birinin âzâd edilmesi gerekir. Hâlbuki küfürden daha çirkin ve sefil bir şey olmadığına göre, bu meyanda kâfir kölenin âzâd edilmesi, temizleyici olan kefaretin anlamına ters düşmektedir.”*⁸²⁰

Kefaretlerde mü'min köle âzâd edilmesinin gerekli olduğunu belirtenlerin bir başka delili, Muâviye b. el-Hakem'den bize ulaşan Cârîye Hadisi'dir. Bu hadis

⁸¹³ Ezherî, Sâlih b. Abdussemin el-Ezherî, **es-Semaru'd-dânî şerhu risâleti İbn Zeyd el-Keyrevânî**, Beyrut, Mektebetü's-Sekâfiyye, t.y., s. 427; Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, **el-Burhân fî usûli'l-fıkh**, Thk.: Abdulazîm ed-Dîb, Kahire, Dâru'l-Ensâr, 1980, I, 436; Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alâüddîn el-Merdâvî, **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel**, Thk.: Muhammed Hâmid el-Fıkî, Beyrut, Dâru İhyâ' Tûrasi'l-Arabî, 1986, IX, 214.

⁸¹⁴ Mücâdele Sûresi, 58/3.

⁸¹⁵ Nisâ Sûresi, 4/92.

⁸¹⁶ Cüveynî, **el-Burhân**, I, 436.

⁸¹⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, VII, 3.

⁸¹⁸ Bakara Sûresi, 2/267.

⁸¹⁹ Serahsî **a.g.e.**, VII, 3.

⁸²⁰ Aynî, **el-Binâye**, V, 339.

bazı rivâyetlerinde Muâviye (r.a.) Hz. Peygamber'in yanına gelip, üzerinde bir köle âzâd etme borcu olduğunu söylemiş, dolayısıyla daha önceden tokat attığı câriyesini âzâd etmesi halinde borcunun düşüp düşmeyeceğini öğrenmek istemiştir. İmâm Mâlik söz konusu hadisi *Muvatta* 'nda, "Vacip Olan Köle Âzâdında Caiz Olanlar" başlığı altında zikretmiştir.⁸²¹ İşte bu sebepten kefaretlerde âzâd edilecek kölenin mü'min olması gerektiğini savunanlar, kendilerine Peygamber (s.a.v.)'in vacip (farz) olan Muâviye b. el-Hakem'in borcuna karşılık âzâd etmek istediği câriyeyi imtihan etmesini delil göstermişleridir.

II. CÂRİYE HADİSİ'NİN KELAMÎ BOYUTU

Konumuz olan Cârîye Hadisi Hz. Peygamber ile cârîye arasında geçen diyalog yönünden İslamî ilimlerin kelim sahasına dâhil olup, Allah'ın zaman ve mekândan tenzihi gibi konular etrafında cereyan eden tartışmalarıyla ilmî camiayı ziyadesi ile ilgilendirmiştir. Hiç şüphesiz kelim ilminin en önemli mevzularından birisini, Allah'ın bir olduğu, yani ortağının olmayacağı anlamına gelen tevhid inancı oluşturmaktadır. Hatta tevhid kelimesi, Allah'ın sıfatlarından bahseden ilme de ad olmuştur. Tevhid ilmi, Allah'ı hakkıyla bilmek, O'na iman etmek; O'na yakışan ve O'nun hakkında imkânsız olanları öğrenmekle beraber imanın esasları ve bu konulara taalluk eden mevzulardan bahseden ilmin adıdır.⁸²² Bu ilim, bilinmekle emrolunanın (Allah'ın) şanı ve yüceliği sebebiyle, ilimlerin en şerefli ve kıymetlisi olarak görülmüştür.⁸²³ En şerefli sayılan bu ilimde aranan temel şart ise onun Kur'an, sahîh sünnet, adil olan ulemanın icmâi ve aklîselim kişilerin Arap dili ve şer'î kaideler ışığında ileri sürdüğü fikirler etrafında teşekkül etmiş olmasıdır.⁸²⁴ Tevhid ilminin temeli olan Allah'ı hakkı ile bilmek, O'nun isimleri ve sıfatları ile bir olduğuna, yani benzeri olmadığına inanmakla olur.⁸²⁵ Kur'an-ı Kerim'de geçen: **"(Ya Muhammed) bil ki: Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"**⁸²⁶ ayeti ile Hz.

⁸²¹ Mâlik, Itk, 6

⁸²² İbn Cemâa, *İdâhu'd-delîl*, s. 21.

⁸²³ İbn Cemâa, a.y.; Hz. Peygamber'e "En faziletli amel nedir?" diye sorulduğunda, O (s.a.v.): **"Allah ve Resûl'üne imandır"** cevabını vermiştir (Buhârî, İmân, 18).

⁸²⁴ İbn Cemâa, *İdâhu'd-delîl*, s. 21.

⁸²⁵ Ma'âfirî, *Kânûnu't-te'vîl*, s. 114-115.

⁸²⁶ Muhammed Sûresi, 47/19.

Peygamber'in şahsında dinin aslı olan tevhide vurgu yapılmıştır.⁸²⁷ Yine tevhide dair işlediği konuların önemine binaen Kur'an'ın üçte biri mesâbesinde sayılan⁸²⁸ İhlâs Sûresinin ayetleri, Allah hakkındaki doğru inancın nasıl olması gerektiğini bizlere açık bir şekilde göstermektedir. Zira Hz. Peygamber'e müşrikler gelip Allah'ı tanıtmalarını O'ndan istediklerinde,⁸²⁹ Resûlullah (s.a.v.) onlara: **“De ki: Allah birdir. O (hiçbir şeye muhtaç olmayan, her şeyin ona muhtaç olduğu) Samed'dir. O doğurmamış ve doğurulmamıştır. Ve hiçbir şey onun dengi (benzeri) de değildir”**⁸³⁰ sözleri ile cevap vermiştir.

İzahında bulunduğumuz Cârîye Hadisi'nde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile cârîye arasında gerçekleşen soru-cevap üzerine kurulu konuşma, tevhid ilmini doğrudan ilgilendirmektedir. Bu sebepten hadisin doğru anlaşılması, Allah'ın sıfatlarının doğru bilinmesi adına önem arz eder. Biz bu bölümde hususiyetle Cârîye Hadisi'nin tartışmalı kısmı olan Hz. Peygamber ile cârîye arasındaki diyalogdan hareketle, Ehl-i Sünnet'in Allah'ı mekândan tenzihine aksi görüş beyan eden Müşebbihe-Mücessime fırkalarının bu konudaki fikirlerine, kaynakları ile yer vermeye gayret gösterdik. Bölümün sonunda ise kader perspektifinden bakıldığında, gaybı bilme iddiası taşıyan hat çizme, tetayyur ve kâhinlere gitme gibi konulara değinip konumuzu sonlandıracağız.

A. CÂRİYE HADİSİ BAĞLAMINDA KELAMDA TE'VİL ANLAYIŞI

Cârîye Hadisi'nde Resûlullah (s.a.v.) ile cârîye arasında gerçekleşen konuşma, Ehl-i Sünnet ile teşbih-teccim görüşünü savunan fırkaları Allah'ın zatı ve sıfatlarına dair gerçekleşen kelimî tartışmalarda karşı karşıya getirmiştir. Ehl-i Sünnet ulemalarından bazıları Cârîye Hadisi'ni müteşâbih hadislerden görüp, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in cârîyeye sorduğu “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” sorusuna karşılık cârîyenin; “في السماء = **Semâdadır**” cevabını aklî ve naklî delillere uygun bir

⁸²⁷ Taberî, **Câmiu'l-beyân**, XXI, 208.

⁸²⁸ Râzî, **Mefâtihu'l-gayb**, XXXII, 174.

⁸²⁹ Begavî, **Mealimu't-tenzîl**, VIII, 587.

⁸³⁰ İhlâs Sûresi, 112/1-4.

şekilde te'vil etmişken,⁸³¹ Mücessime-Müşebbihe grubu ise bu hadisi zahirine (ilk akla gelen anlamına) hamledip, Hz. Peygamber'in sorusundan hareketle -haşa- Allah'ın bir mekânda olabileceğini, câriyenin cevabıyla da bu mekânın semâ olduğunu, aklî ve naklî delillere ters düşecek şekilde iddia etmişlerdir.⁸³² Ehl-i Sünnet ve Mücessime-Müşebbihe taifelerinin birbirlerinden bu denli farklı düşünmelerinin altında yatan en büyük sebep, iki grubun da müteşâbih naslara bakış açısındaki farklılıktan kaynaklandığı belirtilmelidir. Mücessime-Müşebbihe, zahiri (ilk akla gelen anlamı) Allah'a yakışmayan müteşâbih ayetleri akla ilk gelen mânasına hamledip te'vile yanaşmamıştır; Ehl-i Sünnet bu konuda Selef ve Halef ekolü olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Selef ehlinin⁸³³ çoğu müteşâbih ayetleri te'vil etmez, bu ayetlere tenzih (Allah'ı yaratılmışlara benzetmeme) esaslı iman eder ve müteşâbih ayetlerin hakiki anlamlarını Allah'ın bileceğini söylerlerdi. Halef ehli⁸³⁴ ise Müslümanlar arasında bazı fırkaların müteşâbih ayetlerden hareketle fitne çıkarma korkusuyla onları Allah'a yakışacak bir anlamda te'vil etmeyi uygun görmüştür. Başlıklar altında Ehl-i Sünnet ve Mücessime-Müşebbihe gruplarının te'vil anlayışlarının ayrıntısına girmeden önce, te'vil konusunun temelinde yer alan muhkem-müteşâbih meselesine kısaca değinmenin, mevzunun anlaşılması adına gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de: **“Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkem olup bunlar Kitab'ın anasıdır (aşlıdır). Diğer bir kısım da müteşâbihtirler. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne çıkartmak ve onun te'viline yeltenmek için (ayetlerin) müteşâbih olanına tâbi olurlar. Hâlbuki onun te'vilini Allah'tan başkası bilemez. İlimde râsih (derinleşmiş) olanlar ise; «Biz ona inandık, hepsi Rabbimizdendir» derler. Bunu ancak akıl**

⁸³¹ Nevevî, **el-Minhâc**, V, 24; Kâdî İyâz, **İkmâlü'l-mu'lim**, II, 465-466.

⁸³² İbn Kayyim, **Muhtasarü's-savâik**, s. 907-908; Sübkî, İbn Kayyim'in *Nûniyye'sine reddiye* olarak yazdığı eserinde, İbn Kayyim'in bu fikrini şu şekilde eleştirir: *“Câriye Hadisi üzerine şimdi olduğu gibi, eskiden de pek çok söz söylenmiştir. Söz konusu hadis hakkında mesele çok açık olduğu halde, bid'atinde ısrarcı olan bu adamın (İbn Kayyim'in) akli bunu kavrayamamıştır”* (Sübkî, **es-Seyfü's-sakîl**, tkml. Muhammed Zâhid Kevserî, s. 82-84).

⁸³³ **Selef**: Resullah ve sahabeye uyan tâbiîn, mezhep imamları, fukaha ve muhaddislerin yolu olarak tanımlanmıştır (Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 276).

⁸³⁴ **Halef**: İslam tarihinde üçüncü nesil olan etbâu't-tâbiînden sonra gelenler için kullanılır (Bulut, **a.y.**).

sahipleri düşünebilir”⁸³⁵ buyurmuştur. Kur’an ayetleri arasında üzerinde herhangi bir yorum yapılmasını gerektirmeyecek kadar açık, anlaşılır muhkem ayetler olduğu gibi;⁸³⁶ mânası açık olmamakla beraber iki şeyden birinin zihnin ayırt edemeyeceği derecede diğerine benzediği, müteşâbih olarak adlandırılan ayetler de mevcuttur.⁸³⁷ Ya da başka bir tanıma göre müteşâbih, “mâna yönünden birden fazla ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya ifade” şeklinde de tarif edilebilir.⁸³⁸ Dinin özünden olan farz, ceza, helal, haram, öğüt, vb. kısacası halkın dinlerini yaşayabilmeleri için ihtiyaç duyabileceği şeyleri açıkça anlatan muhkem ayetlerin, Kur’an’da ekseriyeti teşkil etmeleri, onların **“Kitab’ın anası”** yani aslı olarak adlandırılmasında etkili olmuştur.⁸³⁹ Ayrıca mânası açık ve anlaşılır olan muhkem ayetler, kapalı ve farklı mânalara gelebilecek durumda olan müteşâbih ayetlerin açıklayıcısı konumundadır.⁸⁴⁰ Bu sebepten ötürü zahiri Allah’ın gökte olabileceğini vehmettiren: **“Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir”**,⁸⁴¹ **“Bütün şeref ve kudret Allah’ındır. Güzel kelimeler (salih amel ve tesbih) ancak O’na yükselir (kabul olunur)”**,⁸⁴² **“Gökte olanın (Meleklerin) sizi yere geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?”**⁸⁴³ gibi müteşâbih ayetler,⁸⁴⁴ Kur’an’ın aslından olan: **“Hiç yaratan (Allah) yaratamayana benzer mi? İbret almaz mısınız?”**,⁸⁴⁵ **“En yüce sıfatlar Allah’ındır”**,⁸⁴⁶ **“Allah’ı yaratılmışlara benzetmeyin”**,⁸⁴⁷ **“O hiçbir şeye benzemez”**⁸⁴⁸ gibi anlamı açık muhkem ayetlerle te’vil edilir. Müteşâbih ayetlerin muhkemlerle te’vil edilmeyip, zahirine göre alınmaları halinde ayetler arasında

⁸³⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/7.

⁸³⁶ Taberî, **Câmiu’l-beyân**, V, 188-189.

⁸³⁷ Râzî, **Mefâtihu’l-gayb**, VII, 180.

⁸³⁸ Yavuz, “Müteşâbih” md., **DİA**, XXXII, 204.

⁸³⁹ Taberî, **Câmiu’l-beyân**, V, 189.

⁸⁴⁰ Râzî, **Mefâtihu’l-gayb**, VII, 180; İbn Kesîr muhkem ayetlerin müteşâbihâtın açıklayıcısı olduğuna dair: *“Muhkem ayetler apaçık yol gösterici deliller olmaları yönünden Kur’an’ın aslını oluştururlar. Müteşâbih ayetler ise, anlamları arasındaki benzerlik nedeniyle çoğu insanda ya da bazılarında delaleti anlaşılır olmayabilir. Her kim müteşâbih olan şeylerin mânasını anlamak için muhkem olan ayetlere başvurursa ve muhkemlere dayanarak müteşâbihleri anlamlandırır doğru yolu bulmuş olur. Kim tersini yaparsa yanlışla düşmüştür”* demiştir (İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm**, III, 7).

⁸⁴¹ Tâ-Hâ Sûresi, 20/5.

⁸⁴² Fâtır Sûresi, 35/10.

⁸⁴³ Mülk Sûresi, 67/16.

⁸⁴⁴ Ayetlerin te’vili için bkz., s. 203-206.

⁸⁴⁵ Nahl Sûresi, 16/17.

⁸⁴⁶ Nahl Sûresi, 16/60.

⁸⁴⁷ Nahl Sûresi, 16/74.

⁸⁴⁸ Şûrâ Sûresi, 42/11.

çelişki olabileceği anlamı çıkar ki bu da İslam'ın temel kaynağı Kur'an hakkında imkânsızdır.⁸⁴⁹ Zira zahiri (ilk akla gelen anlamı) Allah'a mekân, keyfiyet, organ ve şekil vehmettiren müteşâbih nasları, zahirine hamledenin hükmünün küfür olacağı hususunda, Ehl-i Sünnet'in Selef ve Halef uleması icmâ etmiştir.⁸⁵⁰

Üzerinde durduğumuz ayette geçen: **“İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne çıkartmak ve onun te'viline yeltenmek için (ayetlerin) müteşâbih olanına tâbi olurlar”**⁸⁵¹ ifadesinden kasıt, dalalet ehli, bâtil maksatlarını kendilerine tâbi olanlara aşlamak için Kur'an'ın müteşâbih ayetlerini -anlam yönünden sahip olduğu kapalılık sebebiyle- kendi itikadlarına uygun olacak şekilde tahrif ederler.⁸⁵² Bâtil ehlinin bu tahrifi muhkem ayetlere uygulayamamasının nedeni, hiç şüphesiz ki onların anlamlarının açık olmasındandır. Şayet fâsid fikirlerini desteklemek için muhkem ayetlere yönelmiş olsalar, bu durum onların lehine değil de aleyhine olacağını bildiklerinden onlar, müteşâbih ayetlerin tahrifini kendilerine dayanak olarak görmüşleridir.⁸⁵³ Ehl-i Sünnet uleması ise bu ayetin fitne niyetiyle bâtila sarılan ve kendi bâtil inancı için müteşâbih naslarla ihticâc eden herkese şâmil olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁴

Âl-i İmrân Sûresi'nin 7. ayeti: **“Hâlbuki onun te'vilini Allah'tan başkası bilemez. İlimde râsih (derinleşmiş) olanlar ise; «Biz ona inandık, hepsi Rabbimizdendir» derler”**⁸⁵⁵ sözünün anlamı hakkında iki görüş beyan edilmiştir.⁸⁵⁶ Birinci görüşe göre, kıraat esnasında “Allah” lafzında vakfe yapılırsa (durulursa) ayetin anlamı; **“müteşâbihlerin mânasını Allah'tan başkası bilemez”** şeklinde olurken, ilimde râsih⁸⁵⁷ (derinleşmiş) olanlar da, **“biz bunlara iman ettik”** derler. Buradaki müteşâbihten murad ise Mesih (a.s.)'in nüzûlü, Deccal'in zuhûru ve

⁸⁴⁹ Kur'an ayetlerinde çelişki ve tutarsızlığın olmayacağı, Nisâ Sûresi 82. ayetle: **“Eğer o (Kur'an), Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki içinde çelişkili birçok söz ve ifade bulurlardı”** şeklinde belirtilmiştir (Begavî, Meâlimu't-tenzîl, II, 254).

⁸⁵⁰ Ali el-Kârî, Mirkâtü'l-mefâtih, III, 270.

⁸⁵¹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/7.

⁸⁵² İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, III, 9.

⁸⁵³ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, III, 9.

⁸⁵⁴ Râzî, Mefâtihu'l-gayb, VII, 187.

⁸⁵⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/7.

⁸⁵⁶ Taberî, Câmiu'l-beyân, V, 217-218.

⁸⁵⁷ İlimde râsih olanlardan kasıt, ilimde itkân sahibi olmakla beraber ilimlerine şüphenin karışmadığı kişiler demektir. Ayrıca ilminde şu dört sıfatı taşıyanlar hakkında da “râsih” kelimesinin kullanılabileceği söylenmiştir: *“Allah'tan korkan, yaratılmışlara karşı tevazu sahibi olan, dünyada zühdü seçen, nefisine karşı mücâhede eden”* (Begavî, Meâlimu't-tenzîl, II, 11).

kıyametin kopacağı vakit gibi Allah'tan başkasının bilemeyeceği gaybî haberlerdir.⁸⁵⁸ Âlimlerin çoğu bu ayetin, Allah lafzında bittiğini belirtmiş ve bu görüşü savunmuşlardır.⁸⁵⁹

İkinci görüşe göre ise söz konusu ayetteki lafz-ı celâle kendinden sonra gelen, ilimde “râsih olanlar” ifadesine vasledilirse (birleştirilirse) anlamın birincisinden; farklı olarak, “**müteşâbih ayetlerin mânasını Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir**” şeklinde olacağı belirtilmiştir.⁸⁶⁰ Bu mânaya göre müteşâbihten kastedilen, neye delalet ettiği açık bir şekilde anlaşılmayan ve uygun bir mâna verebilmek için muhkem naslardan yararlanılması gereken ayetlerdir.⁸⁶¹ Zira İbn Abbâs (r.a.)’ın bu ayet hakkında: “(İşte) *ben ilimde o râsih (derinlik sahibi) olanlardanım*” dediği bilindiği gibi, yine öğrencisi Mücâhid onun bu ayet için: “*Ben (ayette kastedilen) te’vili bilenlerdenim*” dediğini nakletmiştir.⁸⁶² İbn Abbâs’tan gelen bu rivâyetler, Kur’an’da derin bilgi sahibi olanların anlamını bileceği müteşâbih ayetlerin de var olduğunu kanıtlar mahiyettedir. Bunun en açık delili ise hiç şüphesiz Hz. Peygamber’in, İbn Abbâs için yapmış olduğu: “**Allah’ım! Ona hikmeti ve (Kur’an’ın) te’vilini öğret**”⁸⁶³ duasıdır. İslamî ilimlerin çoğunda eser vermiş büyük Hanbelî âlimlerinden İbn Cevzî, Resûlullah (s.a.v.)’in İbn Abbâs için yaptığı bu duadan hareketle, müteşâbih ayetleri te’vile karşı çıkanlara şöyle cevap vermiştir: “(Müteşâbihâtta te’vili inkâr eden kişiye) Hz. Peygamber’in İbn Abbâs için bu söylediklerini dua mı yoksa beddua mı kabul edeceğiz? diye sorulsa, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in mutlaka ona dua ettiğini söyleyecektir. Eğer müteşâbih ayetleri te’vil etmek yanlış olsaydı, Peygamber’in bu sözü İbn Abbâs için dua değil de beddua olmalıydı. Bu durumda (te’vili inkâr edenin), Resûlullah (s.a.v.)’in duası müstecâb değildir demesi ise sahîh olmayacağından, (ondan) Hz. Peygamber’in duası

⁸⁵⁸ Begavî, a.g.e., II, 10.

⁸⁵⁹ Bu görüşü; Hz. Âişe, Urve b. Zübeyr, Übey b. Ka’b, ve Tâvûs’tan gelen bir rivâyete göre İbn Abbas da (r.a.) beyan etmiştir (Begavî, a.g.e., II, 10).

⁸⁶⁰ Bu görüş; İbn Abbas, Mücâhid, Rabî‘ b. Enes ve kelam ulemasının çoğundan rivâyet edilmiştir (Râzî, **Mefâtilu’l-gayb**, VII, 190).

⁸⁶¹ Kurtubî Ebû Abdullah Muhammed el-Kurtubî, **el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân**, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2006, V, 28.

⁸⁶² Begavî, a.g.e., II, 10; Kurtubî, a.g.e., V, 27.

⁸⁶³ Buhârî, Fedâ’ilü’s-sahâbe, 25.

müstecâb olduğunu kabul etmesi beklenir. Bunun üzerine de tev'ili kabul etmeyenin görüşü bâtil olmuş olur.”⁸⁶⁴

İbn Abbâs'ın te'vilini bildiğini söylediği ayetlerin, müteşâbihin gayb ile ilgili olan, ruhun durumu ve kıyametin kopma vakti gibi meselelerle alakalı olmadığı kesindir. İlimde rusûh derecesine varmış kişilerin, müteşâbih ayetlerden bildiklerinin sadece muhkem ayetler yardımı ile açıklanabilecek kısmı ile ilgili olduğu düşünüldüğünde, ikinci anlamı (vasıl ile kıraati) savunanların görüşünün, Allah lafzında vakfe yapmayı uygun görenlerin sözüne ters düşmediği görülecektir.

Tetkik ettiğimiz ayette, lafz-ı celâlin ilimde râsih olanlarla vasledilerek okunacağı görüşünü savunanların sözüne göre: **“Biz ona inandık, hepsi Rabbimizdendir”** ayetinin izahı şu şekilde yapılmıştır: *“Bütün müteşâbih ayetlerin hakiki ilmi Allah nezdindedir. İlimde râsih olanlar ise müteşâbihin bir kısmını bilmekle beraber; bütün ayetlerin gerçek ilminin Allah'ta olduğuna iman ettik, derler.*”⁸⁶⁵

Ayet hakkında rivâyet edilen yukarıdaki farklı iki görüşten hareketle, müteşâbihin iki kısma ayrıldığı söylenebilir. Bazı müteşâbih ayetlerin hakikatini Allah'tan başkası bilemezken, bazılarının anlamını ise genel olarak ilimde derinleşmiş ulema, muhkemler aracılığıyla da bilebilir. İşte bu râsih ulema hakikatini ve tafsilî mânasını tam olarak bilemedikleri müteşâbih ayetler için; biz hepsine iman ettik, derler. Zira bu ayette geçen ilimde râsih olanların müteşâbihe dair bildikleri hakkında Elmalılı şunları söylemektedir: *“Şöyle ki, yalnızca özel mealıyla veya genel mealıyla her şeyi inceden inceye, bütün ayrıntıları ve bütün sonuçlarıyla müteşâbihin mâna ve te'vilini Allah'tan başka kimse bilemez. Fakat genel mealı bütün ayrıntıları ile değil de şöyle yüzeysel olarak düşünecek olursak, bunlardan bir kısmının ilimde rusûh (derin bilgi) sahibi âlimlerin de bunu bilebileceğini anlatmak istenmiştir*”⁸⁶⁶

Söz konusu ayette “Allah” lafzını kendinden sonra gelen “ilimde râsih olanlar” sözü ile vasledilerek okunması gerektiği görüşünü savunan âlimlerden birisi de İbn Fûrek (v. 406/1015)'tir. Hatta onun bu konuyla ilgili uzunca bir açıklaması da

⁸⁶⁴ İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn, **Mecâlis fi'l-müteşâbihi mine'l-âyâtî'l-Kur'âniyye**, Thk.: Bâsim Mikdâş, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013, s. 20.

⁸⁶⁵ Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, V, 27-28.

⁸⁶⁶ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, Umut Matbaası, 2011, II, 316-317.

mevcuttur.⁸⁶⁷ Kurtubî'nin hocası Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer, Yüce Allah'ın: **“İlimde derinleşmiş olanlar”** buyruğu üzerinde vakıf yapmanın daha doğru olacağını belirtmiştir.⁸⁶⁸ Ayette te'vil ehliyetine sahip olanların Allah tarafından **“ilimde derinleşmiş olanlar”** diye adlandırılmaları, Arap dilini bilen herkesin okuduğunda anlayacağı muhkem ayetlerden daha fazlasını bilmelerinden ileri gelmektedir. Şayet onların ilmi, Arap olan herkesin okuduğunda anlayacakları ayetlerle sınırlı olsaydı “râsihûn” olarak adlandırılmalarının bir anlamı kalmamış olurdu.⁸⁶⁹

1. Tecsim-Teşbih Ehlinin Yaklaşımları

Allah'ı cisim olarak düşünme ve O'na cismanî özellikler nispet etmeye tecsim dendiği gibi bu itikadda olana da Mücessim denir.⁸⁷⁰ Teşbih ise Allah'ı yaratılmışlara veya yaratılmışları Allah'a benzetme iken, bu benzetmeyi yapan kişi Müşebbih olarak adlandırılır.⁸⁷¹ İslam toplumunda ilk teşbih fikri hicrî birinci asrın sonlarında, ikinci asrın başlarında ortaya çıkmıştır.⁸⁷² Bağdadî (429/1037)'ye göre teşbihin ilk ortaya çıkışı, Rafizîlerin gulât sınıflarına kadar dayanmaktadır.⁸⁷³ Adı geçen fırkanın tecsim-teşbih fikrinde oldukları doğrudur, ancak bazılarına göre teşbih inancı ilk defa “haşviyye” diye anılan bir grup arasında ortaya çıkmış ve zamanla bu itikad diğer gruplara sirayet etmiştir.⁸⁷⁴

İslâm düşüncesinde Müşebbihe ve Mücessime diye isimlendirilen bu gruplar, Allah'ı diğer varlıklar gibi düşünmüşler ve O'na maddî bir suret ve şekil tayin etmişlerdir. Onlara göre, Allah Arş üzerine oturmuştur ve ayakları ise Kürsî üzerindedir.⁸⁷⁵

⁸⁶⁷ Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân**, V, 28.

⁸⁶⁸ Kurtubî, **a.y.**

⁸⁶⁹ Kurtubî, **a.y.**

⁸⁷⁰ Üzümlü, İlyas, “Mücessime” md., **DİA**, XXXI, 449.

⁸⁷¹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Müşebbihe” md., **DİA**, XXXII, 156.

⁸⁷² Abdülhamid, İrfan, **İslam'da itikadi Mezhepler ve Akâid Esasları**, trc.: Saim Yepren, İstanbul, Beyan Yayınları, 1994, s. 207.

⁸⁷³ Bağdadî, Abdülkâhir, **el-Fark beyne'l-firak**, trc.: E. R. Fırlı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 169.

⁸⁷⁴ Abdülhamid, **a.g.e.**, s. 221.

⁸⁷⁵ Özler, Mevlüt, **İslâm Düşüncesinde Tevhid**, İstanbul, Nun Yayınları, 1995, s. 174.

Arapça'nın zengin dil mantığını kavrayamayan ve düşünce yönünden oldukça geri kalmış görünen Mücessime ve Müşebbihe, Allah'ın özel bir şeklinin bulunduğunu, el, ayak, yüz vb. organlardan müteşekkil bir varlık olduğunu söylemişlerdir.⁸⁷⁶ Bunlardan İbn Teymiyye Fetih Sûresi 10. ayetinde geçen “يد الله”

ifadesi için: “Kur'an'da biat edenlerin zikri ile beraber Allah hakkında **el** mânasına gelen **yed** sabit olmuştur. Ve **yed**'i onunla beraber arşın üzerindedir” sözlerine ilaveten, yine aynı konunun devamında sadakanın öneminden bahseden bir hadisin ardından da: “Bu hadiste görüldüğü gibi Allah'ın **yed**'i hakikidir, Sadaka veren kişi sadakasını doğrudan Allah'ın eline koymasa bile bunun sevabı O'na ulaşır”⁸⁷⁷ demiştir. Yine söz konusu gruba dâhil edilmekle birlikte, İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden olan İbn Kayyim, Allah hakkında Kur'an'da geçen “vech” kelimesi hakkında: “Özetle, Allah hakkında kullanılan vech kelimesi yeri geldiğinde hakiki, yeri geldiğinde ise kible mânasında müsterek olacak şekilde kullanılmıştır. Eğer bâtil olanı yayma ve dayatma olmasa idi, Allah için kullanılan vech kelimesini hakiki mânası dışında mecazi anlama hamletmeyi ne lüzumlu kılabilirdi? Vech kelimesinin hakiki mânası ile kible anlamının bir arada kullanılmasında bir çelişki yoktur. (Çünkü) Namaz kılan yüzünü hangi cihete dönerse dönsün hem kibleye hem de Allah'ın (hakiki mânada) vechine dönmüş olur. Zira O'nun vechi geniştir”⁸⁷⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Günümüzde ise tecsim-teşbih fikrinin, Selefilik adı altında varlık gösteren ve Muhammed b. Abdülvehhâb'ın öncülük ettiği Vehhâbilik akımında devam ettiğini söyleyebiliriz. Söz konusu bu fırka itikadî konularda İbn Teymiyye'ye tâbi olmuş, istivâ, vech, yed gibi müteşâbih sıfatlarda tecsime kaçan görüşler ileri sürmüşlerdir.⁸⁷⁹ Cârîye ve Nüzul Hadisleri⁸⁸⁰ gibi daha pek çok müteşâbih nassı

⁸⁷⁶ Sağlam, Bahaeddin, **Kur'an'ın Evrenselliği ve Kur'an Sembollerinin Dili**, İstanbul, 1997, s. 324.

⁸⁷⁷ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn, **Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bide'ihimi'l-kelâmiyye**, Thk.: Abdurrahman b. Abdulkarim el-Yahyâ, Medine, Mektebetü'l-Melik Fahd, 2005, VI, 141-142.

⁸⁷⁸ İbn Kayyim, Muhammed el-Cevziyye, **Muhtasarü's-savâiki'l-mürsele alâ'l-cehmiyyeti ve'l-mu'attile**, Thrc.: Hasan b. Abdurrahman el-Alevî, Riyad, Mektebetü Edvâi's-Selefiyye, 2004, s. 1017.

⁸⁷⁹ Gölcük, Şerafeddin, **Kelâm Tarihi**, Konya, Esra Yayınları, 1992, s. 65.

⁸⁸⁰ İbn Abdülberr Nüzul Hadisinin, Allah'ın yedi göğün üstünde olan arşın üzerinde olduğuna delil teşkil ettiğini söylemiş ve “**Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir**” ayetinin görüşünü desteklediği zannına düşmüştür (bkz., İbn Abdülberr, **Temhîd**, VII, 129).

te'vil etmeyip zahirine göre anlamış, bunlardan Allah'ın arşın üzerinde olduğu kanısına varmışlardır.⁸⁸¹ Nitekim Cârîye Hadisi'nden İbn Teymiyye, Allah'ın gökler tarafından kuşatılmadığı aksine semâların da üstünde arşının üzerinde olduğunu sonucunu çıkarmıştır.⁸⁸² Bunun dışında Mücessime-Müşebbihe Allah'a mekân isnâd etmede: **“Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir”**⁸⁸³ ve **“Gökte olanın (Meleklerin) sizi yere geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?”**⁸⁸⁴ gibi müteşâbih ayetleri delil olarak göstermişlerdir. Zira günümüz Vehhâbî anlayışının önemli isimlerinden olan İbn Useymîn (v. 1422/2001), Selef'in Allah hakkında keyfiyeti reddetmediğini iddia ederek ayette geçen “istivâ” kelimesine dair şöyle demiştir: *“Allah hakkında keyfiyeti kabul etmemek O'nun varlığını inkâr etmek demek olacaktır. Çünkü her var olanın bir keyfiyeti vardır. Lakin bu keyfiyet malum olduğu gibi meçhul de olabilir. Binaenaleyh Allah'ın zâtı ve sıfatları bizim için meçhuldür. Buradan hareketle O'nun için keyfiyet sübut etmiştir, ancak biz bilemeyiz. Velhasıl istivâ kelimesinin keyfiyetini kabul etmemek bu sıfatı açıkça inkâr etmektir. Çünkü hakiki anlamda istivâyı kabul edersek onun bir keyfiyetinin de olması gerekir. Bu durum O'nun bütün (müteşâbih) sıfatları için geçerlidir.”*⁸⁸⁵ İbn Useymîn'in bu sözü günümüz Mücessime-Müşebbihe fırkasının müteşâbih sıfatlara bakış açısını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Mücessime-Müşebbihe fırkalarının fikirlerini karşı tarafa kabul ettirme hususunda başvurdukları yöntemlerden birisi de Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve sahabeden gelen haberlere yalan yanlış eklemeler yaparak, bu haberleri onlara nispet etmeleridir.⁸⁸⁶ Nitekim İbn Teymiyye'nin iddiasına göre, Halef'in cumhuru Allah'ın âlemin üstünde, yukarıda olduğunu söylemektedir. Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre Halef, Allah'ın bir cihette olduğuna kalpten inanmış, ancak bunu Allah hakkında

⁸⁸¹ İbn Abdülberr, **Temhîd**, XXII, 80.

⁸⁸² İbn Teymiyye, Takıyyüddîn, **Fetâva'l-kübrâ**, Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, IV, 450.

⁸⁸³ Tâ-Hâ Sûresi, 20/5.

⁸⁸⁴ Mülk Sûresi, 67/16.

⁸⁸⁵ İbn Useymîn, Ebû Abdullah Muhammed el-Useymîn, **Mecmû'u fetâvâ ve resâil**, Thk.: Fehd b. Nâsır, Riyad, Dâru'l-Vatan, 1993, I, 194-195.

⁸⁸⁶ Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn, **el-Milel ve'n-nihal**, Thk.: Ali Hasan Fâ'ûr, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1993, s. 121.

açıktan söyleyememiştir.⁸⁸⁷ Bu sözün aksine, Halef'ten Allah'ın zaman ve mekândan münezzehe olduğuna dair pek çok delil, tezimizin ilgili yerlerinde zikredilmiştir.

Mücessime-Müşebbihe'nin Allah hakkında tecsim-teşbih fikrini benimsemelerinin sebebini, onların müteşâbih nasları te'vil etmeye karşı olmalarında arayabiliriz. Zira bu fırka müteşâbihatı te'vil etmeyip, akla ilk gelen (zahiri) manasıyla anlamaları yönünden “zahiri” olarak da adlandırılmıştır.⁸⁸⁸

Mücessime-Müşebbihe gruplarının te'vile karşı olan bu tutumunu, tevhid anlayışlarını izah etmekle başlayabiliriz. Onlara göre tevhid; rubûbiyyet, ulûhiyyet ve esmâ ve's-sıfât olacak şekilde üçe ayrılır.⁸⁸⁹ Rubûbiyyet tevhidinden kasıt, Allah'ı ilahlıkta ve fiillerinde tek bilmek demektir. Yani rubûbiyyeti, Allah Teâlâ'nın her şeyin rabbi, mâliki, yaratıcısı ve rızık vereni, diriltene, öldüreni, duâya icâbet edeni, hayrın ve şerrin O'nun takdiri ile olduğuna inanmak şeklinde tanımlayabiliriz.⁸⁹⁰ Ulûhiyyet tevhidi ise Allah'ın ilahlığını kabul etmekle beraber yalnızca O'na ibadet etmek anlamına gelir.⁸⁹¹ Esmâ ve's-sıfât tevhidinden murad, Allah'ın zatında, isim ve sıfatlarında bir olarak tanınmasıdır. Günümüzde tecsim-teşbih fikrinin savunucusu konumunda olan Vehhâbî anlayışına göre, rubûbiyyet ve ulûhiyyet, esmâ ve's-sıfât tevhidi ile tam olur.⁸⁹² Onlar te'vil meselesini esmâ ve's-sıfât tevhidi kapsamında değerlendirip, müteşâbih nasların te'vil edilmesini, Allah hakkında nasların verdiği bilgilerden başka anlayışlara götürdüğü için tahrif olarak nitelendirmişlerdir.⁸⁹³ Bahsinde olduğumuz bu fırka, müteşâbihatın te'vil edilmesine karşı çıkmakla İbn Teymiyye'nin fikrini benimsemiştir. Zira İbn Teymiyye'ye göre müteşâbih nasları te'vil edenler onları zahiri anlamlarından uzaklaştırmış olmakla, dine büyük zarar

⁸⁸⁷ İbn Teymiyye, **Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye**, Thk.: Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1986, II, 642.

⁸⁸⁸ Gölpınarlı, Abdülbâki, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1997, s. 92-93.

⁸⁸⁹ İbn Bâz, Abdülaziz, **Mecmû' Fetâvâ**, Riyad, Dâru'l-Kâsım, 2000, VI, 215.

⁸⁹⁰ Muhammed b. Abdülvehhâb, **Tevhîd**, trc.: Harun Ünal, İstanbul, Tevhid Yayınları, 1996, s. 8.

⁸⁹¹ Muhammed b. Abdülvehhâb, **Kitâbu't-tevhîd**, Riyad, İdâretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1995, s. 14.

⁸⁹² Abdullah Salih el-Useymin, **Şeyh Muhammed b. Abdulvehhab Hayâtuhû ve Fikruhu**, Riyad, y.y., 1995, s. 128.

⁸⁹³ İbn Teymiyye, **Risaletü'l-İstiva (İstivâ Risâlesi)**, trc.: Komisyon, İstanbul 1996, s. 30-31.

vermişlerdir.⁸⁹⁴ Yine o, kıyamette kurtuluşa erecek fırkanın söz konusu ayetleri te'vil etmeyip, zahirine göre anlayanların olacağını da iddia etmiştir.⁸⁹⁵

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki tecsim-teşbih fikrini benimsemiş fırkalar, müteşâbih nasları te'vil etmeyip zahirlerine hamletmekle, Allah'ı yaratılmışlara benzetmişlerdir. Nitekim Mücessime-Müşebbihe olarak adlandırılmaları da bu sebeptendir. Onlar bu yaklaşımları ile Allah hakkında Kur'an ve sahih hadislerde geçen müteşâbih sıfatları te'vil etmeyerek onlara keyfiyetsiz iman eden Selef'in metodu üzerinde de değillerdir. Bu durumun Selef ve Halef'in te'vil anlayışlarından bahsettiğimiz aşağıdaki başlıklar okunduktan sonra daha net anlaşılacağı kanısındayız.

2. Tevakkuf Ehlinin Yaklaşımları

Sözlükte “durmak” anlamındaki vakf kökünden türeyen tevakkuf, ıstılah olarak Selef-i Sâlih'in müteşâbih ayetlere dair tutumunu ifade eder. Selef'e göre tevakkuf, Allah'ı tenzih etmekle beraber müteşâbih ayetlerin anlamına girmeden, onlar hakkında hiçbir yorum yapmadan bu ayetleri geldiği gibi kabul etmek demektir. Selef ise Resullah ve sahabeye uyan tâbiîn, mezhep imamları, fukaha ve muhaddislerin yolu olarak tanımlanmıştır.⁸⁹⁶

Ehl-i Sünnet Kur'an'da zahirî anlamı, Allah'a organ, mekân, hareket vb. yaratılmışların sıfatlarını çağrıştıran müteşâbih ayetlerin te'vili hususunda, Selef ve Halef ekolü olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.⁸⁹⁷ Selef ulemasının ekseriyeti müteşâbih ayetleri te'vil etmeye yanaşmamıştır. Onlar bu ayetlere iman ederken tenzihi (Allah'ı yaratılmışlara benzetmemeyi) esas almış ve bu ayetlerin hakikatini Allah'ın bileceğini söyleyip te'vile girmeden, müteşâbih naslara olduğu gibi keyfiyetsiz⁸⁹⁸ iman etmişlerdir. Selef müteşâbih ayetleri, Kur'an'daki Allah'ın

⁸⁹⁴ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn **Derü Teârudi'l-akli ve'n-nakl**, Thk.: Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1991, VI, 222.

⁸⁹⁵ İbn Teymiyye, **a.y.**

⁸⁹⁶ Bulut, Halil İbrahim, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 276.

⁸⁹⁷ Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtih**, III, 270.

⁸⁹⁸ Tirmizî müteşâbih hadislerle dair Ehl-i Sünnet'in yaklaşımını şu sözle ifade etmiştir: “İlim ehlinde olan Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, İbn Mübarek, İbn Üyeyne ve başkası daha pek çok âlim (müteşâbih hadisleri) rivâyet etmiştir. Sonrasında bu âlimler; “Bu hadisleri rivâyet eder ve onlara inanırız (iman ederiz). Asla bunlar hakkında «nasıl?» sorusunu da sormayız”

cisimlerin sıfatlarından münezzehe olduğunu beyan eden: **“O hiçbir şeye benzemez”**⁸⁹⁹ gibi muhkem ayetlerden yararlanarak “icmâlî” olarak (genel mânada) te’vil etmiştir.⁹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855): *“(Müteşâbih naslara) keyfiyetsiz (teşbih ve tecsimden uzak) ve mânalarına da girmeden inanır ve iman ederiz”* sözü, Selef’in müteşâbih ayetlere yaklaşımının nasıl olduğu hakkında fikir vereceği kanısındayız.⁹⁰¹ Genel anlamada Selef uleması teşbihe düşmeden müteşâbih ayetlere iman edip, te’vile başvurmadılarsa da lüzumu halinde te’vil ettikleri müteşâbih örnekleri azımsanmayacak derecededir. Selef’ten bazılarının müteşâbih ayetleri “tafsîlî te’vil” yöntemiyle açıkladığına dair rivâyetler, muhtelif tefsir ve hadis kitaplarında zikredilmiştir. İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de, Kalem Sûresi 42. ayette geçen “سَاقٍ”⁹⁰² kelimesini, İbn Abbâs’ın; *“Kıyamet gününün şiddeti ortaya çıktığında”* şeklinde te’vil ettiğini belirtmiştir.⁹⁰³ Yine Ahmed b. Hanbel’den; **“Rabbinin emri gelip melekler saf saf dizildiği (zaman)”**⁹⁰⁴ mealindeki ayette yer alan “جَاءَ” kelimesi hakkında *“Rabbinin sevabı geldi veya kudretinin eserlerinden bir eser geldi”* dediği rivâyet edilmiştir.⁹⁰⁵ Beyhakî Ahmed b. Hanbel’den nakledilen bu rivâyetin senedinde hiçbir sorun olmadığını söylemiştir.⁹⁰⁶ Selef’in müteşâbih ayetleri te’vil ettiğine dair bir başka rivâyet, İbn Abbâs’ın öğrencisi Mücahid’den aktarılmaktadır. Tâbiûndan olan Mücahid: **“Doğu ve batı, her yer Allah’ındır. Hangi tarafa yönelirseniz, Allah’ın vechi (ibadet yönü) oradadır”**⁹⁰⁷ mealindeki

demişlerdir.” Bu sözün ardından Tirmizî şöyle devam etmektedir: *“Hadis uleması, müteşâbih hadisleri tefsir etmeden olduğu gibi iman edip, rivâyet ederler. Bu hadislerin keyfiyeti üzerinde düşünmedikleri gibi teşbih vehmine de kapılmazlardı”* (Tirmizî, Sifatü’l-Cenne, 19).

⁸⁹⁹ Şûrâ Sûresi, 42/11.

⁹⁰⁰ Ali el-Kârî, **Mirkâtü’l-mefâtih**, III, 270.

⁹⁰¹ Ebû Ya’lâ, Muhammed el-Ferrâ, **İbtâlû’t-te’vilât li-ahbâri’s-sıfât**, Thk.: Muhammed b. Hamed en-Necdî, Kuveyt, Dâru İlâf, t.y., I, 45.

⁹⁰² Bu ayet mealen şöyledir: **“O gün işler zorlaşır ve secdeye çağrılırlar; fakat güç yettiremezler”** (Kalem Sûresi, 68/42); Hâlbuki “سَاقٍ” kelimesinin sözlük anlamı, diz ile ayak arasında kalan ve baldır olarak bilinen organdır (Feyyûmî, **el-Misbâhu’l-münîr**, s. 154). Bu sebepten sözlük mânası Allah’a yakışmayacağından te’vil yoluna başvurulmuştur.

⁹⁰³ İbn Hacer, el-Askalânî, **Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, Thk.: Abdulaziz b. Abdullah, Riyad, Dâru Taybe, 2005, XI, 18.

⁹⁰⁴ Fecr Sûresi, 89/22.

⁹⁰⁵ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ’ İmâdüddîn, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Gize, Dâru Hecr, 1998, XIV, 386.

⁹⁰⁶ İbn Kesîr, **a.y.**

⁹⁰⁷ Bakara Sûresi, 2/115.

ayeti: “Doğu ve batı Allah’ındır. O sebeple (sünnet) namazı kılmak istediğinizde, nereye yönelirseniz Allah’ın kiblesi orasıdır” şeklinde te’vil etmiştir.⁹⁰⁸ Bu ayette geçen “وجه” kelimesini zahirine hamletmek, Allah’a organ nispet etmek anlamına geleceğinden caiz görülmemiştir.⁹⁰⁹ Zira Beyhakî bu kelimenin içinde bulunduğu nasları bir başlık altında toplamış ve konunun girişinde “وجه” sıfatının Allah hakkında organ anlamına gelen yüz şeklinde anlaşılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁹¹⁰

Mücessime-Müşebbihe fırkasının bazı müteşâbih ayet ve hadislerden hareketle Allah’ın arşın üzerinde olduğu fikrini ileri sürdüklerinden bahsetmiştik. Günümüzde Selefî olduklarını iddia eden Vehhâbîlerin de aynı görüşü paylaştıklarını delilleri ile yukarıda zikretmiştik. Söz konusu grubun Allah hakkındaki bu görüşlerine delil gösterdikleri Tâ-Hâ Sûresi 5. ayet: **“Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir”**⁹¹¹, Selef tarafından asla Allah’a bir mekân izâfeti şeklinde anlaşılmamıştır. Selef-i Sâlih bu ayette yer alan “istivâ” kelimesinin anlamı üzerinde düşünmemiş, gerçek mânasının Allah’ın ilminde olduğunu bilerek bu ayete keyfiyetsiz olarak iman etmiştir. Zira günümüzde olduğu gibi Selef döneminde de bazı bid’at ehli bu ayet üzerinden soru sorarak kafa karıştırmayı amaçlamıştır. İmam Mâlik’ten nakledilen şu meşhur rivâyeti bu duruma örnek verebiliriz. Mâlik, kendisine bu ayetten hareketle “Allah’ın istivâsı nasıldır?” diye soru yönelten kişiye cevaben: “Rahman Arş’a kendini vâsfettiği gibi istivâ etmiştir. «O’nun istivâsı nasıldır?» denilmez. Çünkü Allah’ın istivâsı keyfiyetsiz ve şekilsizdir, O’nun istivâsında asla bir keyfiyet düşünülemez. Sen ise bid’at sâhibi sapık bir kişisin” demiş ve Allah’a keyfiyet isnâd eden bu kişinin meclisinden çıkarılmasını istemiştir.⁹¹² İmam Mâlik’in bu soruya göstermiş olduğu tepki, soru şeklinin tenzihe

⁹⁰⁸ Beyhakî, **el-Esmâ ve’s-sıfât**, s. 293; Ayette kast edilen her yönün kiblede sayılma mevzuu, binek üstünde iken seferde olan kişiye mahsus bir durum olmakla birlikte, sünnet namazları için geçerlidir. Ayrıca âlimler bu konuda icmâ etmişlerdir (Nevevî, **el-Minhâc**, V, 27-28).

⁹⁰⁹ İbn Kayyim bu ayeti zahirine göre anlamış ve şöyle demiştir: “Vech kelimesinin hakiki mânası ile kible anlamının bir arada kullanılmasında bir çelişki yoktur. (Çünkü) Namaz kılan yüzünü hangi cihete dönerse dönsün hem kibleye hem de Allah’ın (hakiki mânada) vechine dönmüş olur. Zira O’nun vechi geniştir” (İbn Kayyim, **Muhtasaru’s-savâik**, s. 1017).

⁹¹⁰ Beyhakî, **el-Esmâ ve’s-sıfât**, s. 286.

⁹¹¹ Tâ-Hâ Sûresi, 20/5.

⁹¹² Beyhakî, **el-Esmâ ve’s-sıfât**, s. 379.

aykırı olmasındandır. Nitekim bu soru “Allah nasıl istivâ etti?” yerine “Bu ayeti nasıl anlamalıyız?” şeklinde olsaydı İmam Mâlik’in tepki göstermesi düşünülemezdi.

Mâlik’ten aktarılan bu rivâyet, Selef’in müteşâbih ayetlere yaklaşımını açık bir şekilde ortaya koyması yönünden önem arz eder. Selef’in bu metodunun temelinde Allah’ın yaratılmışlara benzemediği fikri mevcuttur. Kur’an,⁹¹³ sünnet ve icmâyla sabittir ki Allah hakkında keyfiyet (nasıllık) imkânsızdır. Yüce Allah’ın Kur’an-ı Kerim’deki: **“Gözler O’nu (dünyada) idrak edemez; O ise bütün gözleri idrak eder”**⁹¹⁴ buyruğu hakkında, İbn Abbâs: *“Gözler O’nun hakikatinin özüne ulaşamaz”* demiştir.⁹¹⁵ Yani yaratılmışların sıfatlarından olan idrak, diğer varlıkları kavradığı ve kuşattığı gibi Allah’ın zâtını idrak edemez, çünkü O yaratılmışların sıfatlarından münezzehtir, onlara benzemez.⁹¹⁶ Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den bu minvalde rivâyet edilen: **“Allah’ın zâtını (hakikatini) düşünmeyin”**⁹¹⁷ ve **“Allah’ın yarattıklarını tefekkür edin, O’nun zâtını düşünmeyin”**⁹¹⁸ hadisleri, Allah’ın keyfiyetten (nasıllık) münezzeh olduğu gerçeğini ispatlamaktadır. Ehl-i Sünnet’in bu konudaki icmâmı Abdulkâhîr el-Bağdâdî: *“(Ehl-i Sünnet) Allah’ın bir şekli ve organı olmadığı mevzusunda icmâ etmiştir”* sözüyle aktarmıştır.⁹¹⁹ Ayrıca Tirmizî, zahiri Allah’a keyfiyet vehmettiren müteşâbih naslara Selef’in yaklaşımını: *“(Onlar) Bu hadislerin keyfiyeti üzerinde düşünmedikleri gibi teşbih vehmine de kapılmazlardı”* cümlesiyle ifade etmiştir.⁹²⁰ Allah’ın keyfiyetsiz olduğu hususuyla ilgili bu zikredilenlerin konunun anlaşılması için yeterli olacağı kanısındayız. Zira üzerinde durduğumuz konuyla ilgili dört mezhebe mensup âlimlerin görüşlerine burada yer vermenin, tezimizin hacmini zorlayacağı aşîkârdır.

⁹¹³ Nahl Sûresi, 16/17, 60, 74; Şûrâ Sûresi, 42/11; İhlâs Sûresi 112/4.

⁹¹⁴ A‘râf Sûresi, 7/103.

⁹¹⁵ İbn Keşîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VI, 125.

⁹¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 482.

⁹¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXIX, 18.

⁹¹⁸ Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, s. 389.

⁹¹⁹ Bağdâdî, Abdulkâhîr, *el-Fark beyne’l-firak*, s. 332.

⁹²⁰ Tirmizî, *Sifatü’l-Cenne*, 19.

3. Te'vil Ehlinin Yaklaşımları

Kur'an'ın anlaşılması hususunda on beş asırlık süre zarfında zihinleri en çok meşgul eden konulardan biri de te'vildir. Te'vil, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren ekseriyetle muhkem-müteşâbih konusu etrafında tartışılmış ve itikadî sahada farklı görüşlerin oluşmasında etkili olmuştur. Te'vile yaklaşımları açısından Ehl-i Sünnet'in tevakkuf ehli olarak da bilinen, Selef ekolünden bir önceki başlıkta söz etmiştik. Ehl-i Sünnetin bu konuda bir diğer ekolü de Halef'tir. Halef, Selef gibi müteşâbih ayetlere tenzih merkezli iman etmiş, lakin bazı toplumsal olaylar onları bu ayetleri te'vil etmeye sevk etmiştir. Bu cihetten te'vil ehli olarak da adlandırılmışlardır.

Sözlükte “dönüp varmak, dönüp gelmek” anlamındaki evl kökünden türeyen te'vîl “döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı mânaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” anlamına gelmektedir. İstilahî olarak te'vil “naslarda geçen bir lafzı, bir delile dayanarak aslî mânasından alıp taşıdığı muhtemel anlamlardan birine nakletmek” diye tanımlanır.⁹²¹

Kelam âlimleri, te'vilin sahîh sayılması için belirli şartlara haiz olması gerektiğini belirtmişlerdir ki bunlar: Lafzî-zâhirî mânanın verilmesini imkânsız kılan naklî veya aklî kesin delilin bulunması, yapılan te'vilin Arap dili kurallarına uygun olması, diğer muhtemel mânalar arasından tercih edilen anlamın kastedildiğini kanıtlayan bir delile dayanılması, ayrıca bu tür naslara dil yönünden içermediği bir anlamın yüklenmemesidir.⁹²² Halef, te'vil yöntemiyle mecazî mânalarını izah ettiği müteşâbih ayetleri, İslam dini ve Arap dili imkânları dâhilinde yapmıştır. Yoksa onlar te'vil yöntemiyle, Mücessime-Müşebbihe'nin iddia ettiği gibi ayetleri asıl anlamlarından saptırıp, Allah'ın sıfatlarını inkâr etmiş değillerdir.⁹²³

⁹²¹ Yavuz, “Te'vil” md., **DİA**, XLI, 27.

⁹²² Yavuz, “Te'vil” md., **DİA**, XLI, 28

⁹²³ Elbânî müteşâbih ayetleri te'vil edenleri, Allah'ın sıfatlarını inkâr edenler anlamına gelen muattıla olarak isimlendirmiştir. Sözünün devamında ise te'vil anlayışını benimsemiş asrımız âlimlerinden, Zâhid el-Kevserî'yi muattılanın başı olarak görmüştür (**Mevsû'a**, Thk.: Şâdi b. Muhammed, San'a, Merkezü'n-Nu'mân, 2010, VI, 89).

Ehl-i Sünnet âlimleri arasında müteşâbih nasların yoğun olarak te'vil edildiği dönem, Halef ekolüne rastlar.⁹²⁴ Halef'i müteşâbih nasları te'vil etmeye mecbur kılan en büyük etken ise, zamanlarında fitnesi ve zararı artmış olan Mücessime ve Cehmiyye gibi fırkalara reddiye yazma mecburiyetinden başkası değildi.⁹²⁵ Bu fırkalar -ayette de zikri geçtiği gibi-⁹²⁶ kalplerindeki eğrilikleri halk tabakasına kabul ettirip onları saptırmak için müteşâbih ayetlerin peşine düşmüşlerdi. İşte Halef zamanındaki bu toplumsal afet, onların müteşâbih ayetleri te'vil etmelerini zaruri kıldı.⁹²⁷ Yoksa nasları te'vil etmelerindeki kasıt, asla Selef'in metoduna muhalefet etme arzusu değildi.⁹²⁸ Zira Ehl-i Sünnet'in bu iki ekolü, zahiri Allah'a yakışmayacak anlamlara gelen müteşâbih nasları, ilk akla gelen mânalara hamletmeden, tenzih akidesi dâhilinde anlama konusunda müttefiklerdi. Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149): *"Fakîh olsun muhaddis olsun; mütekellim olsun mukallid olsun, bütün müslümanlar arasında asla hilaf yoktur ki anlamı Allah'ın gökte olduğunu vehmettiren ayetler, zahirine göre alınmayıp, te'vil edilirler"*⁹²⁹ sözü, Ehl-i Sünnet'in bütün müteşâbihlere bakış açısını ortaya koyar mahiyettedir. Halef âlimleri, Selef'in yöntemi olan icmâlî te'vil yerine, müteşâbih ayetleri muhkem naslar ve Arap dilinin kaideleri doğrultusunda değerlendirip, Allah'a yakışacak mânalarla açıklamışlardır ki buna da "tafsîlî te'vil" denmiştir.⁹³⁰ Müteşâbih ayetler, gerek gaybî haberlerle ilgili olsun, gerekse Allah'ın sıfatlarına dair olsun bunların (tam olarak) hakiki anlamı şüphesiz ki Allah'ın ilmindedir. Bu sebepten ötürü Halef ulemasının müteşâbih ayetler için yaptığı bu açıklamalar, tayin ettikleri mâna yönünden kesinlik arzetmez.⁹³¹ Onların müteşâbih ayetleri te'vil etmelerinin asıl gayesi, doğabilecek birtakım yanlış te'vil ihtimallerinin önüne geçmeye çalışmaktan ibarettir.⁹³²

Mücessime-Müşebbihe fırkasının Allah'ın aşrın üzerinde olduğu iddialarına delil olarak gösterdikleri müteşâbih ayet ve hadisler, te'vil ehline dinin özüne uygun bir şekilde anlaşılmış ve anlatılmıştır. Nitekim Râzî (v. 606/1210), Mücessime'nin

⁹²⁴ İbn Cevzî, **Mecâlis**, s. 141.

⁹²⁵ Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtîh**, III, 270.

⁹²⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3/7.

⁹²⁷ Ali el-Kârî, **a.y.**

⁹²⁸ Ali el-Kârî, **a.y.**

⁹²⁹ Nevevî, **el-Minhâc**, V, 24.

⁹³⁰ Ali el-Kârî, **Mirkâtü'l-mefâtîh**, III, 270.

⁹³¹ Yavuz, "Te'vil" md., **DİA**, XLI, 28.

⁹³² Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, V, 28-29.

Yüce Allah’a mekân isnâd etmede delil olarak gösterdikleri: “**Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir**”⁹³³ ayetini, Ehl-i Sünnet’in tenzih anlayışı kapsamında, akli olarak şu şekilde delillendirmiştir: *Şu gerçek açıkça sabittir ki mekânda bulunan bir şeye dair iki ihtimal söz konusudur: Bu şey küçüklük bakımından ya bölünemeyen bir parça (cevher) gibidir ya da o şey cevherlerden bir araya gelmiş, bölünebilen (mürekkeb) bir cisim cinsindendir ki her iki ihtimal Allah hakkında ittifakla bâtıldır. Her bölünebilen (mürekkeb olan) ise, mümkün (var olma/yok olma noktasında eşit) ve muhdes (yaratılmış) kabul edilir. Zikrettiğimiz bu delil, Allah Teâlâ’nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığı gerçeğini açıkça kanıtlar.*”⁹³⁴ Yine Râzî, söz konusu ayette geçen “istivâ” kelimesinin, “oturmak” mânasına gelmeyeceğine dair şöyle demiştir: *“(Bu ayet) O’nun hiçbir yönden benzeri ve dengi olmadığı anlamına gelir. Şayet (istivâ kelimesinden hareketle) -haşa- Allah hakkında oturuyor denseydi, o halde oturma yönünden başka varlıkların ona benzediği anlamı ortaya çıkardı. Bu durumun da ayetin anlamının kaybolmasına neden olacağı aşîkârdır*”⁹³⁵

İslam tarihinde Tâ-Hâ Sûresi 5. Ayette geçen “istivâ” kelimesinin anlamı üzerinde uzunca tartışmalar vukû bulmuştur. Mücessime-Müşebbihe, müteşâbih bu ayetten hareketle Allah’ın gökte, arşının üzerinde bulunduğu zannına düşmüştür. Bunun böyle olmadığını en açık delili hiç şüphesiz: “**O hiçbir şeye benzemez**”⁹³⁶ ayetidir.

Halef ehli, te’vil sırasında Arap dilinde kelimelerin karşılık geldiği mânaları da göz önünde bulundurmuşlardır. Söz konusu ayette geçen “istivâ” kelimesinin Arapçadaki anlamlarının bilinmesinin, Halef’in te’vil metodunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanısındayız. Arap dilinde bu sözcük pek çok mânaya gelir ki bunların bazıları Allah’a yakışırken, bazıları da Allah hakkında eksiklik ifade edeceğinden O’na yakışmaz. “İstivâ” kelimesinin karşılık geldiği anlamlar ise şunlardır: “Düz olmak, kuvvetlenmek, olgunlaşmak, pişmek, eşit olmak, yükselmek, kast etmek, kahretmek (hükmü altına almak), murada ermek ve istilâ etmektir.”⁹³⁷

⁹³³ Tâ-Hâ Sûresi, 20/5.

⁹³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, VII, 187-188.

⁹³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXII, 6.

⁹³⁶ Şûrâ Sûresi, 42/11.

⁹³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XXXII, 2164-2165; Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, s. 155.

Halef uleması “istivâ” kelimesini yukarıda zikrettiğimiz aklî ve naklî deliller doğrultusunda te’vil etme ihtiyacı duymuş ve Allah’a yakışan: “Kontrolü ve hâkimiyeti altına almak” mânalarını tercih etmiştir.⁹³⁸ Bu ayet üzerine İslam literatüründe pek çok söz söylenmiştir. Konuyu uzatıp maksat dışına çıkmamak adına, son olarak Elmalılı’nın, Halefin söz konusu ayete dair fikirlerinin özeti kabilindeki şu sözlerine yer vererek bahsi sonlandırmayı uygun görüyoruz: “*Haleften olanlar; «Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir»⁹³⁹ ayeti ile ilgili üç görüş beyan etmiştir. İlki, Arşı hükmüne almak mânasında iken; ikincisi, istilâ anlamındadır ki, yarattıktan sonra da başından sonuna kadar hepsini kudret ve galibiyeti altında tuttu demek olur. Üçüncüsü ise Allah Teâlâ cisimler gibi bir mekânda olmayıp bir yerden başka bir yere intikal etmediğinden, O’nun zâtına nispetle her şey eşittir. Yani cisimler gibi olmadığından hiçbir şey ona diğer bir şeyden daha yakın değildir.*”⁹⁴⁰

Mücessime-Müşebbihe grubunun Allah’a mekân isnâd etme hususunda kendilerine dayanak gördükleri bir başka ayet de: Mülk Sûresi’ndeki: “**Gökte olanın (Meleklerin) sizi yere geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?**” ayetidir.⁹⁴¹ Bu ayetin zahirî Allah’ın gökte olabileceğini vehmettirse de şüphesiz ki asıl anlamı, Allah’a yakışacak mânada olmalıdır. Zira İmâmü’l-Haremeyn lakabıyla da bilinen Cüveynî (v. 478/1085), müslümanların bu husustaki itikadını: “*Bütün Ehl-i hak Allah’ın bir yönde bulunmadığına ve bir mekânda sınırlanmadığına iman etmiştir*” sözü ile beyan etmiştir.⁹⁴²

Kurtubî; “**Gökte olanın (Meleklerin) sizi yere geçirmeyeceğinden emin mi oldunuz?**”⁹⁴³ ayeti için: *Allah’ın bu buyruğundan kastın melekler olduğu söylendiği gibi, bazıları bu meleğin azap indirmekle görevli Cebrâil olduğunu da belirtir*” demiştir.⁹⁴⁴ Râzî de bu ayette “gökte olan” lafzından muradın, azap indirmekle görevli melek olduğunu söylemiş ve buna göre ayetin takdirî mânasının: “*Cebrail’in,*

⁹³⁸ Râzî, **Mefâtihu’l-gayb**, XXII, 6-7; Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed el-Endelüsî, **el-Bahrü’l-muhît**, Thk.: Adil Ahmed Abdülmecûd, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993, I, 280.

⁹³⁹ Tâ-Hâ Sûresi, 20/5.

⁹⁴⁰ Elmalılı, **Hak Dini Kur’an Dili**, IV, 55-57.

⁹⁴¹ Mülk Sûresi, 67/16.

⁹⁴² Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn, **el-İrşâd ilâ kavâti’i’l-edilleti fî usûli’l-itikâd**, Thk.: Ahmed Abdurrahîm es-Sâiyih, Kahire, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 2009, s. 44.

⁹⁴³ Mülk Sûresi, 67/16.

⁹⁴⁴ Kurtubî, **el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân**, XXI, 125.

Allah'ın emri ve müsadesi ile sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" şeklinde olacağını beyan etmiştir.⁹⁴⁵ Ayrıca Râzî (v. 606/1210) ayet hakkında: "Müşebbihe, bu ayetin kendilerince Allah'ın bir mekânda olduğuna delil teşkil ettiğini zannetmişlerdir. Onların bu fikirlerine cevap ise şu şekilde olur: (Müteşâbih olan) bu ayetin, müslümanların ittifakıyla, zahirî mânasıyla anlaşılması caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın gökte bulunabileceği iddiası, Allah'ın gök tarafından kuşatılmış olacağını akla getirecektir ki bu da Allah'ın, -haşa- gökten küçük olduğu mânasına gelecektir. Bilindiği üzere gök arştan çok küçüktür. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın gökte olabileceği iddiasına göre -haşa- O'nun yarattığı arştan daha küçük olacağı anlamı çıkar ki bu da, (Allah'ı küçüklü büyüklü hacimle vasıflandırmak olacağından) bütün müslümanların ittifakıyla böyle bir şey Allah hakkında bâtil ve imkânsızdır" demiştir.⁹⁴⁶

Tecsim-teşbih fikrini savunanlar, bu düşüncelerine müteşâbih ayetlerden deliller gösterdikleri gibi; bazı müteşâbih hadislerin de bu iddialarına dayanak olduğu yanlıgısına düşmüşlerdir. Bu hadislerden biri de:

"حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي قَابُوسَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ، إِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مِّنْ فِي

السَّمَاءِ.»

Bize İbn Ebû Ömer tahdîs etti ve dedi ki: Süfyan, Amr b. Dinâr'dan, o da Ebû Kâbûs'tan, o da Abdullah b. Amr'ın Hz. Peygamber'den şöyle dediğini bize tahdîs etti: «Merhametlilere Allah da merhamet eder. Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.»⁹⁴⁷

Bu hadiste geçen: "إِرْحَمُوا مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مِّنْ فِي السَّمَاءِ" = **Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin** ifadesi, Ahmed b. Hanbel'den gelen başka bir rivâyette: "إِرْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم أَهْلُ السَّمَاءِ" = **Yer ehline merhamet edin ki gök ehli de size merhamet etsin**"⁹⁴⁸ şeklinde geçmektedir. Sahâbî râvileri aynı olan

⁹⁴⁵ Râzî, Mefâtîhu'l-gayb, XXX, 70.

⁹⁴⁶ Râzî, Mefâtîhu'l-gayb, XXX, 69-70.

⁹⁴⁷ Tirmizî, Birr, 16.

⁹⁴⁸ Ahmed, XI, 33.

bu iki rivâyetten Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan tarikin, Tirmizî'nin naklettiği hadisin açıklayıcısı konumunda olduğu belirtilmelidir.⁹⁴⁹ Bir hadiste izah edilmeye muhtaç bir kelime ile karşılaşıldığında ilk başvurulacak yöntemlerden birisi, o rivâyetin başka tariklerden gelen lafızlarını araştırmak olmalıdır. Zira Irakî *Elfiyye*'sinde; “(Garîb) bir hadisin⁹⁵⁰ tefsiri en iyi yine kendisi gibi başka tariklerden varid olmuş rivâyetlerle yapılır” demiştir.⁹⁵¹ Ahmed b. Hanbel'den gelen bu rivâyetteki “أَهْلُ السَّمَاءِ = gök ehli” ifadesinden kasıt ise meleklerdir. Zira meşhur Hanefî âlimlerinden Müzhirî (v. 727/1326), söz konusu hadisin Allah'ın gökte olabileceği şeklinde anlaşılmasına karşı çıkmış ve “مَنْ فِي السَّمَاءِ = **Semâda olan**” sözünü iki şekilde te'vil etmiştir.⁹⁵² İlki, mülkü ve kudreti semâda olan, yani semâ yerden yüksekte ve ondan daha büyük olmasına rağmen Allah'ın kudretinin hükmü altındadır.⁹⁵³ İkincisi, “Semâda olan” ifadesinden kasıt meleklerdir. Bu mânaya göre hadis şu şeklide anlaşılmalıdır: Yerdekilere merhamet edin ki gökteki melekler de sizleri Allah'ın izniyle korusun, sizler için Allah'tan bağışlanma ve merhamet dilesin.⁹⁵⁴

Zahirinden, Allah'ın gökte olduğu zannedilen müteşâbih hadisler olduğu gibi, yine O'nun aşağıda ya da her yerde olduğu zannedilebilen hadisler de mevcuttur. Zira bu müteşâbih hadisler, İslam inancına uygun te'vil edilmezse dinde çelişki olduğu anlamı ortaya çıkar ki bu durum: **“Eğer O (Kur'an), Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki içinde çelişkili birçok söz ve ifade bulurlardı”**⁹⁵⁵ ayetine ters düşer. Te'vile karşı çıkan Mücessime-Müşebbihe taifesi, Allah'ın gökte olduğu sonucunu çıkardıkları müteşâbih hadisleri te'vil etmeyip, onları zahirlerine göre anlarken, zahirinden Allah'ın yerde olduğu zannedilen ayetleri

⁹⁴⁹ Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed el-Mübârekpûrî, **Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmiî't-Tirmizî**, Thk.: Abdulvahhap Abdullatif, VI, 51, Dâru'l-Fikir, 3. Baskı, Beyrut, 1404/1984.

⁹⁵⁰ **Garîbu'l-Hadîs**: Hadiste anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelime, deyim, ifade. Bu durum, daha çok, söz konusu kelimenin/deyimin az kullanılmasından, Arapçadaki lehçe farklılığından veya ileriki zamanlarda hadisle uğraşanların Arapça bilgisinin yetersizliğinden ortaya çıkmıştır (Aydınlı, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, s. 86).

⁹⁵¹ Irakî, **Elfiyye**, s.161.

⁹⁵² Müzhirî, Hüseyin eş-Şîrâzî, **el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih**, Thk.: Nuriddin Talib, Kuveyt, İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012, V, 221.

⁹⁵³ Müzhirî, **el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih**, V, 222.

⁹⁵⁴ Müzhirî, **a.y.**

⁹⁵⁵ Nisâ Sûresi, 4/82.

te'vil etmişlerdir. Bu minvalde İbn Kayyim'in: «*Kulun Allah'ın (rahmetine) en yakın olduğu yer secde ânıdır. Bu sebepten (secdede iken) çokça dua edin*»⁹⁵⁶ hadisi hakkında: “*Buradaki yakınlıktan kasıt ihata ve mesafe anlamında olmayıp, Allah hakkında özel bir mânası vardır*”⁹⁵⁷ sözünü delil gösterebiliriz. Namazdaki secde ânının önemine işaret eden⁹⁵⁸ söz konusu bu hadisteki: “أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ” = *Kulun Rabbine yakın olduğu ân*” ifadesinden kasıt, Allah'ın rahmetine en yakın olunan namazdaki rüknün secde hali olduğudur.⁹⁵⁹ Hadiste zikredilen “قُرْب” = yakınlık” sözcüğü, mesafe olarak anlaşılmamalıdır.⁹⁶⁰ Zira kelimenin zahirine hamledilmesi Allah'a bir mekân isnâd etme anlamına geleceğinden, O'nun hakkında caiz olmadığı gibi muhkem naslara da ters düşeceği de açıktır. Şayet secde halinin diğer hallere nispeten niçin Allah'ın rahmetine daha yakın addedildiği sorulacak olursa, Aynî (v. 855/1451) bu durumu şöyle açıklamıştır: “*Secde, tezellülün (aşırı tevazu ve alçalma) en ileri derecesi olmakla birlikte, Allah için yapıldığında kulluğun itirafı ve yaratıcının rubûbiyyetinin kabulü anlamlarına gelmektedir. İşte bu sebeptendir ki Hz. Peygamber secde halinde iken çokça dua etmemizi buyurmuştur.*”⁹⁶¹

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet edilen bir başka müteşâbih hadis ise şöyledir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى نُحَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ، فَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ، أَوْ إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قَبْلَ قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ.»

⁹⁵⁶ Müslim, Salât, 46; Ebû Dâvûd, Salât, 152.

⁹⁵⁷ İbn Kayyim, Muhammed el-Cevziyye, *Tarîku'l-Hicreteyn ve bâbu's-sa'âdeteyn*, Kahire, Dâru's-Selefiyye, 1974, s. 22.

⁹⁵⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, IV, 200.

⁹⁵⁹ Aynî, Bedrüddîn, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Thk.: Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1999, IV, 82.

⁹⁶⁰ Kurtubî, *el-Müfhim*, II, 91.

⁹⁶¹ Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, IV, 83.

Bize Kuteybe tahdîs etti ve dedi ki: İsmâîl b. Câfer, Humeyd'den, o da Enes b. Mâlik'ten, Hz. Peygamber'in kible yönünde kurumuş bir tükürük izi görmesi ve onu kazımasından sonra şöyle dediğini bize tahdîs etmiştir: «Sizden biriniz namaz kıldığı zaman Rabbine münâcâtta (dua) bulunuyor demektir. Veya o sırada kendisi ile kible arasında Rabbinin (rızası) vardır. Bu yüzden sizden biriniz tükürecekse kible yönüne doğru tükürmesin. Eğer tükürecekse sol tarafına ya da ayağının altına tükürsün.»⁹⁶²

Camilerin temiz tutulmasının önemine⁹⁶³ ve kıblenin ehemmiyetine⁹⁶⁴ vurgu yapan bu hadiste ki: “إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ = **Rabbi(nin rızası) kiblesi ile (namazda bulunan kişi) arasındadır**” sözünden murad edilen Allah'ın sevabı⁹⁶⁵ ve rahmetine⁹⁶⁶ olan yakınlıktır. Münâcât kelimesinin sözlük anlamı yalvarmak, yakarmak ve duada bulunmak demektir.⁹⁶⁷ Hadisteki mânaya göre münâcâttan kasıt, kalbin ihlasla birlikte Allah'ı zikretmeye hazır bulunması demektir.⁹⁶⁸ Kulun namazda iken Rabbinin rahmetine ve sevabına mazhar olması için münâcâtının huşu ve tezellül içinde kıraat, zikir ve dua ile olduğu düşünüldüğünde, namazın bir edep dâhilinde eda edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebepten camide namazdayken kible yönüne tükürmek, Allah'ın yüceliğine ve ibadetin şanına yakışmayan bir edepsizlik olarak sayılmış ve Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Namazda tükürenin hükmüne dair tafsilat, hadis ve fıkıh kitaplarının ilgili yerlerinde zikredilmiştir. Konunun anlam ve bütünlüğünü korumak adına bunlara burada değinmeyi uygun bulmuyoruz.⁹⁶⁹

Söz konusu rivâyeti zahirine göre anlayıp Allah'ın namaz kılan kişi ile kible arasında hakikaten bulunabileceğine inanmak, O'na mekân isnâd etmek olacağından dine aykırıdır.⁹⁷⁰ Ayrıca İbn Hacer bu hadisin, Allah'ın zâtı ile her yerde olduğuna

⁹⁶² Buhârî, Salât, 33.

⁹⁶³ Aynî, **Umdetü'l-kârî**, IV, 222.

⁹⁶⁴ İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, II, 132-133.

⁹⁶⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, II, 132.

⁹⁶⁶ İbn Receb, **Fethu'l-bârî**, III, 109.

⁹⁶⁷ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XLVIII, 4361.

⁹⁶⁸ Aynî, **Umdetü'l-kârî**, IV, 221.

⁹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, II, 137-142.

⁹⁷⁰ Aynî, **Umdetü'l-kârî**, IV, 222.

inanlara ve O'nun arş üzerinde bulunduğunu iddia edenlere karşı bir delil teşkil edeceğini de söylemiştir.⁹⁷¹

Nasların zahirinden hareketle Allah'ın gökte olduğunu iddia edenler, şayet bu hadisi de zahirine göre hamlederlerse -haşa- Allah'ın namaz kılan kişi ile kıble arasında, yeryüzünde bir yerde olduğu mânasına varmaları beklenir ki bu durumda Allah'ın gökte olduğu iddiası bu hadisin zahiri ile çelişmiş olur. Dindeki sahîh nasların birbiriyle çelişmeyeceği düşünüldüğünde, zahirî mânası dinin aslına uymayan bu müteşâbih hadisleri doğru anlamak için te'vile başvurulması gerektiği açıktır. Yine Cehmiyye fırkasının iddia ettiği gibi -haşa- Allah, zâtıyla her yerde olsaydı, o halde hadiste Hz. Peygamber, kişi namazda tükürecekse (her yerden bir cüz olan) aşağı ve sol istikametine tükürsün, demezdi.

Doğru anlaşılması için te'vil edilmesi gereken birkaç müteşâbih hadise, tezimizin hacmi ölçüsünde burada değinmeye çalıştık. Sonuç kabilinden Beyhakî'nin, bir müslümanın müteşâbih naslara iman şeklini özetleyen şu sözlerini burada zikretmenin faydalı olacağı kanısındayız. Beyhakî (v. 458/1066): *“Bilinmesi farz olan bir husus da Allah'ın arşa istivâsı; eğrilme ya da doğrulma cinsinden yaratılmışlara özgü sıfatlarla olmadığı gibi, istikrâr (oturma, yerleşme) şeklinde de değildir. Onun istivâsı bildirdiği gibi keyfiyetsiz (şekilsiz) ve mekânsızdır. O, zâtı ve sıfatlarıyla yaratılmışlara benzemediği gibi, İtyân'ı⁹⁷² bir yerden bir yere değildir. Yine Nüzûl'ü⁹⁷³ yukarıdan aşağıya bir intikalle değildir. Zâtı (hakikatı) da cisim değildir. O'nun hakkında vârid olan vech sıfatı, bir şekil olmadığı gibi; yed ve ayn sıfatları Allah hakkında asla organ mânasında anlaşılmalıdır. Biz bu sıfatlara Kur'an'da geçtiği üzere keyfiyet isnad etmeksizin iman eder, anlamı üzerinde düşünmeyiz. Zira biliriz ki Yüce Allah kendisiyle ilgili Kur'an'da: «O hiçbir şeye benzemez»⁹⁷⁴ ve «Hiçbir şey onun dengi (benzeri) de değildir»⁹⁷⁵ diye buyurmuştur”* demiştir.⁹⁷⁶

⁹⁷¹ İbn Hacer, **Fethu'l-bârî**, II, 133.

⁹⁷² Arapçada “أتى” gelmek fiilinin masdarı olan “إتيان”, “geliş, gelme” mânalarına gelir (Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-münîr**, s. 8). İtyân kelimesinin zahiri (ilk anlamı) yaratılmışların sıfatlarından olup, Allah hakkında kullanılması caiz değildir.

⁹⁷³ Arapçada “نزل” inmek fiilinin masdarı olan “نزول”, “iniş, inme” anlamlarına gelir (Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-münîr**, s. 309). Nüzûl kelimesinin Allah hakkında zahiri mânasında anlaşılması, O'nu yaratılmışların sıfatlarından biriyle vasfetmek olacağından caiz değildir.

⁹⁷⁴ Şûrâ Sûresi, 42/11.

Konumuz olan Cârîye Hadisi, müteşâbih hadislerden olup⁹⁷⁷ sahîh kabul edilmesi halinde⁹⁷⁸ zahirî anlamına göre anlaşılmayıp te'vil edilmesi gerekmektedir. Ehl-i Sünnet'in -yukarıda da belirttiğimiz- müteşâbih naslara yaklaşım usulü ile bu hadisi şerh eden muhaddislerin onun hakkında söyledikleri, hadisin zahirine göre anlaşılmayacağını göstermektedir. Zira zahirî (akla ilk gelen) anlamı -haşa- Allah'a mekân isnâd etmek ve Hz. Peygamber'in kişinin imanına hükmedebilmesi için ondan Allah'ın bir mekânda olduğunu ikrar etmesini istemek anlamalarına geleceğinden, bu durum hem Kur'an⁹⁷⁹ hem mütevatir hadise hem de icmâya⁹⁸⁰ aykırıdır. *Sahîhayn*'ın İman Bölümlerinde⁹⁸¹ zikredilen ve on dört sahâbîden rivâyet edilmekle mütevatir olan;⁹⁸² ***“Ben, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (s.a.v.)’in Allah’ın Resûlü olduğuna şهادet edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum”***⁹⁸³ hadisi, kişinin müslüman sayılabilmesi için, Allah'ın göklerde veya başka bir mekânda olduğunu ikrar etmesi değil de şهادeti söylemesi gerektiğine dair apaçık bir delildir. Özetle Ehl-i Sünnetin Selef ve Halef uleması Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğunu beyan etmiştir. Sahabenin ilimde temayüz etmişlerinden olan Hz. Ali'ye, *“Allah nerededir ve nasıldır?”* diye sorulduğunda, o cevaben şöyle demiştir: *“Mekânları yaratmış olan Allah için «Nerededir?» diyemeyiz, yine nasılları yaratmış olan Allah hakkında «Nasıldır?» sorusunu da*

⁹⁷⁵ İhlâs Sûresi, 112/4.

⁹⁷⁶ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî, **el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîlî'r-Reşâd**, Thk.: Ahmed b. İbrâhîm, Riyad, Dâru'l-Fadîle, 1999, s. 121-123.

⁹⁷⁷ Nevevî *Sahîh* üzerine yazdığı şerhte “أين الله **Allah nerededir?**” lafzı için şöyle demiştir: *“Bu hadis sıfat hadislerinden olup iki şekilde değerlendirilir: İlki, Allah'ın hiçbir benzeri olmadığına inanmakla birlikte, O'nu bütün yaratılmışların sıfatlarından tenzih ederek, bu lafzın mânasını araştırmadan geldiği gibi iman etmek. Diğeri ise Allah'a yakışır bir şekilde te'vil etmektir”* (Nevevî, **el-Minhâc**, V, 24).

⁹⁷⁸ Zira Cârîye Hadisi'nin farklı rivâyetlerinin taşıdığı ihtilaflar sebebiyle muzdarib olabileceğine dair fikirlerimizi, âlimlerin bu hadis hakkında söylediklerinden hareketle birinci bölümde etraflıca beyan ettik. Konun özetine ise “Değerlendirme” bölümünde yer verdik. (Bilgi için bkz., s. 153-155).

⁹⁷⁹ A'râf Sûresi, 7/103; Nahl Sûresi, 16/17, 60, 74; Şûrâ Sûresi, 42/11; İhlâs Sûresi, 112/4.

⁹⁸⁰ Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğuna dair Ehl-i Sünnet'in icmâmı Abdülkâhîr el-Bağdâdî şu sözlerle nakletmiştir: *“Ve onlar (Ehl-i Sünnet) Allah'ı bir mekânın kuşatmadığına ve üzerinden bir zamanın geçmediğine dair icmâ etmişlerdir”* (Bağdâdî, Abdülkâhîr, **el-Fark beyne'l-firak**, s. 333).

⁹⁸¹ Buhârî, İmân, 17; Müslim, İmân, 8.

⁹⁸² Süyûtî, **el-Ahbârü'l-mütevâtire**, s. 34.

⁹⁸³ Buhârî, **a.y.**; Müslim, **a.y.**

soramayız.”⁹⁸⁴ O halde “Câriye Hadisi zikredilen naslara ters düşmeyecek şekilde nasıl te’vil edilmelidir?” diye sorulacak olursa, cevabı şu şekildedir:

a. Dil Yönünden Te’vil

Öncelikle meseleyi Arap dili boyutundan değerlendirecek olursak şunu belirtmemiz gerekir ki Araplar: “أَيْنَ = Nerede?” sorusunu, bir şeyin mekânını öğrenmek için sordukları gibi, o şeyin makamını belirtmek için de yine aynı soru ekini kullanırlar.⁹⁸⁵ Zira “*Sen neredesin, o nerede*” denildiğinde bu cümleden kasıt, o kişinin makamının diğeri ile aynı olmadığını belirtmektir.⁹⁸⁶ Ayrıca İbn Fûrek (v. 406/1015) *Müşkilü’l-hadîs*’inde “أَيْنَ = Nerede?” sorusunun, bir şeyin makamını ve yüceliğini öğrenmek için de sorulabileceğini söylemiş ve bu mânaya göre Hz. Peygamber’in câriyeye yönelttiği: “أَيْنَ اللَّهُ = **Allah nerededir?**” sorusundan, “*Allah’ın azameti ve şanı hakkında ne diyor ve düşünüyorsun?*” diye anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸⁷ Hadiste, Peygamber (s.a.v.)’in bu sorusuna mukabil câriyenin cevabı ise: “فِي السَّمَاءِ = *Semâdadır*” olmuştur. Burada geçmekte olan “سَمَاءٌ = Semâ” kelimesi, Allah’ın bir mekânda olabileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Arap dilinde “سَمِعُوا” kökünden türemiş “semâ” kelimesi, gökyüzü mânasına gelebileceği gibi, aynı kelime “yükseklik ve yücelik” anlamlarında da kullanılabilir.⁹⁸⁸ Binaenaleyh Mâlikî âlimlerinden Bâcî (v. 474/1081), câriyenin bu sözünden kastın, Allah’ın yücelik sıfatıyla muttasıf olduğunu ve bu sebepten (Arapçada) şanı yüce olanlar hakkında “فِي السَّمَاءِ = *Semâdadır*” dendiğinde “kadri ve şerefi yücedir” demek

⁹⁸⁴ Bu söze kitabında yer veren İsfârâyînî (v. 471/1078) hemen öncesinde: “*Allah hakkında keyfiyet, kemiyet ve eyniyet caiz değildir. Bir benzeri olmadığından O’nun için «Nasıl?» sorusu sorulamaz, ortağı olmadığı için O’nun hakkında «Kaçır?» denemez, yine bir mekânda olmadığından O’nun için «Nerededir?» de denemez*” (İsfârâyînî, Ebu’l-Muzaffer İmâdüddîn el-İsfârâyînî, **et-Tebîr fî’l-dîn ve temyîzi’l-fırkati’n-nâciye ani’l-fıraki’l-hâlikîn**, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1983, s. 162).

⁹⁸⁵ Ömer, Ahmed Muhtâr, **Mu’cemü’l-lügati’l-Arabiyye**, Kahire, Âlemü’l-Kütüb, 2008, I, 145.

⁹⁸⁶ Ömer, a.y.

⁹⁸⁷ İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed en-Nisâbü’rî, **Müşkilü’l-hadîs ve beyânühü**, Thk.: Mûsâ Muhammed Alî, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1985, s. 158-160.

⁹⁸⁸ İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, XXIV, 2107.

istendiğini belirtmiştir.⁹⁸⁹ Nitekim Resûlullah (s.a.v.) câriye'nin cevabından bu mâna yerine -haşa- Allah'ın gökte olduğu gibi bir anlam çıkarsaydı,⁹⁹⁰ kesinlikle câriye hakkında sahibine: “*O mü'minedir, onu âzâd et!*” buyurmazdı.

b. Genel İslam Esasları Yönünden Te'vil

Tek başına hükmü hasen olan⁹⁹¹ Câriye Hadisi'ni diğer rivâyetleriyle karşılaştırmazsak anlamı müteşâbih olacağından, zahirine göre alınmayıp usule uygun bir şekilde te'vil edilmelidir. Nitekim Ebu'l-Abbas el-Kurtubî'nin: “*Câriyenin, Allah hakkında « في السماء = Semâdadır » şeklindeki cevabı, müslümanların ittifakıyla zahirî (akla ilk gelen) anlamına hamledilmeyip, te'vile muhtaçtır. Her kim bu lafzı zahirine göre anlarsa -Allah'a mekân isnâd etmiş olacağından- dalalete düşmüş olur*”⁹⁹² sözü, Câriye Hadisi'nin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle konumuz olan hadis hakkında Ehl-i Sünnet'e mensup dört mezhep ulemasının te'villerine, son olarak burada kısaca değinmeyi uygun görüyoruz.

Hanefî ulemasının meşhurlarından olan Molla Ali el-Kârî (v. 1014/1605) Muâviye b. el-Hakem'den gelen rivâyeti zikrettikten sonra hadis hakkında şöyle demiştir: “*Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in « أين الله؟ = Allah nerededir? » sorusundan kastı, Allah'a mekân isnâd etmek değildir. Zira O, zaman ve mekândan münezzehtir. Peygamber (s.a.v.) câriyenin idrak seviyesine uygun olacak şekilde yönelttiği bu soruyla, onun mü'min mi müşrik mi olduğunu anlamak istemiştir. Çünkü o zamanda insanlar yerdeki putlara tapardı. Her kabilenin kendine mahsus yücelik atfettiği putları mevcuttu. Cahillikleri ve zayıf akılları yüzünden kendileri ile beraber olan bu putlardan başka da ilah bilmezlerdi. Resûlullah (s.a.v.)'in câriyeye sorduğu soru, bu*

⁹⁸⁹ Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, **el-Müntekâ (Şerhu Muvatta Mâlik)**, Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999, VIII, 320.

⁹⁹⁰ Serahsî Câriye Hadisi ile ilgili; “*Diğer taraftan bu hadisin sağlamlığı hakkında söz edilmiştir. Çünkü rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) (köle kadına) “ أين الله؟ = Allah nerededir? ” diye sormuş o da eliyle göğü işaret etmiştir. Biz Resûlullah'ın herhangi bir kimseden Allah için yön ve mekân belirtmesini isteyebileceğini sanmıyoruz*” demektedir (Serahsî, **el-Mebsût**, VII, 4).

⁹⁹¹ Fesevî, **el-Ma'rifetü ve't-târîh**, II, 466; İbn Abdülberr, **el-İstî'âb**, s. 671.

⁹⁹² Kurtubî, **el-Müfhim**, II, 145.

minvalden değerlendirilecek olursa O, câriyenin Allah'a nasıl inandığını bilmek istedi. (Sonuç olarak) Hz. Peygamber aldığı cevaptan câriyenin inandığı ilahın yüce olduğunu ve yerdeki putlara benzemediğini anladı.⁹⁹³

Mâlikî mezhebi âlimlerinden tefsiri ile meşhur olan Kurtubî'nin hocası, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Kurtubî (v. 656/1258), Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhte Cârîye Hadisi hakkında şunları demiştir: “Hz. Peygamber'in câriyeye «أين الله؟» = **Allah nerededir?**» şeklinde soru sormasının sebebi, onun anlayış seviyesine inmehtir. Zira câriyenin yaşadığı toplumda insanlar, taşlardan yapılmış putları kendilerine ilah edinmiş taparlarken, Peygamber (s.a.v.) câriyenin bu yerdeki putlardan birine tapıp tapmadığını anlamak için, ona böyle bir soru yöneltmiştir. Cârîye de verdiği cevapla bir nevi inandığı ilahın yerdeki taş cinsinden olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. «Nerede?» “أين” sözcüğü zarf olmakla birlikte bir şeyin mekânını sormak için kullanılır. Hakiki mânasıyla (zahirî anlamıyla) Allah hakkında kullanılması caiz değildir. Çünkü Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Hatta O, zamanı ve mekânı yaratandır. Nasıl ki zaman ve mekân var olmadan önce O var idiyse, yine zamansız ve mekânsız vardır. Haşa eğer bir mekânda olsaydı onunla sınırlandırılmış olurdu. Bu da onun bir sınırlandırıcıya muhtaç olacağı anlamına gelir ki Allah hakkında bu ihtimal mümkün değildir. Ayrıca bir mekânda olan ya hareket ya da sükûnet hallerinden biri ile vasıflanmak zorundadır. Bu iki sıfat ise yaratılmışlara özgü olup, Allah ise bunlardan münezzehtir. Bu sebepten câriyenin, Allah hakkında «في السماء» = *Semâdadır*» şeklindeki cevabı, müslümanların ittifağıyla zahirî (akla ilk gelen) anlamına hamledilmeyip, te'vile muhtaçtır. Her kim bu lafzı zahirine göre anlarsa -Allah'a mekân isnâd etmiş olacağından- dalalete düşmüş olur.⁹⁹⁴

Şâfiî âlimlerinden Nevevî (v. 676/1277), Müslim'in *Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhte Cârîye Hadisi için şöyle demiştir: “Bu hadis sıfat hadislerinden olup iki şekilde değerlendirilir: İlki, Allah'ın hiçbir benzeri olmadığına inanmakla birlikte, O'nu bütün yaratılmışların sıfatlarından tenzih ederek, bu lafzın mânasını

⁹⁹³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, VI, 415.

⁹⁹⁴ Kurtubî, *el-Müfhim*, II, 145.

araştırmadan geldiği gibi iman etmek. Diğeri ise Allah'a yakışır bir şekilde te'vil etmektir. Resûlullah (s.a.v.)'in sorusundan murad, câriyeyi imtihan etmekle, onun (câriyenin), Allah'ın dilediğini yapan, ortağı olmayan, tek ilah olduğuna inanıp inanmadığını anlamaktır. O Allah! Nasıl ki O'na dua edildiğinde eller semâyâ yükseliyorsa, namaz kılarken de Kâbe'ye doğru dönülür. Bu yönelmeden, Allah'ın Kâbe'de münhasır (sınırlandırılmış) olabileceği akla gelmediği gibi, ellerin dua için göğe yükselmesinden de Allah'ın gökte olabileceği fikri asla anlaşılmamalıdır. Zira Kâbe nasıl ki namazın kıblesi ise, semâ da duanın kıblesidir. O halde câriye, Allah hakkında: « في السماء = Semâdadır » dediğinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onun diğer müşrikler gibi yerdeki putlara tapmadığını, bilakis müslümanların dualarını yaparken başlarını kaldırdıkları semâyı işaret etmesinden onun tek olan Allah'a inandığını anlamıştır. ”⁹⁹⁵

Hanbelî mezhebi âlimlerinden olan İbn Cevzî (v. 597/1201), Muâviye b. el-Hakem'den rivâyet edilen Cârîye Hadisi'nin metnini zikrettikten sonra: “Yerlerin ve göklerin Allah'ı kuşatamayacağı ve O'nun mekânsız var olduğu, Ehl-i Sünnet ulemasınca bilinen bir hakikattir. Cârîye Hadisi'nde Hz. Peygamber, câriyenin işaretten kastının Allah'ı yüceltmek olduğunu bildi” demiştir.⁹⁹⁶

DEĞERLENDİRME

Ehl-i Sünnet'in Selef ve Halef ekollerinin yanında, Mücessime-Müşebbihe'nin de müteşâbih naslara yaklaşımından kısaca bahsettikten sonra özetle şunu diyebiliriz ki Selef ve Halef'in söz konusu naslara bakış açılarının temelinde, Yüce Allah'ın hiçbir şeye benzemediği, zaman ve mekândan münezzehe olduğu inancı mevcuttur. Selef bu ayetlerin hakiki mânasının Allah'ın ilminde olduğunu belirterek onları te'vile yanaşmamışken, Halef ise müslümanlar arasında bazı fırkaların müteşâbih ayetlerden hareketle fitne çıkarma korkusuyla onları Allah'a yakışacak bir anlamda te'vil etmeyi uygun görmüştür. Halef her ne kadar bu nasları te'vil etmiş olsa da yine Selef gibi müteşâbihatın gerçek ilminin Allah nezdinde

⁹⁹⁵ Nevevî, **el-Minhâc**, V, 24.

⁹⁹⁶ İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn, **Def'u şühbeti't-teşbih bi ekeffi't-tenzih**, Thk.: Muhammed Zâhid Kevserî, Kahire, Mektebetü'l-Ezheriyyeti, 1991, s. 43.

olduğu fikrine iman etmiştir. Halef izlediği te'vil metodunda hiç şüphesiz akliselimle beraber, muhkem ayetler ve Arap dili kurallarını da kullanmış olmakla, dinde itidal yolunu takip etmiştir denebilir. Mücessime ve Müşebbihe fırkaları ise müteşâbih nasları hiçbir şekilde te'vil etmeye yanaşmaz iken, onları zahiri mânalara hamledip, Allah'a şekil ve keyfiyet (nasıllık) nispet etmekle ifrat yolunu seçmiştir. Hâlbuki Kur'an, sünnet ve icmâyla sabittir ki Allah hakkında keyfiyet (nasıllık) imkânsızdır. Selef ve Halef'in müteşâbih ayetlere yaklaşımı göstermiştir ki Cârîye Hadisi hiçbir şekilde Mücessime-Müşebbihe'nin de iddia ettiği gibi Allah'ın yukarıda olduğuna dair bir delil içermektedir. Sıfat hadislerinden olan Cârîye Hadisi'ne ya Selef metodu benimsenip tenzihle birlikte mânasına girilmeden iman edilmeli ya da söz konusu hadis hakkında Halef'in yöntemi seçilip İslam anlayışına uygun bir şekilde te'vile başvurulmalıdır.

B. CÂRİYE HADİSİ'NİN KADERLE İLİŞKİSİ

Cârîye Hadisi'nin kelam ilmini ilgilendiren bir diğer konusu, gaybı bilme iddiası taşıyan hat çizme, tetayyur ve kâhinlere gitme gibi fal nev'inden ameller ki bunlar Kur'an ve sünnet tarafından kati suretle yasaklanmıştır.⁹⁹⁷ İslam inancında: **“Gaybın anahtarları, Allah'ın nezdindedir. Onları ancak Allah bilir”**⁹⁹⁸ mealindeki ayette ve daha pek çoğunda Allah'tan başkasının gaybı bilemeyeceğine vurgu yapılmıştır.⁹⁹⁹ Bununla birlikte Allah, gerek peygamberlerine gerekse melekler ve evliyalarından bazı has kullarına gayba dair birtakım sırları bildirebilir.¹⁰⁰⁰ Nitekim bu konuyla ilgili Cin Sûresi'nde Allah'ın bütün gaybı bildiği belirtildikten sonra, gayba dair bazı haberleri resûllerine (elçilerine) bildirebileceğinden söz edilmiştir.¹⁰⁰¹

Bu bölümde fal nev'inden olmakla dinimizce yasaklanan hat çizme (remil falı), tetayyut/uğursuzluk ve kâhinlere gitme gibi mevzulardan söz edeceğiz. Konuya başlamadan önce Ahmed b. Hanbel'e hocası Affân'dan ulaşan rivâyetin zikredilmesinin konunun bütünlüğü açısından önemli olduğu kanısındayız.

⁹⁹⁷ Mâide Sûresi, 5/3; Ebû Dâvûd, Tıb, 21-24.

⁹⁹⁸ En'am Sûresi, 6/59.

⁹⁹⁹ Nisâ Sûresi, 4/63; En'am Sûresi, 6/50; Yûnus Sûresi, 10/20; Hûd Sûresi, 11/123; Nahl Sûresi, 16/77; Neml Sûresi, 17/65.

¹⁰⁰⁰ Râzî, Fahreddin, **Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981, XXX, 168,

¹⁰⁰¹ Cin Sûresi, 72/26-27; Ayetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Râzî, **a.g.e.**, XXX, 168.

فَقُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا قَوْمٌ حَدِيثٌ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ جَاءَ بِالْإِسْلَامِ، وَإِنَّ مِنَّا رَجُلًا يَخْطُونَ» قَالَ: «قَدْ كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخْطُ، فَمَنْ وَافَقَ خَطَّهُ فَذَلِكَ»، قَالَ: قُلْتُ: «إِنَّ مِنَّا رَجُلًا يَتَطَيَّرُونَ» قَالَ: «ذَلِكَ شَيْءٌ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ، فَلَا يَصُدُّكُمْ»، قَالَ: قُلْتُ: «إِنَّ مِنَّا رَجُلًا يَأْتُونَ الْكُفَّانَ» قَالَ: «فَلَا تَأْتُوهُمْ»

(Muâviye) dedi ki: «Yâ Resûlallah! Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslam'ı getirdi. Ama bizden öyle adamlar var ki çizgi çiziyorlar» dedim. Peygamber (s.a.v.): «**Peygamberlerden biri çizgi çizerdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu**» buyurdu. «Bizden bazıları tetayyur ediyorlar» dedim. Resûlullah (s.a.v.): «**Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın sizleri yoldan çıkarmasın!**» buyurdu. «Bizden öyle adamlar var ki hâlâ kâhinlere giderler» dedim. Hz. Peygamber: «**Onlara gitmeyin!**» buyurdu.¹⁰⁰²

1. Hat Çizme

Fal kelimesi gayb, gelecek ve insan karakteri hakkında bilgi vermek amacı taşıyan bütün esrarengiz faaliyetlerin genel adı olarak tanımlanır.¹⁰⁰³ Ayet ve hadislerde gaybı bilme, insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden, insanları sağlam bilgi kaynaklarına ve gerçek sebeplere başvurmaktan alıkoyan her türlü hurafe, bâtil inanç ve uygulamalar yasaklanmış olmasına rağmen bir kısmı cahiliye döneminde¹⁰⁰⁴ de mevcut olan hattü'r-reml, kelime ve isimlerle fal tutma, zarlarla fal açma, astrolojik fallar, insan vücudundaki bir kısım organların kaşınması, seğirmesi gibi fizyolojik durumları bazı sonuçlara yorma, kesilmiş koyunun kemiğine ve kurbanın ciğerine bakarak fal açma, kuşun uçuş yönüne göre bakılan fal, su falı, çay falı, kahve falı, bakla, kurşun dökme, tuz falı, balmumu falı, el yazısı falı gibi fal çeşitleri uygulanagelmıştır.¹⁰⁰⁵ Söz konusu fal çeşitlerinin ortak tarafı ise insanda tabii olarak var olan merak duygusunu istismardan başka bir şey değildir. Allah'tan başkasının gayba dair bilgi sahibi

¹⁰⁰² Ahmed, IX, 197-198.

¹⁰⁰³ Çelebi, "Fal" md., **DİA**, XII, 138.

¹⁰⁰⁴ **Câhiliyye: 1.** Resûlullah (s.a.v.)'e peygamberlik gelmeden önceki dönem; **2.** Hicri 8. yılda gerçekleşen Mekke'nin fethinden önceki dönem (Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s. 43).

¹⁰⁰⁵ Çelebi, "Fal" md., **DİA**, XII, 139.

olabileceğine inanmak ise hiç şüphesiz ki imanın esaslarına aykırıdır. Günümüz de dâhil olmak üzere tarihin her döneminde, insanlar arasından bazıları gayb bilgisine sahip olduklarını ileri sürmüş ve fal bakma işini bir meslek gibi icrâ etmişlerdir.¹⁰⁰⁶ İslamiyet’le birlikte Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cahiliye kalıntısı olan bütün fal çeşitlerini yasaklamıştır.¹⁰⁰⁷ İşte bu yasaklanan fal çeşitlerinden birisi de eski adı hattü’r-remil (hat çizme) olan remil falıdır. Sözlükte “kumlu arazi” anlamına gelen reml kelimesi,¹⁰⁰⁸ terim olarak “kaybolan bir şeyin yerini bulmak, merak edilen bir işin sonucunu öğrenmek amacıyla kum üzerine çizilen çizgilerle fal bakmak” demektir.¹⁰⁰⁹ Araplarda cahiliye döneminde yaygın olan bu fal çeşidinin uygulaması şu şekildeydi: Fal baktırmak isteyen kişi remilciye ücretini peşin öder ve remil atmasını isterdi. Yanına bir çocuk alarak istek sahibiyle birlikte kumlu bir yere giden remilci kumlar üzerine sayısını bilemeyeceği bir hızda rastgele birtakım çizgiler çizer, sonra kafiyeli bir şekilde çocuğa hitap ederek yerdeki çizgileri yavaşça çift çift silmesini söylerdi. Yerde son kalan çizgiler çift ise bu durum niyet edilen şeyin sonucunun iyi ve uğurlu olduğu anlamına gelirken, tek çizginin kalması ise kötü ve uğursuz olacağına işaret sayılırdı.¹⁰¹⁰

Muâviye b. el-Hakem’in Hz. Peygamber’e: “Bizler cahiliyeden yeni kurtulmuş kimseleriz. Gerçi Allah İslam’ı getirdi. Ama bizden öyle adamlar var ki çizgi çiziyorlar (remil atıyorlar)” şeklinde yönelttiği soruya, Resûlullah (s.a.v.)’in cevabı şu şekilde olmuştur: **“Peygamberlerden biri çizgi çizerdi. Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu.”** Hat çizen peygamberin bir rivâyete göre İdris (a.s.) başka bir görüşe göre de Danyal (a.s.) olduğu söylenmiştir.¹⁰¹¹ **“Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu”** cümlesi hat çizmenin (remil atmanın) caiz olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira bazıları bu cümleye binaen remil falının haram olmadığını iddia ettiyse de, vakıa onun haram olduğu yönündedir.¹⁰¹² Nevevî, Hz. Peygamber’in bu sözünün mânası üzerinde her ne kadar ihtilaf edilmiş olsa da sahîh olanın, remil falının şeriatımızda haram olduğuna dair

¹⁰⁰⁶ Aydın, “Fal” md., **DİA**, XII, 134.

¹⁰⁰⁷ Müslim, Selâm, 34-35; Ebû Dâvûd, Tıb, 21-24.

¹⁰⁰⁸ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, XX, 1733.

¹⁰⁰⁹ Çelebi, “Remil” md., **DİA**, XXXIV, 555.

¹⁰¹⁰ Kâdî İyâz, **İkmâlü’l-mu’lim**, II, 464.

¹⁰¹¹ Sübkî, Mahmud Muhammed, **el-Menhel**, VI, 32.

¹⁰¹² Kâdî İyâz, **İkmâlü’l-mu’lim**, II, 464.

âlimlerin ittifak ettiğini belirtmiştir.¹⁰¹³ Resûlullah (s.a.v.)'in hat çizmenin hükmüne dair Muâviye b. el-Hakem'e söylediği bu cümle; “kimin çizgisi o peygamberin çizgisine uygun düşerse o çizgiyi çizmek mubahtır, ancak çizgimizin muvafık düşüp düşmediğini yakinen bilme imkânımız yoktur. Binaenaleyh remil falı bize mubah değildir”¹⁰¹⁴ şeklinde anlaşılmalıdır. Eğer bir kimse; niçin Resûl-i Ekrem (s.a.v.) doğrudan remil falı günahdır demeyip de onun yerine; **“Kim çizgisini onun çizgisine uygun düşürürse isabet etmiş olurdu”** buyurmuştur, diye soracak olursa cevaben denir ki: “Geçmişte remil mucizesi ile bilinen peygamberin bu amelinin de yasaklama kapsamına girebileceği şüphesi doğmasın diye, Hz. Peygamber bu durumu böyle ifade etmeyi uygun görmüştür.”¹⁰¹⁵ Zira hat çizmek (remil atmak) o peygamberin bir mucizesi olarak onun hakkında caiz iken, daha sonradan bizim şeriatımızda nesh edilmiş olabilir.¹⁰¹⁶

2. Tetayyur/Uğursuzluk İnancı

Tetayyur, kelimesi kuş mânasına gelen tuyûr sözcüğünden türemiştir.¹⁰¹⁷ Cahiliye Arapları kuşların uçuş şekline göre birtakım mânalar çıkarırlardı. Şöyle ki: İçlerinden birisi her hangi bir işe niyetlendiğinde kuşların uçtuğu bir yere gelerek, onların uçuş yönlerini gözlemlerdi. Eğer kuşlar kişinin sağ tarafından sol tarafına geçerse (bârih) onların uğursuzluk getireceğine inanılır ve o iş terk edilirdi. Şayet kuşlar kişinin sol tarafından sağ tarafına doğru uçarsa (sânih) bu durumun onlara uğur getireceğine inanılır ve o iş yapılırdı.¹⁰¹⁸ Uçan kuş göremedikleri takdirde aynı işlem bir kuşu uçurmak suretiyle uygulanırdı.¹⁰¹⁹ Bunun adına da iyâfe (iyâfetü't-tayr) ya da zecr (zecrüt-tayr) denmiştir.¹⁰²⁰ Kuşların uçmasından anlam çıkararak bunu uğura veya uğursuzluğa yorma anlayışının temelinde, İslam dininde yeri olmayan ölen insanların ruhlarının kuş şekline dönüşerek gökyüzünde dolaştığı

¹⁰¹³ Nevevî, **el-Minhâc**, V, 23.

¹⁰¹⁴ Nevevî, **a.y.**

¹⁰¹⁵ Nevevî, **a.y.**

¹⁰¹⁶ Kâdî İyâz, **İkmâlü'l-mu'lim**, II, 464.

¹⁰¹⁷ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arap**, XXIX, 2735.

¹⁰¹⁸ Sübkî, **el-Menhel**, VI, 31,

¹⁰¹⁹ Çelebi, “Uğursuzluk” md., **DİA**, XLII, 51.

¹⁰²⁰ Çelebi, “İyâfe” md., **DİA**, XXIII, 497.

inancı yatmaktadır.¹⁰²¹ Aynı zamanda cahiliye döneminde Araplar, kuş dışında ceylan gibi av hayvanlarının davranışlarından da kendileri için hayır (tefâül = uğur) veyahut şer (teşâüm = uğursuzluk) sayılabilecek mânalar çıkarmışlardır.¹⁰²² Bununla birlikte cahiliye Araplarında kuşların hareketlerinden anlamlar çıkartmanın yanında, karga ile gurbete, hüdhüd (ibibik) ile hidayete hükmetmek gibi kuş türlerinden bazı neticelere varma âdetlerine de rastlanırdı.¹⁰²³

Hz. Peygamber, İslam dininde bütün fal çeşitlerini men ettiği gibi tetayyur ve kabilinden sayılan diğer cahiliye devri hurafelerini de yasaklamıştır.¹⁰²⁴ Hatta Resûl-i Ekrem (s.a.v.), nesnelere atfedilen uğur ve uğursuzluk hallerinden yola çıkarak (tıyera/tetayyur), faydanın ve zararın Allah'tan başkası tarafından gelebileceğine inanmayı şirk olarak adlandırmış ve bu durumdan kurtulmanın ise Allah'a tevekkül etmekle olacağını belirtmiştir.¹⁰²⁵ Bütün hayır ve şerrin Allah'ın yaratması ile olduğuna iman etmek, İslam inancının temel konularından olan tevhidin gerekliliklerindendir. Bununla beraber tetayyur fikrinden hareketle kişinin hayır ve şer kavramlarını, karşısına çıkan bir hayvan veya kuşun hareketleriyle anlamlandırıp, ilişkilendirmesi hem aklî hem de şer'î sınırlara aykırıdır. Ancak buna rağmen günümüzde ve hatta hemen hemen her dönemde, çoğunun çıkış kaynağı insan ile tabiat arasındaki sebep-sonuç ilişkisinden hareketle uğur-uğursuzluk kavramlarının birtakım nesnelere yüklendiğini görüyoruz.¹⁰²⁶ Ay ve güneş tutulması, köpeklerin uluması, baykuşun ötmesi, kedi ve köpeğin yürüyen bir kişinin önünden geçmesi, ayrıca merdiven altından geçmek, salı günü işe başlamak veya yola çıkmak, gece aynaya bakmak, tırnak kesmek vb. pek çok şeyde uğursuzluk aramak temelsiz bir inançtır.¹⁰²⁷

Dinimizde yukarıda da belirttiğimiz gibi uğursuzluk mefhumuna inanmaya yer olmadığı gibi, Hz. Peygamber'in huzurunda uğursuzluktan bahsedildiği sırada: **“En güzeli bir şeyi hayra yormadır”**¹⁰²⁸ diyerek karşılaştığımız olaylara iyimser

¹⁰²¹ Çelebi, “İyâfe” md., **DİA**, XXIII, 497.

¹⁰²² İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî, **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, Thk.: Tâhir A. ez-Zâvî, Kahire, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1963, III, 152.

¹⁰²³ Nevevî, **Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, Trc.: M. Yaşar Kandemir vd., VII, 169.

¹⁰²⁴ Buhârî, Tıb, 43-44, 46; Müslim, Selâm, 34-35; Ebû Dâvûd, Tıb, 21-24.

¹⁰²⁵ Ebû Dâvûd, Tıb, 24.

¹⁰²⁶ Demirci, “Uğursuzluk” md., **DİA**, XLII, 52.

¹⁰²⁷ Çelebi, “Uğursuzluk” md., **DİA**, XLII, 52.

¹⁰²⁸ Ebû Dâvûd, **a.y.**

bakmayı bizlere öğütlemiştir. Ayrıca O; **“Uğursuzluk fikri, hiçbir müslümanı teşebbüsünden vazgeçirmesin”**¹⁰²⁹ diyerek, tetayyur düşüncesinin bizi işlerimizden alıkoymaması gerektiğini de belirtmiştir. Zira Hz. Peygamber’in Muâviye b. el-Hakem’in tetayyur ile ilgili sorusuna verdiği: **“Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın sizleri yoldan çıkarmasın”** cevabıyla, her ne kadar uğursuzluk düşüncesini insan doğasından kaynaklanan fitrî bir durum olarak görse de bu durumun onu maksadından vazgeçirmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim ulema, Hz. Peygamberin: **“Bu onların içlerinden gelen bir şeydir. Ama sakın sizleri yoldan çıkarmasın”** sözü için: *“Teşâüm (uğursuzluk fikri) sizin içinizden doğar. Uğraşıp iktisap ettiğiniz bir şey olmadığı için bundan dolayı size bir mesuliyet yoktur. Lakin onun sebebi ile işlerinize bakmadan geri kalmayın. Sizin yapabileceğiniz budur ve bununla mükellefsiniz”* demiştir.¹⁰³⁰ İkimizden birisinin bu durumla karşı karşıya kalması halinde: **“Allah’ım! İyilikleri sadece sen verirsin; kötülükleri yalnız sen giderirsin. Günahıtan kaçacak güç, ibadet edecek kuvvet ancak senin yardımınla kazanılabilir”**¹⁰³¹ diyerek dua edip, Allah’a tevekkül etmesi gerektiği yine nebevi sünnette belirtilmiştir.

Sonuç olarak tetayyur yahut tıyera denilen, nesnelere uğur-uğursuzluk atfetme hallerinden nehyeden birçok sahîh hadis vardır. Bu hadislerden anlaşılması gereken bu duygunun hatırdan gelip geçmesi değil, bilakis onunla amel etmenin haram olduğudur.¹⁰³²

3. Kâhinlere Gitme

Kâhin, gelecekte haber verdiğini iddia eden falcı demektir.¹⁰³³ Bazı nefislerin özelliğinden dolayı cinlerle irtibat kurma, yıldızlarla temasa geçme şeklinde kesbî olduğu söylenen kehânet “beşerî ruhların, cin ve şeytan gibi soyut varlıklarla ilişkiye girerek onlardan meydana gelecek olaylara dair bilgi edinmesi”

¹⁰²⁹ Ebû Dâvûd, Tıb, 24.

¹⁰³⁰ Davudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, III, 391.

¹⁰³¹ Ebû Dâvûd, Tıb, 24.

¹⁰³² Nevevî, **el-Minhâc**, V, 23.

¹⁰³³ Nevevî, **Riyâzü’s-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, Trc.: M. Yaşar Kandemir vd., VII, 164.

şeklinde tarif edilir.¹⁰³⁴ Bir de “kâhin” kelimesi ile eş anlamlı “arrâf” sözcüğü vardır ki genelde çalınan ve kaybolan şeyler hakkında haber verenler için kullanılır.¹⁰³⁵

Kâhinlerin, kehânette bulunurken cin ve şeytan gibi varlıklardan yardım alanları olduğu gibi, yıldız hareketlerini izleyerek yalan-yanlış birtakım tahminlerde bulunanları da mevcuttur. Bu kişilere özel olarak “müneccim” adı verilmektedir.¹⁰³⁶

Muâviye b. el-Hakem’den kâhinlere gitmenin nehyedildiğine dair gelen haberin dışında, pek çok sahîh hadisle kâhinlere müracaat edip onlardan medet ummak haram kılınmıştır. Bu durumun haram kılınışının sebeplerinin başında gayba dair haberler vermeye yeltenmeleri gelirken, söylediklerinin bir kısmının hakikate tesadüf etmesi halinde birçok insanın fitneye düşme ihtimalinin vaki olması, ulema tarafından kâhinlere gitmenin yasak oluşunun bir başka nedeni olarak zikredilmiştir.¹⁰³⁷

Hiz. Muâviye’den gelen rivâyetten de anlaşıldığı üzere bir cahiliye âdeti olan kâhinlere gitmenin, o dönemin Arapları arasında fert ve toplum hayatını düzenlemede önemli bir rolü vardı. Cahiliye devrindeki inanışa göre kâhinler, insanlar arasındaki ihtilafları çözer, rüyaları tabir eder, kayıpları bulur, zina olaylarını belirler, hırsızlık ve adam öldürme gibi cürümleri aydınlatır, hastalıklara şifa bulurlardı. Ayrıca bir kabileye savaş ilan edileceği zaman kâhinlere danışılır, toplumsal ihtilaflarda ve aile anlaşmazlıklarında hakemliklerine başvurulur, gelebilecek her türlü felaketi önceden haber vermeleri istenirdi.¹⁰³⁸ Kâhinler bütün bu yaptıklarına mukabil “hulvân” adı verilen bir ücret talep ederlerdi. Onların bu yolla elde ettikleri ücrete “hulvân” adının verilmesinde herhangi bir sermaye karşılığı olmadan, yorulmadan, kolayca gelir elde etmiş olmaları etkili olmuştur denebilir.¹⁰³⁹ Hiz. Peygamber de kâhine verilen bu ücretin haram olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁰ Bu konuda âlimler arasında ittifak vardır.¹⁰⁴¹

Dinimizde kâhinlere gidenin hükmü ile ilgili iki durum söz konusudur: Birincisi, onun söylediğini tasdik etmeksizin, yani gayba dair söylediklerine

¹⁰³⁴ Çelebi, “Kâhin” md., **DİA**, XXIV, 171.

¹⁰³⁵ Nevevî, **el-Minhâc**, V, 22.

¹⁰³⁶ Nevevî, **Riyâzü’s-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, VII, 166.

¹⁰³⁷ Davudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, III, 391.

¹⁰³⁸ Çelebi, “Kâhin” md., **DİA**, XXIV, 171.

¹⁰³⁹ Nevevî, **Riyâzü’s-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, Terc.: M. Yaşar Kandemir vd., VII, 173.

¹⁰⁴⁰ Buhârî, **Büyû’**, 113; Müslim, **Müsâkât**, 9.

¹⁰⁴¹ Nevevî, **el-Minhâc**, V, 22.

inanmamakla beraber kâhine gitmenin hükmünün haram olmasıdır. Bu konuyla ilgili Resûl-i Ekrem (s.a.v.): **“Kim, çalıntı veya yitik bir malın yerini haber veren kimseye (arrâfa) gidip ondan bir şey sorarsa, o kişinin kırk gece namazı kabul olunmaz”** buyurmuştur.¹⁰⁴² Hadiste geçen **“namazı kabul olunmaz”** cümlesi, bu kişinin kıldığı namazın durumu gasp edilmiş bir mekânda kılınan namaz gibidir, yani kıldığı namazla borcunu ödemiştir, ancak namazının sevabı olmaz şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁰⁴³ Zira ulema, arrafa/kâhine gidenin kırk gün içerisinde kıldığı namazları kaza etmesinin gerekmediği hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁰⁴⁴

Kâhine giden kişinin hükmü ile ilgili ikinci durum ise onun söylediklerinin doğru olduğuna inanmak, Allah’tan başkasının gaybı bileceği anlamına geleceğinden İslam inancına aykırı görülmüştür. Kur’an’da: **“De ki: Göklerde ve yerde Allah’tan başka kimse gaybı bilmez”**¹⁰⁴⁵ denilerek, gaybı Allah’tan başkasının bilemeyeceği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kâhinin söylediklerinin doğru olabileceğine inanan söz konusu ayeti yalanlamış olacağından, İslam dairesi dışına çıkmış, küfre düşmüştür. Bununla birlikte Hz. Peygamber’den rivâyet edilen: **“Her kim bir kâhine gider de söylediklerine inanırsa o kişi Allah’ın Muhammed (s.a.v.)’e indirdiği şeylerden berîdir”**¹⁰⁴⁶ hadisi, kâhinlerin gayb hakkındaki sözlerinin doğru olduğuna inanan kişinin, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e indirileni inkâr etmiş olmakla dinden çıkacağını kanıtlar mahiyettedir.¹⁰⁴⁷

Gaybı bilme iddiası taşıyan kehânetin aslı, cinlerin meleklerin konuşmasına kulak kabartıp işittiğini kâhinin kulağına ulaştırmasına dayanır. Zira Resûlullah (s.a.v.)’e, kâhinlerin geleceğe dair verdikleri birtakım haberlerin doğru çıkmasının sebebi ile ilgili yöneltilen bir soruya, O : **“Onların bu tür haberleri (görevli meleğin ilham ettiği) gerçeklerdendir. Onu bir cin meleklerden kaparak kâhin dostunun kulağına fısıldar. O kâhinler de bir doğruya yüz yalan karıştırır, (halka sunarlar)”** cevabını vermiştir.¹⁰⁴⁸ Şeytanların gökteki meleklerin aralarındaki konuşmayı gizlice dinledikleri Kur’an-ı Kerim’de şöyle anlatılmaktadır: **“Biz, yakın göğü yıldızların**

¹⁰⁴² Müslim, Selâm, 35.

¹⁰⁴³ Nevevî, **el-Minhâc**, XIV, 227.

¹⁰⁴⁴ Nevevî, **a.y.**

¹⁰⁴⁵ Neml Sûresi, 27/65.

¹⁰⁴⁶ Ebû Dâvûd, Tıb, 21.

¹⁰⁴⁷ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed eş-Şevkânî, **Neylû’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr**, Thk.: Âsimuddin es-Sabâbtî, Kahire, Dâru’l-Hadîs, 1993, VII, 205.

¹⁰⁴⁸ Müslim, Selâm, 35.

ışıklarıyla donattık ve onu azgın şeytanlardan koruduk. Artık onlar (Semâlara yükselip de) "mele-i alâ'yı (yüce topluluğu) dinleyemezler, her taraftan yıldız mermileriyle taşlanırlar, kovulup atılırlar ve onlar için ayrılmaz bir azâb vardır. Şayet (meleklerin konuşmalarından) bir haber kapıp kaçan olursa, onu da (önüne geleni) delip geçen bir parlak yıldız takip eder."¹⁰⁴⁹ Hz. Peygamber'den önce cinler dünya semâsına çıkar gayb hakkında bilgi almaya çalışırlardı. Duydukları hakka, yalan yanlış şeyler ekler insanlardan dostları olan kâhin vb. kişilerle paylaşırlardı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e risâlet geldikten sonra gökyüzü yıldızlarla korunmaya başlandı.¹⁰⁵⁰

Sonuç olarak, her ne sebeple olursa olsun kâhinlere gitmek Hz. Peygamber tarafından: **"Aşlı olan, (doğru) bir şey değildir"**¹⁰⁵¹ diye ifade edilmiş ve onlara gitmenin haram olduğu, birçok sahîh hadisle kesin bir şekilde belirtilmiştir. Bunun yerine müslümanlara işlerinde tereddüt içinde kaldıkları zaman istihâre yapmaları, yani iki rekât sünnet namazından sonra: **"Ey Rabbim! Yapmak istediğim şu işimin yapılması veya terkinden hangisi hakkımda hayırlı ise onu bana kolay kılmanı diliyorum"** şeklinde dua etmeleri tavsiye edilmiştir.¹⁰⁵²

DEĞERLENDİRME

Bütün bu izahlardan ortaya çıkan sonuç, Cârîye Hadisi'nin başta fıkıh olmak üzere kelam ilmine de yansımaları olmuştur. Fıkıh ilmini özellikle namazda konuşma ve kefaretlerde câriyenin âzâd edilmesi konuları bakımından ilgilendiren Cârîye Hadisi, kâhine gitme ve fal çeşitlerinden sayılan hat çizme (remil atma), tetayyur gibi konular cihetiyle de kelam ilminin alanına girmektedir. Bunun yanında kelam ilminde pek çok tartışmaya medar, Resûlullah (s.a.v.) ve câriye arasında geçen soru-cevap üzerine kurulu diyalogun, söz konusu hadisin bu sahada önemli bir yer teşkil etme sebeplerinden olduğu da belirtilmelidir.

Cârîye Hadisi'nin fıkıh ilgilendiren konuları, metin ve sened açısından hiçbir sorun taşımamaktadır. Bilakis söz konusu hadisin fıkıhla alâkalı kısımları, dört

¹⁰⁴⁹ Saffât Sûresi, 37/6-10.

¹⁰⁵⁰ Taberî, **Câmiu'l-beyân**, XIX, 500.

¹⁰⁵¹ Müslim, Selâm, 35.

¹⁰⁵² Nevevî, **Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, Trc.: M. Yaşar Kandemir vd., VII, 172.

mezhebe göre namazda konuşma yasağı ve kefaretlerde âzâd edilecek câriyenin imanî durumu ile ilgili hükümlerin istişhâdında kullanılmıştır. Yine Cârîye Hadisi'nin kelimâ ilgilendiren kâhinlere gitme, hat çizme ve tetayyur gibi konuları için de metin ve sened yönünden bir problem olmadığı belirtilmelidir. Zira gaybî bilme iddiası taşıyan bu amellerin haram oluşu, Hz. Peygamber'den gelen başka rivâyetlerle de sabittir.

Cârîye Hadisi'nin, çalışmamızın esasını teşkil etmekle beraber akaid/kelam alanında Allah'ın zâtı ve sıfatları hususundaki tartışmaların odağı mesabesinde olan kısmı, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve cârîye arasında gerçekleşen, imanın tespitine dair soru-cevap şeklindeki diyalogudur. Bu konunun sened ve metin ağırlıklı değerlendirilmesi, birinci bölümde etraflıca yapılmıştı. Söz konusu hadis, başka tariklerden gelen rivâyetleriyle birlikte değerlendirildiğinde, sened ve metnin ihtilâflı olduğu fark edilmektedir. Özellikle de metindeki lafız farklılıkları Bezzâr, Beyhakî ve İbn Hacer gibi muhaddislerce belirtilmiş, Kevserî ve Ğumârî gibi âlimler ise hadisimizi muzdarib olarak adlandırmışlardır.

Bazı hadis şârihleri, Cârîye Hadisi'ni müteşâbih hadislerden addedip Arap dilini ve şer'î kaideleri göz önünde bulundurarak te'vil etme yoluna başvurmuşlardır. Bu görüşe göre Hz. Peygamber'in cârîyeye yönelttiği; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” sorusu, “*Allah'ın azameti ve şanı hakkında ne diyor ve düşünüyorsun?*” şeklinde anlaşılmalıyken, cârîyenin; “في السماء = *Semâdadır*” cevabı, “Allah'ın kadri ve yüceliğinin ikrarı” olarak izah edilmiştir. Cârîye Hadisi'nin soru-cevap kısmı için yapılan bu şerh, Arap dilinin imkânları dâhilinde düşünüldüğünde makbul görülebilir. Ancak söz konusu hadiste yer alan bu soru-cevap cümlelerinin zahirini aldığımızda, Peygamber (s.a.v.)'den mütevatir olarak gelen hadislerde imanın sübutuna kelime-i şehadetle hükmedildiğini gösteren rivâyetlere ters olduğunu görürüz. Her şeyden önce Allah'ın gökte olabileceği iddiası, Kur'an'ın özüne aykırıdır. Zira naslar ve icmâyla O'nun zamandan ve mekândan münezze olduğu inancı müslümanlarca bilinen bir gerçektir. Lakin söz konusu rivâyetin makbul sayılması halinde hiç şüphesiz anlamı zahirine göre alınmayıp, yukarıda da belirttiğimiz te'vile uygun olarak anlaşılması gerekir.

Câriye Hadisi'nin lafzındaki bu ihtilafın açıklığa kavuşturulması, Câriye Hadisi'ni diğer rivâyetleri ile birlikte değerlendirmeyi gerekli kılmıştır. Nitekim bazı rivâyetlerde Resûlullah (s.a.v.) ile câriye arasındaki konuşmanın işaretlerle gerçekleştiği görülmektedir. İşaret üzere gerçekleşen bir diyalog, yapısı gereği mâna ile rivâyet edilmekten başka bir ihtimal taşımayacağından; “أين الله؟” = **Allah nerededir?**” sorusu ile “في السماء” = *Semâdadır*” cevabı, Hz. Peygamber ve câriyenin sözlerinden olmayıp, işaret üzerine kurulu konuşmayı râvilerin kendilerine göre anlayıp, bu durumu sözlü olarak dile getirmiş olabilecekleri ihtimalini hatıra getirmektedir.

SONUÇ

İslam literatüründe Cârîye Hadisi adıyla şüyû bulmuş olan bu hadis, Hz. Peygamber ile cârîye arasında geçen soru-cevap üzerine kurulu diyalog kısmıyla, Allah'ın zât ve sıfatlarına dair tartışmaların merkezinde yer almıştır. Söz konusu münakaşaların mihrini teşkil eden meselelerin İslam'ın özü mesabesinde oluşu, hadisi yakından incelemeyi gerekli kılmıştır. Binaenaleyh tezimizin şekillenmesine, bahis konusu olan hadiste Peygamber (s.a.v.) ile cârîye arasında gerçekleşen bu diyalog etki etmiştir.

Üç rivâyetin birleşiminden oluşan Cârîye Hadisi, genel olarak namazda konuşma ve kefareterde cârîye âzâdı yönüyle fıkın konu alanına girerken; hat çizme (remil falı), tetayyur, kâhinlere gitme ve cârîyenin imtihan edilişi cihetiyle de kelam ilmine dâhil olmuştur. Bunun dışında hadisimiz içerisinde nebevî ahlak örneklerinden hapsîrinin teşmîti ve Resûlullah (s.a.v.)'in eğitimdeki hikmetli üslubuna dair güzel misalleri de görmek mümkündür. Konumuz olan hadisin fıkî ilgilendiren, namazda konuşma ve kefareterde cârîye âzâdı gibi meseleleri, bazı fikhî hükümlerin istişhâdında kullanılmıştır. Bununla birlikte hadisin kelam ilmini ilgilendiren kâhinlere gitme, hat çizme ve tetayyur gibi konularında hadis tekniği açısından bir problem olmadığı gibi, bu mevzuların haram oluşu, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den gelen başka rivâyetlerle de desteklenmiştir. Ancak söz konusu hadisin soru-cevap üzerine kurulu diyalog kısmı, lafız yönünden ciddi ihtilaflar barındırmaktadır.

Cârîye Hadisi'nin benzer rivâyetlerinin bir arada incelenmesi, bir hadisin anlaşılmasında onun farklı rivâyetlerinin tespiti ve birlikte değerlendirilmesinin ne kadar büyük önem arz ettiğini bir defa daha ortaya koymuştur. Hadisimizin bütün rivâyetlerinin bir arada değerlendirilmesi sonucu, Cârîye Hadisi'nde soru-cevap bölümünün sened ve bilhassa metin yönünden pek çok ihtilafı ihtiva ettiği görülmüştür. Farklı sahâbî ve tabîlerden değişik şekillerde rivâyet edilmesi bir tarafa, sadece Muâviye b. el-Hakem tariki ile ulaşan hadislerde bile, cârîyenin imanının tespiti noktasında muhatap olduğu soruların ve bunlara verdiği cevapların muhtelif olması, diyalogun işaretlerle gerçekleştiğine dair rivâyet örneklerinin varlığı, Cârîye Hadisi'nin teknik açıdan problemlili olabileceğini akla getirmektedir. Özellikle de Hz.

Peygamber'den gelen, kişinin imanına şهادetle hükmettiği rivâyet örneklerinin tevâtür derecesine ulaştığı bilindikten sonra, O'nun hakkında; “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” şeklinde bir soru ile muhatabını müslüman sayabileceği iddiasında bulunmak, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sözlerinde tutarsızlık anlamına geleceğinden bu durumun dinin esaslarına aykırı olacağı aşikârdır. Öte yandan bu sorunun zahiri Allah'ın bir mekânda olabileceği fikrini çağrıştırmaktadır. Hâlbuki Peygamber (s.a.v.)'in tebliğinin özünü, Allah'ın hiçbir şeye benzemediği, O'nun mekân ve zamandan münezze olduğu görüşleri oluşturur. Bu cihetten, “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” lafzı ile gelen Cârîye Hadisi rivâyetlerinin zahiri anlamının, İslam usulüne uymadığı göz önünde bulundurulduğunda, muzdarib olması nedeniyle zayıf hadisler sınıfına girdiği ortadadır. Zira Muâviye b. el-Hakem'den aktarılan bazı hadislerde soru lafzının, “من ربك؟ = **Rabbin kimdir?**” şeklinde gelişi ve diğer benzer rivâyetlerde de bu lafzın, “أتشهدون أن لا إله إلا الله؟ = **Allah'tan başka ilah olmadığına şهادet eder misin?**” cümlesi ile zikredilişi, bu iki soru cümlesinin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in cârîyeye yönelttiği soruların bunlardan birisi ile gerçekleşmiş olabileceğini hatıra getirmektedir.

Cârîye Hadisi'nin senedinde yer alan Hilâl b. Üsâme hakkında, İbn Ebû Hâtım ve Nesâî gibi ricâl değerlendirmesinde müteşeddîd olduğu bilinen âlimlerce rivâyetin hasen sayılmasını gerektirecek lafızlar kullanılmıştır. Söz konusu hadisin, “أين الله؟ = **Allah nerededir?**” lafzı ile zayıf olduğunu söyleyenlerin, onu benzer diğer rivâyetleriyle mukayese ettikten sonra ve bilhassa İslam'ın şهادetle kabul edildiği yönünde gelen mütevatir hadislere muhalefeti sebebiyle bu hükme vardıklarını belirtilmeliyiz.

Cârîye Hadisi'nde yer alan Hz. Peygamber ile cârîye arasındaki soru-cevap diyalogunun diğer rivâyetlerden bağımsız ele alınması halinde, müteşâbihâtan sayılacağı için te'vil edilmesi gerekir. Buradan hareketle söz konusu hadisi müteşâbih kabul eden Ehl-i sünnet âlimlerinin konuyla ilgili te'villeri incelendiğinde, onların bu hadisi zahirine göre anlamayıp İslam'ın özüne uygun bir şekilde izah ettikleri görülmüştür. Zahirine hamledilmesi halinde Allah'ın bir mekânda

olabileceği anlamı çıkacağından, bu hususun aklî ve naklî delillere ters olacağı aşikârdır. Söz konusu bu rivâyet, diğer tariklerinde de geçtiği gibi ya kelime-i şehadetin anlamına uygun olacak şekilde tercih edilmeli ya da müteşâbih hadislerden sayılarak İslam anlayışının ruhuna muvafık bir şekilde te'vil edilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- A. J. Wensinck: **Concordance**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Abdullah Salih el-Useymîn: **Şeyh Muhammed b. Abdulvehhab Hayâtuhû ve Fikruhu**, Riyad, y.y., 1416/1995.
- Abdülhamid, İrfan: **İslam'da itikadi Mezhepler ve Akâid Esasları**, trc. Saim Yepren, Beyan Yayınları, İstanbul, 1415/1994.
- Abdürrezâk b. Hemmâm: **Musannef**, (I-XII), Thk.: Habîburrahman el-Azamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel: **el-İlel**, Thk.: Vasiullah b. Muhammed Abbâs, Dâru'l- Hânî, Riyâd, 1422/2001.
- **Müsned**, (I-L), Thk.: Şuayb Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- **Müsned**, (I-XX), Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1416/1995.
- Âla Raşşî, Nidâl: **Ref'û'l-gâşiye ani'l-mecâz ve't-te'vil ve hadîsi'l-câriye**, y.y. Dımaşk, 1429/2008.
- Ali el-Kârî: **Mirkâtü'l-mefâtîh**, (I-XII), Thk.: Cemâl İtânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001.
- **Şerhü Müsned Ebû Hanîfe**, Thk.: Halîl Muhyiddîn el-Mîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.
- Atan, Abdullah Hikmet: **Mâna ile Hadis Rivâyeti**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- Aydın, M. Âkif – **“Köle”**, **DİA**, XXVI, 237-246, Ankara, 2002.
- Hamîdullah, Muhammed: **“Fal”**, **DİA**, XII, 134-138, İstanbul, 1995.
- Aydın, Mehmet: **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aydınlı, Abdullah: **el-Binâye**, (I-XII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1411/1990.
- **Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, (I-VII), Thk.: Hâlid b.

- İbrâhîm el-Mısrî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1420/1999.
-
- Umdetü'l-kârî şerh sahîhi'l-Buhârî**, (I-XXV), Thk.: Abdullah Mahmud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.
- Azîmâbâdî, Muhammed: **Avnü'l-mabûd**, (I-XIV), Thk.: Aburrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1388/1969.
- Babanzâde, Ahmet Naim: **Hadis Usulü ve Istılahları Giriş**, Haz. Hasan Karayığit, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Bâcî, Süleymân: **el-Müntekâ**, (I-IX), Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999.
- Bağdâdî, Abdülkâhir: **el-Fark beyne'l-firak**, Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1416/1995.
-
- el-Fark beyne'l-firak**, trc.: E. R. Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1411/1991.
- Begavî, Ebû Muhammed: **Meâlimu't-tenzîl (Begavî Tefsiri)**, (I-VIII), Thk.: Muhammed Abdullah en-Nemr, Dâru Taybe, Riyad, 1409/1989.
- Beyhakî, Ebû Bekir: **el-Esmâ ve's-sıfât**, Tlk.: Muhammed Zâhid Kevserî, Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Türâs, Kahire, 1419/1999.
-
- el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-Reşâd**, Thk.: Ahmed b. İbrâhîm, Dâru'l-Fadîle, Riyad, 1420/1999.
- Beyhakî, Ebû Bekir: **es-Sünenü'l-kübrâ**, (I-XI) Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed: **el-Müsned (el-Bahrü'z-zehhâr)**, (I-XV), Thk.: Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1424/2003.

Buhârî, Ebû Abdullah
Muhammed:

Bulut, Halil İbrahim:

Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs
Şihâbüddîn:

Cüveynî, İmâmü'l-
Haremeyn:

Çakan, İsmail Lütfü:

Çelebi, İlyas:

Dahlân, Ahmed b. Zeynî:

**Edebü'l-müfred el-Edebü'l-müfredü'l-câmiu li
edâbi'n-Nebeviyye**, Thrc.: Muhammed Nâsirüddîn
el-Elbânî, Dâru's-Sadîk, Cübeyl, 1421/2000.

el-Kirâatü halfe'l-imâm, Thk.: Fadlurrahman es-
Sevrî, Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1400/1980.

et-Târihu'l-kebîr, (I-XII) Thk.: Muhammed
Abdulmu'id Han, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
t.y.

Halku efâli'l-ibâd, Thk.: Abdurrahman Umayra,
Dâru'l-Ma'ârifî's-Suûdiyye, Riyad, 1398/1978.

el-Câmiu's-sahîh, (I-IX), Thk.: Muhammed Züheyr
en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 1422/2001.

**Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri
Tarihi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara,
1433/2012.

İthâfü'l-hiyere bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere, (I-
IX), Thk.: Ahmed Ma'bed, Dâru'l-Vatan, Riyad,
1420/1999.

el-Burhân fî usûli'l-fıkh, (I-II), Thk.: Abdulazîm
ed-Dîb, Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1400/ 1980.

el-İrşâd ilâ kavâtı 'i'l-edilleti fî usûli'l-itikâd, Thk.:
Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Mektebetü's-
Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 1430/2009.

Hadis Usûlü, Marmara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

“Fal”, **DİA**, XII, 138-139, İstanbul, 1995.

“İyâfe”, **DİA**, XXIII, 497, İstanbul, 2001.

“Kâhin”, **DİA**, XXIV, 171-172, İstanbul, 2001.

“Remil”, **DİA**, XXXIV, 555-556, İstanbul, 2007.

“Uğursuzluk”, **DİA**, XLII, 51-52, İstanbul, 2012.

Şerhu'l-Âcurrûmiyye, Dâru'l-Meşârîf, Beyrut,

- 1429/2008.
- Dârekutnî, Ebû Hasan Ali: **el-‘İlelû’l-vâride fi’l-ehâdîsi’n-Nebeviyye**, (I-XVI), Thk.: Muhammed Mahfûzu’r-Rahmân, Dâru Taybe, Riyad 1405/1985.
-
- es-Sünen**, (I-V), Thk.: Şuayb Arnaûd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah: **es-Sünen**, Thk.: Hüseyin Selim ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî, Riyad, 1421/2000.
- Davudoğlu, Ahmed: **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, (I-XII), Sönmez Yayınları, İstanbul, 1394/1974.
- Demirci, Kürşat: “Uğursuzluk”, **DİA**, XLII, 52-53, İstanbul, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as: **es-Sünen**, (I-V), Haz. İzzet Ubeyd ed-Da‘âs – Adil es-Seyyid, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1418/1997.
-
- Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi**, (I-XVII) Trc.: Yenieş, Necati-Kayapınar, Hüseyin, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1412/1991.
- Ebû Hanife, Nu‘mân b. Sâbit: **Müsned (Hârisî Rivâyeti)**, Thk.: Ebû Muhammed es-Suyûtî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1429/2008.
- Ebû Hayseme, Ebû Bekir Ahmed: **Târîhu’l-kebîr**, (I-II), Thk.: Salâh b. Fethî, c. II, el-Fârûku’l-Hadîse li’t-tab‘ ve’n-neşr, Kahire, 1427/2006.
- Ebû Ya‘lâ, Muhammed b. el-Hüseyin: **İbtâlû’t-te’vîlât li-ahbâri’s-sıfât**, (I-II), Thk.: Muhammed b. Hamed en-Necdî, Dâru İlâf, Kuveyt, t.y.
- Ebubekir b. el-Hallâl: **es-Sünne**, (I-VII), Thk.: Atiyye ez-Zehrânî, Dâru’r-Râye, Riyad, 1410/1989.
- Elbânî, Nâsirüddîn: **İrvâü’l-ğalîl fî tahrîci ahâdîsi menâri’s-sebîl**, (I-IX), Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut, 1405/1985.
-
- Mevsû‘a**, (I-IX), Thk.: Şâdi b. Muhammed, Merkezü’n-Nu‘mân, San‘a, 1431/2010.

- Elmalılı, M. Hamdi Yazır: **Hak Dini Kur'an Dili**, (I-X), Umut Matbaası, İstanbul, 1433/2011.
- Endelüsî, Ebû Hayyân: **el-Bahrü'l-muhît**, (I-VIII), Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993.
- Ensârî, Zekerîyyâ: **Fethu'l-bâkî bi şerhi elfiyyeti'l-İrakî**, (I-II), Thk.: Abdullatif el-Hamim – Mâhir Yasin Fahl, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002.
- **Fethu'l-vehhâb bi şerhi menheci't-tullâb**, (I-II), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1998.
- Eşkar, M.Süleymân: **el-Mücellâ fî'l-fıkhi'l-Hanbelî**, (I-II), Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1419/1998.
- Ezherî, Sâlih b. Abdusseminî: **es-Semaru'd-dânî şerhu risâleti İbn Zeyd el-Keyrevânî**, Mektebetü's-Sekâfiyye, Beyrut, t.y.
- Fesevî, Ya'kûb: **el-Ma'rifetü ve't-târîh**, (I-IV), Thk.: Ekrem Diyâ' el-Ğumârî, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1410/1989.
- Feyyûmî, Hatîbüddehşe: **el-Misbâhu'l-münîr**, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1428/2007.
- Gölcük, Şerafeddin: **Kelâm Tarihi**, Esra Yayınları, Konya, 1413/1992.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1418/1997.
- Ğumârî, Abdullah b. Sıddîk: **el-Fevâidü'l-maksûde fî beyânî'l-ehâdisi's-şâzzeti'l-merdûde**, Tlk.: Hasan b. Ali es-Sekkâf, Dâru'l-İlmâmi'n-Nevevî, Beyrut, 1424/2013.
- Hâkim, Muhammed: **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, (I-IV), Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
- Hansu, Hüseyin: **Mütevâtir Haber**, Bilge Adamlar Yayınları, Van, 1429/2008.
- Hatalmış, Ali: **Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve**

- Cariyelik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 25, Ankara, 2012.
- Hatîb el-Bağdâdî: **el-Câmi‘ li Ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmî‘**, (I-II), Thk.: Mahmud et-Tahhân, Mektebetü’l-Ma‘ârif, Riyad, 1403/1983.
- **Târîhu Medineti’s-Seleme (Târîhu Bağdâd)**, (I-XVII), Thk.: Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1422/2001.
- Herevî, Abdullah: **Kitâbü’l-erba‘în fî’d-delâili’t-tevhîd**, Thk.: Ali b. Muhammed b. Nâsır, y.y. Medine, 1404/1983.
- Heysemî, Nûrüddîn: **Buğyetü’l-bâhis ‘an zevâidi Müsnedi’l-Hâris**, (I-II), Thk.: Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkırî, Merkezü Hidmeti’s-Sünne, Medine, 1413/1992.
- **Keşfü’l-estâr an zevâidi’l-Bezzâr ale’l-Kütübi’s-Sitte**, (I-IV), Thk.: Habîburrahman el-Azamî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1399/1979.
- **Mecmaü’z-zevâid ve menba‘ü’l-fevâid**, (I-X), Thk.: Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1414/1994.
- Humeydî, Muhammed: **el-Cem‘ beyne’s-Sahîhayn el-Buhârî ve Müslim**, (I-IV), Thk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1423/2002.
- İbn Abdülberr, Cemâlüddîn: **el-İstizkâr**, (I-XXX), Thrc.: Abdulmu‘tî Emin Kal‘acî, Dâru’l-Va‘î, Kahire, 1414/1993.
- **el-İstî‘âbu fî ma‘rifeti’l-ashâb**, Thrc.: Adil Mürşid, Dâru’l-A‘lâm, Amman, 1423/2002.
- **et-Temhîd limâ fî’l-muvatta mine’l-ma‘âni ve’l-esânîd**, (I-XXVI), Thk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Said Ahmed A‘râb vd., Vizâratü Umumi’l-Evkâfi’l-İslâmiyye, Fas, 1387/1967.

- İbn Bâz, Abdülaziz: **Mecmû‘ Fetâvâ**, (I-XIV), thk.: Muhammed b. Sa‘d, Dâru’l-Kâsım, Riyad, 1420/2000.
- İbn Cemâa, İzzüddîn: **Îdâhu’d-defl fî kat‘i huceci ehli’t-ta‘tûl**, Thk.: Vehbi Süleyman Ğavci, Dâru İkra’, Dimaşk, 1425/2005.
- İbn Cevzî, Ebu’l-Ferec: **Def‘u şübheti’t-teşbîh bi ekeffi’t-tenzih**, Thk.: Muhammed Zâhid Kevserî, Mektebetü’l-Ezheriyyeti, Kahire, 1412/1991.
- **Mecâlis fî’l-müteşâbihi mine’l-âyâti’l-Kur’âniyye**, Thk.: Bâsim Mikdâş, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1434/2013.
- İbn Ebû Hâtım er-Râzî: **Cerh ve’t-ta’dîl**, (I-IX), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1372/1953.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah: **Kitabü’l-İman**, Thk.: Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, Mektebetü’l-İslâmi, Dimaşk, 1403/1983.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed: **Mu‘cem Mekâyîsi’l-luġa**, (I-IV), Thk.: Abdusselem Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikir, Beyrut, 1399/1979.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed: **Müşkilü’l-hadîs ve beyânühü**, Thk.: Mûsâ Muhammed Alî, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1405/1985.
- İbn Hacer, el-Askalânî: **el-İsâbe fî temyizi’s-sahabe**, (I-VIII), Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
- **Takrîbu’t-tehzîb**, Thk.: Muhammed Avvame, Dâru’r-Reşîd, Halep, 1406/1986.
- **Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, (I-XVII), Thk.: Abdulaziz b. Abdullah, Dâru Taybe, Riyad, 1426/2005.
- **İthâfü’l-mehera bi’l-fevâidi’l-mübtekira min etrâfi’l-aşere**, (I-XIX), Thk.: Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı, Merkezü Hidmetü’s-Sünne ve’s-Sîre, Medine, 1415/1994.

- **Nuhbetü'l-Fiker**, Dâru'l-Meşârî', Beyrut, 1428/2007.
- **Talhîsü'l-habîr fî tahrîc ahâdisi'r-râfi'î'l-kebîr**, (I-IV), Tlk.: Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1416/1995.
- **Tehzîbu't-tehzîb**, (I-VII), Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvad, Vizâratü's-Şü'ûni'l-İslâmiyye, Riyad, t.y.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed: **el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn**, (I-III), Thk.: Mahmud İbrahim Zeyd, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1412/1992.
- **es-Sikât**, (I-X), Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydârâbâd, 1393/1973.
- **Sahîh**, (I-XVIII), Thk.: Şuayb Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed: **Kitâbü't-tevhîd ve isbâtü sıfâtü'r-Rab azze ve celle**, Thk.: Abdülaziz b. İbrâhîm eş-Şehvân, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1414/1994.
- İbn Kâni, Ebu'l-Hüseyn Abdülbâki: **Mu'cemü's-sahâbe**, (I-III), Tlk.: Ebû Abdurrahmân Salâh b. Selâm, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1418/1997.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebû Bekir: **İctimâü'l-cüyüşî'l-İslâmiyye**, (I-II), Thk.: Avvâd Abdullah, Matâbi'ü'l-Ferazdak, Riyad, 1408/1988.
- **Muhtasaru's-savâiki'l-mürsele alâ'l-cehmiyyeti ve'l-mu'attile**, Thrc.: Hasan b. Abdurrahman el-Alevî, Mektebetü Edvâi's-Selefiyye, Riyad, 1425/2004.
- **Tarîku'l-Hicreteyn ve bâbu's-sa'âdeteyn**, Dâru's-Selefiyye, Kahire, 1394/1974.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn: **el-Bidâye ve'n-nihâye**, (I-XXI), Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hecr, Gize, 1419/1998.

-----	Tefsîru Kurâni'l-azîm , (I-XV), Thk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Gize, 1421/2000.
İbn Kudâme, el-Makdisî	el-Muğnî , (I-XV), Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1417/1997.
İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâlüddîn:	Şerhu'l-kâfiyeti's-şâfiye , (I-IV), Thk.: Abdülmün'im Ahmed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Mekke, t.y.
İbn Manzûr, Cemâlüddîn:	Lisânü'l-Arap , (I-LV), Thk.: Haşim Muhammed eş-Şâzili-Abdullah Ali-Muhammed Ahmed, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, t.y.
İbn Müflih, Burhânüddîn:	el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni , (I-VIII), Thk.: Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1998.
İbn Neccâr, Takıyyüddîn:	Şerhu kevkebi'l-münîr , (I-IV), Thk.: Muhammed al-Zuhaylî, Mektebetü'l-Übeykân, Riyad, 1418/1998.
İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer:	el-Bahrü'r-râik şerh Kenzü'd-dekâik , (I-IX), Thk.: Zekeriyya Umeyrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn:	Fethu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî , (I-X), Thk.: Muhammed b. Şaban b. Abdulkaksûd vd., Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine, 1417/1996.
İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed:	et-Tabakâtü'l-kübrâ , (I-XI), Thk.: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1421/2001.
İbn Teymiyye, Takıyyüddîn:	Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bide'ihimi'l-ke'lâmiyye , (I-X), Thk.: Abdurrahman b. Abdulkerim el-Yahyâ, Mektebetü'l-Melik Fahd, Medine, 1426/2005.
-----	Derü Teâruði'l-akli ve'n-nakl , (I-XI), Thk.:

- Muhammed Reşâd Sâlim, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Riyad, 1411/1991.
- **Fetâva'l-kübrâ**, Thk.: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1987.
- **Mecmû' u fetâvâ**, (I-XXXVII), Thrc.: Âmir el-Cezzâr – Envâr el-Bâz, Dâru'l-Vefâ, Mansûre, 1426/2005.
- **Minhâcü's-sünneti'n-Nebeviyye**, (I-IX), Thk.: Muhammed Reşâd Sâlim, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Riyad, 1406/1986.
- **Risaletü'l-İstiva (İstivâ Risâlesi)**, trc.: Komisyon, İstanbul, 1417/1996.
- **Şerhu'l-'umde fi'l-fıkıh**, (I-IV), Thk.: Suud b. Sâlih el-Utayşân, Mektebetü'l-Übeykân, Riyad, 1412/1991.
- İbn Useymîn, Muhammed: **Mecmû' u fetâvâ ve resâil**, (I-XVI), Thk.: Fehd b. Nâsır, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1413/1993.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât
Mecdüddîn: **en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser**, (I-V), Thk.: Tâhir A. ez-Zâvî – Mahmûd M. et-Tanâhî,, Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 1383/1963.
- **eş-Şâfi fî şerhi müsnedi's-Şâfi'î**, (I-V), Thk.: Ahmed b. Süleyman, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1426/2005.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen
İzzüddîn: **Üsdü'l-ğâbe fî mâ'rifeti's-sahâbe**, (I-VIII), Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed, c. Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs
Sirâcüddîn: **et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh**, (I-XXXVI), haz. Ahmed Abdulkerim, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut, 1429/2008.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr
Muhammed: **el-İcmâ'**, Thk.: Ebû Hammâd Ahmed Hanîf, Mektebetü'l-Furkân, Acman, 1420/1999.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn: **Sıyânetü Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galat ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakat**, Thk.: Muvaffak Abdullah Abdulkâdir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1987.
- İbnü't-Türkmânî, Ebu'l-Hasen Alâüddîn: **el-Cevheru'n-nakî alâ Süneni'l-Beyhakî**, (I-XI), Dâiretü'l-Ma'ârif, Haydarâbâd, 1352/1934.
- İmrânî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ: **el-Beyân**, (I-XIV), Thk.: Kâsım Muhammed en-Nurî, Dâru'l-Minhâc, 1. Baskı, Beyrut, 1421/2000.
- İrâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddîn: **Elfiyyetü'l-İrâkî (et-Tefsira ve't-tezkira fi ulûmi'l-hadîs)**, Thk.: Dâiz el-Firyâtî, Riyad, 1428/2007.
- **et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu mukaddimetü İbnü's-Salâh**, Thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1389/1969.
- İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer İmâdüddîn: **et-Tefsîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırkatî'n-nâciye ani'l-fırakî'l-hâlikîn**, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1403/1983.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fazl İyâz: **İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâ'id (fî şerhi Sahîh) Müslim**, (I-IX) Thk.: Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefâ, Mansûre, 1419/1998.
- Kandemir, Yaşar Mehmet: "İbn Hacer", DİA, XIX, 514-531, İstanbul, 1999.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn: **ez-Zahîre**, (I-XIV), Thk.: Sa'îd A'râb, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1415/1994.
- Keşnâvî, Ebû Bekr b. Hasan: **Eshelü'l-medârik (Şerhu irşâdi's-sâlik)**, (I-III), Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed: **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, (I-XXIV), Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1428/2006.
- Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ziyâüddîn: **el-Müfhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim**, (I-VII), Thk.: Muhyiddin Dîb Müstû - Ahmed Muhammed es-Seyyid, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib,

- Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynüddîn: -----
es-Sikât mimman lam yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte, (I-IX), Thk.: Şadî b. Muhammed b. Sâlim, Merkezü'n-Nu'mân, San'a, 1432/2011.
- Lâşin, Musa Şâhin: **Tâcü't-terâcim**, Thk.: Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1413/1992.
- Ma'âfirî, Muhammed: **Fethu'l-mün'im şerhu Sahîh Müslim**, (I-X), Dâru's-Şurûk, Kahire, 1423/ 2002.
- Macit, Muhsin: **Kânûnu't-te'vîl**, Thk.: Muhammed es-Süleymân, Dâru'l-Kible, Cidde, 1406/1986.
- Ma'rûf, Mecdî Gassân: "Münâcât" **DÎA**, XXXI, 563-565, İstanbul, 2006.
- Mâlik b. Enes: **el-Kâdiye bi men'i'l-ihcâc bi hadîsi'l-câriye**, Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, Beyrut, 1435/2014.
- **el-Müdevvenetü'l-kübrâ**, (I-XVI), Matba'atü's-Sa'âde, Mısır, 1323/1905.
- Mehâmilî, Ebû Abdullah Hüseyin: **Muvatta (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyeti)**, (I-II), Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1417/1997.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alâüddîn: **Emâlî (İbn Mehdî Rivâyeti)**, Thk.: Hamdi Abdulmecîd, Dârü'n-Nevâdir, Beyrut, 1427/2006.
- Mervezî, Muhammed: **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel**, (I-XII), Thk.: Muhammed Hâmid el-Fıkî, Dâru İhyâ' Tûrasi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1986.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn: **Ta'zîmu kadri's-salât**, (I-II), Thk.: Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1406/1986.
- Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl**, (I-XXXV), Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983.

- **Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf**, (I-XIV), Thk.: Abdüssamed Şerefeddin, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
- Moğultay, Ebû Abdullah
 Alâüddîn: **İkmâlu tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl**, (I-XII), Thk.: Adil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhîm, el-Fârûku'l-Hadîsiyye, Kahire, 1422/2001.
- Muhammed b. Abdülvehhâb: **Kitâbu't-tevhîd**, İdâretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, Riyad, 1995.
- **Tevhîd**, trc.: Harun Ünal, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1417/1996.
- Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ
 Muhammed: **Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmiî't-Tirmizî**, (I-X), Thk.: Abdulvahhap Abdullatif, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1404/1984.
- Münâvî, Abdurra'ûf: **Fayd el-kadîr şerhü'l-câmiu's-sağîr**, (I-VI), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1391/1982.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin
 Müslim: **el-Câmiu's-sahîh**, (I-V), Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâ' Tûrasi'l-Arabî, Beyrut, 1412/1991.
- Müzhirî, Hüseyin: **el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih**, (I-IV), Thk.: Nuriddin Talib, İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1433/2012.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân
 Ahmed: **Kitabu ed-du'afâ ve'l-metrûkîn**, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut, 1405/1985.
- **es-Sünenü'l-kübrâ**, (I-XII), Thk.: Hasan Abdülmün'im, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ
 Muhyiddin: **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc**, (I-XVIII), Matbaatü'l-Masriyye, Kahire, 1347/1929.
- **Riyâzü's-sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, (I-VII), Trc.: M. Yaşar Kandemir - İ. Lütfü Çakan - Raşit Küçük,

-----	Erkam Yayınları, İstanbul, 1423/2002.
Ömer, Ahmet Muhtâr:	Tehzibu'l-esma ve'l-lügât , (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
Özler, Mevlüt:	Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyye , (I-IV), Âlemü'l-Kütüb, Kahire, 1429/2008.
Râmhürmüzî, Ebû Muhammed:	İslâm Düşüncesinde Tevhid , Nun Yayınları, İstanbul, 1416/1995.
Râzhî, Ebû Abdullah Fahrüddîn:	Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î , Thk.: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1391/1971.
Şâfiî, Muhammed:	Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr) , (I-XXXII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401/1981.
Şankîfî, Muhammed Muhtâr:	er-Risâle , Thk.: Ahmed Şâkir, Mektebetü'l-Halebî Mısır, 1358/1940.
Sağlam, Bahaeddin:	Tetimmatü edvâu'l-beyân fî idâhi'l-Kurân bi'l-Kurân , (I-IX), Thk.: Muhammed b. Avd, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke, 1400/1980.
Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn:	Kur'an'ın Evrenselliği ve Kur'an Sembollerinin Dili , İstanbul, 1418/1997.
-----	et-Tühfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medineti's-şerîfe , (I-II), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993.
Semhûdî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn:	Fethu'l-muğîs bi şerh elfiyyeti'l-hadîs , (I-IV), Thk.: Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-Sünne, Mısır, 1424/2003.
Serahsî, Şemsü'l-eimme:	Vefâu'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ , (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn:	Kitabu'l-mebsût , (I-XXXI), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1409/1989.
Şevkânî, Ebû Abdullah	el-Milel ve'n-nihal , Thk.: Ali Hasan Fâ'ûr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993.
	İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl , (I-

- Muhammed: II), Thk.: Ahmed İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1419/1999.
- **Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr**, (I-VIII), Thk.: Âsımuddin es-Sabâbtî, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1413/1993.
- Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn: **et-Tuyûriyyât**, (I-IV), Thk.: Yahyâ Ma'âlî - Abbas Sahr Hasan, Mektebetü Edvâi's-Selefiyye, Riyad, 1425/2004.
- Şîrâzî, Ebû İshâk: **el-Lüma' fî usûli'l-fıkh**, Thk.: Muhyiddin Dîb, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk, 1416/ 1995.
- Sübkî, Mahmud Muhammed: **el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd**, (I-X), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1394/1974.
- Sübkî, Ebu'l-Hasen Takıyyüddîn: **es-Seyfü's-sakîl fî'r-red alâ İbn Zefîl**, tkml. Muhammed Zâhid Kevserî, Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Türâs, Kahire, t.y.
- Şurrâb, Muhammed: **el-Me'âlimu'l-usîra fî's-sünneti ve's-sîra**, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1411/1990.
- Suyutî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn: **el-Ezhârü'l-mütenâsire fî'l-ahbârî'l-mütevâtire**, Thk.: Halîl Muhyiddîn el-Mîs, Mektebetü'l-İslâmî, Dimaşk, 1405/1985.
- **İs'âfü'l-mübetta' bi-ricâli'l-Muvatta**, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, 1389/1969.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım: **el-Mu'cemü'l-evsat**, (I-X), Thk.: Târık b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995.
- **el-Mu'cemü'l-kebîr**, (I-XXV), Thk.: Hamdî Abdulmecîd, İbn Teymiye Matbaası, Kahire, t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed: **Câmiu'l-beyân an te'vîl âyi'l-Kur'ân**, (I-XVI), Thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hecr, Kahire, 1422/2001.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed: **el-Câmi‘u’t-Tirmizî vehuve Sünen**, (I-VI), Thk.: Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1419/1998.
- Uğur, Mücteba: **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- Üzüm, İlyas: “Mücessime” **DİA**, XXXI, 449-450, İstanbul, 2006.
- Yâkût, Ebû Abdullah Şihâbüddîn: **Mu‘cemü’l-büldân**, (I-V), Dâru Sâdır, Beyrut, 1397/1977.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Müşebbihe”, **DİA**, XXXII, 156-158, İstanbul, 2006.
- “Müteşabih” **DİA**, XXXII, 204-207, İstanbul, 2006.
- “Te’vil” **DİA**, XLI, 27-28, İstanbul, 2012.
- Zâhirî, Cemaleddin: **Meşihat İbn Buhârî**, Thk.: Sa‘d el-Hâzimî, Dâru Âlemi’l-Fevâid, Mekke, 1419/1998.
- Zebîdî, Murtazâ: **İthâfü’s-sâdeti’l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâi ‘ulûmi’d-dîn**, (I-X), Matba‘atü’l-Meymene, Kahire, 1311/1893.
- **Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs**, (I-XL), Thk.: Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Matbaatu Hükûmeti’l-Kuveyt, Kuveyt, 1396/1976.
- Zehebî, Şemsüddîn: **el-Kâşif fî ma‘rifeti men lehû rivâye fi’l-Kütübi’s-Sitte**, (I-II), Tlk.: Muhammed Avvame, Dâru’l-Kıble, Cidde, 1413/1992.
- **el-Mûkiza fi ilmi mustalahi’l-hadîs**, Haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü’l-Matbû‘âtî’l-İslâmiyye, Halep, 1412/1991.
- **el-Uluvv li’l-Aliyyi’l-Gaffâr**, Thk.: Eşref b. Abdulmaksûd, Mektebetü Edvâ’ü’s-Selefiyye, Riyad, 1416/1995.
- **Zikrû’l-esmâ men tukullime fihi ve huve muvassak**, Thk.: Abdullah b. Ruheylî, Mektebetü’l-Melik Fahd, Medine, 1426/2005.

- **Muhtasaru'l-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr**, Thk.: Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslamî, Beyrut, 1412/1991.
- **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, (I-XVIII), Dâru'l-Hadis, Kahire, 1427/2006.
- Zerkeşî, Bedreddin: **Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkıh**, (I-IV), Thk.: Muhammed Muhammed Tâmer, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- **el-Burhân fi ulumu'l-Kur'an**, (I-IV), Thk.: Yusuf el-Maraşlı, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1376/1957.
- Ziriklî, Ebû Gays: **el-A'lâm**, (I-VIII), Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut, 1423/2002.
- Zürkânî, Ebû Abdullah: **Şerhu'l-Beykûniyye fi ilmi mustalahi'l-hadîs**, Dâru'l-Meşârîf, Beyrut, 1427/2006.
- **Şerhu'l Muvatta**, (I-IV), Thk.: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 1424/2003.

EKLER

Tablo 1: Kütüb-i Tis‘a’da Câriye Hadisi

Hz. Peygamber	Ömer b. el-Hakem	Atâ b. Yesâr	Hilâl b. Üsâme	Malik					
	?	Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe	İbn Şihâb ez-Zührî						
	Muâviye b. el-Hakem	Atâ b. Yesâr	Hilâl b. Ebû Meymûne	Yahyâ b. Ebû Kesîr	Haccâc b. Savvâf	İsmâil b. İbrâhîm		Ahmed	
					Yahyâ b. Sa'îd				
					Affân b. Müslim	Hemmâm b. Yahyâ			
	?		Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe	İbn Şihâb ez-Zührî	Ma'mer b. Râşid	Abdurrezzâk b. Hemmâm			
	?	Ebû Hüreyre		Avn b. Abdullah	Mes'ûdî	Yezîd b. Hârûn			
	Muâviye b. el-Hakem	Atâ b. Yesâr	Hilâl b. Ebû Meymûne b. Üsâme	Yahyâ b. Ebû Kesîr	Haccâc b. es-Savvâf	İsmâil b. İbrâhîm		Muhammed b. Sabbâh	Müslim
								Ebû Bekir b. Ebû Şeybe	
	?	Ebû Hüreyre	Abdullah b. Utbe	Avn b. Abdullah	Mes'ûdî	Yezîd b. Hârûn		Müsedded b. Müserhed	Ebû Dâvûd
Muâviye b. el-Hakem	Atâ b. Yesâr	Hilâl b. Ebû Meymûne b. Üsâme	Yahyâ b. Ebû Kesîr				İshâk b. Mansûr	Nesâî	

Tablo 2: Meğhul Râviden Gelen Rivâyetler

جاء إلى رسول الله ﷺ بجارية له سوداء فقال: «يا رسول الله إن علي رقبة مؤمنة. فإن كنت تراها مؤمنة أعتقها». فقال لها رسول الله ﷺ: «أتشهدين أن لا إله إلا الله؟» قالت: «نعم». قال: «أتشهدين أن محمدا رسول الله؟» قالت: «نعم». قال: «أتوقنين بالبعث بعد الموت؟» قالت: «نعم». فقال رسول الله ﷺ: «أعتقها»		Ensardan meğhul bir sahâbî	Ubeydullah b. Abdullah	İbn Şihâb	Mâlik				
صَكَ رَجُلٌ جَارِيَةً لَهُ فَخَاءَ بِنْتِ النَّبِيِّ ﷺ يَسْتَشِيرُهُ فِي عَتَقِهَا فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ: «أَيْنَ رُبُّكِ؟» فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ قَالَتْ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَحْسِبُهُ أَيْضًا ذَكَرَ الْبُعْثَ بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْجَنَّةَ، وَالنَّارَ» ثُمَّ قَالَ: «أَعْتَقُهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ»		Meğhul bir sahâbî	Yahyâ b. Ebû Kesîr	Mamer	Abdürezâk				
كَانَتْ لَهُ جَارِيَةٌ فِي عَتَمِ تَزْعَاهَا، وَكَانَتْ شَاهَ صَغِيٍّ - يَعْنِي غَزِيرَةً - فِي عَتَمِهِ بَلَّكَ فَأَرَادَ أَنْ يُعْطِيَهَا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَاءَ السَّبُعِ فَأَنْتَزَعَ ضِرْعَهَا فَعَضِبَ الرَّجُلُ فَصَلَكَ وَجْهَ جَارِيَتِهِ فَخَاءَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ وَذَكَرَ أَنَّهَا كَانَتْ عَلَيْهِ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً وَفِيَهُ قَدْ هَمَّ أَنْ يَجْعَلَهَا إِنَاءًا حِينَ صَكَهَا فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «اِئْتِنِي بِهَا» فَسَأَلَهَا النَّبِيُّ ﷺ: «أَتَشْهَدِينَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، «وَأَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ؟» " قَالَتْ: «نَعَمْ» «وَأَنَّ الْمَوْتَ وَالْبُعْثَ حَقٌّ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ» «وَأَنَّ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ حَقٌّ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»، فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: «أَعْتِقِي أَوْ أَمْسِكِي»			Atâ b. Ebû Rebâh	İbn Cüreyc					
حَدَّثَنِي صَاحِبُ الْجَارِيَةِ نَفْسَهُ قَالَ كَانَتْ لِي جَارِيَةٌ تَزْعَى... الْحَدِيثُ وَفِيهِ فَعَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ إِلَيْهَا وَأَشَارَ إِلَيْهَا مُسْتَتْفِيَةً مَنْ فِي السَّمَاءِ. قَالَتْ: «اللَّهُ» قَالَ: «فَمَنْ أَنَا» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتَقُهَا فَإِنَّهَا مُسْلِمَةٌ».		Câriyenin Sahibi	Atâ b. Yesâr	Tevbetü'l-Anbeî	Sa'îd b. Zeyd				
جاء إلى النبي ﷺ فقال: «يا رسول الله إني عليّ نسمة أن أعتقها وإنّ هذه الجارية أعجميّة فيجوز لي أن أعتقها؟» قال: قال لها: «أين ربك؟» قالت: «بي السماء» قال: «من أنا؟» قالت: «أنت رسول الله» فقال رسول الله ﷺ: «أعتقها فإنّها مؤمنة»		Meğhul bir sahâbî	İbn Ömer	Nafi	Abdullah b. Avn	Halil b. Zekerîya	Hâris		
جاء بأمة سوداء، وقال: «يا رسول الله، إن عليّ رقبة مؤمنة، فإن كنت ترى هذه مؤمنة أعتقها»، فقال لها رسول الله ﷺ: «أتشهدين أن لا إله إلا الله؟» قالت: «نعم» قال: «أتشهدين أنّي رسول الله؟» قالت: «نعم» قال: «أنتؤمنين بالبعث بعد الموت؟» قالت: «نعم» قال: «أعتقها!»		Ensardan meğhul bir sahâbî	Ubeydullah b. Abdullah	İbn Şihâb	Mamer	Abdürezâk	Ahmed		
أتى النبي ﷺ بجارية سوداء أعجميّة، فقال: «يا رسول الله، إن عليّ عتق رقبة مؤمنة». فقال لها رسول الله: «أين الله؟» فأشارت إلى السماء بإصبعها السبابة، فقال لها: «من أنا؟» فأشارت بإصبعها إلى رسول الله وإلى السماء، أي: أنت رسول الله، فقال: «أعتقها»		Meğhul bir sahâbî	Ebû Hüreyre	Ubeydullah b. Abdullah	Avn b. Abdullah	Mes'ûdî	Yezîd b. Hârûn	Ahmed	
أتى النبي ﷺ بجارية سوداء أعجميّة، فقال: «يا رسول الله، إن عليّ عتق رقبة مؤمنة». فقال لها رسول الله: «أين الله؟» فأشارت إلى السماء بإصبعها السبابة، فقال لها: «من أنا؟» فأشارت بإصبعها إلى رسول الله وإلى السماء، أي: أنت رسول الله، فقال: «أعتقها»							İbrâhîm b. Yâkûb	Ebû Dâvûd	
أتى النبي ﷺ بجارية سوداء، فقال: «إنّ عليّ رقبة مؤمنة»، فقال لها النبي ﷺ: «من ربك؟» فأشارت إلى السماء، فقالت: «اللّه»، فقال: «فمن أنا؟» فقالت: «رسولهُ»، وأومأت بيدها إلى الأرض، فقال له النبي ﷺ: «أعتقها، فإنّها مؤمنة!»							Abdullah b. Recâ	Ebû Müslim	Taberânî
أتى النبي ﷺ، فقال: «إنّ عليّ رقبة وعندي جارية سوداء أعجميّة»، فقال: «اِئْتِنِي بِهَا»، فقال: «أتشهدين أن لا إله إلا الله؟» قالت: «نعم». قال: «أتشهدين أنّي رسول الله؟» قالت: «نعم». قال: «فأعتقها»							İbn Abbâs	Sa'îd b. Cübeyr	Minhâl b. Anr

Tablo 2: Meğul Râviden Gelen Rivâyeler

جاء إلى النَّبِيِّ ﷺ وَمَعَهُ جَارِيَةٌ أَعْجَمِيَّةٌ سَوْدَاءُ فَقَالَ: «عَلَيَّ رَقَبَةٌ فَهَلْ تَجْزِيءُ هَذَا عَنِّي» فَقَالَ: «أَيْنَ اللَّهِ؟» فَأَشَارَتْ بِيَدِهَا إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ: «من أنا؟» فَقَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعَيْتُهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ»	İbn Abbâs	İkrime	Sa'îd b. el- Merzibân	Ebû Mâviye	Ebû Kureyb	Ömer b. Hârûn	Ca'fer b. Ma'âlî	Ömer b. İbrahim	Harvî
---	-----------	--------	--------------------------	---------------	---------------	------------------	---------------------	--------------------	-------

Tablo 3: Cârîye Kıssasının Geçtiği Rivâyetler

Hz. Peygamber																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
---------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

	İbn Kâni		Muhammedb. Ahmedb. Berâ	Muâfâb. Süleyman	Fuleyh b. Süleyman	Hilâl b. Ebû Meymûne	Atâ b. Yesâr	Muâviye b. el-Hakem	أَنَّهُ أَرَادَ عَتَقَ أَمَةً لَهُ سَوْدَاءَ فَأَتَى بِهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا: «مَنْ رَبُّكَ؟» قَالَتْ: «الَّذِي فِي السَّمَاءِ» فَقَالَ لَهَا: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «رَسُولُ اللَّهِ ﷺ» قَالَ: «أَعْتَقْهَا؛ فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».	
	Zehbî		Ebû Hafs b. Şahin	Ali b. Ahmed el-Askeî	Muhammedb. el-Hâris	Züheyr b. Abbâd	Zeydb. Eslem	Ukkâse el-Ganevî	" كَانَتْ لَهُ جَارِيَّةٌ فِي عَنَمٍ تَرْعَاهَا، فَقَقَدَ مِنْهَا شَاءً، فَضَرَبَ الْجَارِيَةَ عَلَى وَجْهِهَا، ثُمَّ أَخْبَرَ النَّبِيَّ بِفِعْلِهِ، وَقَالَ: «لَوْ أَعْلَمُ أَنَّهَا مُؤْمِنَةٌ لَأَعْتَقْتُهَا».فَدَاعَاهَا النَّبِيُّ فَقَالَ: «أَتَعْرِفِينِي؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ.» «فَأَيُّنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: «فِي السَّمَاءِ.» قَالَ: «أَعْتَقْهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».	
	Hâris		Ziyâd b. Eyyûb	İsmail	Haccâc b. Ebû Osman	Yahyâ b. Ebû Kesîr	Atâ b. Yesâr	Muâviye b. el-Hakem	وَكَانَتْ لِي جَارِيَّةٌ تَرَعَى عَنَمًا لِي قَبْلَ أَحَدٍ وَالْجَوَانِبَةُ فَاطَّلَعْتُهَا ذَاتَ يَوْمٍ فَإِذَا ذِنْبٌ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْ عَنَمِهَا وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ آسَفُ كَمَا يَأْسِفُونَ لِكَيْفِي صَكَّكُتُهَا صَكَّةً فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَعَظَّمُ ذَلِكَ عَلَيَّ قُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْتَقْهَا؟» قَالَ: «إِيتِنِي بِهَا» فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: «أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: «أَعْتَقْهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».	
	Taberânî		Muhammed b. Asîmel-Asbahânî	David b. Abdullah el-Ca'ferî	Hâtîmb. İsmail	İbn Aclân	Zeydb. Eslem	Abdullah b. Kâ'b	Kâ'b b. Mâlik	جَاءَتْ جَارِيَّةٌ تَرَعَى عَنَمًا لِي، فَأُكِّلَ الذَّنْبُ شَاءً، فَضَرَبْتُ وَجْهَ الْجَارِيَةِ فَتَدِمْتُ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَعْلَمُ أَنَّهَا مُؤْمِنَةٌ لَأَعْتَقْتُهَا»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِلْجَارِيَةِ: «مَنْ أَنَا؟» ، قَالَتْ: «رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: «فَمَنْ اللَّهُ؟» ، قَالَتْ: «الَّذِي فِي السَّمَاءِ»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَعْتَقْهَا، فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ».
	Zehbî		el-Hatîb	el-Ukaylî	el-Muzaffer	Muâfâ	Fuleyh	Hilâl b. Ali	Yesâr	Muâviye b. el-Hakem

Tablo 4: Cârîye Hadisi Râvilerinin Kronolojik Tabakaları

Hicrî/Miladî 1./7. Asır	Hicrî/Miladî 2./8. Asır	Hicrî/Miladî 3./9. Asır	Hicrî/Miladî 4./10. Asır	Hicrî/Miladî 5./11. Asır	Hicrî/Miladî 6./12. Asır	Hicrî/Miladî 7./13. Asır	Hicrî/Miladî 8./14. Asır	Hicrî/Miladî 9./15. Asır
Abdullah b. Revâha (v. 8 / 629)	İkrime (v. 104 / 722)	Abdussamed b. Abdulvâris (v. 206 / 821)	Muhammed b. el-Hâris (v. ?)	Halil b. Abdülcabbâr (v. ?)		Sehâvî (v. 643 / 1245)	Ahmed b. İbrahim (v. 705 / 1305)	Heysemi (v. 807 / 1404)
Utbe b. Mes'ûd (v. 44/664)	Hilâl b. Üsâme (v. 110 / 728)	Yezîd b. Hârûn (v. 206 / 821)	Nesâî (v. 303 / 915)	Ömer b. İbrahim (v. 426 / 1035)		Muhammed b. Ahmed (v. 698 / 1298)		
Ka'b b. Mâlik (v. 50 / 670)	Hakem b. Uteybe (v. 113 / 731)	Ebû Ma'dân el- Minkarî (v. ?)	Fadl b. el- Hubâb (v. 304 / 916)	Ali b. Hüseyin (v. ?)		Muhammed b. el-Muzaffer (v. 699 / 1299)		
Ebû Hüreyre (v. 57 / 677)	Atâ b. Ebû Rebâh (v. 115 / 733)	Abdürrezzâk b. Hemmâm (v. 211 / 826)	Kâsım b. el- Leys (v. 304 / 916)					
Muhammed b. Amr el-Ensârî (v. 63 / 682)	Avn b. Ebû Cuheyfe (v. 116 / 734)	Ebû Asım (v. 212 / 827)	Abdân b. Ahmed (v. 306 / 918)					
İbn Abbâs (v. 68 / 687)	Nafî' (v. 116 / 734)	Muhammed b. Yusuf (v. 212 / 827)	Ömer b. Harûn (v. 307 / 919)					
İbn Ömer (v. 73 / 692)	Minhâl (v. ?)	Hârûn b. Muğîra (v. ?)	Ahmed b. Züheyr (v. 310 / 922)					
Abdullah b. Utbe (v. 74 / 693)	Avn b. Abdullah (v.120 /738 den sonra)	Abdullah b. Recâ (v. 219 / 834)	Mehâmîlî (v. 330 / 941)					
Ukkâşe el- Ğanevî (v. ?)	Ebû Bekir b. Muhammed (v. 120 / 738)	Affân b. Müslim (v. 220 / 835)	Ali b. Ahmed (v. ?)					
Vehb b. Abdullah (v. 74 / 693)	Zührî (v. 124 / 742)	Sa'îd b. Anbese (v. ?)	İbn Kâni (v. 351 / 962)					
Muâviye b. el- Hakem (v. ?)	Yahyâ b. Ebû Kesîr (v. 132 / 749)	Müsedded b. Müserhed (v. 228 / 842)	Muhammed b. Nakkâş (v. 369 / 979)					
Amr b. Evs	Zeyd b. Eslem	Muhammed b. Sabbâh	Ca'fer b. Ma'âlî					

(v. 91 / 709)	(v. 136 / 753)	(v. 229 / 843)	(v. 383 / 993)					
Ubeydullah b. Abdullah (v. 94 / 712)	Sa'îd b. el- Merzûbân (v. 141 / 758)	Muâfâ b. Süleyman (v. 234 / 848)	Ebû Hafs b. Şahin (v. 385 / 995)					
Atâ b. Yesâr (v.94 / 712)	Haccâc b. Ebû Osman (v. 143 / 760)	Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235 / 849)						
Ebû Seleme (v. 94 / 712)	Muhammed b. Amr el-Leysî (v. 145 / 762)	Züheyr b. Abbâd (v. 238 / 852)						
Sa'îd b. Cübeyr (v. 95 / 713)	İbn Ebû Leyla (v. 148 / 765)	Muhammed b. Osman (v. ?)						
Abdurrahman b. Ka'b (v. 96-99/714- 717)	İbn Aclân (v. 148 / 765)	Ahmed b. Hanbel (v. 241 / 855)						
Şerîd b. Süveyd (v. ?)	İbn Cüreyc (v. 150/767)	İbrâhîm b. Yâkûb (v. 244 / 858)						
	Ebû Hanîfe (v. 150 / 767)	Yahyâ b. Hasan (v. ?)						
	Abdullah b. Avn (v. 151 / 768)	Muhammed b. Humeyd (v. 248 / 862)						
	Ma'mer b. Râşid (v. 153 / 770)	Ebû Kureyb (v. 248 / 862)						
	Evzâî (v. 157 / 774)	Davud b. Abdullah (v. ?)						
	Mes'ûdî (v. 160 / 776)	Ebû'r-Rabî' (v. 249 / 863)						
	Hammâd b. Seleme (v. 167 / 783)	İshâk b. Mansûr (v. 251 / 865)						
	Halîl b. Zekeriyya (v. ?)	Ziyâd b. Eyyûb (v. 252 / 866)						

	Mâlik b. Enes (v. 179 / 795)	Muhammed b. el-Müsennâ (v. 252 / 866)						
	Ali b. Hâşim (v. 180 / 796)	Cerrâh b. Mahled (v. 255 / 869)						
	Hafs b. Meysere (v. 181 / 797)	Müslim b. Haccâc (v. 261 / 874)						
	Hemmâm b. Yahyâ (v. 182 / 798)	Abdullah b. Şebîb (v. ?)						
	Hâtîm b. İsmail (v. 186 / 802)	Ebû Dâvûd (v. 275 / 888)						
	İsmâîl b. İbrâhîm (v. 193 / 808)	Muhammed b. Abdullah el- Hadramî (v. 277 / 890)						
	İbn Uleyye (v. 193 / 808)	Hâris (v. 282 / 895)						
	Ebû Muâviye (v. 194 / 809)	Muhammed b. Ahmed (v. 291 / 904)						
	İbn Ebû Adiyy (v. 194 / 809)	Ebû Müslim (v. 292 / 905)						
	Fuleyh b. Süleyman (v. 197 / 812)	Ahmed b. Sa'îd (v. 293 / 906)						
	Yahyâ b. Sa'îd (v. 198 / 813)	Muhammed b. Âsım (v. 299 / 911)						
	Süfyân b. Uyeyne (v. 198 / 813)							

بسم الله الرحمن الرحيم
و قد سمعنا احدا يقول

بسم الله الرحمن الرحيم
من سجد الواسي

حزونه لشيء من حديث اي يحيى فليج من سليمان المدي
روايه اي في المعافاة في سليمان الخراي عنه
روايه اي صالح القاسم را للتين من رور القار عنه
روايه اي يحيى بن عمار الكندي القاش عنه
وفي الكندي من حديثه اعني القاش
روايه اي الكندي عن الكندي العاض عنه
روايه اي طاهر بن خراجه الكافظ الصبار عنه
روايه اي الكندي عن عبد الصمد الحادي الموي عنه

روايه اي يحيى بن عمار الكندي القاش عنه

و كان له من عبد الله

يا لئلا هل تسع ما اسع قال لا والله برسول الله ما اسعته قال الا تسع اهل
 القبور بعد بوان حده فليج غرهلال بن عطاء بن شيار عن
 معوية بن ابي سلمة قال كانت لي غنم ترعى بالحديب بالعريض
 فكنت آتيها وانعدها وفيها جارية لي سوداء قال فجئت بها يوما
 وفقدت شاه وخيار الغنم قال فقلت ان الفلاية قالت الفلاية
 قالت اهلكا الذئب قال فاهبفت كما واناس بن ادم فمضت جوهرا
 ثم قلت عني صنعت فدرت ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم
 فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اضريت وجهها وعظم ذلك عظيما
 شديدا قال فقلت يا رسول الله ارم من نوثي ان اعفوها قال
 فاني بها قبل ان يعتقها قال فجئت بها فقال لها من ربك قالت
 الله قال وامن هو قالت في الشا قال من انا قالت انت رسول الله
 قال اعفوها فانها مومنة حده فليج غرهلال بن عطاء بن
 شيار عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال
 الممن الكاذبة منقبة للسلعة محقة لللسب فحده فليج غرهلال
 يحي بن سعيد بن حسن عن عمه بنت عبد الرحمن عن عائشة انها قالت لا
 تقطع اليد الا في ربع دينار فصاعدا حده فليج غرهلال بن عطاء بن
 شيار عن ابن عباس انه قال ان جبارا عن الهب المسته فقال تسعته
 الله صلى الله عليه وسلم يقول لاهاب دبع فقد طهرت حده فليج
 عن ابي هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
 وسلم ولست في حديثه ورأته عشرة وثلاثين حده فليج غرهلال
 ايوب بن عبد الرحمن الانصاري عن يعقوب بن ايوب عن ابي هريرة